

BOLYAI JÁNOS
MAROSVÁSÁRHELYI
KÉZIRATAI

I.

Bolyai János
marosvásárhelyi kéziratai
I

Bolyai János
marosvásárhelyi
kéziratai
I

Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Üdvtanhoz

Ambrus Hedvig Mária, Deé Nagy Anikó
és Vakarcs Szilárd közreműködésével
szerkesztette és bevezetéssel ellátta
Benkő Samu

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 2003

A kötet az Országos Tudományos Kutatási Alap
T 029457 sz. programja keretében készült

A kiadást
az Arany János Közalapítvány a Tudományért
támogatta

ISBN 973 8231 27 2
Felelős kiadó: Sipos Gábor

A nyomdai munkálatokat a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdája végezte
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
Számítógépes szedés: Sass Gyöngyi
Korrektúra: Mező Piroska
Tördelés: Czirmay Ágnes
Hasonmások: Kelemen György

Tartalom

<i>Bevezetés</i>	VII
Előszó	1
Ajánlás	8
Tökélyes közállomány (constitutio) fogalma vagy Tökélyes status-tan (statistica), politica.....	17
A közjó elérésének igaz útjáról; rendszabályok önéletírással.....	57
Címlapterv és előszó a Mel-tan első kötetéhez.....	114
Köszönöm, hogy az lettem, mi vagyok; szerencsére ment vagyok a költői láztól	135
A történet-tan szelleme és becse	147
Vallomás 1848 nyarán: „mindenemet adnám az emberiség közüdvéért” ...	217
Az unióról, szabadságról, egyenlőségről és a román nép szeretetéről.....	219
Kossuth Lajos országos kormányzó elnökhöz címzett beadvány fogalmazványa.....	224
Forradalom és szabadságharc utáni gondolatok: „észrevettem azt, hogy nyílt alkalmam van titkoskémnek ajánlanom magamat”	249
A Tan terjesztésének intézményesítése, a világ tudósainak kapcsolatai.....	257
Pénz-tan	274
Ingóságok jegyzéke 1853-ból	291
<i>Névmutató</i>	297

Bevezetés

A magyar tudomány egén a 19. század hajnalán feltűnt csillagnak, Bolyai Jánosnak Temesvárról 1823. november 3-án keltezett, apjához intézett levele terjengős befejező mondata sokszor idézett mellékmondatában („semmitől egy új más világot teremtettem”) minden szó nyomatékosított mondandót hordoz. Legelőbb is tekintsünk magára az igére, arra, hogy „teremtettem”. Ebben benne rejlik papírra vetője gondolkodásának egyetlen szóba markolható lényege; vagyis az *ember* nem csupán ábrázatában hasonlatos *Teremtő*-jére, hanem alkalmasságában, illetőleg rátermettségekben is arra, hogy a *teremtés* folyamatában részt vegyen. Kézírtos hagyatéka, amelynek bemutatását ezzel a kötettel elkezdjük, a teremtő emberi akaratnak az egész életpályán átívelő bizonyossága.

Az „új más világ” szóba hozása annyit jelent, hogy a párhuzamosok új, Eukleidész több mint kétezer éves elméletétől eltérő értelmezése egy eladdig az emberi elme számára meg nem közelített, gondolatilag birtokba nem vett világ létezését teszi bizonyossá, illetőleg matematikailag bizonyíthatóvá. Ennek folytán a kozmikus méretű *létezés* egyik tartománya az ismeretlenség homályából kilépve az emberi tudás birodalmában kér magának helyet.

A huszonegy éves friss diplomás mérnökkari alhadnagy – noha a levélírás idején még nincs papírra vetve a parallelákról kigondolt munkája – alapötletét már világteremtésnek véli. Erről évekkel később, amikor Lobacszevszkij művének elemzésébe merül, leírja, hogy 1823 végén „éppen télnen, éjfél tájban rontván át”, „saját szépségű úton” jutott arra a felismerésre, amit majd az *Appendix* 29. paragrafusában formuláz képletbe.¹ A téli éjszakában felvillant, de a levélben még nem formulázott gondolatot olyan „felséges dolognak” tartja, hogy azon maga is „elámult”, és kutatási eredménye – a levél vallomásos utóirata szerint – „annak a jele, hogy bizonyos tekintetbe Édes Apámat úgy nézem, mintha az én Énem volna”. Ez annak az apának szól, aki a párhuzamosok iránti érdeklődést már a gyermekben felébresztette, de 1820-ban azt tanácsolta a Bécsben tanuló kadétnak, hogy hagyjon békét a paralleláknak, és „úgy irtózzék tőle, mint akármicsoda feslett társalkodástól”,² viszont 1831-ben lemergi állomáshelyére Marosvásárhelyen keresztül utazó, immár főhadnagy fiát arra „ösztönzi, mondhatni erőlteti”, hogy foglalja írásba kutatási eredményeit.³

¹ *Bolyai János észrevételei Lobatschevskij Miklósnak a parallelákra vonatkozó vizsgálataira.* Ismertetik Stäckel Pál külső tag és Kürschák József levelező tag. *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 1902. 47.

² *Bolyai-levelek* (Szerk. Benkő Samu). Bukarest 1975. 123.

³ Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Bukarest 1968. 48.

Bolyai János tárgyilagosságának, mondhatnók lelki nagyságának fokmérője, hogy amikor évek múlva, 1848-ban, nem kevés gyanakvás közepette Lobacsevszkij művének tudományos teherbírását vizsgálja, és eljut annak 35. paragrafusához, az orosz tudós teljesítményét is *teremtésnek* minősíti: „...valóban meg kell adni azt, hogy munkája főleg innen hatalmas *teremtő* lángelmét árul el”.⁴

Új világ „teremtését” említő gondolatánál Bolyai János élete végéig kitart, de a temesvári levélnek azt a kifejezését, hogy ez a „semmiből” történt volna, többször is revízió alá veszi. Feljegyzí, hogy a semmi fogalma értelmezésével már mérnökakadémiai tanulmányai idején találkozott, amikor bécsi tanára, Alexander Brasseur tankönyvét forgatta. Ennek a szilárd testek mechanikájáról írt, 1819-ben megjelent munkának a 2. paragrafusát idézi: „semmiből *soha* nem lehet test, és egy test is semmivé *soha nem változik*”.⁵ Ehhez a gondolathoz fűzi hozzá: „e tan *kivétel nélkül* vagy kifogást nem szenvedhetőleg teljes – és tökélyesen tiszta és igaz is. Ott, ahol *előbb* semmi anyag nem volt, tehát csak *üres hely* volt, azután sem teremhet egyébként anyag, hanem csupán egyebünneni oda mozgás által; s ha az *előbb* anyagteljes hely *később* *üres* (leend): az(on változás) csak azáltal eshetik meg, hogy azon anyag onnan máshova mozog.” <588>⁶ A semmit taglaló gondolatok általában a térről és időről szólva bukkannak fel, amikor is Kanttal szemben azokat Bolyai nem az érzéki szemlélet a priori formáinak, hanem objektív létezőknek tekinti. Anyagot (Bolyai szavával: szert), időt, tért (űrt) semmiből teremteni nem lehet: „Az Isten és senki ugyan a szert, vagyis új szert, semmiből nem teremthetett, azaz, ott: hol egykor nem volt s azután lett, csak máshonnan mozgatva állíthatott elő, s csak a *szer idomját* változtathatja s új szert nem teremthet, mint üd- s űrt nem teremthet senki, s *nem lehet*, hogy az üd-rész maga idejekor s az űr mindenkor *nem legyen*.”⁷ A tudományos igazság sem a semmi kódéből bukkan fel, hanem azoknak az absztrakcióknak a világából, melyek „okos jelekkel” leírják a létezés természetét.

Bolyai Jánosnak életében egyszer adatott meg, hogy teremtett művével a nyilvánosság elé lépjen. Az *Appendix* néven elhíresült *Scientia spatii absolute vera* (A tér abszolút igaz tudománya) huszonnyolc nyomtatott lapján kívül minden teremtett gondolata kéziratban maradt. Ezért van különös jelentősége írásos hagyatékának.

⁴ Bolyai János észrevételei... 54.

⁵ Ács Tibor: *Bolyai János a bécsi hadmérnöki akadémián*. Budapest 2002. 101.

⁶ A hegyes zárójelbe – < > – tett szám itt és a továbbiakban azt jelzi, hogy az idézett szövegrész a Marosvásárhelyen őrzött Bolyai-kéziratok között azon a leltári számon található meg.

⁷ *Szemelvények Bolyai János kézirati hagyatékából* (Összeállította Benkő Samu, Szarvadi Tibor, Tordai Zádor a marosvásárhelyi Bolyai-könyvtár anyagából). = *Bolyai János élete és műve*. Bukarest 1953 (a továbbiakban BJÉl). 353.

[Handwritten mathematical notes in Latin script, heavily crossed out with red ink.]

A temesvári levél első lapja a megszólítással

Az egyetlen nyilvánosságra került műve sem nyert méltó fogadtatást. Élete úgy telt el, hogy kétszer olvashatott nyomtatott elismerést művéről. A tudománytörténet méltóságteljes rezignációval könyveli el, hogy a legkompetensebb bírónak tartott Gauss csak levélben szólt dicsérőleg az *Appendix*-ről, de tartózkodott attól, hogy elismerő értéktételeivel a nyilvánosság elé lépjen. Az említett két nyomtatásban megjelent dicséret is az apa tollából fakadt. Ő *Tentamen* című latin nyelvű nagy összefoglaló műve I. kötete (ennek függelékeként jelent meg fia műve) 480. lapján így ír: „Minden lehető rendszert általánosan összefoglalván, az *Appendix* szerzője kiváló elmeéllal fogván a dologhoz, egy minden esetre függetlenül igaz geometriát szerkesztett és e munka toldalékában közzétett.” Néhány évvel később, 1843-ban pedig a következő kinyomtatott szavakkal dicséri fia művét: „...az említett *Appendix* foliántokat érő kis munka, a tiszta igazsághoz hív mértanász előtt oly szép, szükséges, eredeti és colossális mív, hogy annak szerzőjétől hasonlókat várni, sőt igényelni lehet. – Hány nagy fők hiába próbálták a legújabb időkig az Euclides alkotmánya egyik fő alapját biztosítani? s csak egy feltéten álló űrtan maradt; míg az említett kis munkában, attól független, minden esetre igaz űrtan állíttatott fel; s megmutattatott, hogy van oly terj, melyben az egész Euclides systemája is igaz; s a gömbi háromszög-tan, a gömb terje sat. az euclidesi XI. axiomától független hozatott le, s ezen XI. axiomának (melynek igazsága a többivel szintúgy megállhat, mint a nem igazsága) nem igazsága esetére a kör négyszögesített sat. Ezen munka a nagy Gauss dicséretét megnyerte; de még kevesen látják becsét, holott szószaporítás nélkül, remek-tisztán van írva.”⁸

Ha bevezető soraimat jelképi erejénél fogva a temesvári levéllel kezdek (amely e kötet előző lapjain olvasható), azt is el kell mondanom, hogy kéziratok eredetijét merő véletlenségből a kutatók viszonylag korán felfedezték abban az irományhalmazban, amelyet 1869 decemberében Marosvásárhelyről Budapestre szállítottak. Szénássy Barna debreceni matematikátörténész derítette ki, hogy a Fejér Lipót hagyatékában fennmaradt Schmidt Ferenc-féle iratokban található az első említés a levélről. Schmidt Ferenc, a temesvári születésű, 1869-ben Budapestre telepedett lelkes Bolyai-kutató nemcsak maga lapozta az akadémiai könyvtárba kölcsönképpen került kéziratokat, hanem tanári pályára készülő 19 éves Márton nevű fia is, aki 1884-ben jelezte apjának, hogy milyen érdekes temesvári keltezésű levélre bukkant.⁹

⁸ A Marosvásárhelyt 1829-be nyomtatott *Arithmetika* Elejének részint rövidített, részint bővített, általán jobbított, s tisztáltabb kiadása. Marosvásárhely 1843. 185.

⁹ Szénássy Barna: *Adalékok a két Bolyai felfedezésének történetéhez*. Matematikai Lapok 29. évf. 1–3. sz. 1977–1981. 72. – A temesvári levélből Stäckel Pál *Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai* című műve I. kötete 82. lapján részleteket idéz, és a 238–239. lapon a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Jánosnak 1823. november hó 3-án atyjához intézett levelét 1884-ben fedezte fel dr. Schmidt Márton budapesti tanár Jánosnak hagyaté-

Ez a levél Bolyai Farkas könyveivel, kézirataival és levelezésével együtt került a Marosvásárhelyi Református Kollégium őrizetébe, és 1869–1894 között kölcsönképpen volt Pesten akadémiai őrizetben.

Ma a Bolyai-kéziratoknak két őrzési helye van: a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára.

Évszázados szokásnak engedelmességgel a két Bolyai egészen természetesnek tartotta, hogy haláluk után értelmiségi mivoltukhoz tapadó javaikat, könyveiket, kézirataikat iskolájukra, a Marosvásárhelyi Református Kollégiumra hagyják. Bonyodalom természetesen ebből is származott, mivel a fiú rossz néven vette, hogy apja 1856. augusztus 26-án kelt végrendeletében nem rá, hanem a Kollégiumra testálta könyveit akkor, amikor ezek számára nélkülözhetetlen munkaeszközök voltak. A könyvek sorsa miatt támadt – minden bizonnyal utolsó – szóváltásukat az apa végrendeletéhez csatolt „megjegyzéssel” zárja le: „Hogy a nagyobbik fiamnak az lévén kívánsága, hogy bajoson járhatván a Kollégiumba, hagyjam neki úgy, hogy ő adja be a thékába még életébe, vagy holtával vegye a kollégium teljes joggal által: én az ő kívánságát bajoson szegvén meg, azon állapotam meg, hogy most életben adjam által mind a tékának, s onnan vegyen ki (ha tetszik, azonnal is) amit és amennyit tetszik, azon feltétel alatt, hogy mint téka könyvét a tékának vagy még életében visszaadja, vagy holtával annak mint tulajdonához joga legyen.”¹⁰

A marosvásárhelyi kéziratokat apa és fia végakarataiból őrizték az ottani Református Kollégium könyvtárában. Miután Romániában a felekezeti iskolákat 1948-ban államosították, a kollégium nagykönyvtárát az iskola testéről leválasztották, de egyelőre eredeti helyén hagyták, és Bolyai Dokumentációs Könyvtár elnevezéssel önálló intézménnyé alakították.¹¹ Néhány évvel

kában, melyet a Magyar Tudományos Akadémia az 1869–1894. években az ő atyjának, Schmidt Ferenc építésznek áttekintés végett bocsátott rendelkezésére. E levél egy részletét először Szily Kálmán a *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* V. kötetében adta ki (1887. 187–188. o.). Szily közleményének német fordítása 1887-ben a *Mathematische und naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn* V. kötetének 187–189. oldalain *Ein auf den Appendix des Tentamens bezüglicher Brief Johann Bolyais vom Jahre 1823* címmel jelent meg. A levél itt közölt helyéről Schmidt Ferenc 1894-ben a Természettudósok bécsi gyűlésének tett jelentést, és kiadta a *Jahresbericht der deutschen Mathematiker-Vereinigung* IV. kötetének (1897) 108. oldalán. Végül az az emlékkönyv, melyet a kolozsvári egyetem Bolyai János születésének századik évfordulója alkalmából kiadott, tartalmazza az egész levél hasonmását és latin fordítását.” – Az említett emlékkönyv: *Libellus post saeculum quam Johannes Bolyai de Bolya anno MDCCCII. A. D. XVIII. Kalendas Januarias Claudiopoli natus est. Claudiopoli, MCMII. p. XI–XV.*

¹⁰ Deé Nagy Anikó: *A Bolyaiak könyvtára*. Erdélyi Múzeum LXII(2000). 3–4. füzet, 42.

¹¹ Farczady Elek: *A marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár. = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Bukarest 1957. 265–278.

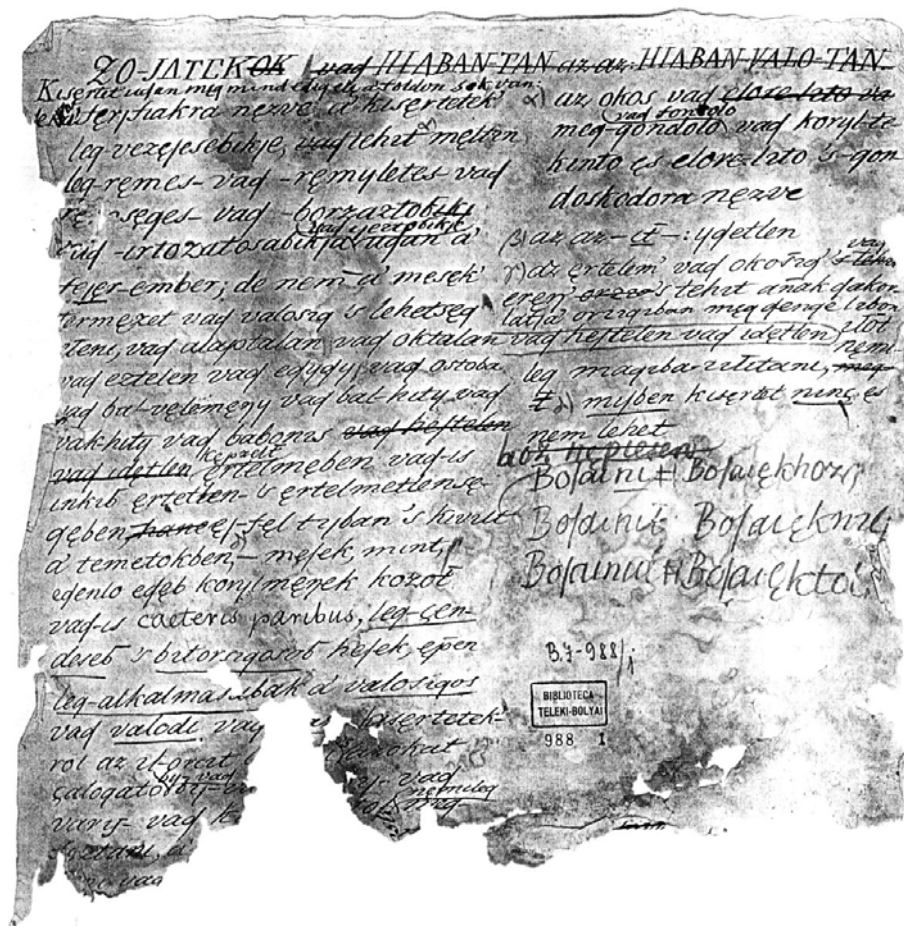
később a város két történelmi múltú könyvtárát, a Teleki Tékát és a Bolyai Könyvtárat egyesítették, az utóbbi könyvvállományát az előbbi épületének első emeleti szobáiba helyezték el, és az így létrejött intézménynek a Teleki–Bolyai Könyvtár nevet adták. Így költöztek a Teleki Téka palotájába 1954-ben a Bolyai-kéziratok és a két Bolyai emlékeit őrző muzeális tárgyak.¹² – Ennek a jövőben remélhetőleg nem ismétlődő költöztetésnek az előzményeiről még szólok majd az alábbiakban.

János halála után már nem az örökösök okvetetlenkedtek a számukra különösebb haszonnal nem kecsegtető irományok dolgában, hanem a katonai hatóságokban támadt gyanú, hogy a tekintélyes mennyiségű irathalmaz netalán hadi titkokat is tartalmaz. A bürokratikus ügyekben hagyományosan jól működő császári hadigépezet marosvásárhelyi parancsnoksága gyorsan intézkedett: Bolyai János holttestét a katonai halottasházba szállíttatta, temetésére a helyőrségből egy szakasz katonát rendelt ki, kézirateit pedig ládákba rakatta és a várba vitette. A kéziratok sorsára az is hatással volt, hogy a haláleset után az örökösöknek rövid ideig nyugdíjat folyósított a Nagyszebenben székelő erdélyi katonai főparancsnokság, de miután a számtisztek kiderítették, hogy Bolyai János és Orbán Rozália a forradalom idején (1849. május 18-án) a császári hadseregben érvényes szabályok mellőzésével kötött házasságot, a halála után kifizetett nyugpénz visszaszármaztatásának biztosítására lefoglaltatták a nagy szegénységben meghalt mérnökszázados ingóságait, köztük irományait is. A házasság törvényességét firtató katonai hatóság és az erdélyi református egyház püspökének vitája úgy végződött, hogy a hagyatékra elrendelt zárlat feloldása után a kéziratokat a várból átszállították a marosvásárhelyi rendőrségre, és ott egy rozoga fészerbe hányták. A kéziratok között elázott lapok (egyet bemutatunk közülük) bizonyítják, hogy a gondatlanság végpusztulással fenyegette a magyar tudománytörténet egyik legjelentősebb kincsét. A vásárhelyi kollégium előjáróságának köszönhető, hogy a kéziratok végül is bekerültek a szerzőjük által kijelölt helyre, iskolája könyvtárába, apja hagyatéka mellé.

A tanári karban valójában mindenki ismerte a néhai professzor apát és a sok mendemondával övezett talentumos fiút. Többen közeli kapcsolatban is álltak velük. Koncz József például nemcsak lelkes diákja volt az öreg professzornak, hanem már kollégiumi tanítóként, 1856. november 20-án a haldokló Bolyai Farkas ágya mellett ült. 1857 és 1858-ban a kollégiumi könyvtár rendezése körül buzgólkodott Szász István professzor irányításával, hogy aztán külföldi tanulmányai végeztével megválasztott rendes tanárként

¹² Deé Nagy Anikó: *A marosvásárhelyi Teleki Téka a második világháború után. = Emlekkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002.* Marosvásárhely 2002. 146–160.

évtizedekig ő legyen a könyvtár gondviselője. Forrásközlései napjainkig

Elázott lap a hagyatékából

nélkülözhetetlen támpontjai a Bolyai-kutatásnak.¹³

Mentovich Ferenc nem vásárhelyi diákmúlt után lett kollégiumi tanár. Enyeden tanult, és a nagykőrösi híres gimnáziumban, Arany János kollégájaként szerzett nevelői tapasztalatok birtokában vált Bolyai Farkas tanszékének örökösévé. De évekkel korábban már érdekes érintkezési felületek adódtak közte és a Bolyaiak között. Nyugat-európai egyetemjárása után hazatértében megfordult Göttingában is. Ott 1843-ban meglátogatta Gausst, és

¹³ Deé Nagy Anikó: *Koncz József (1829–1906)*. Erdélyi Múzeum LXIV(2002). 3–4. füzet, 113–120.

erről a kolozsvári Nemzeti Társalkodó 1844. augusztus 30-i számában *Nap-lótöredék IV.* címmel írásban is beszámolt. Ezt a kolozsvári cikket olvasta Bolyai Farkas, és értesítette Domáldon élő fiát, hogy egy orosz matematikus könyvet juttatott el Gauss-hoz, melyet a matematikusok fejedelme azért tart különösen érdekesnek, „mert nézeteiben merőben egyezik a Bolyaiak mathesis körüli önállóbb nézeteikkel”. Így értesült Bolyai János Lobacsevszkijről, akinek művét majd csak négy év múlva lesz alkalma elolvasni. Mentovichot különben nemcsak a Gauss-szal való találkozás sajtóbeli megörökítése hozta a Bolyaiak közelébe, hanem az a családi körülmény is, hogy annak a Vajda Dánielnek a lányát vette feleségül, akit évtizedekkel korábban a professzor Bolyai Farkas fia házi nevelőjéül szemelt ki, s akiről a tanítvány Bolyai János irományaiban majd a legnagyobb hálával emlékezik meg. Nos ilyen előzmények után döntött úgy a vásárhelyi kollégium tanári kara, hogy a rendőrségi fészerből a könyvtárba szállított Bolyai-kéziratok átnézését és számbavételét Mentovich Ferencre bízta. Őrá azonban a rendezetlen kéziratoknak a pusztá látványa is riasztóan hatott, és soha nem szánta rá magát, hogy behatóbban foglalkozzék velük.

Csak évtizedekkel később derült ki, hogy az a Szabó Sámuel nevű kollégiumi tanár, aki 1859 és 1868 között – tehát éppen abban az időben is, amikor Bolyai János kézirateit a kollégiumba szállították – a könyvtár felügyelője volt, foglalkozott a gondolattal, hogy beszámolót ír a Bolyai-hagyatékról. Bőséges tárgyi bizonyítéka maradt annak, hogy a Kolozsvári Református Kollégiumba való áthelyezéséig érdeklődéssel lapozgatta a mérnökszázados irathagyatékát, anélkül azonban, hogy erről valahol írásban számot adott volna. Érdeklődésének említett tárgyi bizonyítékai azok a kéziratok, amelyeket a kényelmesebb tanulmányozás kedvéért otthonába vitt, és annyira magánál felejtett, hogy majd csak halála után talált rájuk matematikatanár fia, Szabó Péter. Valószínűleg ezek a számára örökül maradt kéziratok sarkallták a fiút a Bolyai-életmű tanulmányozására. Dolgozatokat publikált az apjától örökölt kéziratok alapján, és a bécsi császári és királyi hadi levéltárból is addig bolygatatlan irományokat vont be a kutatás fénykörébe.¹⁴ Magyar nyelven megjelent tanulmányait Fejér Lipót fordította németre Paul Stäckel számára.¹⁵ Különleges érdeme, hogy az apjánál maradt kéziratokat a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának adományozta, és ezzel megvetette alapját az akadémiai Bolyai-gyűjteménynek. Ugyanis, mint már az előbbieken szó volt róla, Marosvásárhely mellett Budapesten is őriznek Bolyai-kéziratokat.

¹⁴ Szabó Péter: *Bolyai János ifjúsága. 1802–1822.* Matematikai és Fizikai Lapok 1910. 135–164.

¹⁵ Szénássy Barna: *i.m.* 95.

A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-gyűjteményének darabjai Bolyai Farkasnak az Akadémiához küldött irataiból, ajándékozásból és vásárlásból kerültek a közgyűjtemény tulajdonába. A Budapesten őrzött Bolyai-kéziratokról, magának az akadémiai gyűjteménynek a kialakulásáról kiváló ismertetést készített 1968-ban Fráter Jánosné.¹⁶

Bolyai János kézírataira igazában hazájában csak akkor terelődött a figyelem, mikor az európai tudományosság Gauss életművét és tudományos kapcsolatait kutatva felfigyelt az elszigeteltségben élt tudósra, pontosabban az ő *Appendix*ére.

Gauss halála után Sartorius von Waltershausen göttingai professzor ugyanis hozzálátott nagy elődje hagyatékának rendezéséhez, és ő kérte el Bolyai Farkastól a Gausstól kapott, neki címzett leveleket. E levelek nyilvánosságra kerülése után veszik tudomásul a jeles európai tudósok (akik korábban azt sem tudták, hogy két Bolyai élt Erdélyben), hogy 1832–1833-ban Marosvásárhelyen megjelent, a szerző nevének említése nélkül, egy *Tentamen* című kétkötetes munka, és az első kötet függelékeként (*Appendix*ként) Bolyai János nevével a *Scientia spatii absolute vera* című munka olvasható. Erre elsőként Heinrich Richard Baltzer drezdai professzor figyelt fel (1866-ban), és az ő nyomán terelődött Guillaume Jules Hoüel bordeaux-i egyetemi tanár érdeklődése az erdélyi magyar matematikusra, miközben monográfiát írt a geometriai kutatások történetéről. Miután megszerezte és alaposan tanulmányozta a Bolyaiak kinyomtatott műveit, és nyilatkozata szerint: „Cet Appendix est un travail de la plus grande valeur”¹⁷, Hoüelben feltámadt a vágy, hogy mindent megtudjon a két magyar tudósról, és megismerje tudományos hagyatékukat. Az *Appendix* francia nyelvű fordításán és Bolyai János részletező életrajzán dolgozva hamar rájött, hogy magyar szakember segítségét kell igénybe vennie. Schmidt Ferencsel és Szabó Sámuellel vette fel a levélbeli kapcsolatot. Tőlük tudta meg, hogy a Bolyai-kéziratok a marosvásárhelyi kollégiumban vannak. Eltökélt szándéka volt, hogy megismerkedik ezzel a forrásanyaggal. Nagy tekintélyű olasz és magyar férfiakhoz fordult támogatásért, mivel magánkezdeményezései nem vezettek eredményre. Felkérte Boncompagni herceget, a jeles tudománytörténészt, a Római Akadémia matematikai osztályának elnökét, írjon levelet Eötvös Józsefnek, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, aki 1867 és 1871 között vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt, és kérje meg, hogy a Bolyai-kéziratokat az Akadémián tegye közzé, vagy engedje át a kiadást az olaszoknak. Eötvös válaszelevelében arról értesíti az olasz tudóst, Erdélyben jártában tájékozódott a

¹⁶ Fráter Jánosné: *A Bolyai-gyűjtemény* (K. 22 – K. 30). Budapest 1968.

¹⁷ Szénássy Barna: *i.m.* 76.

marosvásárhelyi kéziratokról, és intézkedett, hogy azokat feldolgozás céljából minél hamarabb küldjék fel Pestre az Akadémiához.¹⁸

A kéziratok sorsa éppen olyan kétségbeejtően szomorú, mint Bolyai János egész élete. Ezt vette észre Eötvös József és foglalta írásba abban a levélben, melyet az ügyel kapcsolatosan fiához intézett. Az olasz tudós herceg „csak azért fordult hozzám – írja Eötvös –, mert biztos tudomást szeretvén, hogy a két Bolyai irományai Marosvásárhelyen vannak, három év óta mind ő, mind a bordeaux-i és párizsi akadémiák tízszer írtak a marosvásárhelyi kollégiumhoz, de még választ sem kaphattak, s most – meg lévén győződve, hogy ily lángész irományai közt sok becses jegyzet lesz – azért fordulnak hozzám, hogy az irományokra kezemet tegyem, s érdemes részét vagy az akadémiánál adjam ki, vagy nekik engedjem át kiadás végett. És azon ember soha nem volt akadémikus, Erdélyben félbolondnak tartatott, s míg Gauss vele éveken át levelezett [!], Ausztriában mint genie-hadnagy penzionáltatott; s ha örülünk, hogy nagy matematikust adtunk a világnak: lehet-e nagyobb bizonyossága barbarizmusunknak?”¹⁹

A kollégiumi előjáróság többször is foglalkozott a Bolyai-kéziratok Pestre küldésének kérdésével. Kollégiumtörténetében Koncz József idézi az 1868. június 25-én tartott előjárósági ülés jegyzőkönyvének 143. pontját: „Olvastatik a magyar tudományos akadémia idei 426. sz. a. átírata az iránt, hogy a néhai Bolyai Farkas és János főtanodánk birtokában levő összes kéziratot hagyományait kölcsönözze ki előjáróságunk átvizsgálás végett az akadémiának s biztos kéz által juttassa az akadémia kéziratárába.

Az akadémia kérése örömmel teljesítetik, miután előbb az elküldendő darabok számoztatni és summáztatni fognak. Addig legyen az akadémia várakozásban. A kiválogatást és rendezést Mentovich Ferenc és Székely József vállalták magukra. A felküldés felől annak idejében az egyházi főtanács értesíttetni határoztatott. 1869. december 4-i gyűlésben 224. sz. a. olvastatott B. Eötvös Józsefnek ugyanazon év november 8-án Budán költ levele, melyben biztosítja a kollégiumi előjáróságot afelől, hogy ha ezen (Bolyai-féle) tudományos iratokból valami anyagi haszon háromolna bárki részére, az előjáróság kikötése szerint (az iskola, mint végrendeleti hagyományos, fenntartván jogát ezen anyagi haszon méltányos részét elnyerni) az előjáróságot értesíteni fogja.”²⁰

Végül is 1869 decemberében Marosvásárhelyt összecsomagolták Bolyai Farkas és János kézirateit, és Teleki Domokos kollégiumi főgondnok közvetítésével kölcsönképpen letétbe helyezték a Magyar Tudományos Akadémia

¹⁸ Szénássy Barna: *i.m.* 80–82.

¹⁹ Eötvös József: *Összes munkái*. XX. Budapest 1903. 60–63.

²⁰ Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Marosvásárhely 1896. 290.

könyvtárban. Az Akadémia akkori főtitkára, Arany János fölkérte az akadémiai főkönyvtárnokot, Hunfalvy Pált, hogy a Marosvásárhelyről érkezett küldeményt „biztos helyen megőrizni” szíveskedjék, nehogy „eltévedjenek”.²¹ A kéziratok egészen 1894-ig Pesten maradtak. Ez év július 6-án kelt az az elismervény, melyben a kollégiumi eljáróság igazolja, hogy a hagyaték visszakerült tulajdonosához Marosvásárhelyre.

Meg kell jegyeznünk, hogy sem az 1869-es átadáskor, sem az 1894-es visszaszolgáltatáskor nem készült feljegyzés (vagy éppen leltár) arról, hogy mit tartalmazott a kikölcsönzött iratállomány.

Szénássy Barna kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy a kéziratok huzsonöt éves budapesti tartózkodásának mi volt a tudományos hozadéka. A kutatók ekkortájt a *Tentamen* és az *Appendix* új kiadását, illetőleg az *Appendix* magyar nyelvre fordítását és a két tudós életrajzának a megírását tartották elsőrendű feladatuknak. A Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának 1871. október 16-i határozata értelmében megalakult a Bolyai-hagyaték átvizsgálására hivatott négytagú bizottság, „melynek elnöke Vész János s tagjai Hunyady Jenő, dr. König Gyula és Schmidt Ferenc építész”. Ugyancsak Szénássy derítette ki, hogy a kéziratokat nem az akadémiai könyvtárban tanulmányozták a bizottság tagjai, hanem kikölcsönözve magukhoz vették. „Szabó József, a Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának titkára 1879. február 20-án kelt iratában arról tájékoztatja Schmidt Ferencet, hogy a König Gyulánál, valamint az Akadémia levéltárában »heverő« Bolyai-iratokat átadják neki tanulmányozás végett. Erre az iratra később került a következő záradék: »A Bolyai-iratokat Schmidt Ferenc építész úrtól a mai napon hiány nélkül visszakaptuk és Marosvásárhelyre elküldöttük. Budapest, 1894. június elsején. Szily főtitkár.«”²²

A Bolyai-kéziratok még Budapesten voltak, amikor a Magyar Tudományos Akadémián két előadás is elhangzott a Bolyaiakról, pontosabban az apáról és csak érintőlegesen emlékezve meg a fiú tudományos teljesítményéről. Szily Kálmán rendes tag 1884. október 20-án előterjesztett dolgozatában még arról panaszkodik, hogy Bolyai Farkasnak sem tudományos jellemzése, sem életrajza nincs megírva, s „Erdély ősz tudósa”, Brassai Sámuel „még mindig késlekedik abbeli ígérete beváltásával, hogy e rendkívüli szellemet »teljes egészében mutatja be a hazának«, itt az Akadémiában tartandó emlékbeszédben”. Szily az akkoriban Pesten veszteglő marosvásárhelyi kéziratokból semmit sem használt fel, mondandóját Bolyai Gergely „fiatalkori emlékezete tárházából” összeállított feljegyzéseire és a tőle kapott „családi irományokra” alapozta. Ezekből néhány adatot értekezése mellékleteként

²¹ Arany János: *Összes művei*. XIV. Budapest 1964. 350.

²² Szénássy Barna: *i.m.* 91.

közre is bocsátott.²³ (Előbb, Stäckelre hivatkozva már említettem, hogy Szily Kálmán értekezése megjelenése után három évvel magyar és német nyelvű közleményben hírt ad arról, hogy a Marosvásárhelyről kölcsönzött irományok között ott van az azóta híressé vált temesvári levél.)

Alkalmasint Szily sürgetésének is volt része abban, hogy közel harminc évi készülődés után Brassai Sámuel megtartotta Bolyai Farkas feletti emlékbeszédét.²⁴ Ennek szövegéből kiderül, hogy Brassai tudott Bolyai János kéziratairól, hiszen elég terjedelmesen idézi a fiú önéletírásának azokat a részeit, ahol az apa élete, munkássága, jellemrajza került szóba. Az emlékbeszéd megírása táján a Bolyai-kéziratok Pesten voltak, de hogy azokat Brassai személyesen forgatta-e, vagy másvalaki másolta ki számára a fiúnak apját jellemző feljegyzéseit – ma már nem lehet megállapítani.

A Pestre kikölcsönzött kéziratokat a legszorgalmasabban Schmidt Ferenc tanulmányozta, a lemásolt szövegből sok mindent németre fordított, hogy érdemben tájékoztathassa azokat a külföldi tudósokat, akik leveleikkel egyre sürgették a Bolyai-hagyaték feldolgozását. Nagy szerepe volt abban, hogy egyre több magyar tudós kezdett foglalkozni a Bolyaiak életművével. Az 1897-ben magyar nyelven megjelent *Appendix*hez megírta Bolyai János életrajzát is.²⁵

A Marosvásárhelyre visszakerült kéziratoknak a legtöbb hasznát Bedőházi János kollégiumi tanár vette, aki Halsted amerikai egyetemi tanár biztatására és a kollégiumi előljáróság megbízásából monográfiát írt a Bolyaiakról. Vállalkozása indítékáról könyve végén így vall: „G. B. Halsted Texasból, austini egyetemi tanár 1896 nyarán látogatta meg Marosvásárhelyt. E munka megírására, amelyre szerző csekély tudománnyal, de annál nagyobb lelkesültséggel vállalkozott, az impulsust ő adta. Látna az érdekeltiséget az idegennél nemzetünk e két nagy tudósa iránt, a kollégium előljárósága mintegy kötelességének tartotta a »Tentamen«-nek a magyar tudományos Akadémia által történő kiadása alkalmából e két nagy férfiú életéről, jelleméről, tudományos működéséről a haza közönségének egy népszerűen, minél szélesebb körben olvasható művet adni ki, amely mű megírásával szerzőt bízta meg.”²⁶

²³ Szily Kálmán: *Adatok Bolyai Farkas életrajzához*. Értekezések a matematikai tudományok köréből. 1884. XI. k. 1–36.

²⁴ Brassai Sámuel: *Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett*. (Készült a M. T. Akadémia rendeletére.) Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsészeti-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. III. k. 1864–1865. 1. füzet, 210–247.

²⁵ Bolyai János: *Scientia spatii absolute vera. A tér absolut igaz tudománya*. Előszóval, magyar fordítással s magyarázatokkal Suták Józseftől. Bolyai J. életrajzával Schmidt F.-től. Budapest 1897.

²⁶ Bedőházi János: *A két Bolyai*. Élet- és jellemrajz. Marosvásárhely 1897. 452–453.

Könyvének számos idézete bizonyítja, hogy Bedőházi átforgatta Bolyai János kézirateit olyan mértékben, mint előtte senki, de ezzel maga sem volt megelégedve, ezért írja műve zárófejezetében a következőket: „Hátramaradt iratai valószínűleg *bővebb* [kiemelés tőlem, B. S.] átkutatás után szellemének még sok, időnkénti csillanását fogják kideríteni, s tudományos munkálkodásának eredményei töredékekben is becses gyöngyöket szolgáltatnak. Iratai tanulmányozását azonban rendkívül megnehezíti a teljes rendetlenség, amelyben vannak, zavarosan összevissza írt lapjai, amelyeken, mint valami labirintusban, alig lehet eligazodni. Mindenesetre nemzeti tudományosságunk történelmének e kétségkívül nagy alakja megérdemli a fáradságot, hogy így talán az »Appendix« lángja után a lassú égés hamvaiból is fel lehessen valamit támasztani.”²⁷

Halsted mellett a másik külföldi matematikatörténész, aki a Bolyaiak kedvéért útra kerekedett és ellátogatott Marosvásárhelyre, a német Paul Stäckel volt. Őt a 19. század utolsó évtizedében a Bolyai-kutatásban már nagy tapasztalattal rendelkező Schmidt Ferenc vezette be a kéziratok világába. Kapcsolatuknak első fennmaradt emléke az a levél, melyben 1896-ban a német tudós megköszöni a Budapesten élő építésznek, hogy megajándékozta Bolyai Farkas képével.²⁸ A kettejük között kialakult baráti együttműködésnek nagy része volt abban, hogy az *Appendix* után a német professzor sorra kiadta Bolyai János kéziratban maradt matematikai műveit, és megjelent tollából az első olyan szintézis a két magyar tudósról, amely a tudományos igényeket minden vonatkozásban valóban kielégítette.²⁹ A kétkötetes munkához a magyar nyelvű életrajzi forrásokat Schmidt Ferenc bocsátotta Stäckel rendelkezésére, a magyar matematikusok közül pedig Réthy Mór és Kürschák József támogatta könyve írása közben. Marosvásárhelyi tartózkodása idején, mint írja: „a református kollégium hálára kötelező készséggel” tette lehetővé, hogy eredményesen kutasson a Bolyaiak hátrahagyott irataiban.³⁰

Bedőházi és Stäckel után a harmadik monográfia kéziratát 1922 karácsonyának estéjén Dávid Lajos fejezte be. A kolozsvári születésű, akkor a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán tanító szerző a publikált források mellett csak a Magyar Tudományos Akadémián őrzött Bolyai-gyűjteményre támaszkodott, nem volt lehetősége hozzáférközni a marosvásárhelyi kéziratokhoz. Ennek hiányát pontosan tudta, és a további forrásfeltáró feladatokat

²⁷ *I. m.* 451.

²⁸ Szénássy Barna: *i. m.* 90.

²⁹ Stäckel Pál: *Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai*. I–II. Magyarra fordította Rados Ignác. Budapest 1914.

³⁰ Stäckel Pál: *Vizsgálatok az abszolút geometria köréből Bolyai János hátrahagyott irataiban*. Mathematikai és Természettudományi Értesítő XX. 1902. 161.

könyve (Fölvívás Bolyai-kutatásra című) zárófejezetében össze is foglalta.³¹ Később a debreceni egyetem matematikaprofesszoraként rávette magántanárát, Jelitai Józsefet, hogy utazzon Marosvásárhelyre és vizsgálja meg Bolyai János kéziratos hagyatékát. Jelitai kétszer is járt a székely fővárosban: 1932-ben és 1938-ban. Vizsgálata eredményéről két közleményben számolt be 1939-ben.³² Hálásan emlékezik meg három kollégiumi tanárról, Gulyás Károlyról, Kováts Benedekről és Tróznér Lajosról, „akik mindvégig a legnagyobb szívességgel és készséggel voltak” segítségére. Leírja, hogy „1932-ben a kollégiumi könyvtár nagy vasszekrényének aljában” látta a kéziratokat. 1938-ban – a kollégiumi Bolyai-gyűjtemény létrejöttével – a könyvtár egyik termében „egy közepes magasságú szekrény felső felének mind a két polcát teljesen megtöltik” a kéziratok, melyeknek „összesített vastagsága közel jár a másfél méterhez”.

A Bolyai-kéziratok fölé hajoló Jelitait ugyanaz a látvány fogadta, mint előtte és utána valamennyi Bolyai-kutatót. Bedőházi Schmidt Ferenchez intézett levelének a panaszos szavait idézi: „Annyit mondhatok, hogy egyiptomi hieroglyphákat megfejteni könnyebb dolog, mint az ő írásaiból valamit kitudni.”³³

Jelitai is megállapítja, hogy Bolyai János élete folyamán papírt és tintát bőven fogyasztott. „Papirosanyaga – írja, mikor az önéletrajzi részleteket először publikálja – sokféle nagyságú, alakú, színű, származású. János gondosan teleírta a neki szóló és megőrzött levelek, borítékok, számlák minden üres helyét. Gyertya vagy csokoládé csomagolópapírja éppen úgy jó volt neki erre a célra, mint színlap, boltnyitás hirdetése, takarékpénztári könyv, halotti jelentés vagy gyógyszerári címkéjű papiros. Gyermekének első betűvetéseit és rajzait, saját, más tárgyú írását, idegen levélszövegeket gyakran keresztbe átirrt tentáival.”³⁴ A különleges küllemű irományokkal így szembe-sülő Jelitai sikerrel szedett össze 21 lapot abból az önéletrajzot tartalmazó irományhalmazból, melyből kötetünkben összeállítottuk *A közjó elérésének igaz útjáról; rendszabályok önéletrással* című fejezetet.

³¹ Dávid Lajos: *A két Bolyai élete és munkássága*. Budapest 1923. 194–196.

³² Jelitai József: *Önéletrajzi részletek Bolyai János Üdvitanában*. Matematikai és Természettudományi Értesítő LVIII. 1939. 35–40. – *Bolyai János 1849. május 13-án kelt jelentéstervezete*. Uo. 708–714.

³³ Bedőházi János levele Schmidt Ferenchez. 1897. április 25. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. K 29/98.

³⁴ Jelitai József: *Önéletrajzi részletek...* 36.

De tota es ista non leketon...

SZESZELY.

szeszelyek. szeszelyek.
MESÉK. REGÉNY.

FÁY ANDRÁS
SZÉPIRODALMI
ÖSSZES MUNKÁI.

8 KÖTETBEN
aczelmetozetekkel.

PESTEN.
GEIBEL KÁROLY
KIADÁSA.

ÉLET-BÖLCSESÉG.

GÜNY-ENVELGÉS.
MULATTATÁS.

83-972/ 972 1
BIBLIOTHECA/
TELEKI-BOLYAI

et-vertegetem & nem ket (k) ar oruvers;
vra-elve. Ael fedvnyl fnditpka ar embri
eter) "ki nem mentene meg életet, vad eplog
ed hachetred Gms pter (holosges - neubveler
há a sudodr: mint spiritabam a lopsz,
+ ma y. a) arbi. (te mureletan)

Ceruzajegyzetek tökéletességről és igazságról
egy Fáy András munkáit hirdető nyomtatványon

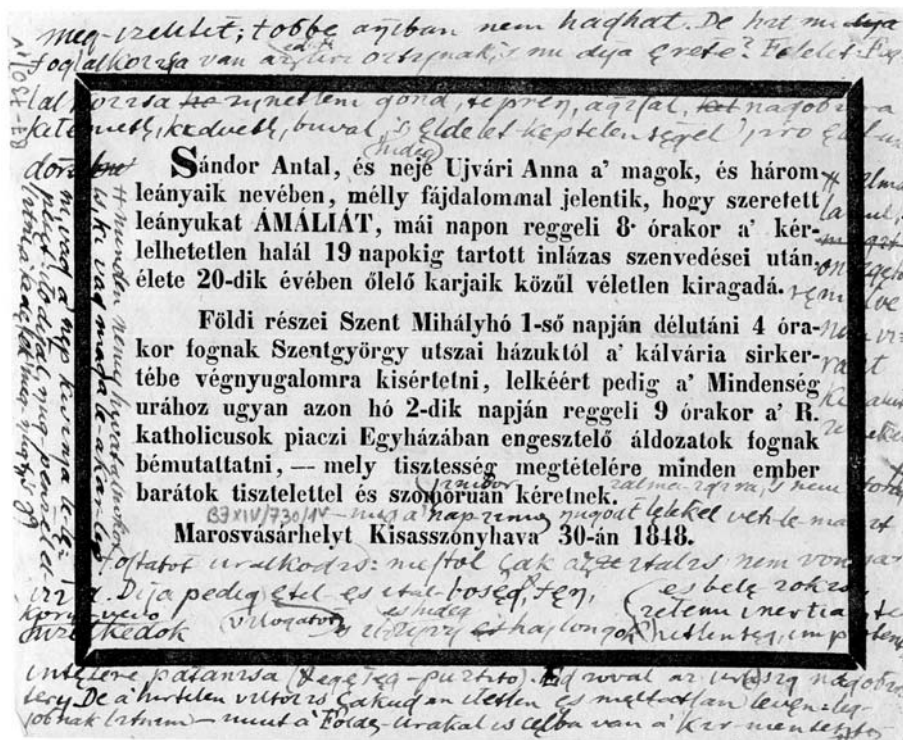
Jegyzetek időről, térről a Honderű című divatlap hirdetésnyének négy lapján

[illegible]

Jegyzetek „a hirtelen változásról” egy gyászjelentésen

Ezzel eljutottam a Bolyai-kutatásnak abba a szakaszába, amelynek ma-
 gam is részese lettem.

Már több mint ötven esztendeje, hogy hosszabb-rövidebb megszakítások-
 kal bíbelődöm a Bolyai-kéziratokkal. Voltak évek, amikor főfoglalkozásként
 reggeltől estig egyebet sem csináltam, csak az Erdélyi Múzeum-Egyesület
 államosított Farkas utcai levéltára nagy kutatótermében kitergetett Bolyai-
 kéziratok irtatlan halmazában próbáltam valamilyen rendet teremteni. Talán
 nem felesleges, ha írásos emléke marad ennek a rendteremtési kísérletnek.

1952-ben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem vezetősége elhatározta,
 hogy névadója születése 150. évfordulóját nagyszabású kiállítással és em-
 lékkönyv kiadásával ünnepli meg. Történt mindez akkor, amikor a világ
 Szovjetunió uralta térfelén a szellemi életet vagy ahogy akkor nevezték, az
 „ideológiát” Sztálinnak a közgazdaságtudomány ügyeibe való személyes
 beavatkozása tartotta izgalomban. Egyetemi tanszékeken, szakszervezeti
 előadótermekben és falusi művelődési házakban *A szocializmus közgazdasá-
 gi problémái a Szovjetunióban* című, 1952 szeptemberében megjelent mű
 „feldolgozása” folyt. Erről a „zseniálisnak” nevezett műről az 1952-ben oro-

szul s rá egy évre magyarul megjelent szovjet lexikon azt írta, hogy „évtizedekre, évszázadokra megvilágítja az emberiség útját”.³⁵

Az egyetem tanácsa úgy döntött, hogy a Bolyai-évfordulót a legújabb sztálini tanítás fényében ünnepli meg. Az egyetem rektora írja az emlékkönyv előszavát, melyben Bolyai életművét Sztálin legújabb művével szembeállítja, a nagy geometer társadalmi nézeteit pedig a rektorhelyettesi feladatokat ellátó tanulmányi igazgató helyezi korszerű megvilágításba. 1952 őszén a leváltott Nagy István rektor helyébe Bányai László került, a Nagyenyedre középiskolai tanszékre kihelyezett Csehi Gyula tanulmányi igazgatót Gáll Ernő váltotta fel. Nekik kellett vállalkozniuk az említett feladatok elvégzésére. A készülő emlékkönyv kijelölt többi munkatársának megbízása megmaradt. Bolyai János életét a történelemtudományi kar dékánja, Cselényi Béla írta. Az *Appendix* új magyar fordítására Tóth Imre vállalkozott, és ugyancsak ő írt tanulmányt a Bolyai-geometria filozófiai vonatkozásairól. E dolgozat elég bőven merített a vásárhelyi kéziratok korábban figyelemre nem méltott gondolataiból. Így például ebben az írásban látott először nyomdafestéket Bolyainak azóta sokat idézett eszméje a fizika geometrizálásáról: „A nehézkedés törvénye is szoros öszveköttetésben, folytatásban tetszik (mutatkozik) az űr termeltével, valójával (alkatával), miljségével.” Tóth Imre kiemeli, hogy a gravitáció és a tér szoros összefüggésének hangsúlyozásával Bolyai olyan természettörvényre következtetett, mely majd Einstein révén az általános relativitáselmélet fizikai alapja lesz.³⁶ Az emlékkönyv geometriai dolgozatainak szerzői: V. F. Kagan szovjet, A. Myler iasi-i, G. Vrânceanu bukaresti és Gergely Jenő kolozsvári matematikaprofesszor. Jakó Zsigmond – noha tanszékéről őt is eltávolították 1952-ben – a kötetben publikálhatta az általa Marosvásárhelyt gyűjtött leveleket.³⁷ A Bolyai Tudományegyetem vezetősége Szarvadi Tibor és Tordai Zádor akkori tanársegédekkel azzal bízta meg, hogy állítsanak össze egy szemelvénycsokrot a marosvásárhelyi kézirati hagyatékból.

A kötet 1951-ben elkezdődött előkészítő munkálatai meglehetősen elhúzódtak, úgyhogy a jubiláris esztendőben szó sem lehetett a kézirat nyomdába adásáról. A szerzők késlekedése és az egyetem vezetésében bekövetkezett személyi változások mellett a könyv körül a legnagyobb gondot Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála okozta, ugyanis a kiadóban szerkesztési munkába vett kéziratban ritkítani kellett a „népek nagy tanítójától” származó idézeteket, és azokat – az általános kelet-európai új orientációnak

³⁵ *Filozófiai lexikon* (Szerkesztette M. Rozental és P. Jugyin). Budapest 1952. 572.

³⁶ Tóth Imre: *A Bolyai-geometria filozófiai vonatkozásai*. = *Bolyai János élete és műve*. BJél. 313–314.

³⁷ *Szemelvények Bolyai Farkas és János leveleiből és levéltöredékeiből*. Jakó Zsigmond gyűjtése a marosvásárhelyi Bolyai-könyvtár anyagából. BJél. 373–421.

megfelelően – egyensúlyba kellett hozni számbelileg is Marx, Engels és Lenin műveire utaló hivatkozásokkal.

A készülő emlékkönyv munkatársai közé – noha csak 1952 szeptemberében bocsátottak el tanársegédi állásomból – korábban engem nem vontak be. Viszont a bukaresti Állami Tudományos Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársai, Pollák Ödön és Fodor (Fischer) Ernő, amikor végre kezükbe került a könyv kézírata, sok következtetlenséget, pontatlanságot fedeztek fel főleg az idézett Bolyai-szövegekben, a szemelvénycsokrot pedig szegényesnek ítélték, ezért szükségesnek látták az idézetek marosvásárhelyi ellenőrzését és a közlésre szánt szemelvények bővítését. Mint állásából elbocsátott, alkalmi munkából életét tengető „szabad embert”, engem szemeltek ki, hogy utazzam Marosvásárhelyre, ellenőrizsem a szerzők egymástól eltérő Bolyai-idézeteit, és keressek közlésre érdemes szövegeket a szemelvénypublikáció bővítésére. Vásárhelyi diákemlékek is sarkalltak, hogy vállaltam a reám bízott feladatot. Két hétig reggeltől estig dolgoztam az akkor még a kollégiumi főépületben, régi rendjében őrzött könyvtárban. Délben a könyvtárosként alkalmazott nyugalmazott tanár, Farczady Elek (hamar tisztáztuk, hogy kollégiumi iskolatársa volt édesapámnak) reám zárta az ajtót, ebéd és szokásos pihenője után aztán ismét az ő jelenlétében folytathattam a Bolyai-idézetek keresgélését, illetőleg másolhattam azokat a hosszabb-rövidebb passzusokat, melyekkel végül is megizmosodott a szemelvényanyag.³⁸ Gyors iramban végzett vásárhelyi munkám nyomán nemcsak a szemelvény-fejezet terjedelme növekedett, hanem a kötet több tanulmánya jegyzeteinek biztonsága szerint tölem ekkor másolt szövegek is gazdagították a szerzők mondanivalóját.

Közbevetőleg jegyzem meg, a kolozsvári kötet elkészültére jótékonyan hatott az, hogy időközben, még 1952-ben a budapesti Művelt Nép Könyvkiadó Nagy Tudósok címet viselő sorozatában megjelent Alexits György monográfiája,³⁹ melyet aztán szerzője az újabb kutatások eredményei felhasználásával kibővítve, 1977-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában új címmel másodszer is sajtó alá rendezett.⁴⁰

A budapesti és a kolozsvári kiadványok arra mindenesetre alkalmasak voltak, hogy felhívják a figyelmet a további feladatokra; bizonyossá vált, hogy mind Marosvásárhelyen, mind Budapesten még bőven vannak kutatásra váró, korábban figyelembe nem vett kéziratok.

Az 1953-as év folyamán döntés született, hogy a Magyarország és Románia között érvényben lévő kulturális szerződésbe beillesztik a Bolyai-kéziratok

³⁸ *Szemelvények Bolyai János kézirati hagyatékából*. Összeállította Benkő Samu, Szarvadi Tibor, Tordai Zádor a marosvásárhelyi Bolyai-könyvtár anyagából. BJél. 351–371.

³⁹ Alexits György: *Bolyai János*. Budapest 1952.

⁴⁰ Alexits György: *Bolyai János világa*. Budapest 1977.

feldolgozását és kiadását. Mind román, mind magyar részről az ügy lelkes támogatókra lelt. A bukaresti akadémiai Matematikai Intézet igazgatója, G. Vrânceanu, a monográfiát író, magyar akadémikus Alexits György, a kolozsvári születésű Osztrovszki György (akkoriban a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára) és Bányai László, a Bolyai Tudományegyetem frissen kinevezett rektora együttesen ügyködtek abban, hogy a Bolyai-kutatás a két ország közötti tudományos együttműködés hivatalosan elfogadott témája legyen. A kutatást a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjára bízta, a tényleges munkára a kolozsvári Nyelvtudományi Intézetben irodalomtörténészként alkalmazott tudományos kutatót, Abafáy Gusztávot szemelték ki, a Történettudományi Intézetben pedig engem kifejezetten azért juttattak álláshoz, hogy a kézirati hagyatéék rendezésével, feldolgozásával és sajtó alá rendezésével foglalkozzam.

Az egész kéziratos hagyatékat (az összekeveredett Bolyai Farkas és János-féle iratokat) a Könyvtárak Országos Központja és a Román Akadémia között létrejött megállapodás értelmében kutatás céljából Kolozsvárra szállítottuk azzal az Akadémia részéről vállalt kötelezettséggel, hogy azt *rendezve* kell a marosvásárhelyi református kollégiumi nagykönyvtárból Bolyai Tudományos Könyvtár névvel létrehozott román állami intézménynek visszaszolgáltatni. A kéziratos lapok szerint megszámlálva, róluk jegyzőkönyvet felvéve Farczády Elek könyvtárostól én vettem át és szállítottam Kolozsvárra. A kolozsvári Történettudományi Intézet vezetősége (Constantin Daicoviciu volt az igazgatója és Bányai László az aligazgatója) úgy intézkedett, hogy az irathalmazt az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől államosított Farkas utcai levéltár egyik kutatószobájába helyezzük el és ott dolgozzuk fel.

Ekkor vettem számot azzal, hogy valójában milyen is ez a Bolyai-hagyatéék.

Különös – állapíthattam meg. Nem hasonlított egyetlen olyan személyi levéltárhoz sem, amelyet korábbi kutatásaim rendjén megismerhettem. Igaz, némely jellemzője olyan, mint ami általában sajátja a betűvető halandók írásos hagyatékaának. Szétválasztva az apa és a fiú iratait, azután megállapíthattuk, hogy Bolyai János hagyatékaában is vannak személyi és családi vonatkozású okmányok, hozzá írt levelek és az ő kezétől származó levélfogalmazványok, de az irományok zöme azokat a gondolatokat tükrözi, melyek a tudományos *igazság* feltárására vállalkozó, teremtő elme több évtizedes töprengéseinek termékei. Szembesülnünk kellett azzal a káoszi rendetlenséggel, amiről Jelitai József jóval előttünk oly érzékletesen már beszámolt. Szemünkkel láthattuk, hogy grafomániás buzgalmában Bolyai János minden keze ügyébe kerülő papírt felhasználta hirtelen támadt ötletei lejegyzésére. Nagyobb munkái (így a Tan és az Üdvtan tervezett fejezetei) fogalmazásához általában koncban (egy konc száz iv) számolva vásárolt papírt. Kedvence volt a halvány almazöld papír (erre

szerette volna nyomtattatni művét is), de ilyent ritkán talált, közelében a kereskedők legfeljebb halvány krémsárgával vagy halványkékkel szolgálhattak.

Az ív alakú papirosokra rendszerint hasábosan kezdett írni, azzal a szándékkal, hogy az üresen hagyott másik hasáb felülete fennmarad utólagos javítások, kiegészítések számára. Ezek a későbbi betoldások aztán sokszor eltérnek az alapszöveg gondolatmenetétől. Persze feltehetően papírhány miatt nemegyszer az is megtörtént, hogy elővéve egy-egy régebbi kéziratát az üresen maradt hasábokra egészen új mondandó hordozását bízta. Mindjárt e kötet első fejezeteként közölt *Előszó* is jó példája az ilyen megoldásnak. A bal oldali hasábon az 1841-ben fogalmazott *Előszó* olvasható, mégpedig közönségesen használt betűkkel írva, a jobb oldalon viszont tudományrendszertani fejtegetésekkel találkozunk, már a Bolyai alkotta sajátos betűkkel papírra vetve. Ebből arra következtethetünk, hogy a jobb oldali hasáb gondolatai legalább egy évtizeddel későbbi keletűek.

Irományait Bolyai soha nem lapszámozta, ezért az elkeveredett és teljes összevisszaságban fennmaradt iratokban rendkívül nehéz volt az eredeti rendet (ha volt ilyen) helyreállítani, illetőleg a valaha egymást követő lapokat ismét sorrendbe rakni.

A rendezés első lépése az volt, hogy a kéziratokat Abafáy Gusztávval kitergettük a kutatószobában, majd milliméter pontossággal megállapított méretük és színük (minőségük) szerint csoportosítottuk. Az őrszavakról (a lap alján feltüntetett szavakról, szótagokról, melyekkel a következő lap kezdődik) lepedőnyi táblázatot készítettünk, és így kezdtük türelmesen rakosgatni az összeillő, egymás után következő lapokat.

A munka következő szakaszában a legtöbbször egyelőre még elejükön és végükön csonka kéziratlapokat pálliumba helyeztük és megszámoztuk. Az 1172 erre a célra rendelt pálliumba elhelyezett kéziratokról tematikai mutatót is szerkesztettünk. Természetesen tudtuk, hogy itt még sok egymással összetartozó kézirat maradt elkülönítve. A mutató a következő tartalmi tájékoztatást nyújtja a kéziratokról:

I. Okmányok (hivatalos iratok, egyezmények, nyugták). II. Levelek és levélfogalmazványok. III. Önéletrajz és az apáról szóló írások. IV. Címlaptervezetek. (Csak ezekből több mint ötvenet vettünk számba – a következő lapokon néhányat bemutatunk.) V. Előszavak. VI. A Tanról. VII. Vezértan. VIII. A Tan kiadásáról. IX. A Föld felosztása 12 részre; világakadémia. X. Üdvörlől, jórról, szépről, igazról. XI. Tudománytörténet. XII. Népesedésről. XIII. Filozófia. XIV. A társadalom a) múltja, b) jelene és c) jövője. XV. Er-

E-DIK-REZ

X DV-TAN

O-REZ

TAN-TAN

*Az udv-tan

O. nolv.

1. n-tan.

2. Zep-tan.

3. jo-tan tartalma

N n-tan alkotórészei

O. n-tan-ek

1. na-tan

2. Zim-tan

3. yd-tan

4. y-tan-uta

5. ero-tan

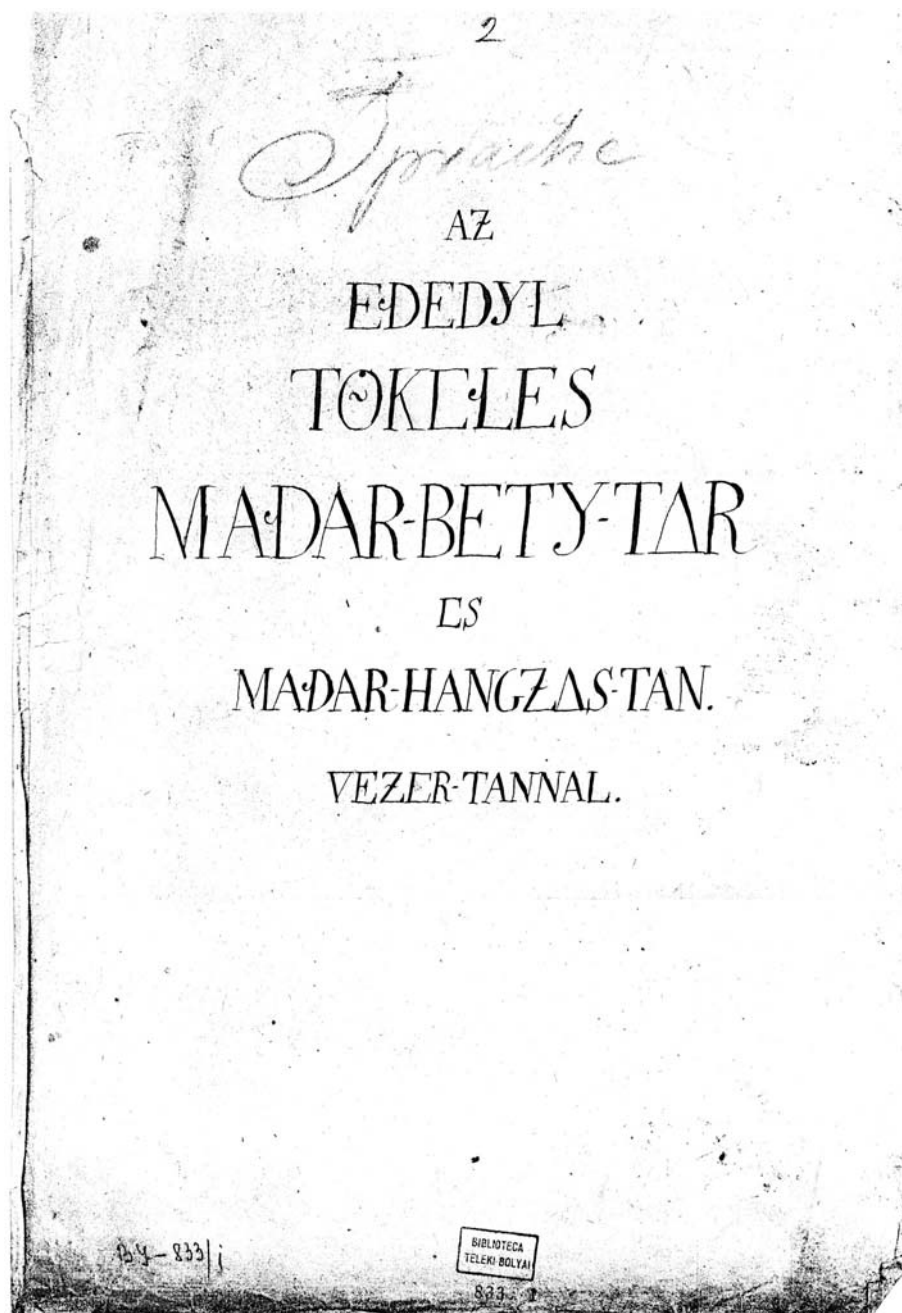
6. zertan

1. ro hivo

hunto, hento

BIBLIOTECA
TELEKI BOLTAI

89-714/1

kölcsan, jog. XVI. Lélektan. XVII. Pénztan; takarékpénztárakról. XVIII. Nyelvészet. XIX. Műiparról. XX. Művelődésről. XXI. Mécs- és kemencetan. XXII. Gyógytan. XXIII. Művészetekről. XXIV. Zene. XXV. Matematika. XXVI. Vegyes irományok.

Hangsúlyozni szeretném, hogy ebben a mutatóban nem kell keresni a kéziratokból kikövetkeztetett vagy részünkről eleve kialakított tudományos igényű rendszerező elvet. Rendeltetése technikai segédeszközként mindössze az volt, hogy az évek, évtizedek során egymástól eltávolodott kéziratlapokat tartalmuk alapján is egymásra találta. A pálliumok beszámozása viszont lehetővé tette, hogy a kutatók ne csak tematikai tájékoztatóként vegyék igénybe az indexet, hanem a felhasznált, illetőleg idézett szövegek lelőhelyének megjelölésével azok visszakeresését is biztosítva növeljék a bűvárlatok filológiai biztonságát.

A rendezési munkával párhuzamosan, mihelyst megállapíthattuk, hogy egy-egy pálliumban helytel-közzel eredményesen összeillesztettük az egymástól messze került lapokat, elkezdtük a másolást is. Abafáy Gusztávnak a német, nekem a magyar nyelvű kéziratok másolása jutott feladatul.

Akadémiai feletteseink sürgetésére alig másfél évi rendezési és másoló munka után, 1955. március 28-án írásban kellett beszámolnunk eredményeinkről és javaslatot tennünk a kéziratok hagyaték publikálására.

Jelentésünkben rendezési munkánk legnagyobb fogyatékoságát abban jelöltük meg, hogy a matematikai és a zenei tárgyú kéziratokat megfelelő szakmai ismeretek hiányában legfeljebb csak külső szempontok (papír, írásmód) alapján tudjuk pálliumokba helyezni és elkülöníteni arra várva, hogy azokkal minél hamarabb matematikátörténész, illetőleg zeneértő szakember foglalkozzon. Különösen matematikus szakembernek a kutatásba való bevonását tartottuk sürgősnek, már csak azért is, mivel Bolyai Jánost elsősorban geometriának tekintettük, következésképpen kéziratok publikálásakor is a vezérszólam a matematikai munkásságáé kell hogy legyen.

Azt javasoltuk, hogy a román és a magyar tudományos akadémia két reprezentatív kötetben közösen adja ki Bolyai János kéziratok hagyatékát, függetlenül attól, hogy az iratokat Marosvásárhelyt vagy pedig Budapesten őrzik. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára ugyanis megküldte számunkra a kéziratárakban őrzött Bolyai-hagyaték fényképmásolatát, így azok beillesztése munkánkban nem jelentett volna semmi nehézséget.

Elképzelésünk szerint a tervezett első kötet tartalmazná a matematikai és általában a természettudományi jellegű kéziratokat, a második pedig az önéletrajzi és társadalomtudományok körébe vágó írásokat. Tekintve, hogy a matematikai jellegű első kötet kéziratának előkészítésére nem akadt megfelelő képzettségű szakember, azt javasoltuk, hogy a publikálást kezdjük a második kötetel, amelynek megjelenését Bolyai János halála századik évfor-

dulójára, 1960 januárjára reálisnak ítéltük. Úgy képzeltük el, hogy regeszták formájában publikáljuk mindazokat a szövegeket, melyek életrajzi és tudománytörténeti szempontból értéket hordoznak, viszont a kivonatolással elkerüljük Bolyai gyakori önisméltléseinek újra és újra való kinyomtatását.

A zenei kéziratok feldolgozását a levéltárban gyakran megforduló Benkő András zenetörténész vállalta. Az ő magánvállalkozása hosszú évek múltával egy kismonográfia megjelentetésével hozta meg az eredményét.⁴¹

Jó ütemben haladó munkánknak az 1956-os magyar forradalom után beállott változások vetettek véget. A két akadémia között elhidegült viszony következtében a Bolyai-kéziratok feldolgozása és kiadása kimaradt a további tervekből, Abafáy Gusztávot és engem intézeteink más munkával bíztak meg. A kezdeti jószándékból annyi maradt, hogy Vrânceanu akadémikus mikrofilmezte a vásárhelyi kéziratokat, és eljuttatta Alexits Györgynek, aki a kézhez vett tekercseket a budapesti akadémiai Bolyai-gyűjteményben helyezte el. Sajnos utóbb kiderült, hogy a filmek olyan silány minőségűek, hogy kutatási célokra teljesen alkalmatlanok. Félbeszakadván a kolozsvári akadémiai kutatás, a beszámozott pálliumokba helyezett kéziratokat 1956 novemberében visszaszállítottam Marosvásárhelyre, és darabonként megszámlálva ugyanannak a Farczady Eleknek adtam át, akitől két évvel korábban átvettem.

A kéziratos indexet már magánszorgalomból három példányban legépeltem, egyet a vásárhelyi könyvtárnak, egyet a bukaresti akadémiai Matematikai Intézetnek ajándékoztam, a harmadikat természetesen megtartottam.

Dobozokba helyezett másolataim és jegyzeteim könyvespolcom tetején naponta figyelmeztettek, kár lenne veszendőbe hagyni a beléjük fektetett sok munkát. Amikor lehetőség kínálkozott, hogy közreadjam kutatásaim eredményeit, hozzáláttam *Bolyai János vallomásai* című könyvem megírásához. Az 1968-ban megjelent első kiadást 1972-ben – immár a Kriterionnál – a második követte, 1978-ban a budapesti Magvető Könyvkiadó egy gyűjteményes kötetbe⁴² felvéve, harmadszor is kiadta, 2002-ben pedig előszóval és függelékkal ellátott negyedik kiadására az ugyancsak budapesti Mundus Kiadó vállalkozott. 1976-ban a Kriterion román fordításban is megjelentette könyvemet.⁴³

Megújuló kutatások reményében 1991-ben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára a bukaresti kultuszminisztérium engedélyével lefilmezte az egész vásárhelyi kéziratos hagyatékot. A filmekről két

⁴¹ Benkő András: *A Bolyaiak zeneelmélete*. Bolyai Farkas zenészeti dolgozata és Bolyai János muzsika-tana. Bukarest 1975.

⁴² Benkő Samu: *Apa és fiú*. Bolyai-tanulmányok. Budapest 1978.

⁴³ Benkő Samu: *Confesiunile lui Bolyai János*. Monografie. În românește de Aurora-Eugenia Moga. București 1976.

példányban eredeti nagyságra felnagyított fénymásolatot készítettek; egyet a vásárhelyi, egyet a budapesti gyűjtemény kapott. Így az eredeti kéziratok kímélésével az egész Bolyai-hagyaték mind a két helyen fénymásolatról kutatható.⁴⁴

A sikeres fényképezési vállalkozás után a budapesti Akadémiai Könyvtár akkori főigazgatója, Rózsa György újra felvetette a kéziratos Bolyai-hagyaték kiadását. Megtisztelő felkérésének, hogy foglaljam össze az ötvenes évek tapasztalatait, és tegyek javaslatot a publikálásra, hálás igyekezettel tettem eleget. A legnagyobb feladatnak megfelelő felkészültségű, kis létszámú szerkesztőcsoport munkába állítását tartottam. Azt írtam a főigazgatónak 1991. december 13-án kelt levelemben, hogy a Bolyai-hagyaték *teljes feltárását* feltétlenül *fiatal*, magyarul, németül, latinul és matematikailag tudó, művelődéstörténetben jártas kutatókra kell bízni. Azt is hangsúlyoztam, hogy a Bolyai-kéziratokkal való bibelődést csakis aszkézisra hajlamos, a nagy szellemi teljesítmények felé kellő alázattal forduló pályatársaknak ajánlhatom. Rózsa György szép terve megint azon bukott meg, hogy nem akadt matematikátörténész, aki olyan felkészültséggel, mint hajdan Paul Stäckel, nekivágott volna a szakmai szempontból jórészt bolygatatlan matematikai kéziratok vállatásának.

De ha nem is éppen hamar, mégiscsak eljött ennek is az ideje. 1996. augusztus 27-én levelet kaptam Kiss Elemértől, a marosvásárhelyi egyetemen tanító matematikustól, melyben megírja, hogy „évek óta lapozgatja a Bolyai-kéziratokat”, több írásban beszámolt kutatási eredményeiről, és mutatón megküldte a Természet Világa 1996-os évfolyamában megjelent tanulmányát, mely már címében fontos kérdést vetett fel.⁴⁵ Örömmel olvastam levelét és tanulmányát, bizonyosságát annak, hogy akadt, és éppen Marosvásárhelyt, matematikus, aki lelkiismeretesen, töviről hegyre végre átnézi Bolyai János matematikai kézirateit. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökeként kezdeményeztem, hogy Egyesületünk háttérintézményként vállalja a Kiss Elemér kutatásai támogatását, illetőleg a Bolyai-kéziratok publikálását. Az Egyesület elnöksége a felújított Bolyai-kutatás támogatását magára szabott feladatnak tekintette, és beillesztette abba a tudományos programba, melynek a címe így hangzott:

„Erdélyi magyar tudósok kézirati hagyatékának feldolgozása”. Kós Károly és Kelemen Lajos levelezésének kiadása és Bolyai János marosvásárhelyi kéziratai számítógépes rögzítése és tárolása lett e program kitűzött hármas célja.

⁴⁴ Deé Nagy Anikó: *A marosvásárhelyi Teleki Téka a második világháború után.* = *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002.* Marosvásárhely 2002. 159–160.

⁴⁵ Kiss Elemér: *Foglalkozott-e számelmélettel Bolyai János?* Természet Világa 1996. szeptember. 344–348.

Tervünk megtetszett Lipták András debreceni professzornak, az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok elnökének, és bizonyára neki is része volt abban, hogy kutatói munkánk 1999–2002-ben OTKA-támogatásban részesült. A témavezetést Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézete tudományos tanácsának elnöke vállalta. Az OTKA-támogatással végzett marosvásárhelyi kutatómunkában Kiss Elemér, Ambrus Hedvig Mária, Deé Nagy Anikó, Vakarcs Szilárd és e sorok írója vett részt. A kibetűzött és kézzel másolt szövegeket Sass Gyöngyi vitte számítógépbe. Az így tárolt anyagot CD-lemezen az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Teleki–Bolyai Könyvtár őrzi.

Ezzel a kötettel az Erdélyi Múzeum-Egyesület elindítja azt a sorozatot, amely terveink szerint közkinccsé teszi Bolyai János *egész* marosvásárhelyi kéziratok hagyatékát. Minden reményünk megvan arra nézve, hogy a Kiss Elemér által előkészített, matematikai kéziratokat tartalmazó második kötet belátható időn belül követni fogja ezt a mostani sorozatnyitót. Az a hazai és nemzetközi siker, ami Kiss Elemér magisztrális munkáját⁴⁶ övezte, bizonyossá teszi, hogy tudománytörténeti esemény lesz, ha sorozatunknak a matematikumokat tartalmazó második kötete mihamarabb napvilágot lát.

Végezetül néhány szót arról, hogy mit találhat az olvasó ebben a kezében tartott könyvben. Röviden szólva azokat a *nagyobb* terjedelmű szövegeket, amelyeket a Tan, illetőleg az Üdvtan című tervezett műve egy-egy fejezetének szánt írójuk, és amelyeknek egybetartozását különböző módszerrel sikerült megállapítanunk. A közölt iratok közül csak az egészében rekonstruált első három és a Pénztan címe származik Bolyaitól. A többinek lehetőleg írójuktól kölcsönzött kifejezések felhasználásával adtunk címet.

Fájdalmas tapasztalatai után, hogy a nyomtatásban megjelent *Appendix* visszhangtalan maradt, a *Responsio* pedig a lipcsei pályabírák meg nem értő közönye következtében rekedt kéziratban, Bolyai János ismét nagy fába vágja fejszéjét: világboldogító terv írásával és közzétételével akarja rábírní a tudományos világot itthon és külföldön annak tudomásulvételére, hogy *új világot teremtő gondolatok* keringenek agytekervényeiben.

Felidézve az e kötethez fűződő elképzelések kialakulását, el kell mondanom, hogy abban része volt Németh László sugalmazásának is. Kedves emlékeim között őrzöm azt a levelét, melyet *Bolyai János vallomásai* című könyvem olvasása után írt nekem 1968. december 9-én: „Amíg az Üdvtant csak hírből, egy-egy idézetéből ismertük, nem alkothattunk helyes képet erről a munkáról, a kivételes agyvelő utolsó, ajtótlán-ablaktalan műhelyéről. Az Ön vázlata megmutatja természetét és szerkezetét, s idézetein át bepillantást enged magába a szövegbe is. Remélhetjük-e, hogy ez a munka csak

⁴⁶ Kiss Elemér: *Matematikai kincsek Bolyai János kéziratok hagyatékából*. Budapest 1999.

bevezetője, előkészítője a teljes kiadásnak; vagy ha ezt a kézirat jellege lehetetlenné teszi – egy teljesebb válogatásnak? Végül Pascal Pensée-i is egy ilyen gondolat-salátából nőttek ki.”

Az előbbiekben már elmondtam, hogy több mint ötven esztendővel ezelőtt a *teljes* Bolyai-kézirat-örökség feltáró munkájában kezdtem részt vállalni, s nem rajtam múltott, hogy munkám eredményét csak a *vallomásíró* különleges teljesítményének a bemutatásával tudtam az adott körülmények között megmenteni. Pascalra munka közben magam is sokat gondoltam, kéziratait szívesen megnéztem volna, de nemzedéki sorsként ennek lehetősége számomra nem adatott meg. Annak, hogy a Németh László támasztotta igényt nem engedtem el a fülem mellett, legyen bizonyosága ez a könyv.

Már a tartalomjegyzékből ki kell tűnnie, hogy Bolyai János újabb és újabb, sokszor ismétlődő megfogalmazásban az emberiség földi üdvözülésének útját-módját kereste. Elhivatottságot érzett, hogy pontosan értelmezett, tudományosnak vélt programban jelölje ki a *közboldogság* felé vezető utat. Hogy ezek a programadás szándékával papírra vetett gondolatok (pensée-k) milyen szövegösszefüggésben helyezkednek el – erről próbál igyekezetem szerint e kötet felépítése tájékoztatást nyújtani.

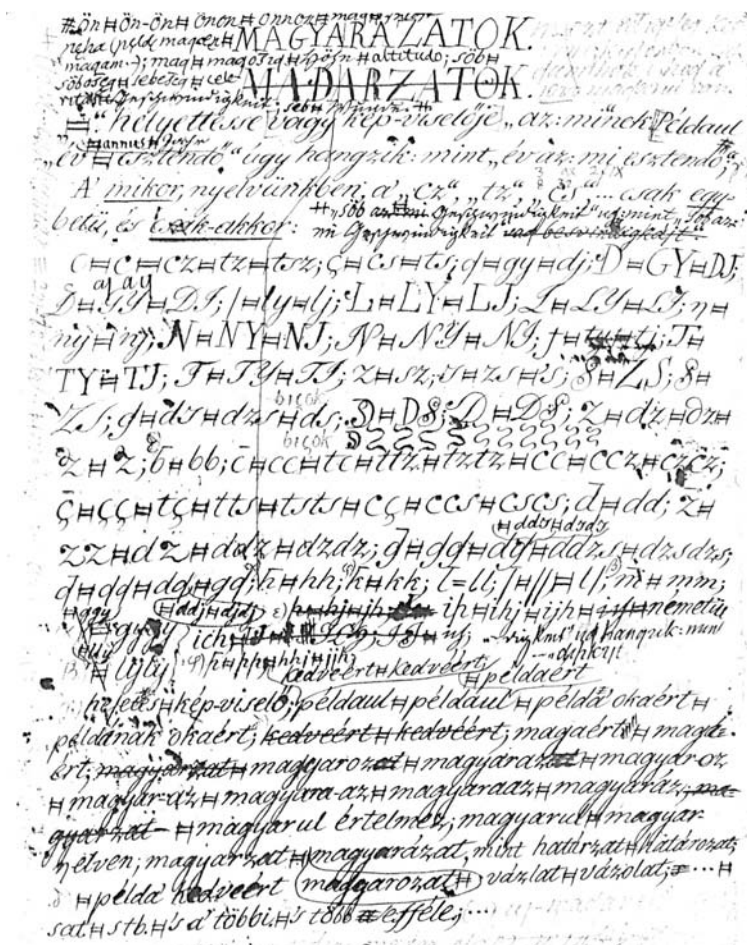
Elsősorban a kéziratos hagyatékban található, *befejezettnek* tekinthető fejezeteket választottam. Nem sok akad belőlük, de ilyen a Tökélyes közálomány és ilyen a Pénztan. De fellelhetők a kötetben az önéletrajzi vétetésű irományok, minthogy Bolyai a maga élete folyását szerette volna példaértékként kormányozni, hogy aztán e tekintetben is követőkre találjon. Volt annyira jellemes, őszinte férfi, hogy bevallja: igyekezete nem minden esetben járt sikerrel. Gyakran tér vissza apjával kapcsolatos, ütközésekkel teli viszonyára, és a nemi élet szabályozásáról kifejtett elképzelései is élete rossz tapasztalatainak a leképeződései.

Ingóságainak a kötet végén közzétett csonka leltára annak bizonyosága, hogy milyen szegényes körülmények között élt nemzetünknek a tudományban legmerészebbet alkotott fia.

Bolyai János nem éppen hosszúra szabott életében a legemlékezetesebb történelmi esemény az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. Egy papírszeleten ezt a feljegyzését olvassuk: „NB. 1848-ban még a fél-holtnak is kell élednije! A szép ki-nézés miatt! Még *sokkal* inkább, potentirozódva, az én tanom által.” <436> A Kossuth Lajoshoz címzett (de el nem juttatott) levélfogalmazvány annak a bizonyosága, hogy „üdvtanát” szerette volna hivatalos országos programként elfogadtatni.

A Bolyai-szövegek közrebocsátói, Paul Stäckeltől Jelitai Józsefig, sorra

Bolyai betűmagyarázatai

elpanaszolják, milyen nehézségekkel járt a szöveggondozás. A közreadás gondjairól szólva Stäckel elmondja, nem volt könnyű olyan szöveget szerkeszteni, „hogy az eredetinek értelmét híven visszatükrözze, és hogy kényelmesen olvasható is legyen; lehet, hogy egyes esetekben ez nem sikerült, de megvalósítását meg kellett próbálnunk”.⁴⁷ Jelitai József, amikor beszámol arról, hogy Bolyai önéletrajzi kéziratát milyen állapotban találta, így ír: „Kéziratainak lapjai sehol sincsenek megszámozva. Nem valószínű, hogy az idevágó rész az eredeti rendben (inkább rendetlenségben) lenne. A sok görög

⁴⁷ Stäckel Pál: *Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai*. I. Budapest 1914. 171.

kezdőbetűs utalás-, betoldás-, javítás-, áthúzásról ítélve már a kezdő állapot is igen bizonytalan lehetett. Maga János bevallja egy helyütt, hogy »későn kelve is föl, hiányzik az irataim rendbe szedésére is megkívántató testi erőm«.⁴⁸

Bolyai János kéziratának grafikai hűségű visszaadására technikai okokból sem lehet vállalkozni; ő ugyanis éppen az Üdvtannal való foglalatossága kezdetétől, tehát a negyvenes évek elejétől maga alkotta sajátos betűket használ. Betűvetését modernizáltuk, de igyekeztünk megőrizni írásának sajátosságait, így a toldalékok kötjellel való helyettesítését, a kerek és kapcsos zárójelek használatát (szögletes zárójelbe a szerkesztői kiegészítéseket tettük). Az írás közben alkalmazott matematikai jeleket (pl. = egyenlő, >< nagyobb-kisebb, ∞ végtelen, ~ hasonló, || párhuzamos) megtartottuk. Egyébként írásmódjáról és általában kéziratának külleméről tájékoztatnak a szép számmal közölt fakszimilék.

Kötetünket Bolyainak azzal a gondolatával bocsátjuk útjára, amellyel megmagyarázza, hogy latin és német nyelvű munkálkodás után⁴⁹ miért ír magyarul, anyanyelvén: „Magyar nyölv ugyan, úgynevezett míveltségnek, nem sok évi pallérozás után már szinte áll, sőt hiszem, éppen áll a fokon, melyen állnak legmíveltebb nyölvek, úgy hogy elméleteket (csak legyenek előbb ilyek készen) magyarul is kijelelni s megértetni jelöket, vagyis másokban is oly elméleteket okozni, éppen úgy lehet, mint más akarmely nyölven; de e nem elég: mint semmi (külső) szín s fény nem elég [a] dolog belső valóságának becset adni. Miután legelső vagy fő vagy múlhatlan tulajdonság, meghatározott értelműség nyölvünkben megleend, második kívánat az írás kényelmessége...” <782>

Az emberiséget tanítók és tanítványok okosan együttműködő összességének felfogó magyar matematikus, a *gondolatteremtő* lángelme általános emberi feladatként jelölte meg a „közüdvre” törekvést. Ez az üzenete a mai ember számára ennek a kötetnek.

BENKŐ SAMU

⁴⁸ Jelítai József: *Önéletrajzi részletek...* 36.

⁴⁹ Egy címlap-tervezeten ez a JEGYZET olvasható: „E (jeleni tanok) lényegét eredetileg németül kezdettem írni: mint (a)ki ugyan született magyar, vagy születésére nézve magyar, polgári s katonai állás(pont)om szerént német is vagyok, s a német nyelv csaknem második anyai nyelvem. Oka annak: hogy most *célszerűbbnek tanáltam* [későbbi beszúrás] előbb magyarul jelenik meg, az: hogy egyfelől a magyar nemzetnek még nagyobb vagy sürgetőbb szüksége van komoly tanra; másfelől mivel a magyar nyelvben (a jelenkorban köz-vajúdás s fogékonyság mellett újjá születésére) a szükséges újításokat könnyebben megtehettem: midőn abban egyéb egyszerűbbség mellett sem a »der«, »die«, »das«-nak, sem a csinos »ist« össze-kötő- vagy copulának megfelelő szo(va)k nincsenek. Csakugyan e tanokkal a jeget megtörve: ha isten még annyi (földi) élet-időt s erőt, egészséget ad: szándékozok (-om) a nagy, nemes, dicső német nemzet számára is jeleni tanokat ... átfordítani.” <524>

Előszó

NB. E munka (írat) írása kezdődött Februarius 2dikán 1841ben (a rolla valo gondolás, réái készülés s elszánás, írása meghatározása pedig az azelőtti éjj(el)ben (éjjkor?) s végződött...¹ s sajtó alá bocsátott die...

Kedves nemzetemnek kedvét mielőtt többel (vagyis), azaz más magyarul írtakkal igyekezném megnyerni, tudós kiválasztattjainak (terjedésére nézve nem nagy, de foglalatjára nézt igen is fontos) munkátskát próbára s mintedj kóstolólul elejökbe terjesztem (vagy: vagyok bátor terjeszteni?), hogy tapasztaljam, valjon alkalmasnak ítéltetem-é arra s reménységet vehetek s vegyek-é ahhoz (hozzá), hogy ezutáni tudványi fáradozásimmal (meljeknek fő, vagyis inkább edjedüli céljuk a jó dolog, vagyis köz-mívelődésünk kitelhetőképpi előmozdítása) hazámfiái szeretetöket kívánt mértékben megérdemeljem; vagy pedig kelletlennek találtatván s nem szíveltetvén a próba, magyar lúdjaink tollát a több magyar munkávali alkalmatlankodásra nézve letegyem.

A legszorosabb s gyengédebb lelkiismerettel s már sok évek óta (ha szinte gyakori hosszas megszakasztásokkal a tudvánnyali barátkozásban) egész erőmmel és teljes lelkemből, úgy hogy magamat avégett feláldozni (sem átalítottam) is akármikor kész lettem volna s kész leszek untalan arra törekedvén, hogy a tudványban (talált) lévő hiányokat a lehetőség végéig kipótoljam, s ahol (mibe) az elé-adásnak vagy szorosságára, vagy tisztaságára nézve fogyatkozást vettem észre, a tökélyt elérni iparkodván, s addig soha egy tárgyan is meg nem tudván nyugodni {nemhogy még az ön-hibámat is elrejtteni kívánva, másnak, mint egy kül szép, de belől (benn) férgetes almát, vagy egy kül hazugul, csalárdul viritó, de belől senyvedő személyt tudva épségére nézve dicsérve ajánlhatnék}, míg iránta megelégedést és kielégítést nem talállok: engedessék meg s magyaráztassék s vétessék az íróéhoz hasonló jó és egyenes indulattal annak kijelentése, hogy én ugyan ezen munkámmal önmeggyőződéseim szerint bátran világ elejébe merek lépni; de mivel {amit csakugyan a (jövendő) következés, reménylem, igazalni fog} valóban – amit ugyan az évek ezerei s annyi s olj nagy fők s a legmegkülönböztettebb (kiváltabb) éles s keresztülható elmék legfáradhatatlanabb munkásságuk után alig-alig lehetett volna várni (feltenni) – *szükségesnek* találtam a tudványnak az alapokon elkezdve csaknem általánoson, merőbe eredetileg (egészen) épp új formát, *ábrázatot* adni (a tudványt valahára, amint illik s kell, s rég hordozom elmémben, *reformatni*, úgy szólva csaknem újjá teremteni), hogy

¹ A dátum helye itt és a mondat végén üresen maradt.

113. E munka (irat) ^{írása} készült február 2-án 1841-ben.
 Előszó. (a róla való gondolat, régebbi kísérlet s el-
 szánás; írása meg-készítésének pedig)
 Kedves nemzetemnek kedvét az az előtti íjében (éjjelkor):
 mielőtt többel (vagy is) az az s végződött
 más magyarul írtakkal igye, s sapto alá becsatlakozott a
 kérem meg nyerni próbára A' tün-tának része a' leg-
 tudós hivatalnokainak eszméjének s a' Világ' se-
 letje vagy a' Világ' se-
 letje terjedésére nézve nem nagy, de se, ki-bonolatra, -bon tuko-
 de foglalatjára nézve igen is (hód)ra, a' ember, tehát
 fontos munkásként próbára, természetesen, sőt rend-
 s mintedj kóstolóját előjókbe zben alul kezdve, a' kő-
 terjesztim (vagy: vagyok bátor novének) - ot mint a' m-
 terjesztim?); hogy tapasztaljam, kitől novén, novénkor-
 vajon alkalomnak ítéltem-e, a' tük' se-letje, fogantat-
 arra s reményeket vehet-e, találjuk, ki-munka-
 ahoz (hozza), hogy eszméi tud-
 ványi fáradozásimmal (mely-
 eknek fő céljuk vagy is inkább-
 edjedüli céljuk a' jó dolog, vagy vala-
 is köz-mívelődésünk ki-telhe-
 toképpis elő-mozdítás) hazám-
 fiait szeretelőkét kívántt mér-
 tükben meg-érdemljem; vagy
 pedig, illetlennek találhatván
 s nem szívettem a' próba,
 magyar budjaink tollát a' több-
 84-759/1

A' tün-tának része a' leg-
 letje vagy a' Világ' se-
 letje terjedésére nézve nem nagy, de se, ki-bonolatra, -bon tuko-
 de foglalatjára nézve igen is (hód)ra, a' ember, tehát
 fontos munkásként próbára, természetesen, sőt rend-
 s mintedj kóstolóját előjókbe zben alul kezdve, a' kő-
 terjesztim (vagy: vagyok bátor novének) - ot mint a' m-
 terjesztim?); hogy tapasztaljam, kitől novén, novénkor-
 vajon alkalomnak ítéltem-e, a' tük' se-letje, fogantat-
 arra s reményeket vehet-e, találjuk, ki-munka-
 ahoz (hozza), hogy eszméi tud-
 ványi fáradozásimmal (mely-
 eknek fő céljuk vagy is inkább-
 edjedüli céljuk a' jó dolog, vagy vala-
 is köz-mívelődésünk ki-telhe-
 toképpis elő-mozdítás) hazám-
 fiait szeretelőkét kívántt mér-
 tükben meg-érdemljem; vagy
 pedig, illetlennek találhatván
 s nem szívettem a' próba,
 magyar budjaink tollát a' több-
 84-759/1

magyar munkálati alkalmat. ^{alap} ~~Magyar~~ ^{alap} ~~vigye~~, ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 lankadásra nézve le tegyem. ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 A legelső ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 és már sok évek óta (ha szinte ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 gyakori hirtelen megérkezési ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 társakkal a tudományos barátság ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 közlésében) egész erőmből mel ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 és teljes lelkesedéssel, úgy hogy ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 magamat a végéig feláldoz ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 ni (nem ártallottam) is akár ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 mikor kára lett volna és ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 kára lenne (arra törekedve, ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 hogy a tudományban (találta) ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 lévő hiányokat a lehetőségig ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 végéig ki-pótoljam, és a hol ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 (mibe) vagy az elé-adván ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 roszágára vagy tisztaságára ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 nézve foglalkozást vettem ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 lakrés, a tökélyt és érdem ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 kedvén, és addig soha sem ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 di tárgyán is meg nem ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 tudván nyugodni, és (ne ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 még) ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 kívánva, mánnak, mint edj ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 kelt szép de betöl (benn) fegyes ^{alap} ~~szó~~ ^{alap} ~~vigye~~ ^{alap} ~~hatalmas~~ ^{alap} ~~kedv~~ ^{alap} ~~szó~~
 B. 7-759/1.

váltson a fején ragyogó csillag-koronát viselő dicső *Urania* valahára szelídebb s fényesebb ábrázatot, s mosolyogjon édesebben s a megtettre nézve teljes meglepődéssel a néki hódolóknak: (méltán) tartok tőle, nehogy az igen is új elé-adás s szokatlan bánás módja az olvasót (egy) elején visszaszítsa (ámbár a világosság itt igen nagy v[agy] tömött soha se lehet), szintűgy, mint annak az angol ifjúnak, melynek 17 éves korában a szemén lévő hályag (?) szerencsésen levétetvén, elébb nem tudta s csak (a) tapogatás által tanulta vagy esmerete meg (látta által), hogy a látott tárgyak a szemein kívül vagynak; annyival inkább, hogy más felől hozzá járul az is, hogy mi a tudvány gyarapításához csak nem rég kezdtünk, báris a tudvány (elemei) *kezdeté s eleje*, amint szándékozom megmutatni, s reménylem, meg is fog tetszeni, egy azt már századok óta ápolgató s vele bajlódó nemzetnél se igen ment még annál többre, ahol *Euklides* hagyta volt (ez előtt már 2100 évnél többel). Igaz ugyan, hogy az úgy nevezett sötét századokat s a scholastikusok {kiknek fejből mintegy 15 század alatt alig (nem sok) jött elé (született) egy valamire való gondolat, mintha a természet ön-maga ellen pártot ütött volna} idéetlen szüleményeit, melyek csak hátráltatták, s megtöltötték a tudvány kertjét azután csak külön bajjal (elébb) a hasznosabb művelés előtt kiirtandó ártalmas burjánokkal, nem lehet számítani, s ma is, mint egy elemecsevészett szigorú (sanyarán tartott s nevelt) gyermek, majd csak abban a böltsőben rengettetik, melybe tette s átadta (volt) a görög; sőt arra a jó és finom ízlésre s szépségre (díszre), egyszerűsége hűségesen megtartani igyekezett egyformaságra (magával megegyezésre, *consequentia*), (az ő módján s belátása szerint lelkiismeretes) szoros menetelre, világosságra nézve, mely az *elementumokban* mind a máig napig (ez óráig) rend szerint a legnagyobb tudósoktól megismertetett, bámultatott és nagyra becsültetett, s az egész bennök uralkodó s belőlök kitündöklő lélekre nézve, melyek egy jó tudványi alkotmányának mind megannyi tulajdonai – méltán lehet mondani (állítani), hogy a tudvány hátra ment, az épebb lélek benne ímmel-ámmal vagy hebehurgyáni rajta való feladásuk (túl-menés) által azoknak, kik unták a további főtörést s mélyebbeni nézést, nagy-részt elöletett; s erre nézve {megtekintvén kivált azon körülményt, hogy akkor még nem voltak az emberek (görögök) milliókkal bírók könyvek dolgában, hogy lehetett volna a könyvek árjából *leírni*; s a könyvekkeli kereskedés általi pénzvágy sem lehetett akkor akkora, s pusztító pestis módjára óránként növő, a földet elborító, s az értelmet, ahelyett, hogy világosodnék, mint egy chaos (zűr-zavar) a napok fényét, hatalmasan oltó s hátráltató, mint (fájdalom!) különösen az újabb s legújabb időkben} az *Euklides* munkája (mely egyéb aránt természet szerint) nem tőle egyedül származott, de csakugyan általa szedettek az akkori mathesisi esmeretek rendbe; mind eddig, ma is, mint egy mint föl nem múlt, (de) sőt el sem ért remek, úgy állott. Hogy ne! mikor egy-egy éretlen gondolatot csak

felfog valaki, s egy sületlen vastag könyvet, foliantot ír róla (a scholastica philosophia mintegy *második* idő-szakasza!), mert most, aki írni-olvasni tud, alig kiszabadulva a tanító (magister) keze alól, a füsttel s párával teli fejű, felfuvalkodott, magahitt, s minden mást csak mint egy apró (nagyobb állathoz mérve kevés láttattal nyüzsgő, zsidongó, bolygó?) hangyát messze azon Olympus alatt, melynek tetején magát képzei, megvetve szemlélő tudós (!) már ellene állhatlanul, árvíz módjára (*profundo ore*, mint Pindarus Horatiusnál)² könyvet ír, s a világnak *imponálni* (magának csak tekintetet s pénzt) vágyván (szerezni), s a világ szemeit magára húzni, kicsit gondolván azon mérges burjánoknak, melyeket könnyelműleg vagy inkább lelkiismeret nélkül s lélektelen terjeszt, ártalmával.

Ki tudja elészámlálni amennyi helytelen s haszontalan monstruma a philosophia[nak] jött már a nap eleibe, melynek sugáira méltatlanok?! S pedig mily (mely?) kevés az egész úgy nevezett philosophiából a tekintet- s megtartást *érdemlő való s velő!*

Melyre nézve talám jó volna az írás becses és nemes mesterségéveli oly káros visszaélés akadályoztatására, s hogy az írás igazi szent célja szerint annál több jó s válogatott munka jöjjön ki, ha az uralkodók még nagyobb s általános nyomtatási tilalmat eszközölnének mind addig, míg a kinyomtatandó írás minden olyas tudós egyetemekhez, s bár a nemzetihez előbb (másolatban) a szoros, lelkiismeretes s lelkes megvizsgálás végett el nem küldetett s hatott, s mint hasznos, a közönségessé tétre méltónak nem ítélik. A nemzeti gyűlölségek, versengések s irigységek (amit ugyan oly) kimívelt, fain s nemes lelkű emberektől, milyeneknek kellene csak választani a tudós társaságok tagjait, s amilyeneknek a valódiságos (nem fattyú) igazi tudósoknak (természet szerint) illik lenni, nem kellene várhatni, feltehetni; de egy ember se tökélyes, pedig bár az ártatlan tudványra nézt lennének az emberek egyesek, egyesek, s mind egyenes lelkűek egymáshoz, ha egyébként szintoly választék van közöttök, mintha külön planetákban lakoznának, s alig mutatja s mutathatja valaki az embereknek hamar vele való visszaélésök miatt magát úgy, amily valóban; ugyan adhatnának okot (alkalmat) hamis ítéletekre; ezért s bajos is lévén mindenüvé egy-egy másolatot eljuttatni (közölni), az is sokat tenne, ha bár a nemzeti tudós társaság előbb kezébe kapva, teljes ügyelettel, szorgalommal, figyelemmel, igyekezettel átmenne (törne, rontana), hatna rajta s megértené. Fel lehet ugyan azt az esetet is tenni, hogy így is (vagy egy) néha nem illő vagy bal-ítélet követné; de azért nem volna mért attól tartani, hogy némely igazi becses munka kárba menne s felejdékenységbe ma-

² „Monte decurrens velut amnis, imbres es quem super notas aluere ripas, fervet inmensaque ruit profundo Pindarus ore...” – „Mint a hegységből rohanó folyóvíz záporokkal nő, s töri-zúzza partját, mélyen örvénylő, zubogó szavakkal Pindarus úgy szól...” (Horatius: *Az énekek negyedik könyve*. II. 5–8. Nemes Nagy Ágnes fordítása).

radna s letiporva: mert vagy találkozónék más magános személy is, ki az író mellett állna, s győzne a jó dolog ereje (azt mondják: „*Vera virtus radices agit atque propagatur*”³) elébb-hátrább, vagy az író szabadságában maradna más tudós egyetemekhez folyamodni. Aki egyszer igazán becsét érez, lát a munkájába, s a megmaradásra méltónak, sőt a tudványra (legalább a valót benne) *szükségesnek*: az, ha senki se pártfogolná is, nem verődik le, esik le (veszti el) a meggyőződése, noha kedvetlen érzése lenne. De ha nem lenne a jelenben, mindig lehet reményleni a jövőben, hogy akad embere, ki becsét megismerje s megadja, mert ami jól és helyesen van írva, azt lehet másnak is elég elméje megérteni, sőt épp önmagától is kigondolni.

Hanem fordul némelynek az elméje oly nehezen (nehezebben) s bír oly kevés s gyenge át- s bélátó tehetséggel s gyakorlással, s van a természettől oly kevés ereje, hogy teljességgel nem arra való s alkalmas valamely bizonyos tudvány-tárgy megértésére; szintűgy (valamint, nem különben, oly formán), mint egy terv (súly) lehet oly nagy, hogy épp senki fel nem tudja emelni, meg nem bírja. Így igen is lehetnek a tudványban is oly mély és oly sokból álló tárgyak (vég nélkül nehezülve), hogy egy emberi elme is soha magáévá nem teheti, annyira nem mehet, érkezhetik.

Ha oly erőtelen elméjű választódnék bírónak, elég fatum és sajnos lenne; de aztán, mint a törvénykezésben a legfelső forumnál, felsőbb folyamodásnak (appellatio, recursus) nem lévén helye, nem lehetvén, nem volna többet mit tenni, ha néha magánosokkal közölni s úgy igyekezni folyamban hozni; s a *bölts* minden esetre megnyugodnék annak tudásán és érzésén, hogy *megtetten* azt, amit kellett, amennyire lehetett. Egyéb aránt, minthogy valamint legelébb az egyetem alkotásakor a tanult embereknek kellett voxolás által a tagokat választani: úgy azutánra nézve is igen jó (az öszveköttetést, kötelet megtartva) akárkinek szabadságába hagyni, az egyetemnek is, a nemzetnek is valakit az egyetembe való felvételére ajánlani, vagy az abbóli kirekesztésre (kihagyásra). P[éldának] o[káért] ha egy tag valamely rossz, hitvány munkát felmagasztal, szintoly hiba, mint aki egy, csak szem legyen, kitetsző derék alapos (fényes) tündöklő írást legyalázna, bemocskolna. A végén némelyikünk iparkodik s halad, más pedig vagy kurta látásból visszatartóztatja, vagy épp gonoszságból szépen felépített mester-mívjit lerontani törekszik.

Egyéb aránt, ha a fenn írt nyomtatási szoros tilalom által talám vagy egy jó munka elnyomatva sötétségben maradna is, más felől mily (!) roppant (te-mérdek) nyereség volna az érdemtelen dicséret-hajhászó koldusok s a dicső tudványi nemtelen kereskedésnek s fukarságnak alacsonul alája vető eltévelyedettek legióitól megmenekedve s megkönnyülve, a már világra jötteknek

³ Cicero *De officiis* (A kötelességekről) című értekezéséből szabadon idézett szólásmondás; hozzávetőleges jelentése: A valódi erény ereszt gyökeret és fejlődik.

{melyeknek minden olyan köz-könyvtárakban meg kelle(t)nék találtatni} el-látásához, megismeréséhez könnyebben hozzájutni!

Igaz ugyan az is, hogy vannak (bár mérsékeltebb számmal is) oly mun-kák, melyeknek elveszni örökös s talám soha ki nem pótlandó kár lett volna. (Egy *Euklides*, *Archimedes*, *Newton*, *Euler*, *La Grange*, *Gauss*, kevés más ily neműeket elhallgassak, s *Bolyai Farkas* mily nagy tanítói a világnak! S hol lenne ma a tudvány, ha akármelyik kimaradott volna?)

Kedves tisztelt nemzetünket illetőleg, igaz, hogy épp azon körülmény, mi szerént nem oly rég kezdettü[n]k felébredni s a tudományt komolyabban mívelni, nyújt is reményt arra, hogy a derék tehetségekkel s (oly) sok eredeti-séggel bíró magyar nemzet keze közt az ép jó mag nem vész el, hanem gyökeret vér(ve) s egy minden évben egy-egy karikával vastagodó, kellemesen virító zöld koronájával a csillag-brilliántok közt (ékesen, díszesen) növő, s a csillagokkal, mint megannyi briliántokkal, a legjobb ízléssel megrakott, kellemesen virító, zöld koronájú pompás élőfa válik belőle. (Vajha) Bár úgy lenne!!

A fenn hibáztatott nagy seregéből az elemekről írónak csak ugyan igen is ki kell venni (az apámat) Bolyai Bolyai Farkast, kinek is, ha valaki valaha megérdemlette vagy érdemelheti azt a nevet, minden részére a tudványnak alkalmas génusz)a talám minden más részben való hódoltató jártosság ...⁴

759. 395×255 mm, szürkés-kékes papír 8 ív és 1 levél 34 lapján hasábo-san tintával írva

⁴ A szöveg itt megszakad, Bolyai nem folytatja. A kézirat magyar és német nyelven tintával és ceruzával írott más, emlékeztető jellegű feljegyzéseket is tartalmaz.

Ajánlás

Bolyai Farkas atyámnak

[az em]¹beriség javára s egyszersmind köz-szerencsétlenségünkre, értetlenségből s elragadott vad s vak indulatból félreismert magam (személyem) megismertetésére s illőbb színbe és fénybe helyezésére, szívre, lélekre hatólag s kötőleg végrendeletül (-hagyományul, testamentomul), a legbuzgóbb s a közjóért égőbb szívvel és biz(od)almason ajánlom a rüdeg bolyai birtok-, uradalomból [...] ²vali elveivel ellenkezőleg, *bosszúból* mostohán kitagadni akart, de azalatt is a föld s világ (universum) minden kincseivel fölcserélni nem kívánt mennyei uradalomban élt s magának krisztusi erősséget s vigasztalást vett, szerzett, nyert

(első szülött) fia János.

Az ide mellékelt kézirat³ a legmélyebb tartalmú s azonban legmagosb fontosságú titkot (titkok titkát) foglalja magában s abban tartandó: s hamis politika csak ideig hordozhatván a majd fölnyíló szemű műveletlen embert az orránál fogva, s jeleni terv az *egész* föld-gömbe népe művelődése s azáltal boldogsága lehető legmagosbra emelését tárgyazván (arra célozván), s annak alapos, gyökeres, igazi, valódi, állandó virágzását, csak vagy nemes emberiség-, aristokratismusból származó aljas ön-érdek, gondolatlan, belátás nélküli vagy tehetetlen, vagy ördög (mi nincs) élhetne vissza ezen őszinteséggel, s nem teljesítné az itti terv megindítását, legalább egy arra való értelmes (a tannal ismeretes, s azt alaposon jól meg- s átértett, -hatott) és bizalmas, biztos emberét (példaul még élő fiát) megbízván, s ösztönöztetvén rá.

Ugyanis itt (tehát) annak egyszerű s biztos, leghatalmasabb, sőt egyedüli valósítása módja taníttatik: mit sem a Krisztusok száraz morál elő-mondással (melyek bármi szépek, ha nem pusztá füleknek is: legalább üres szüveknek szoktak prédikáltatni), sem a Napóleonok erővel sohasem lennének képesek kivinni, bizonyítván az egész história [...] ⁴A félelmes muszkát megalázni könnyű lenne hamar: de az nekem igen kevés, többet akarok: tudniillik minden egyént lehetőleg fölemelni; többet ésszel, mint erővel; s a paraszt példabeszéd szerint kicsi a bors, de nagy az ereje; s (Kövári Székely honróli⁵ iratja kezdete szerint) „Nagyszerű idők elébe megyünk. Az ész mindenható tüze meg fog ví(v)ni a durva erővel; s hol a férjfi, ki *nemcsak a ma-*

¹ A kézirat papírjának felső sarka ki van szakadva.

² A papír ki van szakadva.

³ A *Tökélyes közállomány (constitutio) fogalma* című kézitról van szó.

⁴ A papír ki van szakadva.

⁵ Kövály László: *Székelyhonról*. Kolozsvár 1842.

[illegible]

gyar, hanem az egész emberi nemzetet⁶ – isten-emberként vezesse át százada Veres-tengerén?” (el lehetne véres tengert is mondani). Ím itt van, én vagyok azon, atyám által annyira, mint az ég a földtől, félreismeret, üldöztetett, meggyaláztatott, megtagadtatott, mindenként csúffá tenni kívánt, s (ha lehetett volna) csaknem száműzött, de megfeszítettet, ember által meg nem érzett sok s magos mennyei gyönyört éldelt, Krisztusként a „nescit quod facit”⁷-tal s jobb jövő reményével, mind magam megismertetésére, elégtételekre, mind főleg az emberiségre nézve, magamat vigasztalt s erősített férjfi, ki nem csak a magyar, hanem az egész emberi nemzetet s nemcsak századán s annak labirinthjaiból, hanem az örökéletbe és időn ezennel mint okos lényeket beavatatom és átvezetem; hasonló vezérségre egyéb aránt előbb-hátrább mindenki épp olyan aggodalmas lévén, s én csak elsőbbségemmel, megelőzésemmel válván ki. Krisztusként „Pater, ecce filius tuus!”⁸ Azonban minden gyöngéd indulat-kifejezés itt is csak oly föltét alatt legyen, hogy viszon-érzésre tanál, vagyis méltó rá a nemző: mert különben, mint ördögi lélek-hóhér, nem érdemel lélek-csapásnál egyebet. Ezt rólam ember nem álmodá! Hogy én és éppen ily legnagyobbserű, legfölségesebb, -kolossalisabb, mindent befoglaló politikai tárgyakat is tűztem ki magamnak a magányban (suttomban). De „Es gibt weit höhere Dinge im Himmel und auf Erden, als eu(e)re Schulweisheit sich träumen lässt”⁹ – Shakespeare. Krisztusként „Mein Reich ist nicht von dieser Welt.”¹⁰ Hogy itt nem ábránd, túlság, fanatizmus a baj: elég kézzel foghatólag világosan kitetszik a munkából magából, mely egyéb aránt, minden bárdolás, reszelés, simítás, kiművelés nélkül, csak úgy van, mint legelőbb erősen habarva papírra tettem; nem cifra s föllengős írásmódra, hanem a dolog lényegére függesztvén figyelmemet; ugyanis minden száraz feszes (de hidegen hagyó) morál, história, példa, költészet, javító intézet dolgában elejétől fogva bővölködött az emberi nem: s hogy a boldogság mindamellett nem elé, hanem inkább hátra ment: csalhatlan jele annak, hogy az igaz utat még nem tanálták el; ugyanis mint minden erő méltán a műve (okozatja) szerint ítéltetik s becsültetik: úgy mindenkit s minden tanját is csak az emberi nemrei befolyása-, hatása-, eredményéből lehet és kell igazságoson, biztoson megítélni az eddigieket, engem s az ezutániakat – Kővári a fönn írottat igazán valóságos jóslói, jövendőelői, prófétai (prophetai) lélekkel írta. S hallszanak sok más hasonló jósló-szók, magyarok- s másoktól. Atyám némileg a

⁶ I. m. Előszó lapszám nélkül. A dőlt betűvel szedett szavakat utólag Bolyai szúrta be a Kőváry szövegébe.

⁷ „Nem tudják, hogy mit cselekesznek” (Lukács evangéliuma 23,34).

⁸ Krisztus anyjához intézett szavainak („Mulier, ecce filius tuus” – „Asszony, íme a te fiad”) átértelmezése: „Atya, íme a te fiad” (János evangéliuma 19,26).

⁹ „Több dolgok vannak földön és egen [Horatio], mintsem bölcselmetek álmodni képes” (*Hamlet, dán királyfi*. I. felvonás, 5. szín. Arany János fordítása).

¹⁰ „Az én országom nem e világból való” (János evangéliuma 18,36).

legfőbb jósló előttem s mellettem; avval a különbséggel, hogy mit atyám csak (fő, láb, tenyér, talp nélkül kidolgozatlanul, kifejtetlenül) „isten országa” s „köz-szeretet” neve alatt emlegetett s írásaiban, beszédeiben kívánt: azt én megérelve valósítom. Általában abban a korban élünk, melyben *virrad* az emberiség hosszas sötétségbeni mély álomban volt merülése (álomkór-sága, lethargiája) után; a fattyú világosodás helyét az igazi fölvilágosulás kezdi elfoglalni, betölteni, mindenfelé élénkebb nyüzsgés, ipar, szorgalom, új tanálmányok nyoma, jele, ha bár is (magamig) a legérdekesb, fontosb kérdések-, föladatakra nézve legtöbbnyire még mind csak álom dörzsölte szemekkel homályban tapogatózás, tévelygés, zavar, chaos uralkodik a földön, melyben a jó a rossztól még nem tud különböztetni, ismertetni, választatni, nem lévén egyszerű, biztos, józan elvek (olyak) hiánya mellett.

De hogy a [...] ¹¹ siessek: hogy a természettől vele egyenlő jogú al-nép az ugorkafára [felk]apott s az emberiség jogait oly régóta lelketlenül, istentelenül (az isten nevét csak szájban s a vallás ürügye alatt ön-biztosság *eszközévé* lealacsonyítva, lealázni nem áttallva, pengetett, de nem istent *hitt*, tiszta józan fogalom szerint, *látott, tudott, érzett*) lábbal tapodó nemesség s tisztség, fölsőbbség által (elkezdve a falusbíró s legutolsó falusi polgáron, eskütten, minden fokokon által föl az uralkodóig bezárólag) már annyira elsanyargatott, kínoztatott, hogy már-már ismét alig nyeg s tűr még tovább, s minden órán hasonló mérszárlások-, fölnyársolások-, elevenen megnyúzások- s megégetésekre s a többi (mi irtóztató, rémületes, borzasztó kínzásokat a nem egészen elvetemedett s bosszúsomjtól dühösön föl nem ingereltetett szív táplálni s elme fölgondolni magától még képes se lenne) kifokadását, vete-medését lehet csak várni az elkényszeredett zabolátlan népnek (az árjából pusztítólag kirohanó víz módjára), melyet már oly sokat mutatott (a bolondoknak, mint tapasztaljuk, ugyan hiába) a történeten: az oly ismeretes, közönséges és bizonyos, hogy erre nézve minden világosító, kifejtő szó fölösleges.

De szükséges az: mi szerint itt megmutattatik: hogy minden (eddig nemely gondolatlan s azért szerencsétlen kimenetelű) lázadás, föltámadás, fölkelés, zenebona nem célszerű a nagy baj orvoslására, elhárítására; s hogy *hirtelen*, most egyszerre, annyi évezred szülte s óta készített, egybe bonyolított rosszan segíteni *természet szerint* (mely ugrást, azaz hirtelen változást nem enged) lehetlen; s hogy csak egyedül csendes, okos (partot mosó, lassú, hatalmas, ellenállhatlan víz módjára), alapos, fenékre s át ható terv szerint lehet kibonyolódni a nagy szövevényből; miszerint, tudniillik itt megmutattatik: miként kelljen (kevés évtizedek alatt) elérve azt, minek különben sok évezredek múlva sem lehetne örvende(z)ni, minden erőszak, törvény, ellenszegülés s elvadulás (az eredeti vadság állapotjába visszaesés, taszítódás)

¹¹ A kézirat papírja ki van szakadva.

nélkül, éppen a *legszelidebb*, egyenesb, egyszerűbb, természetesb úton, módon, s éppen célszerű igazi művelés által az emberi nemet a mostani boldogtalan, szerencsétlen, erősen mesterkél, feszes állapotból szépen a *természet állapotjába vissza-* s a *művelt* okos második természet állapotjába elővinni, -vezetni s fölemelni. Sapiienti sat¹² (annak átlátására, mi nagy és fontos, becses tan ez), tehát itt erről többet nem szólva, csak ennyit: Cujus quidem libelli tenor sequitur in haec verba (hunc in modum)¹³; de előbb még némi jegyzetek: e maga nemében (politicumokban) legfölségesebb és mindent befoglaló tárgy, tan *közlése* gyönyörét ugyan földi életemben nem éldel(het)em; s halálom után mint földi ember nem éldelem: de éldeltem, él-éltem, érzettem azon mennyei élő-érzetet, mi benyomást, hatást teend ez az emberiségre, s ez volt ön-jutalmom.

Az az igaz nagy (lelkű, -szívű) ember, kit nem a dicsvágy, ön-fitogatás ébreszt, hanem a *conscia mens recti, a jónak tudata*. S bármint gyűlölt is az atyám életemben, s bármily rossz emlékezettel lenne is ennek megolvasása után is (mit nem hiszek, s moráliter lehetetlennek tartok, mivel atyámat nem tartom ördögnek): én mindenkor csak tévely-, vakság-, tudatlanság-, félreértésből származottnak tartottam, s *annyiban* (bármi sok kedvetlen érzést okozott is bennem is irántami vad-, kemény-, mostohasága) s bármint föl is voltam néha ingerülve példátlan aljas s életén által romlásomra ördögi művészséggel intézett, dacoson bosszantó impertinentiai s még politikai állásom (jeleni tervben ugyan általam is *magosb szempontból* éppen véghez vitt, de egyéb aránt idétlen, ostoba s csak gonosz, de neki nem competalt) mocskolása miatt nem is haragudtam, sőt csak mosolyogva néztem fölső torony-étageaimból emberi gyarlóságát, gyengeségeit (a magaméi mellett) s teprenkedéseit; s el nem múlhatván a keserű pohár (én) tőlem (mi mellett azonban oly magos, erős és finom s sok gyönyört éldeltem, melyet nem hiszem, többet kóstolt volna); magosan fölemelkedett lélekkel resignálva, s túlnézve a jeleni rövid scenán, s megemlékezvén (józanon, ébren) e jeleni jelenet ideigiségeről (helytelenül úgy nevezett „világiság”-áról), csendesen és mérsékelt komoly vidáman, gyönyörteljesen fenékig kiürítettem. Alaposon jó volt és jó most is és lesz mindörökké nekem a szívem (s lesz mindenkié előbb-hátrább), s gyöngéd, finom, buzgó, jó érzésű voltam én mindenkor (habár is a méltatlanság érzete kihozott is olykor csendes tűzemből); minek csalhatlan jele már az is, hogy akármely férget vagy kis állatot sem voltam soha képes legkevésbé is szánt szándékkal kínozni, sőt borzadás nélkül kínlódva látni is. Az ily ember nem lehet rossz érzésű: s mennyivel inkább jó akaró a jó emberhez, s fekszik az *emberiség* jova szívében?!

¹² „A bölcsnek elegendő” (Okos ember kevés szóból ért) (Terentius: *Phormio*. III. 3. 8).

¹³ „Amely könyvnek a tartalma (ily módon) következik e szavakkal.”

A rossz embernek is csak fölvilágosodást, megtérést kívánok. De mint a jószág, erkölcsiség nem rekeszti ki a megtámadó erővel visszaverését is, s még a státus is (igaz, szoros gyakorlata szerint a polgári s természet törvényének) halálra ítéli s avval bünteti a gyilkost, ha mindjárt atya vagy uralkodó is: (úgy) nemcsak nem csoda, hanem éppen természetes volt, hogy tisztán méltatlannak látott s érzett velemi bánásai s engem illető vádjai az atyámnak engem is némi haragra ingereltek (kiköltvén csendemből); az méltatlan-, érdemetlenül-, úgy nevezett „szent” írás is tiltván az atyákat fiaik haragra ingerlésétől, az ifjúi lelkület könnyen föllobbanván (lőpor módjára) s a rossz, mint a jó az elkezdett irányhoz, mint a görbe az érintő egyenhez (ideig) közel maradván, s nővén. De atyám is hasonló ellenvetéseket teszen hihetőleg ellenem: e tehát per, melyben mindenik *maga* számára bíró, de a másakra nézve, vagyis az egész eldöntésére egyik sem lehet az; sem másra (más az embert még kevésbé ismervén) alaposon nem bízathatik: hanem csak idővel *magunk* igazítjuk el, a hibás, tévelygő fél megtérvén. Ugyanis, mint sokszor említettem, az egész kedvetlen versengés, vitatás s csaknem egy egész emberi életen által folytatott harcnak oka (ha, s mert lehetlen, hogy atyám is ex fundamento éppen gonosz legyen) csupa *bal vélemény, balul értés, félremagyarázás*, mi minden lelki rossznak *egyetlen* kútfeje, abból eredvén minden lelki rossz. Én e meggyőződésben elélttem ebbéli éledeletemet előre, kinézvén megváltozó lelkületét atyámnak irántam: s mikor ezt olvassa atyám: (erősen reménylem) mennyei mosollyal nézendem (a sárrali küzködését); s ha egy erős meglepetés, csodálkozás, megtérés (fordulás) s annyibani bánás {a megváltozhatlan, helyrehozhatlan elmúltra még egyszer visszatekintve, s azután örök függőnyt (kárpitot) vonva elejébe s feledékbe hagyva, azaz: e gyalázat-képet, mi viszony szinte (ha valami az lehetne) legalkalmasb lehetne a gyenge elvű s lelkű embert az emberi méltóság iránt kétségbe hozni, az emberiség emlékéből örökre kitörölve} s némi éles mély szüvfájdalom, átjárás s érzékeny pillanat (ha könnyecsepp nélkül is) s különösön és kiváltképpen (mindenek fölött) az emberiség itt kitűzött, célba vett ki- és fölemelése lesz eredménye, következése: én meg vagyok földi szenvedéseim, sérelmeim-, kereszteimért (jelesen, élénken, nemesen és dicsőségesen) bosszulva; egyéb aránt (mint egész lényegem- s életemből s jeleni tettemből is kitetszik) nem kül dicsőséget vadászó, azon kapkodó s figyelmet ébresztetni (magamra nézve) kívánó, hanem dicsős figyelmet érdemlő, jótevény dolgot tenni törekedő, s legmagosb jutalmomat csak abban helyező s egyéb aránt az *élhetéssel* megelégedő. Egyéb aránt a jeleni egész tervet is ha *magam* ízlése szerint akartam volna írni, s nem az olvasó s divat ízléséhez mérve, alkalmazva: sokkal rövidebben s csinosobban szorítva adtam volna elő, de az értelmes olvasó könnyen kiválassza belőle a lényegét, velőt, s végre azon időre, mikor többé nem lesz erőszakos {gyáva, hitvány, gyenge fonákos politikából szár-

mazott s az már-már ingó s majd végképpen leomló beteg trónok még darab ideigi szigorú lehetőleg támogatására ravasz (verschmitzt), de elég szégyentelen s mégis jól megnézve ostoba hívek által kikoholt} könyvnyomtatás-tilalom, hanem *ki-ki minden* véleményét szabadon, tartózkodás nélkül ki-mondhatja, a helytelenség esetében csak megvettetés, szégyen s gyalázat büntetése alatt, igazságtalan, azaz méltatlanság esetében pedig {példaul ha valaki e látható és kézzel fogható istennek (tudniillik a világnak, az élő *kül*-természetnek), melynek lételet nem csak hiszem, hanem éppen *tudom* a *kül*-természet mozgásából (mi nem eshetik rajta *kívüli* erő által, rajta kívül semmi sem lévén, legfőkébb üres ürnél, tehát *ön*-ereje által, mégpedig kétségen kívül s minden tapasztalással megegyezőleg is, nem vakon, hanem *akarattal*, *terv* szerint kell esnie)} lételet tagadná vagy annak tökélye iránt kétségeskednék, s így az élő isten ellen igazságtalan lenne (várakozás ellen), előbb megintéssel, figyeltetéssel, oktatással, magába térésre nógatással; azután ha helyes okát nem tudja állításának adni, esztelennek hirdettessék; azután kenyér s víz mellett vason sötét, föld alatti börtönbe-, tömlöcbei (árestombai) záratás s végre (ha mindez sem használ – hogy a rossz befolyás s rossz elv terjedése, elharapózása a társaságban megakadályoztassék, annak eleje vétessék): három nap előre hirdetés után (de minden külső kínzás nélkül) halál, mégpedig fővetel vagy mi még jobb: valami erős, sebesen dolgozó, megölő mérég, mily tán a kéksavany (Blausäure) általi megöletés büntetése alatt – azon időre mondom, még szükséges, és szándékozok is magam a tanhoz magához adandó s abba beigtatandó (tehát tökélyes nyelvemen írott, kidolgozott), rövid, egyszerű politikát idetenni, mely is a jeleni tervnek csupán velejét, lényegét foglalja magában. Legelső a császárnak írandó javaslat egészen apró megvizsgálása, elgondolása s kidolgozása; azután a titkos terv terjesztése s tanítványok választása módja (célszerűleg választott tanítványokkal), mi mind könnyen röviden bevégeztetik. De ennyi légyen elég; meg kellvén itt szűnnem, a többi tanra magára is sietőnek.

Hozzáadás- s kiegészítése (pótlása) az isten főni hatalmának: mint a Péter célszerű elintézetűeknek látszó mozdulatjaiból, tetteiből kétségtelenül (semmi kétségnek helyet nem hagyva), hogy Péter s más állat él(ő), azaz: *elmél* s jónak tartott célszerűleg *akar* s *érez*: úgy az isten is (mi szerintem nem egyéb a világ vagy élő *kül*-természetnél); s hogy ez tökélyesen *egy* szükséges (változhatlan) s jó, célszerű törvények szerint öszvefüggő egész: az is nyilvánvaló s kétségtelen: csak a szemet kell némileg nagyobbra nyitni annál, mint mikor csak egy véges állatot szemlélsz. Jo(bb) móddal lásd a tanban ezt is a többivel!

Hogy jeleni egész törekedésem s tervem szelleme, csak hogy sokkal tökélyesben s valóban elintézve az: mi a Krisztusé volt, s mi isten országáról atyám is csaknem minden irataiban annyit emlékezik; de mi azonban ily terv

s okos alapos intézet nélkül soha sem valósult, hanem örökös frommer Wunsch-, világilag szólva, istenfélő kegyes jámbor jókivátnak maradt, a státusok örökös ingó, gyenge, beteg, időről időre lázakat szenvedő, s olykor ájulva le is omló alkotványok maradtak, s az egész emberi nem (csak így egyítendhető) e vagy ily nélkül sohasem egyítődhetett volna: (az elég) szembetűnő. S akárki másnak is előbb-hátrább nem lehet ettől különböző érzete, vágyja. Valóban már a mai szürkületes fölvilágosulásnál is nem lehet többé (kissé magába szállónak) szégyen, gyalázat s elpirulás nélkül nemes emberiségére gondolni, s az al-nép előtt úgy megjelenni, egyszersmind észbe jutva azon irtóztató irigység s bosszúvágy, s nem sokára annak *elégtétele*, teljes *kifívása*, betöltése is. Sapienti sat. Ki nem tökfő: annak ennyi elég. Ki mint vet: a tőle nem függő körülményeket kivéve, úgy arat. S minden a maga szerencséjének ugyan nem egészen: de boldogságának egészen mestere, művésze. Amint szűvökre s valóra veszik e terv létesítését az atyák: gyermekeik úgy veszik hasznát. S csak ostoba fő, vakság vagy az orráig látás és cudar, rüdeg, hitvány, gyáva, rosszul értett politika kapkodhatik még tovább is az eddigi „*nemesi*” jogok hiábavaló oltalmazásán: midőn minél tovább késik a bosszú, annál keservesebb, siralmasabb lesz. Egyedüli alapos, gyökeres, természetes, biztos, bátorságos, állandó s csendesen bírható s legédesebb éldeletű birtok, uradalom s kereset (keresmény) az, mit ki-ki ön-fáradtsága által vagy közvetlenül *maga* szerez, vagy a maga által szerzett igazi szükséges, lényeges, becses szerrel cserél, nyer, de csalás nélkül, minek biztos ismertető jelét s módját (csalhatlant, természetest) lásd a tanban. – Az ily s csak az ily keresményt nem irigylendi egyik is a másról: az ember *természet szerént*, ha igazságtalanságot s méltatlan elnyomattatást nem érez: nem lévén rossz, hanem jó indulatú: s méltatlanság érzetében ismét *természet szerént* méltán föllázadván. De azon teménytelent, mit még írhatnék erre nézve is tanúst: elhagyom s ezennel e terv-tant bevégezem. – Eleget írék. – Ámen!

567. 380×240 mm, fehér papír 5 levél 10 lapján tintával írva

Tökélyes közállomány (constitutio) fogalma

vagy

Tökélyes status-tan (statistica), politica

vagy a természetes, bátorságos, állandó, egyszerű,
eredeti, igaz (helyes) és igazi, igazságos, nemes,
egyensúlyos (vagy súlyegyenest) köz-alkotmányi rendszer

annak

valósítása és útja s módja föld-gömbünkön

vagyis néhány óra alatt megtanulható tökélyes *magyar nyelv* és annak
következtében, az által értelmi és erkölcsi egyet értés, az eddigi
csaknem köz-gyűlölség helyett, köz-, nemcsak *fele*-, hanem *egész*
baráti szeretetre ragadtatás eszközlése, valósítása, létesítése, vagyis
tökélyes köz-társaság, respublica fölállítása, egyítése, egyesítése módja
(minden respublicák respublicája), örökös béke, mennyei paradicsom
s bármily s -mely nép fogalma szerénti vágyja

Bolyai Bolyai Jánostól és által¹

Jeleni cél (föladat) vagy az {a „Mi Atyánk”-ban eddig naponta annyiszor,
szájjal (róla való fogalom s érzet nélkül), azaz: azt sem tudván, *mi* óhajtan-
dó, s tehát anélkül, hogy a szív részt vett s vehetett volna belőle} hiába kért,
vagyis inkább pusztá (üres) hangul, lelketlenül locsogott, berbitélt legföebb
kegyes kívánságul (als frommer Wunsch) emlegetett, gügyögött, dadogott
ISTEN ORSZÁGA vagy MENNY-ORSZÁG elhozatala (létesítése) e föld-gömbön
jó ügyekezett mellett két évtized, lágyabb forgódás mellett két ember-élet
(ember-nyom, nemzedék, generatio), s a leggyengébb ügyekezett mellett

¹ Jelen irat csak úgy lévén, mint hirtelen, (erősen habarva) leírtam, s csak futva nézhetvén
el, kireszelve teljességgel nincs; s erősen sok kitérés és hosszú körirat van benne; azonban
akinek esze van: csakugyan erősen jól megértheti.

E teljességgel nem kinyomtatandó, csak magunk vagy az én (magam) s annak vagy
azoknak, kit vagy kiket beléavatandóknak tanálok, számára való.

Az 1848. évi (Február) Martius, ...beli események után, bölcs módosítással, vigyázattal,
ki is lehet már nyom(t)atni (Bolyai János megjegyzései).

(E) nemek nomtatando, lak - magunk zomato valo)
Az 1848 en február Martius... belc elemenek iden dolg mados szelst, naphatalak ki
TOKELÉS KOZALOMAN (CONSTITUTIO) TOSALMA
M. L. d. a' jowola pone
Tefzet.
A NNA VAS...
Koz-tirnak, respublia...
orokos beke...
FOLDOKOMBYN...
DOLAS DOAKS...
ak (a')...
edq naponta a' yzor,
zijat (rola valo jogalom)
erzet netkyl, az az...
sem tudven, mi...
teht a' netkyl, hod a'
zyp rezt ve'volna bak...
le), hirba kert, vad u in...
kib, emlogetet IISTEN' ORZA...
GA' vad MEN-ORZAS' et...
horatalade foldgombon, ai (idornu) lehet...
ket ev-tuz ha jo pfekezet...
melet ket ev-tuzed, ladab...
forgodas melet ket ember...
elet (ember nom, nemze...
dek, generatio), s a leg...
dengeb pfekezet melet u,
eros hitem, es rememem...
u chaptisom zerint, ed

is, erős hitem, reményem és óhajításom szerint leg-főebb egy év-század alatt; vagy egy(es)ítése, egy (erkölcsi) élő egészszé változtatása (organizatioja) az egész emberi nemnek, vagy valahárai alkalmazása, életbe léptetése, (*tetteli követése* az eddig a (jó erős és nagy lelkű) Kris(z)tus után, a legtöbbször csak ál-iskola s divatszerűleg, mint a szent céllal visszaélve, s az isteni szert (eszközt) félreismerve, *kenyér* keresésre vagy ál-kép-mutatásra lealacsonyított (Brod-Wissenschaft gyanánt), balul használt papir(os)on (mint a rossz vagy fizetni nem tudó adós köt-levele) hiába volt, s szájjal csaknem szünetlen (puszta falaknak, füleknek) prédikált, tettel szinte minden lépten, nyomon megsértett, -fertéztetett, (illőleg tökélyesített) ERKÖLCS-TANNAK, vagy visszavitele útja, módja az emberi nemnek a jeleni mesterkéltből, melybe az *azelőtti* műveletlen természetes állapotból aljas (alacson) ön-érdek, önzés (ön-kórság, *egoismus*), puha-, buja-, testi-, lomha-, tunya-, restség s dologtóli irtózás és dolgozni nem tudás, ön-kény, alacson politika által, a *köz-jó* előmozdítása, rend, csend s béke fönntartása s amiatti szükség ürügye alatt tette, s azután, részint *erőszak* az úgy biz(od)almasan nyert vagy csalt, kézre kerített hatalom, hatalmaskodhatás, nem csak *nagyobb*, hanem *legnagyobb*, mint az egész emberiség természetes jogait istentelenül megsértő s azokat lelketlenül tapodó, részint a *vallás* ürügye (azt is álnokul segédül véve, hogy úgy közösen zsarnokoskodhassanak, vagy *egy* kézre dolgozva, vagy nemtelen köz-céljukra, a sokaságot vakon tartva s ál-utakon vezetve, annyi milliók embertelen s szörnyű kínzásával csikorni s csalni ki nyalánkságaikat, cifraságaikat, s hódolni kényességeknek, bujaságuknak, sokkal alacsonabbul, gazabbul, bűnösöbbül a rászorult műveletlen rabló- vagy haramiánál, nyájason kezét nyújtva) (a római s a többi úgy nevezett „szent” szék örködvén: ne-hogy valamiként valakinek lelkében s annak üdvösségében némi csonkulás essék, vagy mint egy eltévelyedett juh, pásztor nélkül lelje magát, év-ezredek óta fékezve tartották) – visszavitele, mondom, a *természet* {korántsem a régi s néhol (helyen-helyen) ma is uralkodó *vadság* vagy isméti *elvadulás*} s fölemelése az okos művelt *második* természet állapotjába; vagy *valódi*, *igazi*, *lényeges*, *gyökeres*, *alapos*, *legmagosb*, általános újjá-születése, -teremtése (reformatioja) módja az egész emberiségnek; vagy e föld-gömböni minden hatalmasságoknak, *mint azoknak* egyszerre teljes megerőtlenítése; erejük lerontása s megsemmisítése, s azok helyett egy becsületes, természetes, szerény általános egyedurassági vagy közép-ponti alkotvány erősen *biztos* alapítása s fölállítása módja, melyet, erősen reményelem, nem fognak többé a mostoha idők viharai ostromolhatni, mely nem lesz kitéve több bal sorsú változásoknak, megrázásoknak, ingások-, leomlásoknak (míg él az emberi nem e földön); melyben igazán, mégpedig jó testvérileg s nem csak *fele*-, hanem *egész*-barátilag fog *minden* tag minden más iránt viseltetni; – mégpedig mindez sem nem száraz (pusztán, puszta füleknek prédikált, *terv* nélkül el-

vesztegetett s úgy csak csiga-haladást eszközlő) bölcselkedéssel, moralizálással, sem nem erőszak, a fönnálló törvények elleni szegülés (*revolutio*), engedetlenség, hanem, a legszelídebb úton, csupa célszerű s jó módú, irányú, valódi, *lassanként* vagy illőbben szólva *lépcsőnként* terjesztett *műveltség* s *művelődés* lehető legmagosbra emelése, előmozdítása s (nem csak terjesztése, hanem) *elterjesztése* által, mint *egyedül* célszerű úton; s mi múlhatlan: a mai *valóságos* körülmények s dolgok állására, nem pedig, mi hibába estek minden eddigi világ-állapotját javítani igyekezők (reformatorkodók), az egész história bizonyítása mellett felleg-vár- s jég hátára épített házként, *puszta* föltételekre s csupa (agyvelő szülte) ábrándokra építve; figyeltetvén rá, hogy (mint az egész történet-tan számtalan helyt s példával bizonyítja) e legkolossalisabb cél *hirtelen* (mint *egyes* népek, tehát *szűkebb* körben, próbálták) el nem érhető; minden szer-fölötti hirtelenkedés e részben is, mint túlságos s (a megérés) ideje előtti: veszélyes, rosszat szülő s mégis célt nem érő lévén; azonban más felől, maga idejében, mint az ért gyümölcs önkényt lehull fájáról, s az elkészült gyermek (embryo) magától megszületik: ezen évezredek óta az idő méhében hordozott állapot is, kétségen kívül, létesülend, melyben az egész emberi nem boldogsága lehető legfő(l)ső fokra emeltetik; mikor (azután) méltóbban s illőbben el lehet mondani az egész emberiségről, mit a derék (nagy) Newtonról írtak: „Nec fas est propius mortali attingere divos”,² azaz: nem is lehet (azon szellemben határtalanul tovább lépdelve) halandónak az istent inkább közelítnie, ahhoz hasonlóbbá lennie s eszerint megfejtése, földoldása az év-ezredek azon {Észak-Amerikában is csak távol (távulról) közelített} legfő(l)sőbb, -magosb, -főlségesebb, -nagy-szerűbb, -kolossalisabb s minden politcai tárgyat befoglaló politica földadatjának, mégpedig erősen egyszerű és egyedül célt érhető módon; vagy megszabadítása s szabadulása (valóságos, nem csak név szerinti megváltása) módja – melyet csakhamar követend maga a *tett* is, az embernek elég lévén csak tisztán *tudni*, *mi* és *hogyan* jó? arra, hogy azt, *természet szerint*, *kövesse* – az emberiségnek azon súlyos, néha, nevezetesen a hatalmasok ön-érdek szerinti használhatása végetti megnyerésre, kezen tartásra arany s egyébként is a pénz, gazdagság, bőség csak temetője lévén minden jó-, nemes-, lelki nagyságnak (ismét számtalan históriai bizonyítvány szerint), bilincsektől, melyeket hatalmas kezek év-ezredek alatt kovácsolva, rájuk raktak; vagy lerázása az emberi méltóságot lealázó (rab)szolgaság régóta, sok keserves nyögések között vont igájának (jármának), s azon állapotra jutás módja, melyben mindenki igazán úr is, szolga is (magáé és minden másé), ahelyett, hogy eddig minden nem csak szolga, hanem rab-szolga volt: az al-népből a hatalmasé, a hatalmas puha- s bujaságáé; vagy eljuttatás, -vitel azon állapotra, melyben (ahelyett, hogy eddig minden legkeményebb erkölcsi s polgári) törvények s

² Edmund Halley dicsőítő verse Newtonról („In viri praestantissimi Isaaci Newtoni...”).

büntetések nem voltak elég elrettentők a tiltott (csak néha gonosz) tettektől, Horatiusként³ a mindent elszenvadni (kiállani) merész (elszánt) emberi nem (még nagyobb ingerrel, vággyal) rohanván (törvén, rontván) a tiltott rosszra, s az ámitó (psychologus) politicus Mózes *meséje* szerint is *tiltott* almát szakasztván le az Éva asszonyi (állat!) s elsőnek állított ős-anyánk: mindenki az isteni, természet-, erkölcs- és polgári vagy tetteles (positiva) vagy *valóságos* életi, gyakorlati törvényt {mi itt mind *egy jó* törvény tan név alatt foglaltatik be, az iskolászerű, -szellemű elosztás, megkülönböztetés (distinctio) itt sem érvén semmit} önkényt és leginkább s legjobb szívvvel, készebben kövesse. Törvény (egy) néhány, kevés, egyszerű, a tíz parancs számához s szelleméhez közelítő számú, de azoknál jobb, helyesebb(en kifejezett), törvény (polgári vagy erkölcsi satöbbi, itt akkor mindegy lesz), az alább megírandó módon, a *lehető*, ámbár nem reménylett bal-esetre, megszegő ellen, öntudattali tanként (határozatul, zsinór-mértékül) csakugyan kelleni fog.

Jeleni egyik legfontosb tanom sem ily tiszta mezítelen igazságú s a valóságot híven, kímélés és hízelkedés (hízelgés) nélkül előterjesztő kifejezésekkel, sem azok nélkül, a cél elérése *előtt* sehol sem kinyom(tat)ható; midőn azáltal az egész terv {természet(e) szerint} s annak szelídsége, füstbe menne, a cél elvétődnék, legalább annak elérése tovább haladna; vagy a hatalmasok által (kiknek aljas érdekekben s bőrükben jár, áll, fekszik) akadályoztatva, gátolva (azok elállván az útját), vagy, mi hihetőbb s félőbb lenne: hogy az ideje előtt fölnyílt szemű éretlen al-nép által *elsiettetnék*; a műveletlen al-nép (árvíz módjára) hebe-hurgya módon, nyakra-főre, gondolatlanul, magát tartóztatni, mérsékelni nem tudva, magával nem bírva, rohanván az ideje előtt megmutatott célra, a tudás fájához vive, hirtelen igen fényesen fölvilágosítva: miből egy felől azon rossz következne, hogy első dühében az előbbi urakat tán mind leöldösné; más felől azáltal a műveltség elnyomatnék. Lassan siess!

Csupán az itt kijelelendő arra valókkal, a legjobb megfontolás és gondosabb körültekintés, ügyelet, vigyázat mellett, közöltessék, hogy elérődjék valahára azon cél, melyet, mint bátran lehet következtetni a históriából, száz krisztusi moralizálás- és példa-adással s száz napóleoni erővel sem lehetett volna soha kivinni, még kevésbé állandósítani, gyökeresíteni; mégpedig az egyedül lehető úton, erősen természetesen, egyszerűen s ahhoz képest könnyen (csekély bajjal, munkával, fáradsággal). Mi szerint, ha a zsidók nyelve s {mint jeleni példa (eset, valóság) bizonyítja, nem is *bal*-} hite szerint fejezném ki magam: én volnék, nem csak a zsidók, hanem az egész emberi nem Messiása, megszabadítója, de ez mindegy; nekem nem kell semmi (több) új név; sőt éppen célom lehetőleg sikeres és biztos létesítésére azt akarom, kívánom, hogy, mint tervemet s már tervünket senki, az illető, a terv

³ Utalás az *Ad divum Augustum* (Augustus dicsérete) című versre.

s cél elbírására alkalmasoknak tanáltatott kiválasztottakon kívül, meg ne tudja (ha a szent cél elérődését, s alacson lelketlen elárultatástól, ideje előtti fölfedezéstől magunkat s tervünket lehetőleg biztosítani akarjuk, nevét is, együnknek is, tanítóján s tanítványain kívül meg ne tudja), hogy az elárultatás s mi legnagyobb, a terv összeromlása, megsemmisülése (füstbe menetele), elveszése veszélye annál kisebb legyen, mi azonban, az itt kijelelendő terv szerint, *természetesen* erősen csekély, vagy alig is lehet, midőn mindenik tagot egyaránt érdekli a dolog – ha néha valamely mellékes okból bosszúvágy nem fúrja be magát, melyet okoson el kell kerülni (alkalmat nem adva rá) –, mire nézve nem is szükséges azon, különben is tíz s tizenkétszer is hosszabb és fáradságosabb úton menni, mi szerint mindenkor egyszerre csupán egy tanítvánnyal foglalatoskodik az illető tanító, s úgy *rendre* tanítja meg őket mind, egyik sem *tudván* a másikról (noha könnyen sejdíthetvén), s csak az egész tervét és akkormári állását, *haladtát* ismervén; s *ha*, mind a mellett is, nem reménylettül, valamelyik tanító, sőt az egész terv is kitudódnék is, mi esetben is a gyalázatos áruló legfőljebb tanítóját, tanuló társait és tanítványait, tehát (a terv szerint) mintegy egy meg tizenegy meg tizenkét vagy huszonegy tagot árulhatna el (a többit, a terv szerint, nem ismervén), s ezeknek is eskü nélkül, mint mely becsületes, jó gondolkozású s jóban járó embernél, fölösleges, gaz, legalább gazzá vált s vak s vad indulatjának azelőtt szentnek látott s szeretett tárgyat is dühösön fölláldozónál pedig, mint ki az előbb igaz lélekből jött s letett esküt is kész s képes meghamisítani (hamisnak jelenteni ki), lerontani, s hamisan is kész mennyre, földre s minden lelke örök idvességére égre kiáltólag megeskünni, ha lelkekre, szívökre nem köttetik is: erősen reménylhetőleg oly nemes és nagy lelkűek lesznek, inkább szabadságukat s életüket is adni s fölláldozni, mintsem egyet is a többi közül kiadjanak. Szép ily példát ada az újabb időben Koinarski[!]. Rövid az egész földi élet, s bármily hosszú lenne is: egyszer csak vége lenne; s egy oly nemes és kolossalis tett előmozdításai, érdem s éldelet, néhány kevés év alatt oly magos és tömött (intensivum), hogy oly után annyival kevésbé bajos lemondani a további földöni éldeletről, hogy új s kétségen kívül még nagyobb (erősb) s tisztább gyönyöröket kóstolunk a jövő életekben; mi által azonban korántsem akarok ez életről, mint melyben máris elkezdők az isteni pályát, megvétéssel szólni; sőt inkább erősen nagyra becsülöm, szeretem, s míg *lehet*, én is oltalmazom; csak azt akarom kijelenteni, hogy mikor nem lehet többé védeni, s ily s oly szent célért a lelkes, nem gyáva meg is tud elszántan, tántoríthatlanul, mint Krisztust követő hős, halni. S így terjed a tan, minden tanító által csak (mint egy lámpás a sötét éjben) közel maga körül világítva, míg egyszer az emberiség sorsára nézve virradni kezd, s végre följő dicső fölségben a szellemileg az *egész* földet (nem csak, mint a természetes vagy tulajdon értelemben nap, mintegy *felét*) megvilágosító s -melegítő nap {an-

nak kijelölendő idejében, mikor meg lesz ki-ki érve rá s el lesz készülve, a lepel (kárpit) egyszerre félre húzatván}, szebben, mint valaha, tündökölve s lövellve jótékony sugár(a)it; s ragyogva s igazán *dicsőségesen* uralkodva (ragyogva) halad örök pályáján, ha olykor, mint a kül-természetben s mint általában természet rendjében vagy az isteni örök s változhatlan vagy *valósuló* tervben van (mi ellen kikelni, zúgolódni, zsimbelni, rugódozni, föltámadni, -lázadni csak esztelenség s hiábavaló), csakugyan egy-egy fölhőske származnék is {mi azonban azután kétségen kívül sokkal ritkábban történék, s annyival kevésbé várhatók nagyobb erkölcsi, az erkölcsi napot (mely a tan) meghomályosító borulatok vagy éppen általános zivatarok, zűrzavarok}, ha én s mű, vagy *helyesen* szólva e földi durvább részünk, azon természetes s jó szívvel, lélekből tartott, nem kényszerített, nem *parancsolt* öröm-napon, idő-pontkor (vagy -ban) tán el lesz is rothadva.

Nélkülözzük tehát jó szívvel a köz-hírnevet e legnagyobb-szerű s nemesb vállalatban s működésben, mi is, a cél ideigi meggátlása, legalább hátráltatása, akadályoztatása, késleltetése, határ-ideje messzebb tévése mellett, könnyen csak irigységet szülne; s kinek esze van, két egyenetlen rossz közül (noha ezt „rossz”-nak nem lehet is nevezni) a kisebbet választja; s annyival érdektelenebb lehet minden okos emberre nézve az őt nem ismerőknek az ő neve iránti tudatlanságuk, s világi, testi, külső becsültetésünket is illetőleg legkedvesb s lehető legnagyobb jutalmunk (mellyel meg is elégszünk), hogy az általunk bizodalunkra méltóknak tanáltattakkal titkunkat közöljük; az alacson (jóságunkkal úgyis visszaélő) ember általi becsültetésen, mely úgyis soha szívből nem jönne (mint mikor a köz-mondat szerint a napnak foga van), s ami több, megnyerette sem lenne használható, édelhető a föladatás miatt, magunkat bölcsen és elszántan (elhatározottan) főül tévén, arról mint elérhetlen s a körülmény természete szerint lehetlenről lemondván. S azon is könnyen túl tehetjük, tesszük s *kell* tennünk (ha célt akarunk érni, s nem mindent kockáztatni, az *nélkülözhetlen föltétel*, latinul *conditio sine qua non* lévén – mit pedig akarunk) magunkat, hogy így a velünk ismeretségben könyv- s hírlap-írók nem emlegetik nevünket dicsőítve; midőn csak az, mégpedig a főnni szerint, csak a *jó-akaró* ismerőseink vagy *barátaink* (ha szerencsénk van azzal bírni, arra szert tenni, bár *kettőre*, hogy *terjedjen* a tan, s a terv elveszése veszélye annyival kisebb legyen, mintha csak *egy* volna) rólunk mind jobb-jobb véleménye s irántunk szeretete, jó indulatja, hajlama lehet legérdekeseb: mindez pedig már minden más (idegen) ajánló-levél nélkül is okos és jó tettünk nemes ön-tudatjában is teljesleg elég elevenen éreztetik már magunk által is.

Sőt tanomra nézve is kijelentem {a mel(lék)tanban}, hogy nevem csak addig kívánom, hogy a címlapokon álljon, míg a tan e föld-gömbön általánoson (közönségesen) elterjed, úgy hogy kevesebb lesz, ki ne tudná, mint most

hány, műveltek műveltebbje van: akkor, miután eléretett azon cél, melyre szerül szolgál, mi eléérés magát önkényt kimutatja (a természetes egyensúly helyreállása, s igazság régóta várt kiszolgáltatása által), éppen megkívánom, hogy még csak nevemmel (mely, mikor földi részem elrothadt lesz, úgyis csak egy üres hang lesz) se terhelődjék a tan s nyelv, hanem a címlapról kitöröltessék. Azonban, addig, míg e cél elérődik, jó lesz, ha emlékből marad jeleni terv indítója neve is, mégpedig csupán azon okból, hogy tudassék, hogy (ugyan-)azon-egy a tan szerzőjével, s ezt megint *csak* azon okból, hogy abból az *egy* elvű- s szelleműség kitűnven: a dolog s hatása annál nyomósabb, sikere biztosabb legyen. Azután maradjon mindnyájunk *neve* örök feledékben: annál inkább fog élni szellemünk a tanban, mely, a megszabadított s újjá született (-teremtett) emberiséggel együtt, a legremekebb s halhatlanabb s halhatlanítóbb, *műi* s élő köz-émlékünk (monumentumunk), sírkövünk lesz; mi is az az sírkő s afféle gyermekség, epitaphium – azon túl senkinek nem fog, haszontalan lévén, kellni: midőn a halottnak mindegy; s most is mely élőt (életében) nem buzdít nemes vágy, lelkesít igazi becsület-érzet: az még kevesbet veszi számba (csinál belőle), akármit mondjanak utána, ha meghal.

De hogy végre már a dologra menjek: az röviden és erősen egyszerűen ebből áll, hogy lehető legrövidebb legyenek: nem is a tökélyes köz-állomás *fo-galma*, hanem mindjárt annak *valósítása módja* előadásán kezdven, miből az első önkényt következik, kiviláglik, s még néhány tant (jegyzetet) előre bocsátván.

Ha az itt kijelent út nem követtetnék is: számtalan historiai esemény adta máris jelét, s a mostani nagy részint fattyú s kivált a műveletlenebb résznél éretlen fölvilágosodás mellett ezután még sűrűbben lehet tartani hasonlólóktól {mert minél hosszabb a béke(s)-tűrés, szenvedés, maga-megadás, tapasztalaton épült lélektanilag ítélve, annál gonoszabb, zabolátlanabb (fékezetlenebb), túlságosabb, veszélyesb s irtóztatóbb annak az elfáradás utáni kitörése, -rontása, midőn akkor dül és fül, ront és bont, s mit útjában tanál, nem vizsgálva, bűnös-e? ártatlan-e?, kegyetlenül, irgalmatlanul elpusztít, dühösködő szélvész s föllázadó tenger módjára}: mert, kétségen kívül, különben is, időről időre fölnyílik az elcsigázott s ideig-óraig alázatos al-népnek a szeme, mi(kor az-)után nem az ajtó megett meghunyászkodva álló szolga többé, hanem borzasztó jajt szikráznak harag- s bosszúvágytól lángoló szemei föllobbant s dühöngős állapotjában. Azért s aszerint a jeleni állapot csak nem lehet tartós: mert igaz ugyan, hogy *eddigelő* az afféle lázadás után ismét helyre szokott vala állani; de mindamellet, a legerőtlenebb, -szegényebbtől a leghatalmasbig, senki sincs semmije s tehát életje s becsületje (becsültetése) iránt is bátorságban, mit ismét nagy csomó história bizonyít a legrégebb időktől fogva a legújabbakig. Kétségen kívül tehát jobb- és kívánatosb,

ajánlhatóbb, tanácsosb lesz még a hatalmasbak s gazdagabbakra nézve is (mi kettő tudvalevőleg együtt járt s járand még, a dolgok jobb állásáig, a földön) egy oly állapot, melyben *mindenki* falatját, irigy s bosszús szemek tudása nélkül, nem félve (rebegve benn a szűvében), s nem féltve semmijét (lelke csendjében), csendes, nyugodt és megelégedett lélekkel, édes érzettel nyelheti – még s már gyermek-koromban sem nézhettem csak egy kutyát is, engem enni nézőt, kedvetlen botrány nélkül –, *ahhoz* a mostaninál mindenki (nagy, kicsi) *sokkal* kevesebb bajjal, fáradtsággal, gonddal s kedvetlenség között jutva; s egyéb aránt az eddigi haszontalan üres s azért a lelket is nem töltő, tápláló, nevelő, érző-szereket ingerlő nyalánkságként csiklandozó gyönyörök helyett oly sokkal magosb, tisztább, állandóbb gyönyörökkel, melyeket nem adnának s adtak volna, ha előbb ismerték volna, a föld s világ minden eddig úgy nevezett „kincse”-iért, megismerkedne, s nemes irányú törekedésbe belé-jöve, s az által csaknem kis isteni éledeletet kóstolva, háborítástól nem rettegve alusszák csendes, testök megújulása-, frissülésére természet rendelte mérsékletes álmukat. Azonban ma a statusok ott állnak, a hatalmasok s alatt-valók közötti viszony oda jutott, s oly feszült, hogy már elé is, hátra is bajos a lépés: úgy, hogy ha maguk az (akármi névvel: „pápa”, „császár”, „király”, „nagy-fejedelem” s a többi, mint a föld-iratok mutatják) status-fejek akarnának lényeges és *nagyobbszerű* változtatást, jobbítást tenni birodalmukon s a fönnálló renden: *nem tehetnék*, vagy nem lennének képesek végrehajtani. Közelebbi nagy példa a nagy lelkű, erősen ritka nemes érzésű JOSEF császára⁴, ki mind fáradhatlanul jót akarva sem érte célját, úgy hogy ami javításokat tett is {vagy két változtatáson kívül, mint a jobbágyok szabad költözése s a vallási türelem, de mi utóbbira nézve inkább valóságos szeretetlenség, rossz-akarás, gyűlölség volna, ha egykedvűleg (kedv-egyene-sen, közömbösön, latinul *indiferenter*) viseltetnénk ember-társunk tévelye iránt}, legtöbbszörre mind a régibb rendbe helyre állítottak. Az(az) egy, mit főleg a nép sorsa könnyítésére, fájdalma, kínja enyhítésére tehetnének, hogy az adót (s nálunk a só árát) leszállítsák (s a földesurak, nemes emberek az úr dolgát): de ez és ily hősi tettet s nagy-lelkűséget az arany bálványi imádása, a has, gyomor válogatott drága s azonban egészséget rontó (pusztító) étkekkeli tölthetéseérti teprenkedés („botrány” szerint „tepreny”), megszkott fényűzés szeretete s nem jól értett s számított kényelem, hanem puhaság, hiúság, szóval az önzés s az azon jóktóli elesés félelme, s régi szokás nem engedi(k). Mily nagy ugyanis a szokás hatalma, a többek között bizonyítja még az annyira sanyargatott al-nép is hosszas túrni tudásával; bizonyítja az büntetésül {ha meg nem tudta vesztegetni a tiszteket, s az (eddig) csaknem mindenható (bű-)bájú (bálvány-)arannyal magát megváltani, ki-menteni: „*atyai* jobbítás”, „*példa*-adás”, „*atyai* köz-jó iránti gondoskodás”

⁴ II. József német-római császár.

nevek s ürügy alatt, mikhez néha némi *ön-féltés* is járul} kiszabott éveket ki-töltött s hazamenni s *kő-házától* (börtönétől) megválni mégsem akaró rab, mi utóbbinak azonban oka perse nagyobbára az is, hogy ott kényelmesebben s inkább íze szerinti társaságban, vígabban töltheti napjait, mint otthoni igazi siralom-házában keservesen keresve kenyerét, s gyakran utolsó falatját is kezéből zsarnokilag *a kénytelen-hű s kényszerített s elkényszeredett* falu(s)-bíró s bírák által kicsikorva látva, s megfosztatni kedves kisedét tápláló nőjét s szeretett gyermekeit az arcaikról omlott, ömlött, hullott, szakadott, (véres) verejtékkel (verítékkel) igenis megérdemelve s drágán vásárolva keresett mindennapi táp(lálék)-szertől. De az effélék csaknem oly mindennapi jelene-tek, s mindenki előtt {az igen magos polcon ülőket, s azért olyan le tisztán nem láthatókat, s hova nem is juthat föl a szegény nyomorult, félig elta-po-dott szerencsétlen nyáj módjára kínjában konkorodó s a magukat hamisan szenteknek tevők (kép-mutatók) által sopánkodó, sápítózó (affectált), keresz-tényi ábrázattal, „Isten képe”-nek nevezett társa siralma, panasza, kérélm-e, tán mégis kivéve}, midőn az ilyek, csak nemtelen üres gondjaiktól gyötretve, s szinte csak *ön-sebeiket* érezve, s (az eltompultak! elfajultak!) nem gondol-va csak addig is, hogy mi nekik fáj: az kétségen kívül másnak is igen – nem gondolva az al-sorsúaknak (kiket, állapotukbai belé-születés s a maguknak tulajdonítani szokott „Isten kegyelméből s a többi” által s miatt végre maguk is Istentől, a köz-jó eszközlésére s ürügye alatt, s rend, csend, béke fönntartá-sára maguk számukra s eszközéül rendelteknak ábrándoz) bajával, s számba nem véve a más jáját (legfőebb, de inkább egy ölbeli kutya nyöszörgését), dobzódnak – az effélék, mondom, oly ismeretese-k, hogy mi újat sem mon-dok említésökkel; s azért nem is terhelek többet, ezt is csak azért hozám elő, hogy ez erősen reménylhetőleg a siralomnak véget vető, *a gonosztól megsza-badító* terv elő-adása alkalmával még egyszer elevenen (friss színekkel) tartassék a jeleni valóságos állapot hív képe az olvasó elejébe, s annál inkább buzdítsa az itt kijelelendő jó-út követésére.

Hogy pedig a fönnálló katonaságot eltöröljék (mint némelyek, gondolat-lanul, s csakugyan nagyobbára mellékes s nem tiszta forrású ön-érdekből, zúgolódva kívánnák): az egy volna a dolgok jeleni állásában a legrosszabbak közül, mit tehetnének; midőn egy felől, nem csak egy felől, a nemeseket s műveltebb részt a többé nem félő jobbágyság, mintegy játszodva, ez életből kioltana, s azzal a műveltséget jó darab s elláthatlan időre megfojtaná, ha-nem más felől más, még hadi erővel bíró hatalmasságoknak az egész nép já-tékává válna. Hogy pedig (tán) előre *megegyezzenek* minden hatalmasságok, hogy, bizonyos határ-időt téve, akkor a hadi sergőket mind egyszerre töröl-jék el, bocsássák haza: az sem jól kivihető, mennyiben nem lehetne bízni benne, hogy vajon valamelyik uralkodó nem használja-e alattomoson e kö-rülményt (visszaélve az őszinteséggel) arra, hogy régi s azután is titkon ké-

zen tartott hadi sergével bizonyos határnapon beüssön egy olyasmire nem kész s szomszédjáról jobbat (több becsületet, emberséget) föltett szomszéd statusba (országba); s így örökös nyughatlanság laknék a keblekben, mint a népek vándorlásakor. De közelebbről bővön elég az előbbi ok is. Ma tehát a katonaság *szükséges rossz* (latinul *malum necessarium*). A dolgon tehát más-ként kell segíteni; alapos, biztos, állandó (hatású) jobbítás kell, különben jobb hozza sem fogni (inkább egy se legyen); az pedig csak *általános* vagy az egész föld-gömbre kiterjedő lehet. Elő-ízletül s némi kis fogalom-adás végett, az e nagy célra szolgáló segéd-eszköztől ide teszek csak egy rövid párbeszédet, melyet egy paraszt igenis könnyen folytathat a mással, mert az igazságos jótékony természet (vagy isten) mindennek *eszet* adott (ha némelynek későbbre, másnak, e földi életben, sohasem is jó meg); s azt babonás hittel, ámitással lekötni legfőbb csak ideig lehet; s majd magához jövén s egész teljes tisztaságában megismervén a szenvedett, rajta elkövetett (történt) sérelmet: kétszeres haragra s bosszúra lobban (gerjed).

„GYURI (*flegmával elegyült könnyelműséggel s félrevágott sapkával*). Te Józsi! hát tudod-e, hogy a szolgabíró ma ide érkezik?

JÓZSI (*egykedvűleg, kedvegyenesen, közömbösön, indifferenter, számba nem vevőleg, ki nem jőve flegmájából s komolyan folytatva dolgát*). Nem tudám.

GYURI (*késérőségét elnyomni igyekezve s részint próbálgatva*). Bezzeg, most *van* félsz a falusiakban!

JÓZSI (*előbbi hangján s részint gyengén, alig fenyegetőzőleg*). Van bizony, me(rt) –

GYURI (*nyomóson s némileg csudálkozva, meglepetve*). Mi?

JÓZSI (*egyenesen, cathegorice*). Mert – hogy aperte kimondjam – nincs eszök.

GYURI (*még nyomósban*). Hogyhogy?

JÓZSI. Hát úgy, hogy ha egyet tudnának érteni, egység volna: tudom, nem ját(o)szanék, komáznék velök az a hitvány, cudar, rüdeg, kire még a taknyamat se vetném, s nem rángatná s húzná-vonná őket kénye szerint, mint a talián a medvét, az orruknál fogva; s majd megmutatnók neki, s meglátnád, hogy hordaná a sátorfát s takarodnék az anyja kínjába (vagy szokott szóval: *picsájába*), vagy az *ördög* vinné el –

GYURI. Az igaz, nekem is sokszor megfordult a fejembe, gondolkoztam róla s elgondoltam, hogy *egy* ember hogy tud *egy* egész falut s többet is olyan fene ráncban tartani, s úgy megijeszteni, s olyan félszet verni egy néhány szóval még a legbátrabba is; s úgy rémlett nekem is, hogy ha mű öszvebeszelnénk az iránt, hogy ne isteneljük éppen úgy ökemét (szolgabíró uramat), s ne engedelmeskedjünk éppen vakon minden szovára, mindjárt

megijedve, s akármit mond, ha a tűzbe lépni parancsol is, megfogadva. Ha például *egyikünk* sem akarnánk adót adni, katonát tartani, többet úr dolgára menni, s lefeküdni a pálcautés alá, se a bírák falubelieket elfogni: mi lenne? ki tudna kényszeríteni? bántani, bírni velünk, s minket megbüntetni?

JÓZSI. Jaj, ecsém (öcsém)! hát a katonaság mire való? S osztán (azután) nincs köz(öt)tünk is elég hitvány ember, ki vagy féltében, vagy (a tisztek kedve keresésében) hogy a tisztek kedvét kapja, alacsonul a fülébe ság, elárul, s akkor még nagyobb bajba keveredünk, bajunk meggyül (a nyakunkra), s életünk még rosszabb, sanyarúbb lesz. Most az ember nézze meg, kibe bízik, kinek köti az orrára a baját, s ne igen higgyen még az inginek is.

GYURI. Biz úgy van a, Józsi bá! *Jól* mondja ke (ked, kend, kegyed, kegyelmed).

JÓZSI. Nincs mit csináljunk, öcsém! hanem amíg lehet, húzzuk a jármot, s tűrjünk békével, mert a szentírás szerint a tűrők a mennyeknek országa; s mikor már tovább éppen ki nem állhatjuk: panaszt adunk be a fölsőbb-ségnek, s menyünk akár egész a királyig; s ha a sem segít, könyörül rajtunk, (de ejsze elhiszem) a nem is tud a mi nyomor(úság)unkról: éppen eltapodtatni csak nem hagyjuk magunkat, mert hiszen mű is emberek vagyunk; s azt az Isten sem kívánja; még a néhai atyámtól is hallottam, hogy több versen (ízben, többszer) is volt még afféle nép-lázadás-, fölzúdulás, -zendülés, -támadás; s mi lett a vége? egy csomó urat a legkegyetlenebb kínzások között leöldöstek, azután közülük is (egy) néhányat megbüntettek, kit halállal, kit rabsággal, s minden a régi lábra visszaállott, s úgy is maradt e mai napig(lan).

GYURI. Hej, hej, Józsi bá! Ha (vaj, vagy) egy okos, tanolt, írástudó ember támadna, ki *mellettünk* fogna, s münket megtanítana, mitevősek legyünk, mit csináljunk, hogy sorsunkon könnyebbítsünk (mert bizony elég) (alig) elig lehet már tovább kiállni.

JÓZSI. Meghiszem, öcsém! Bezzeg jó volna! De azt hiába várjuk, mint a zsidók a Messiást, mert az írástudó ember már (az Isten bocsássa meg!) mind az *ördögé* (annak adta lelkét), s ne félj, mert a nem fog *mellettünk*.

GYURI. Az igaz; úgy hát legyen az Úr Isten velünk, s –

JÓZSI. Úgy, úgy! egyedül abban is bízhatunk, s reménylhetjük, hogy tán csak nem hagy egészen el.”

Így küzködik, tusakodik a szegény gyámolatlan föld népe; s itt vége lévén e párbeszédecskének, vagy az itt végződő párbeszédecskéből látszik, hogy a szegény al-nép okoskodik is ugyan, de mégse képes áthatni s kivergődni a mesterséges szövevényből (a föld-gömbét körülfogott, elborított, -lepett hálóból); mi annál kevésbé csoda (csuda), hogy, mint látjuk, még a tanultak se tudtak eddig majd mire is menni, bármennyit vitáztak is ezen

viza-átot, s uőfmaradt 67-604/2
 e mai napiglan).
Dur. Hely, Hely, Hely be!
 Ha ~~val~~ val, val-eq okos
 (tanalt) ~~cristudo~~ em-
 ber te madna, ki metetynk
 fogna, s mynket meg-
 tanitana, mi tevések
 ledynk, mit csinálnunk,
 hog' jorsunkon kösszöl-
 nyk! mert bizony alig
~~veleg~~ (alig) elug lehet
 onirtott ki-ütni.
Joh. Még hízom osem!
 Bőveq jo volna! De azt
 hiba verjük, mint a'
 jidok a' Me'nast, mert
 az ~~cristudo~~ ember már
 (az Isten bősége-meg)
 mind az ordoq (a'nak
 adta lelket), s ne fél,
 mert a' nem fog metetynk.
Dur. Az igazság hnt
 legyen az ~~Mr~~ Isten ve-
 lynk, s —
Joh. Uőf, uőf! ededyl a'ban
 is birhatunk, s remélhet-
 nyk, hog' tin csak nem hog'
 edegen-el. — " (u)

a tanban egyik legfontosb s köz-alkotványilag perse éppen legfontosb kérdés fölött, nyilván és alattomban (titkon). Pedig a megfejtés valóban egyszerű, és a tárgy, cél roppantságához képest könnyű: de *tan* kellett előbb olyan, milyennel {Isten jóvoltából, *természet(e)* vagy *szükség* szerinti, tehát *meg sem is vonható* kegyelméből, akaratjából} *már* bírunk (legelőbb hatásan jég-törő) *kezdetül*, és ezutáni igyekezetünk által, *folytatandóul*; mely elég hatalmason átjárjon, s elég erős és magos tiszta éldeletű legyen egy a jelenihez hasonló terv gondolatja föllobbanására, (a mély sötétben) az annak kivitele vágyjairai föltüzelésre; melynek, egyéb aránt, magában *természetes* vagy önkénytes, a *természet* tanja, hangja (e szót csak átvitt értelemben vevén) lévén, *nincs* szüksége rábeszélésre, erőltetés-, ajánló-levélre, hanem csupán *megértetésre*, világos fénybe helyezésre, s azonnal *értetik*, s *követtetik*, ön-jovát ki-ki kívánván, vagy magát természet szerint szeretvén (de mi szeretetbe, ön-érdekbe, hogy legfinomabb s magosb éldeletű legyen: nem belé számítható másoknak is hason szeretete).

Az elejétől fogva sok s többnyire súlyos viszályokkal küzdött (küzdött, küszködött) magyarra (különösön) nézve: ezt jelenleg is nagy veszély fenyegeti. Ugyanis az uralkodó nyomása, s az erdélyieket illetőleg, az oláhok minden óráni (újra) föltámadhatása s általuki kínos legyilkoltatás mellett, még terhesb – mennyiben az egészre kiterjedő – vihar közeledik {még csak távol olykor s süketen (gyengén) hall(atsz)va} éppen egyenesen feje fölébe, őt végképp lesújtani. Eléggé ismeretes tudni illik, hogy az az *eddig* európai s hihetőleg föld-gömböni politicák között párját nem lelő, valóban nagyobb-szerű, Nagy Péter cárnak (vagy tán az orosz kimondása szerint a „cz”-nek, mint a lengyelben „czár”-t, „csár”-nak illőbb írni s mondani) igazán *nem kicsi* becsületére váló elme-ügyesség, jó gondolat, mélyebben látás s éppen csak ezen *lényegénél* fogva századokon keresztül állandó, egy szellemű (tenoru) muzska (orosz) politica, melyet egy-két egyén a tanács- (senatus-) beli tagok közül, sőt maga a csár is, meg nem változtathat, midőn (nem tudom, de hozzavetőleg úgy hiszem, sejtem, hogy) az egész száz egyénből álló muzska senatusnak maga a csár is egyik tagja, s tán *két* voxszal (szózáttal) bír, a többi mindenik csak *eggyel* bírván; mi szerint ha *ötven* (annyival inkább, ha kevesebb) tag a csáron kívül áll is egy felől: túl felől 49 meg 2, vagy 51 vox van, tehát oda dől el a dolog; ha pedig túl 51 *köz-egyén* (azaz, mely egyik sem a csár) vagy *tanácsnok* áll: innet 48 meg 2, tehát csak 50 vox van, tehát s a többi; s föltéve, hogy mindenben így működnek (procedálnak) a csár a tanács többi részével (minek nem érkeztem végére járni): nem lenne ok s alkalom a csároknak (*engedetlenségökért!*) a tanács általi olykori meg-zsinóroztatására, mint történik néha a zsarnoki uralkodókkal, például a török szultánnal (a *nagy úrral*) – egyéb aránt fönn kell esnie a lélektanász (psychologus) szemei előtt már még az „autokratori” („ön-uralko-

dói”) címnek is: midőn *éppen* azáltal árulja magát el a dolog, s valóság, mi szerint e címje dacára (ellenére) is, a mindenkori csár is csak egy (még) fölsőbb emberi hatalomnak akaratját teljesíti, röviden köz-mondat szerint úgy táncol, mint amaz fűjja, s úgy tehát, a statusrai hatására nézve, tulajdonképpen a (többi) tanácsnoknál csak *kétszer* hatásabb, mint csár pedig csak üres kép s személyes helytartó (figurirend); s ama másik magának tulajdonított cím is: „*rex omnium russorum*”⁵ furcsa; olyan lévén eddig, mint a mű császáruk jéruszsálemi királysága (Titel ohne Mittel)⁶, s azonban mégis messzébb kinézéseit s képzelt jogait ismét elég szembe-tűnőleg, kézzel foghatólag, el-árulván, sőt kiáltván – (de mondom, e hosszú kitérés után, hogy) tudva van, hogy a muszka politica *legalább* is nem kisebb, mint *minden* szláv eredetű (törzsökű) népet egy nyelv s vallás kettős kötelével s ürügye alatt (mégpedig, mi legveszélyesebb más népekre, különösen ránk, magyarokra nézve, eddigelé csak *alattomos* utakon), zsarnoki hatalmaskodhatása terjesztése végett vagy aljas ön-érdek tekintetéből – mert oly vallást s nyelvet, melynek tökélyéről meggyőződés nem lehet, terjesztetni csak vagy vakság (bigottság), vagy mellékes (nem tiszta) cél kívántathat; mi előbbinek is {az anyai nyelvtől s attól beszívott vallástól megvarázsoltatásnak azonban alkalmasint *van* némi befolyása (része) a dologban} maga súlyos (királyi) pálcája alá hajtani, foglalni tűzte ki magának célul; sőt hogy még a nem szláv eredetű oláh is, a vallásnál fogva, célba van véve; s bár a lengyelek ma gyűlölik is az oroszokat, s tán a csehek is (kik ismét gyűlölségben vannak a csehekkel) [!], mikor fölsőbb tekintet, érdek áll elő: akkor az addigi ellenség is baráttá lesz; s a galíciai lengyeleknél még *az* a kecsegtető kinézés is hozzájárulhat, hogy így a lengyel királysággal {melynek a hírlapok tudósításaként, egy csári, 1837 7-(dik) Martiusán költ rendelet szerint, addig „vajdaság” címet viselt tartományai, a többi muszka gouvernementok hasonlatosságára, „gouvernement” nevet kaptak}, úgy tovább még a porosz kézeni Posen-tartománnyal (nagy-hercegséggel) újra egyesül(het)ve, kegyetlenül (mit jó érzésű ember egy féreggel sem teszen) 3 darabra vagdalt lengyel nemzet újra föllelevenedjék – élénk s éppen nem gyáva e nép {példa közelebbbröli muszka–lengyel háború, melyben is, abban a hősi tűznek sok jeleit mutatva, oly nagy erő ellen elég sokáig tudták (voltak képesek) magukat védni (fönntartani)}, csak igen puzduri, nem elég mély belátású. A horvát- s tótok {ugyancsak ismeretes két büszke s az árny(ék)ától meg nem ijedő nemzet} mily fölingerült, hogy csak hogy *még* ki nem pukkant, az is tudatik. Röviden, ott áll a dolog, hogy minden órán csak azt várhatni, hogy mind e népek orosz kézre kerülnek (orosz pártra állnak, orosz zászló alá esküsznek); nem csak egy példa volt már rá, hogy még ausztriai császári királyi (lengyel származású) *katona*-tiszték is vagy által-ál-

⁵ Minden oroszok cárja.

⁶ Üres cím, rang és tartalom nélkül.

lottak, vagy alattomos öszveesküvésekbe elegyedtek; csak még azért nem sült egy is el, hogy nem kapták ki az itt kijelelendőhöz hasonló módot. De ez előbb-hátrább (vagy) szépen (vagy) rútul megesvén (mikor azután jaj az erdélyi magyar, az oláhot, száaszt, sőt a magyar szegényt is hóhérló nemesnek, mert akkor mindezen elkeseredettekben muszka vér lesz!), csaknem körös-körül: Cseh- s Morva-ország-, az ausztriai s porosz Szilézia, a lengyelség, Moldova-, Oláh-ország-, az iker-magyar-honbeli oláhság-, Horvát- s Tót-ország, egy része a dalmatáknak (dalmatiaiaknak) különösön, az albániaiaknak s illyriaiaknak (a vendek) s hihetőleg (perse mind csak rész szerint ugyan) Servia-, boszniai királyság s Bulgaria (Bulghar) körül vétetve-fogódva, az iker Magyar-hon is, mintegy a nép-ártól elragadtatva, nyeletve, a többivel el-seperve, önkényt (belé)esik a muszka járomba. Azután játék lesz, az mint látszik (rémlik), rég óta (aligha nem) apol- (vagy ápol-)gatott, prédául kinézett, ma már nagyon elgyengült s magára nem is ön-álló, csak öt fő-hatalom pártolása alatt még fönn-álló *török* birodalmat is magáévá tenni az ily elő-lépéseket tett erős nemzetnek. Mert ki áll akkor ellent? Az ausztriai császári hatalomnak akkor vége; s alig hiszem, a német szövetség s Frank-hon is jó-nak lássa megmozdulni s *megtámadólag* beléelegyedni, noha az elmúlás esetében is csak vesztét láthatja: mert az óriás, minden már tett lépéseivel, haladtával, zsákmányával, rablásával s sikerült próbatételével meg nem elégedve, nem szűnik meg mind előbb nyomulni nyugat s dél felé (hovatovább erősödve, hódoltatásai mind könnyebbbedvén), s így (a Napóleon jövendöléseként) lassanként szépen egész Európát (perse Angol-hont sem kivéve) egyeduralma alá hajtja, s azután Ázsiának fog (máris kétségen kívül Kelet-Indiára vágyva, mint, ugyan *más* ürügyű mozgalmából kisüt) s a többi. Igaz ugyan, hogy a história tanúsága szerint az oly rengeteg birodalom nem tart s tarthat sokáig, *de csak, ha csak az ó divatú szellem* szerint van organizálva, elrendelve, mert a Horac bölcs mondatja szerint: „Vis consili experts mole ruit sua, vim temperatam di quoque provehant in maius; idem odere viris omne nefas animo moventis”⁷, azaz szabadon magyarul: az ész nélküli (nem észtől vezetett, vezérelt) erő önmagát fölemészti (az igen gyenge alapú alkotvány magától leomlik): csak az *okos* erő ér célt; előbb-hátrább az (tani s erkölcsi) igazság győzedelmeskedvén. De az jelen állapotunkra nézve gyenge vigasztalás lenne. Ma igaz, hogy az öt fő-hatalmasság (európai pentarchia) a merész óriást még szerény helyzetben, nyugalomban tartja, s tekintetben, úgy hogy ez *nyilván* éppen nem mer kikelni (de mire is, midőn sokkal könnyebb s biztosabb a titkos út?!), ha szinte öt megtámadni nem tartja is szükségesnek, megtanulván a korsikai óriás nagy példáján, hogy a

⁷ „Bölcs eszme nélkül bármely erő ledől, ám csöpp erőt is nagyra növeszt az ég, melynek gyűlölség minden aljas indulat és kegyetlen ármány” (Horatius: *Az énekek harmadik könyve*. 4. 65–68. Illyés Gyula fordítása).

maga fönntartásáért fölládozni mindent kész, északi *fejér medve* jég-varában s szirtje tetején megvehetlenül bátorságban van, s hogy aki oda merészli orrát vinni, pórul jár, midőn ellenben ő *dél* felé fordulva *csak* nyerhet. Sőt *jelenleg* még Ausztria egyedül sem fél tőle, meg tudván neki szembe illőleg ágyú-szájjal felelni. De ez(en) állapot meddig tartása erősen kétes (bizonytalan).

Mindezek szerint elég nyilvánvaló, hogy nincs semmi veszteni való idő: hanem lelkesen, haladék nélkül dologhoz kell fogni, s a durva, korlátlan önkényt meggátolni egy *józan, okos, természetes* elvű s azért *egyedül biztos, állandó* köz-állomány alapításával. Ily vállalat ugyan ezelőtt s mástól tán csak rémálom, képtelen-, lehetlenség, agyrém (ábránd)nak tartatott volna (annyi szerencsétlen, sükertelen próba-tételei után annyi ügyes és merész embereknek, kik is férjfiak voltak talpukon), sőt tán éppen láb-szárba szállott észből eredettnek: azonban, midőn egy felől a tanban is adtam bizonyosságát, hogy *alaposon, jó megfontolással, körül-tekintéssel, okoson* szoktam gondolkozni, más felől máris rémlhetik az élénk olvasónak szándékom, mit mindjárt tisztán maga előtt látand: az ellenkezőről fog meggyőződni. Ugyan Horacként: „Est modus in rebus, sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum”⁸, vagy értelmére nézve, magyarul: mindennek (maga) *módja* s bizonyos határa van, melyen mind innét (nem: „innen”!) maradvá, mind túl menve, kár(os).

Azonban ama nagy, Európát fenyegető veszélyre nézve is adok itt röviden egy tervet, mi nem csak *legjobb* s egyedüli véd- vagy óvószer leendő, hanem az egész veszélyt is, erősen reménylhetőleg, eloszlatja. Nekem minden ember ember, s mindenkihez s iránt, ha csak gonosz szándékból meg nem sért, jó indulatú s akaró vagyok, s szeretettel viseltetem, minden nemzeti különbség tekintete nélkül, természet szerint inkább szeretvén egy jobb érzésű (becsületesb) németet vagy mást, mint egy alacson gonosz magyart; s ki szereti akár atyját, akár fiát, akár testvérét, házas-társát, s annyival inkább távolabbi nemzetebelit is, ha azt hozzá rossz indulatúnak (vérűnek) tapasztalja?! Köz-mondat, hogy „vér vízzé nem válik”; az úgy is van; de bizony más felől az olyantól, kihez az ember jó, s nem várna rosszat, a megbántás annál mérgeesebbnek éreztetik. Így valék én volt földi atyámmal, ki tagadhatlan, hogy egy egyéb aránt életét ezerféle semmiséggel s részint *kevélységből* (ambitio), részint *félelemből*, részint az emberek rá- (s magára) *szoktatása* s annál fogva már *szégyenletében* is, s végre *példa-adásból* {hogy tudni illik ő is a gazdagoktól hasonlólag kapjon (mert a pénz oktan szeretete gyengesége őt is gyötri)}, az oláh proverbium szerint így is: *vervén a*

⁸ „Van mértéke a dolgoknak, s a határok is állnak, melyeken innen s túl helyesen cselekedni sosem bírsz” (Horatius: *A szatírák első könyve*. I. 106–107. Horváth István Károly fordítása).

nyerget, hogy értse a ló – életét, noha, a belátó s használni tudó előtt éppen nem, sok fontos nyom nélkül elfecséskelt [!] *eredeti*, mindenként kolossalis és universalis geniusu, s mind a mathesisben (csaknem ön-erején, de éppen azért), mind a philosophiában, a régi hellének között s közöttem fő-epochát csinált – s csak tanulságul, nem dicsekedésből írom, mert az igazságot (a tanban s erkölcsileg, vagyis az életben), a kedves némben mellett, határtalanul szeretem, *tehát* a túlzott ön-dicsérettől, igen sokat magának tulajdonítás-tól, ön-hittiségtől, igen sokat magáról tartástól irtózok, iszonyodok (jobb, mint „iszonyodom”) – hogy pedig ment vagyok e hibától, gyengeségtől, tévelytől: *azt* ítéli más meg (mindenki a végén maga számára), csak azt kell természetesen *másra* bízni; s *azt* megmutatja a következés, jövendő.

Mutatott is sok jót irántam gyermekkoromban: de jó lelkű, érzésű, becsületteljes s amellet szép elméjű, kedves emlékezetű ártatlan anyámat s családját (tán az apján s egy-két testvérén kívül) nem állhatta, meggyűlölte, s irántam is volt már gyermekkoromban némi rossz vér benne; neveltetésem után keveset látott (állott, inkább kóborolt kandikba), mindamellett, hogy (mit örökké mint vetett, emlegetett) egy darabig házi tanítót tartott; s azon okból, hogy unt maga körül, s tőlem menekedhessék: koldulta (cigánykodotta) kétségen kívül az imádott s hízelkedéseivel (mihez művészileg tud az előtt, ki *nem* hat által álnokságain) megnyertektől számomra azon pénzt, mellyel az Ingénieur-Akadémiába küldhetve neveltettem. De elmém s lelkü-
 letem alapja isten kegyelméből jól volt alkotva, s meg kell adnom, hogy sok jó mathesisi s erkölcsi tani magot köszönhetek neki, s hogy röviden azon körülmény, hogy ő volt atyám: sokat tett arra, hogy az lettem, s oda fejlődtem ki, mi és hol állok. De {mindkettőnk sok s nagy kedvetlenségére s szerencsétlenségére – min azonban, mint végzésen, neki is sokszor említett(em) el-
 vem szerint elég erős, nagy lelkűek voltunk megnyugodni} előbb bizonyos mathesisi tan fölött támadott értetlenség (*engem félre-értése*), azután civódás s végre, annak következtül {mert csakugyan az igazságo(ma)t s az emberi nemet nem szerethettem kevésbé, mint őt, s nem tagadhattam meg nem maga helyéni engedékenységgel, hogy például $2 \cdot 2 = 4$ }, harag, gyűlölség s nem csak a legalább képzelt árnyék-oldalaim kikeresése, azoknak a világ előtt szorgalommal napfényre helyezése minden lehető alkalommal, s aljas és legnagyobb részint rossz emberek s eleven ábrándja, képzelődő tehetsége által, alacsonul s gonoszul költött vonásokkal s tettekkel vádoltatásom s mocskoltatásom (noha, mint mindjárt megírom, magamat sem vallom minden gyengeségtől mentnek) s minden egyéb kitelhető bosszú, például mi szerint nekem szembe gyakran hízelkedve, szépet akarva mutatni (minek én azonban, miután megismertem, sohasem hittem – neki, ki minden mást, rajtam kívül, el tudott ámítani), testvérenek tán ezer levelébe is huzomoson, állhatatosan mind alacson kofához illő pletykákkal rág(almaz), az által irántami

jó indulattjától kívánva megfosztani, hogy alacson s gonosz s azonban merőben tudatlan, varga legényi kevély, egyedül cudar nemességével fölfuvalkodott s ribanc jószágával pöffedező (ha a körülmények bármi kevés alkalmat adnak: egy egész Sobrit könnyen párazó, ismétlő), tökéletlen, alacson politicus vérrel született s abban nevelkedett, éktelen fősvény (kihez képest egy sárhoz ragadt lelkű Bolyai Antal még generosus nemes, magos érzésű volt), ki egy krajcárért, kivált mikor maga gazdája lesz: a legmagosb lelki éldeletet is (perse, milyet nem is ismer) fölláldozza, s a legszentebb köteleket érzéketlenül elszaggatja; ki lopásra, sőt testvére meggyilkolására is könnyen rávetemednék; röviden, kinek semmi sem szent – hogy, mondom, e sokat ígérő (fekete vérű s lelkű) fiához hajlandóbbá – s engem a szerzeményjéből kitagadásra disponálja testvérét; miben azonban nem csak célját nem érte, hanem éppen ellenkezőleg lett volna, ha az elkényeztetett s ma is folyvást vakon kényeztetett becének [!] apjastóli jóvára s szerencséjökre, általuk már rég óta alig várt s lesett halála Antalnak éppen meg nem történt volna; mi alattomos árulásai, mikor a levelek vizsgál(at)jakor nap-fényre jött, s cifrán mázolt lárvája az ördögnek letépetett, szégyen s bosszúság vegyülve pirították az álnok öreg chaméléoni arcát. Azt tudja mondani vén asszonyi módra, gondolatlanul: „Az isten bocsásson meg”, mintha az istennek az ő tanítására volna szüksége; egyéb aránt jól teszi, hogy a lélekbei csend-szállást s tökélyesülést az istenre bízza, mert ő sem meg nem enged e földön semmi sértést, sem jót soha nem akar annak, kire egyszer megharagudt, akár ambitioja, akár külső joga képzelt megsértéséért, mert mindenikben éktelen fősvény és engesztelhetlen. Én hozzá s vele is igyekeztem jól lenni, és senki őt (mind derék elméjére, mind szövevényes jellemére nézve) úgy nem ismerte s becsülte *érdemlettül*, mint én; de lehetlen volt vele kijönni. Másik fiához is mind igyekeztem magam okos mérséklésével jó indulatomat megtartani, s utasítani a jóban s jóra; de kitört a gonosz lélek abból is, s azután perse velem vége volt. S ebbe a hitvány fiába bízik, s isten tudja, mi nagyot reményl belőle, midőn még semmit sem ígér, semmi alappal sem bír (kivéven, mit a legnagyobbára tőlem vett), s engem, kiben nem csak kész célt s örömet ért {ha lett volna fogékonyság, s az irigység (ördöge) nem fúrta volna be magát}, s kit még ezerednyire sem ismer, minden lehető módon (még a jól megérdemlett fizetésemről is megfosztva) kívánt az életből kiirtani (mit már el is ért)!

Jellememben *két* fő, uralkodó alap-vonal volt egész életemben: az *igazságnak* (tanilag és erkölcsileg, vagy munkásan tettel, praktice) és a *némbe-
reknek* határtalan szeretete. Az első tiszta erény, a másod[ik] részint tiszta csupa természet ugyan, de ebben részint sokszor a gyengeségig mentem, túlzottam, s ha e nem lett volna, tehetségemmel (képességemmel) úgy szólva fél- vagy kis-isten lehettem volna már e földön, midőn így is én teremtem új-

já a tant (perse csak kezdetét s rendszerét) s az emberiség állapotját. De az is hiábavaló föltétet: mert az úgy *volt*, *tehát* úgy *kellett* lennie. Kicsapongásimnak is oka eredett azon (a *mai* világban) természet elleni s veszedelmes elvéből, mi szerint a házasságtól (maga azonban *kétszer* megházasodott)⁹ s általában a némberektől örökké irtóztatott, holott éppen nincs *jótekonnyabb* s *biztosabb* szer s mód az erkölcstelenség ellen, mint ha okoson vezérelve, az ifjú egy méltó más nemű nemes érzőt (e részben kirekesztőleg vagy *csak* azt), midőn az megőrzi mind a (vastag) durva, csupa testi gyönyör hajhászásától, mind pedig, szeretett tárgya nemes gondolkodású lévén, s tehát a tant s csak azt s az azt *követőt* (praktizálót) nagyra becsülván, a tanulástól nem csak el nem tart, hanem még sokkal hatalmasbul ösztönöz rá.

Hozám pedig mindezt atyám- s a többiről itt elő csupán azért, hogy kijeljem, hogy minden, még legközelebbi külső rokonság is, hiába-való a lelki rokonságra nézve: az egészen egyéb valami, s hiányozhatik a közeli külökonok között, s föltanáltathatik két távuli (idegen) között. Annyival kevésbé van valahol *valóság* az annyit pengetett „*hon-szeretet*”-be. Még a régi Spártában s Rómában, hol némileg csakugyan (szűkebb körben) inkább volt helye, kétségen kívül, egy Leonidas, Caius Mucius Scaevola, egy Regulus s a többi tette inkább a dicsvágynak, s az elmúlatás esetében követő szégyen s gyalázat meggondolásából (s annak hódolásából) eredett, mint egyébből: mert illő mély tannal nem bírtak, szívök is tehát műveletlenebb s szűkebb volt, s senki magát a szomszédjáért föl nem áldozta (hanem ha például Regulus a gyermekeiért). Annyival inkább ma a legtöbbszörmire mindenki csak magának, nem pedig (a) hazának szolgál, bár is szája szünetlen ezt locsogja, noha azt se tudja, mit beszél, s mi fölsőbb értelme lehet az hazáérti igazi tiszta áldozatnak. Én magam például, mint ismerem magamat, háborúban létemben kétségen kívül, ha a hősi dicsőség kívánta volna: az ágyú szájába is belé rohantam volna; de már azt korántsem állítom, hogy sem az uralkodóért, sem a honért (annyival inkább, hogy *azon* az úton, úgy mint *erővel*, nem is lehet az emberiség jóvát alapítani s állandósítani; mi szerint is tehát korántsem hitetem volna el magammal, mintha ki tudja mi nagy s fontos dolgot tettem volna a köz-jóra, mi nélkül tán a világ elveszett volna). S a párviadalokra kimenés esztelenségét is valóban csak kevélységből s az elmúlatás szégyenjéért tettem, s teszi többszörmire minden, inkább, mint (positív) bosszú-vágyból, kivált a mű, a kemence megett vitéz, az ellenséggel szembe reszkető s gyáva, elpuhult, erő-vesztett gavallérjaink.

Különösön a magyar nemes ember a legnagyobb részint eddig alacsonyabb volt azon kutyánál, melynek bőrére írott királyi adományjával ki tudja melyik elejének fönnhéjaz, pöffedez s undorító- s sértőleg kérkedik; nagy része

⁹ Bolyai Farkas első felesége, Benkő Zsuzsanna halála után, 1824-ben nőül vette Nagy Terézt.

inkább akasztófát s ötven botot érdemelne, mint ó divatú s szellemű áldozatot. De ilyentől nincs is mit tartani, mert az orvos, pap, professzor, ügyvéd, katona, röviden mindenki csak ön-érdekéért s élhetéséért vagy dicséért húzza a jármot, *kivéven* egy ezektől tiszta célbóli *író*t s *cselekvőt*, milynek magamat vallom.

Írom tehát tanomat s jelen tant (utasítványt, normativum, directivum) csupa tiszta köz-jórai célból s jobb jövőt eszközlés erős reményében; mégpedig következő okokból éppen magyarul: *Elsőben* a magyar nyelv szabályai (átvitt értelemben, cifrább szóval: „szelleme”) mind a többi ismeretesb művelt nyelvekéi között nem csak legderekb, ügyesb, hanem éppen csak egyedül *természetes és helyes*; *másodszor* mivel a reformatus vallás (báris még messze van a tiszta s helyességtől) csakugyan a keresztény vallások között még legtűrhetőbb, a magyarok között pedig sok reformatus van – az unitariások vagy arianusok (báris abban nekik van igazuk, hogy a Krisztus istenségét tagadják) némi rossz elvekkkel lévén bemocskolva (mily a jövő élet nem hívése s hogy titkon bármit sem rossz cselekedni, szóval a nemesb erkölcsi érzés s mások iránti jó indulatról nem tudásuk), mi szerint ők, tapasztalás szerint, többnyire alacson emberek is. *Harmadszor* a magyarban fekszik, aluszik tehetség, még ki nem fejlett (ha kifejlődése előtt az uralkodó franc el nem pusztítja végképpen), csak legyen, ki vezesse, irányt adjon, útba indítsa (mi eddig hiányzott; s éppen az, hogy fölébredtek különösön két évtized óta, kapva minden felé, s sokba el mertek távozni az ősi rossz szokásoktól), báris még semminek az igaz útjába nem kaptak: nyújt reményt arra, hogy a magyarnál körülbe[lül] a legnagyobb *fogékonyságot* reményelhetni a jóra. És főleg ezekben áll és gyökerezik az én, a magyar nemzethez különösöb és nagyobb vonzalmom, mint másokhoz: mert magam {miután gyermek s nevendék koromban atyám néhány gögös, dölyfös mágnástól gyűjtött, nekik, az ezer annyit könnyelműleg kártyán, fény-üzésre elpazérlóktól, alig érezhető, azonban isten tudja, mi nagyba vett summa által a bécsi császári királyi Ingénieur-Akadémiában (az eddigiek között még legokosabb, józanobb köznevelő intézetbeni) kiképződésemet kieszközlötte} valóban kevés jó indulatot tapasztaltam nemzetembeliectől, sőt inkább mint félreismertetést s irigységet, bosszút; e részben tehát nem volna s nincs mi vonjon.

De mennyek e hosszú kitérés után a tervre, mely az elsőbb és legfőbb tervnek kiegészítésére és annak sikeresebb létesítésére előpostaul szolgál. Ugyanis valamíg a föld népet embertelenül, ingyen sanyargató nemesek vagy urak lesznek: ama fő cél mind nehezebben s több szükséges vigyázattal érődik el, mivel ezeknek érdekekben van (fekszik): a régi megszokott, de nem érdemlett jótól meg nem válni (abból ki nem heppenni, fittyenni), vagy

abban megmaradni. A „divide et vinces (levius)”¹⁰ hadi fortély szerint tehát nincs más mód, mint egy *más* úton a szegény embert előbb lelketlen közelebbi hóhéraitól megmenteni.

Hogy a nemes ember, kivált a magyar, *önkényt* elszánja magát rá, s valamit képzelt jogaiból le hagyjon, annyival inkább, hogy mindent elengedjen, s tehát hogy szép-szerint lehessen célt érni: azt, mint bizonyítják az országgyűlések, reményleni nem lehet: *szükség* tehát s *van* egy más hatalmas mód, mi célt ér(het). Egyéb aránt attól nem kell félni, mintha azáltal a művelődés megcsökkenne: mert az eddig sem a gazdag, teli ládáknál szokott lak(oz)ni. Minden egyéb aránt a régi lábön marad: de egy kis élénk taszítás által jó lesz, sőt szükséges, az isten kegyelméből eddig álm-kórságban (lethargia) sínylődött nemes atyánkfiait még jobban s kissé *más (komolyabb)* formán – mégpedig ugyancsak isten kegyelméből – megmozdítani, hogy lássák, hogy kell e világon érdemmel s becsület- s igazi tisztos illendőséggel élni, s tanulják meg, mit cselekedtek, hogy bántak eddig ember-társaikkal; s ébredjenek igazi ön-munkásságra, ne csak a kereskedés vagy illőbben szólva (az eddigire nézve) a család előhaladásán kapkodjanak hiúságuk s fényűzhetőségük tekintetéből.

Mire nézve tehát, mivel *önkényt* le nem mondani nemesi kiváltságaikról, azonban (ha cseh, morva s lengyel s némely más, vagy szláv, vagy görög hitű országoknál a veszély még nem is éppen oly nagy, a muszkához csatlódásra nézve, midőn sok idő s fáradság kell arra) különösen az erdélyi magyar nemesre nézve a fenyegető rossz az erősen elnyomott oláhság részéről, sőt általjában a parasztság már mintegy felhúzott kakassal áll, mélyen sóhajtva s óhajtva várva azon időpontot, mikor előteremjen az, ki nekik tudja adni a jelszót az urak elleni fölkelésre (támadásra, lázadás-, zúdulás-, zendülésre): legtanácsosb, *ön-jovukra* (mint mikor a jó s gyermekeit gyöngéden szerető atya kissé egy vesszőcskével meglegyíngeti őket), következő módon írott javaslat-, tanácsot vagy kérést nyújtani be (magának) az uralkodónak (melyet magam szándékozom beadni, mihelyt a tan kitűzött részét közre-bocsátandom), mint kinek, már politikai állásomnál fogva, figyeltetése kétségen kívül nem maradna nyom nélkül; minek következtetésül még cs[ászári] k[irályi] valóságos titkos tanácsosi méltóságra is számíthatnék; mi azonban éppen nem az, mi engem mozdít; mert ha célom köz-jóra valóságáról meg nem lennék győződve, a föld koronájáért se tenném e lépést.

¹⁰ A „divide et impera” mondás egyik változata. Szó szerint: oszd meg őket, és könnyebben fogsz győzni.

Az adresse ez:

An Seinen Kaiserliche Königliche Apostolische Majestät
 allerunterthänigster Vorschlag des Innbenannten, zum dauerhaften Wohle
 der kaiserlich-österreichischen Monarchie abzweckend. *Benn pedig:*
 Euere Kaiserliche Majestät!¹¹

Die tiefschuldigste Treue, und die innigste Anhänglichkeit an das kaiserliche Erz-Hauss, und zunächst das gefahr-bedrohte Schicksal des hierländischen ungarischen Adels, bewegen mich in tiefester Unterthänigkeit Gefertigter, folgendes von demselben bereits wohlerrwogen, zu höchstweisen Gebrauche allerunterthänigst vorzuschlagen. Es ist kein Zweifel, dass nicht nur die übrigen vier Hauptmächte Europens, Russland ausgenommen, sondern auch Östreich allein, bei seiner heutigen Grösse und Kraft, jedem etwaigen (nicht verhofften) Angriffe Russlands die Spitze zu bieten, und demselben mit Sieg abzuwehren allerdings im Stande ist. Ob, und im Bejahungsfalle, wie gross die Gefahr ist, dass, wie man beinahe allgemein sehr besorget, die slawischen Länder Euerer Majestät, nach dem seit langem her, gesegten Plane des russischen Hofes, Russland abtrünnig zu machen: ist hier unnöthig näher auseinanderzusetzen, indem Euerer Majestät tiefster politischer Blick gewiss eben sowohl den Gefahr-Bestand, bereits längst kennt, als Allerhöchst dero väterliches Herz jederzeit die weisesten Massregeln zum Behufe des allgemeinen Wohles Allerhöchster Ihrer Völker ergreift. Vielleicht ist aber die Lage des kleinen siebenbürgisch ungarischen Adels in Bezug auf deren wallachische Unterthanen, bei den enorm ausgebreiteten Statsgeschäften, weniger einer Beachtung gewürdiget worden, und deshalb geruhen Allerhöchst dieselben allernädigst zu vergönnen, dass darüber insbesondere hier in tiefester Unterthänigkeit einige Bemerkungen gemacht werden, wie auch den in dieser Hinsicht sowohl, als auch hinsichtlich jener früher erwähnten etwaigen Gefahr tiefbescheidenst zu machende Vorschlag zur sicheren und kräftigen Abhülfe, huldreichst aufzunehmen.

Dass die Walachen, sowohl in Österreich, als in der Moldau und der Wallachei, ihrer Religion zu Folge, russisch gesinnt sind, ist nach allen Gerüchten, und allem Anscheine nach, ausser Zweifel. Schon öfter habe mit eben solchen Unwillen als Erstaunen vernommen, die Zöglinge in mancher wallachischen Schule gäben auf die Frage: „wie heisst euer Landesherr?“ – der Verwunderung wegen auffallend stutzend zur Antwort: „wie denn? Nikolaus“, als wenn es schon eine an sich klar ausgemachte Sache wäre.

¹¹ Bolyai János ceruzajegyzete a lap szélén: „Lehet s kell szokás szerint (a javaslat hosszú lévén) a kérlevelet röviden külön is írva, melléje tenni.”

Überdem sind sie von Ihren ungarischen Grundherren in der That zu sehr gedrückt, so dass die Gefahr ähnliche schaudervolle Grausamkeiten der empörten Wallachen an ihren Grundherren zu erleben, als unter weil. Seiner Majestät des Kaiser Josephs¹² glorreicher Regierung, beinahe täglich dringender und fühlbarer wird.

Um diesen, und jeden anderen ähnlichen Übel für immer nicht einem Male kräftig vorzubeugen, scheint mir nur ein Mittel da zu sein nämlich: Erleichterung des Zustandes der Wallachen, und überhaupt der Landleute von Seite der Grundherrschaft – mit, wie es sich von selbst versteht, allerhöchstbeliebiger Ausnahme der allerhöchsten Herrschaft und anderer dazu vermög allerhöchste Entschlüsse für würdig befunden werdenden. Jedoch geruhen Euere Majestät allergnädigst die Bemerkung vergönnen, dass es selbst für diese Fälle, und somit ohne alle Ausnahme weit einfacher, und der Gleichförmigkeit der Geschäfte wegen, viel leichter, und somit zweckmässiger und um so wünschenswerther scheint, den Bauern überhaupt die Robot-Arbeit zu erlassen, als nur dadurch der sonst unter ihnen sich einschleichende Neid und Schelsucht besichtigt wird. Damit aber in den Einkünften des Monarchen, der Glieder der durchlauchtigsten Kaiser-Familie, dann anderer Auserwählten (Statsbeamten, oder sonst sich durch irgend eine wissenschaftliche Erfindung, oder eine gemeinnützige, somit zum Besten des Monarchen und zur Zierde des States, Vaterlandes gereichende kluge und brawen That sich fleissig Auszeichnenden) dadurch nicht geschmälert werden: dürfte es am Zweckmässigsten sein: statt dessen die Contribution, im Ganzen, dahin zu erhöhen, dass die erwähnten vorigen Einkünfte ohne keinen Abbruch bleiben.

Da auf diese Art, die Leistung der im engeren Sinne genommenen kaiserlichen und anderen Unterthanen (von ausgezeichneten Personen) nicht nur auf alle bisherigen Robot-thuende Unterthanen, sondern auch auf den Adel, kurz auf sämtliche Unterthanen des Monarchen (mit durch Allerhöchstderselben allerhöchstweise und beliebig getroffenen Aushahmen) gleichförmig, also nach Mass der Besitzungen, vertheilt wird: so fällt offenbar auf jeden Bauern doch weniger, als früher. Dadurch werden die Gemüter des dermal des Adels wegen zu sehr leidenden untreuen Volksklasse beruhiget, sie werden an ihren rechtmässigen Monarchen anhänglich, und scheme sich gewiss nicht mehr unter die gewiss nur drückendere russische Oberschaft und überhaupt wird die Monarchie in jener Hinsicht weit fester und dauerhafter begründet. Das nun nicht zu erwarten steht dass die Edelleute, besonders die, meistens blöden, kurzichtigen und unbesonnenen ungarischen Edelleute, einsähen, dass es zum Wohle des States und somit zu ihrem eigenen Wohle unbedingt durch die Zeitumstände

¹² II. József német-római császár.

notwendig ist, von ihren bisherigen Vorderungen abzulassen: dass beweisen zunächst die Erfolge der letzten ungarischen und besonders siebenbürgischen Land-Tage, wo nach grossen Vorbereitungen und vielen, zum Theile eben so unsinnigen und als verwegenen Worten, und einer Menge Schuldmacher zu letzt kaum etwas Wesentliches von ihren vermeintlichen Rechten nachgelassen wurde. Der obausgesprochene Zweck kann daher nur durch die allerhöchste Macht des Monarchen erreicht werden, wobei es ins besondere sehr zweckmässig scheint, eine einfache allerhöchste Verordnung zu erlassen, worin zur Sicherheit und zum allgemeinen Wohle.

Erstens jedem wallachischen Unterthan der österreichischen Monarchie, welche entweder zur römisch-katholischen oder auch zur reformierten Kirche herüberkommt, der Hälfte, und welcher überdiess durch Erlernung der deutschen oder ungarischen Sprache deutsch oder ungarisch wird, auch die andere Hälfte des ihren Grundherren bisher geleisteten Dienstes und Leistungen vollends erlassen; des gleichen werden alle contribuirende österreichische Unterthanen von aller Leistung in Bezug auf ihre bisherigen Grundherren für immer befreiet. Auf solchen Antrag werden wohl sämtliche Individuen der ärmeren Klasse eine der angetragenen Religionen annehmen; und die sich wider Verhoffen etwa unter Weigernden werden füglich auch mit Zwangsmitteln dazu verhalten. Sollten es aber gerade ihre Popen, oder gar ihre Bischöfe sein: so dürfte es zweckmässig sein, diese nach einem vorausgeschickten allergnädigsten Er[d]lähnen und Warnen vor der ihnen zugedachten und sie bedrohenden Strafe, gänzlich abzusetzen. Hat doch die russische Regierung im Jahre 18...¹³ selbst ein Beispiel davon gegeben, dass sie ihre zur katolischen Religion gekehrten Individuen in das Schloss der grichischen Kirche gewaltsam zurücktritt! Es ist in der That hohe Zeit, dass der Monarch selbst kräftig eingreifend hierher entscheide, da nur dadurch unzähligen traurigen Auftritten auf das Zuversichtlichste vorgebeuet werden kann. Es ist nicht zu besorgen, dass dadurch etwa die Kultur in Verfall gerathe: denn die Kultur war ja auch bisher vorzüglich und grössten Theils durch die Hände des mittleren Standes und nicht durch den Adel befördert und es hängt nur vom allerhöchsten Willen des Monarchen ab die Kultur überall zu verbreiten. Und dem reicheren zufriedenen und unruhigen Gemüther auch das Salz zu Steuer finden: so scheine es, zur Beschwichtigung von solchen Unbesonnenen, ebenfalls zweckmässig, den Salzpreis zwar *auf die Höchste* (nämlich von vier Gulden Conventions-Münze für den Centner auf zwei Gulden) herabzulassan, aber, damit dadurch in den allerhöchst-bestimmter Einkünften gleichfalls kein Eintrag geschehe, den dabei statt habenden Verlust ebenfalls durch betreffende Erhöhung der Steuern zu ersetzen. Auch bei dieser Übertragung wird die ärmere

¹³ Az évszám két utolsó jegyének helyét Bolyai üresen hagyta.

Volksklasse, in jeder Hinsicht, Erleichterung finden. Denn bei *gleich* vorausgesetzten Gütern viele die höchste dadurch nur des frühenden Preises des jährlichen Salzbedarfes auf einen jeden; und da der Adel gemeinsichtig viel begüterter ist: so wird auch hierdurch ein bedeutender Theil des Druckes von den Schultern des Pöbels weggewälzt. Zudem, wenn man annimmt, dass ein Landwirth sammt Hausthieren jährlich 150 Pf Salz benötige: so wird die auf obige nöthig werdende Steuervermehrung 3 fl. Conventionsmünzen betragen, also bei Weitem nicht die Mühe der früheren Robot-Arbeit erreichen, und somit gern und willig von den Ärmeren entrichtet werden; die Reicheren betreffend aber, selbe haben ohnediess auch mehr Mittel. Übrigens ist, in Betreff der Steuer-Vertheilung wohl nichts einfacher, natürlicher und billiger, als die, in manchen Provinzen vielleicht gewisser Massen zum Theile auch bereits eingeführte, Kopf-Steuer wonach für jeder arbeitsfähigen (somit in der Monarchie etwa unter zwölf Jahren befindliche Sele) männlichen und weiblichen Geschlechtes, gleichviel Kopfsteuer aufgebürdet wird; in Berücksichtigung der nur Consumirenden [...] ¹⁴ aber dürfte es gut mährer um halb so viel als zum Beispiele Vater und Mutter mit zwei Kinder (unter zwölf Jahren) hinsichtlich der Kopfsteuer nur für zwei weniger zwei halbe, also nur für eine Person gerechnet würde, Vater und Mutter mit vier Kindern der Kopfsteuern ganz entlediget würde; und endlich, sobald mehr als doppelt so viel Kinder als Ernährer da wären: noch denselben diesen etwas zu Guten käme. Diess wäre zugleich ein Treibfeder zur (von mehreren Landsheren als Grundsatz gehaltenen) Bevölkerungs-Vermehrung, wie es anderer Seits zu eben diesem Behufe, oder zu dessem sichererer Erzielung, ein Sporn wäre, von aller Art Unmoralität abzuhalten.

Und den Reicheren bleiben noch immer Mittel genug um wenn auch mit einiger Einschränkung hinsichtlich des Luxus, mit Überfluss bestehen zu können; und die Ärmeren werden um so mehr darauf bedacht sein - keinen anderen Ausweg vor sich sehend – zur Erwerbung ihres Unterhaltes eine verständige und arbeitsame Lebensweise einzuschlagen, statt, wie bisher grössten Theils, im gewohnten Überflusse und Müssiggange ohne wahrhaften höheren, edleren, ächten geistigen Genuss, die kostbare Zeit zuzubringen. Höchst wohlthätig wird es zugleich, zur Bewahrung und Grundlegung der Erziehung der Menschheit, in jeden Orte Kleinkinder-Bewahranstalten zu errichten, wodurch, namentlich die wallachischen Kinder, Mittels deutscher oder ungarischer Vorsteherinn- und Erzieherinnen sogleich am füglichsten verdeutschet oder verungarisieret werden [...] ¹⁵ Innen Landl [...] * zu längliche Gründl [...] * wird es höchst billig [...] * chlich sein, von

¹⁴ A kézirat papírja ki van szakadva.

¹⁵ Itt és a [...] *-gal jelölt alábbi helyeken a kézirat ki van szakadva.

dem Über [...] der Grundherren das Nötige, gerichtlich ausgeschieden, beurtheilt ausscheiden zu lassen, um auch ihre Contribution desto zuversichtlicher zahlen zu können.

Zweitens. Um die wallachischen Popen desto anhänglicher an den Monarchen zu machen, dürfte es sehr zweckmässig sein, ebenfalls von Seitens der Grundherrschaft, jedem der entweder zur katholischen oder zur reformirten Kirche herüberkommt, fünf, und der zugleich deutsch oder ungarisch den Gottesdienst verrichtet, zehn, wöchentlich einen Robot-Tag tuend.¹⁶

Drittens. Zur zweckmässigen und gerechten Vertheilung der Steuern, woran, *im Ganzen* kein Abbruch geschehen darf, dürfte es gut sein, im Einklange mit dem in neueren Zeiten von vielen Ungarn selbst gemachten Vorschläge den betreffenden Theil den bisherigen Grundherren selbst aufzubürden, kurz, alle Individuen des States, die öffentlichen Beamten, und die von Eurer Majestät ausdrücklich ausgezeichneten ausgenommen auf gleichen Weise zu behandeln. Denn nur dadurch kann die Unzufriedenheit der Neid, und die Rachsucht, die bei der ungebildeten Volksklasse bereits sehr tiefe Wurzeln fassten, grössten Theils vertilgt werden, und sich die erwünschte um so nöthige Ruhe in die Gemüther senken. Überingens kann diesfalls Alles in der alten Ordnung bleiben. Wider die hier allerunttthänigst vorgeschlagene, bei näherer Untersuchung und Überlegung als nothgedrungen erscheinende neue Einrichtung, so sehr dabei Anfangs bis sich dieselben daran gewöhnen, die Gutsbesitzer stützen dürften, kann, nach herabgegangtem allerhöchstem Entschlusse, von Seiten des Adels wohl nichts unternommen werden, da dieselbe in Ungarn kaum den fünfzigsten Theil der ganzen Bevölkerung des Landes ausmachen, sie selbst unfähig sind, einen Widerstand zu leisten, von den Landleuten aber gewiss, gerade in dieser Angelegenheit, nicht unterstützt werden, endlich aber, das mächtige k. k. Militär, jede Widerstand selbst des von den Landleuten unterstützten Adels zudämpfen im Stande wäre. Ohne Zweifel wird sich also der Adel in sein neuer ihm bemessene Schicksal ohne Widerrede fügen. Auch hat dieselbe bereits lang genug die in Folge der Verdienste der Vorältern ererbten Privilegien genossen, und es ist höchste Zeit, auf obige Weise, durch eine neue Art Devaluation, das bereits zu sehr gestörte Gleichgewicht zwischen der Vornehmen und Niederen wieder herzustellen, wie bei einen zu starken Andränge des Blutes nach den höheren Theilen, dieselbe durch ärztliche Hülfe wider abzuleiten ist. Und dann wird sich solcher Gestalt kein Stat sich mit Östreich an Kraft und Fortgang in allem Guten, messenkönnen.

Viertens endlich wird es zur Erleichterung und Vereinfachung der grossen und beschwerlichen Statsgeschäfte sehr zweckmässig sein, die

¹⁶ Ezt a bekezdést Bolyai utólag áthúzta.

bisherigen ungemein ausgebreiteten bürgerlichen Gesetzbücher, wovon schon dem Vorigen zufolge, eine Menge von selbst, als veraltet wegfällt, durch dieselbe allerhöchste Verordnung für kraftlos, null und nichtig zu erklären, und statt derselben, im Geiste der zehn Gebote, etwa folgende einfache, aber streng befolget werdende Gesetze aufzustellen und öffentlich durch den gewöhnlichen Dienstweg, öffentlich dergestalt Kund zu machen, dass *jedes* Individuum des States davon in genaue Kenntniss gesetzt werde, weshalb auch die Namen aller bei den betreffenden Dorfs-oder Stadt-Richtern aufgeschrieben, und wenigstens der Finger-Siegel eines Jeden beigesdruckt werden muss, die Orts- Vortsteher selbst verantwortlich bleiben welche Gesetze auch nachdem nach jedem Gottesdienst, gleich dem Kriegsartikeln für die Soldaten, vorzusagen sind.

Maros-Vásárhely am 1. Mai 1845.

Johann Bolyai

pensionirter Capitain

des K.K. Ingénieurs-[...] ¹⁷

E javaslat kétségen kívül elfogadtatván s valósulván (teljesítésbe vétetvén), midőn az uralkodó bizonyoson kapni fog rajta, hatalma gyakorlását terjesztetni, s önkényének ily tágasb mezőt nyitva látni – s így [elvak]jítatva s elszédítettve, e példát kétségen kívül minden más hatalmasságok gyorsan fogják követni; miután az ellenség erősen meggyengítettvén, könnyebb lesz vele bánni, s a nagy terv *második* részét is gyakorlatba venni. Azon ellen-vetés s körülmény {melyre támasszák a tunya nemesek egész biz(od)almukat} nem leend súlyos, mi szerint a király s fejedelem *megesküött* (Erdélyben eddigi szokás szerint csak személyese) a honi főnnálló törvények megtartására; mert a csak szó volt (egyébben is számtalanszor meg nem tartott), a devalvatio előtti bankó-cédulák pedig írott kötelezmények voltak, mégis csupa császári akaratra egy egyszerű rendeletre meghamisítottak, -erőtlenítették. S ha eskü volt is: egy gondolatlan, belátás és *lélek* nélküli (csupa szájjali) ceremonialis (pompához, parádéhoz tartozó), theatralis pusztá (üres) hang volt, melyet az szorongató időknél s viszontagságaiknál fogva könnyen félrevet az uralkodó. S ha csak a hit-szegéstől irtózása az uralkodónak lenne a baj: ez is elenyészik, mihelyt egy új uralkodó lépik föl, ki megkoronáztatását {mint az igazán *dicső* nagy lelkű, nemes szívű II-dik Josef császár (lelki testvérem!) ugyanazt hihetőleg azon okból halasztotta} halassza, hogy esküre se legyen alkalma, s maga lekötelezésére, hanem szabadon rendelkezhesék. Hogy török s keleti zsarnokság alá esünk: attól nem kell félni, mert a jelenlegi is már sok zsarnokság; más felől az austriai házban van annyi okos-

¹⁷ A kézirat ki van szakadva.

ság, emberi érzés (vagy inkább félsz, részint az alattvalók zúgolódása-, részint Európa megszólásától, ítéletétől), *hogyan nem él vissza hatalmával*. [...]¹⁸

Azonban, *minthogy* a cél az eszközt meg nem szenteli (jóvá nem teszi); noha csakugyan igen szoros morálnak kell tartani, ha az ember egy veszedelmes *bolondnak* vagy *gonosznak* is nyíltan mutatkoznék (kitálalná magát), s lehet oly eset, hogy a nem-igaz-mondás- vagy hazugságot is megengedi magának akármelyik ember fia. Aki kételkedik, s egészen isten akar lenni, gondolja meg, például ki meri ma szembe az uralkodónak zsarnokságait s ezen egész tervet elejébe terjeszteni? Mi szerint kéntelenek vagyunk megismerni, hogy igen túlfeszített és esztelen s nem is követett, követendő és (a valóságban, mivel mindennek több esze van az alkalmazásban [...]) morális törvény az, mely, mint a Köteles Erkölcsi Anthropologiaja (ember-tanja) 36-dik §-ában *teljességgel* tilalmazza a hazugságot:¹⁹ s Köteles szerint is némelyek megengedik [...]²⁰ A terv maga (tehát már) röviden ez (ebből áll). Ha isten még annyi időt szánt e földön (mi iránt csaknem első ifjúságomtól fogva folytatott, szünetleni, éjjel nappali fő-törés miatti álmatlanság s egyébkénti gyengélkedő egészségem mellett kétséges vagyok): (úgy) magam {mint leginkább is szeretném, s legjobb volna az első kút-főből tisztán meríteni; ha pedig nem: az, kinek ez irat vég-hagyomány- vagy -akaratul (testamentumul) kezébe jut, reménylem, nem jut félreértő, vele visszaélő, alacsonul megfertéztető kezekre!} előre a lelkiütemet, azoknak állását, szívök dobogását, huzamos idő alatt, jól kipuhatolva (kémlelve), mit nagyjában s (nagygyá)-ra *ajánló* külső (tekintet) mellett s után (minek s miből megítélésére az embereknek alkalmas, valaha, alig csatlakozott mester vagyok), néhány okoson odavetett, könnyen tehető csinos kérdés után (milyekre itt most, a fő dologra sietve nem terjeszkedek), a célra *alkalmasoknak* ítétekből kiválaszt egy néhányat; fölötte sok igen alkalmatlan, midőn könnyen maradna valamelyik (mint az iskolákban szokott a nagyobb rész) nem eléggé beavatva, szerfölött kevés számúval pedig a cél inkább késleltetné, s lehető közbejövő halál is könnyebben akadályoztatná. Jó lesz, a Krisztus példája szerint (mintegy) *ti-zenkettő*.

E tanítványokkal (s jövő Apostolok-, hirdetők-, terjesztőkkel) az egész tanból minél több, sőt ami általam kijött, *mind*, tehát e jeleni terv maga is, értesék *tökéletesen* meg, azon meghagyással, hogy *mindenik* ismét válasszon hason számú tanítványt, azzal hasonlólag a tant *tökéletesen* megértendő, s nem különben terjessze mindenik az egész dolgot tovább.

¹⁸ A kézirat annyira rongált, hogy tovább nem olvasható.

¹⁹ „Nincsen olyan erőszak, mely minket a hazugság szólására kényszeríthetne” (Köteles Sámuel: *Az erkölcsi filozófiának eleji*. Második rész. Erkölcsi antropológia vagy alkalmazott erkölcsi tudomány. Marosvásárhely 1817. 59).

²⁰ Itt egy ϕ jel betoldásra utal, ami viszont nem található.

Tanítványokul legjobb lesz elején mind a *legszegényebbeket* (a Krisztusként) választani. Erdélyből jó lesz, egyszersmind Európa nyugoti része, Orosz- és Törökországba benyomulni. Aki idegen nyelvűek közé megyen, azon nyelvet perse jól meg kell tanulnia. A tanítványok lehetnek némberek is. Már egy föld leíró (geographus) szerint az egész előttünk, legalább tudósítás által ismeretes föld-részén 700 000 000 ember (lélek) van, de nagyobb biztosság okáért tegyük föl, hogy van ezer millió (kerek számban). Itt ugyan némi nehézség látszik amiatt, hogy Afrika s Ausztrália belső része nagy részint még ismeretlen lévén, ha oda nem terjedne el a tan: a reformatio nem lenne *általános*, mi pedig szükséges, nehogy valami fönnmaradó vad nép azután a köz-csendet háborítsa. De nem baj ez: mert azon népek éppen vadabbak lévén, s még lö-porral is hihetőleg nem bírván, a műveltebb népeket, kik puskások, ágyúsok is lehetnek, nem bírná meg. Azonban a tan terjedése alatt azon ismeretlen helyek is hihetőleg mind ismeretesebbek lesznek. – Már egy rendbeli tanítvány, reménylem, *két* év alatt kitanulhat, meggondolván, hogy az iskolai ostoba s hamis lelkű nevelés által félre nem vezetett, el nem facsart, ficomított, de épen termett s természetes józan elméjű al-népnél nem kell még előbb burjánt kiirtani, s fogékonyabb s más is, magát elszánva, s fölébredve az ön érdekébe járó dologért elfogulatlanabb leend – föltéve, mi múlhatlan, hogy nem csak a részegeskedésről s egyéb kicsapongásokról, hanem még a szeszkes italokról is állhatatosan lemond a tanítvány (ha erősen megszokta, lassanként), s általgában a tanbani életmódot követi. Ezeket föltéve nem fog kevésnek tetszeni a *két* év (perse, mint okos ember, a fényűzésről is, nyalánkságról, puhaságról lemondva, tehát magát csak az életre szükségesei megszerzésére szorítva). Vegyünk most, gyorsabb számíthatásért, csak minden tanítónak *tíz* tanítványt: mégis hamarább, mint kétszer tíz, azaz húsz év alatt (ily rendszeres módon) mind az ezermillió be lesz avatva!

Pedig ezen öszvegnek is mintegy fele (a szokott és nem éppen alaptalan számítás szerint) csak gyermek; úgy mint a politikai aritmetika szerint az emberi élet hossza *középszámban* 33 év, s ennek fele 16½ év. Már előbb legnagyobb gondossággal, s csak *jó* példákat mutatva, előbb kisdud-óvodákban nevelve s mintegy játszodva készítve a tanra (mint történt éppen velem is, ki 4 éves koromban is tudtam a dodekaëdron-, ikosaëdron-, sinus- s a többit megnevezni s -ismerni, mi perse erősen könnyű is akarmelyik gyermeknek), hat, hét éves korában tanulhat tisztán olvasni és szépen írni, ha német, németül és latinul, ha más nemzetbeli: előbb anyai nyelvén, azután németül és latinul. Engem olvasni alig tanítottak; csak az anyám mutogatta a betűket valami theatrumi cédulán, miután csakhamar 6 éves koromban az apró betűjű bibliát, mint a víz, oly folyvást olvastam. Az űr-tant, mint magam is, a gyermeket mintegy 9 éves korában kezdje el a tanító tanítani (a tanbani renddel és módon). Erőltetni soha se jó a gyermeket s elmét; ki kell okoson nézni, ki

mennyire van fejlődve s fogékony. Így menve, 12 éves koráig a tiszta s természet-tan elemeit s 15 éves koráig ugyanazt bővebben és áthatóbban magáévá teheti, miután nem sokára az *általános* reformatio tervével is megismertetik. A fölnötteknél pedig, ha (mi nem várható) mindenik rendbeli tanítványoknak nem (a fönni föltétel szerint) *két*, hanem *tíz* (!) egész év kellene is kiművelésére: mégis (a fönni úton-módon) hamarább, mint tízszer tíz, azaz száz év alatt s múlva mind az ezer millióból álló ember e földön meg lesz érlevélve a nagy nap föltünésére s elfogadhatására. Mert miután a *tizedik* rendű (rendbeli) tanítványok is elkészítették, általjában, mikor már nem tanálatnak több készületlenek, az emberiséget ámítva hóhérló zsarnokokon kívül: amazoknak tanítói tudósítják ezen előmenetelről az *ők* tanítóikat, ezek az *övéiket*, s mind úgy tovább, míg végre a legelső vagy fő-tanító (mester)nek is tudtára adatik a dolog állása. Ez akkor egy rendelést bocsát az *előbbi* úton szerte, melyben kijeleli a rendelés napjához egy kerek álló év múlva eső napot – mi év alatt tudniillik a rendelés reménylhetőleg az egész föld-gömbön elterjedhet, a várt jó igyekezet mellett, midőn egy-egy posta vivő csak egyik helységről a másikig kell hogy menjen, s ha naponként csak hat mértföldet vetünk is: a föld kerülete *fele* (melyet csak illő itt vetni, a körös-körüli egyformáni terjedés föltétele mellett) 2700 mértföld lévén: 450 nap vagy nem egészen $\frac{5}{4}$ év; de oly érdekes tárgyban kétségen kívül inkább fognak sietni, s még éjjel is igyekezni haladni, hogy azon elkezdve senki többé adót ne adjon, sem egyébben az eddigi tisztéknek ne engedelmeskedjék, kijelentve, hogy katonai erőt se próbáljanak hiába hozni, mert mihelyt mozdul a katonaság valahol ellenséges szándékkal: a helybeliek azonnal letartóztatják, kinyilatkoztatván a világ új állapotját, s dolgok megfordulását; s ha másként nem lehetne (mi azonban éppen nem várandó, midőn a köz-katonák maguk is csak a legtöbbszörre a legkénytelenebbül s mint kötéllel fogottak szolgálnak): le is öldösik. Jó lesz egyszersmind fegyvereiket is elvenni. Egyéb aránt azon túl az arany, ezüst, gyémánt s egyéb *eddig* úgy nézetett drágaságok, melyek annyi sanyart okoztak az emberiségnek, s azoknak hajhászása, szomja egyik fő-forrása volt az emberi boldogtalanságnak – kivéven, ha valami valóban (realis) *hasznos* szerre (mint a platina gyújtónál a platina) fordíttatnak, vagy természettani próba-tételre: a Robinson aranyaként, mint *becstelenek* és *megvetettek*, hagyassanak a föld gyomrában, s a már kivert pénzek adassanak legfőbebb gyermekeknek, a velek dántesként [!] játszásra s számítás-tanulásra. És minden *valóban* szükséges vásár (kereskedés-, az alacson, erkölcsstelen *nyerekedésnek* pedig híre is elvesszen!) csupa tiszta illő *csere* által essék meg az *elegyes tanaimban* kijelelt módon. És minden helységről az egész határt *mindenki* egyformán művelje, midőn akármely tanuló s más ülő művesnek az egészségére s el nem puhulására, kényesedésére *okvetlenül* megkíváztatik, hogy *minden nap* (ha néha fekvő beteg) bár két órát nem csak

a szabad ég alatt s természetben, hanem éppen valóságos *földi* művel töltse, midőn azt az élet-erőt, mi a frissen föltúrt, -vált földből omlik s ömlik az idegekbe: semmi patika s élet-rend meg nem adja. S ez az idő nincs elvesztve, midőn úgy inkább erősödve, hatalmasabban halad az ember a tanban. S a csak a bolondnak hagyott fény-üzésről s ártalmas fáradságos éledeletről perse a tanombani törvények szerint örökre lemondva: úgy hiszem, hogy *két órai* földi mű naponként minden 12 éven fölül lévő személytől *elég* is mind az egészség fönntartására, mind a szükséges élelem, tápszer megszerzésére, nyelésére; s a többi időt fordíthatja mindenki a tanra s annak cél szerinti alkalmazására, ki mennyiben mire való, s érez hajlamot, vonzalmot magában. Mert hogy minden szükségest mindenki *maga*, ön-erején szerezzen meg magának: az nem csak igen bajos, hanem gyakran szinte, sőt éppen lehetlen is; így tehát egyik csizmát, más öltönyt, meg más szekeret s a többi csinál, más a tant gyarapítja, kinek mihez van több kedve. Azonban egyéb kézmű mellett is (a földműn kívül) a lehetőségig mindenkinek meg kell a tant tanulni, sőt azt gyarapítani igyekezni. *Rugó* a művészségre elég azon nemes ön-tudat, hogy a köz-jóra célzó s a becsültetés: s csak annyi s oly is folytatandó, mennyi és mily éppen *szükséges*. Így ki-ki magának kedvenc foglalatosságot választva: az, ki magának a tant válassza, köteles hetenként valami új nevezetes, lényeges tan(álmány)al előállani, ha a többi művészek (iparja) művéből részt akar venni. De mivel egy felől az erősen kitűnő tehetség ritka, más felől az itt kijelölt úton szinte mindenki tanász lesz: legbátorságosabb (különös esetet kivéve), ha mindenki (a földészség mellett) még valami egyéb művészséget is tanul s folytat; vagy *rendre* járnak be a helység lakosai a (köz-) műhelybe dolgozni, mint most a paraszt szinte mindenféle durvább munkára alkalmas és fordítatik is. Így okoson s csinoson intézve megmarad jó része az időnek a tanra is: mert ha estve 10 órakor, sőt, mi még jobb, 9-kor lefekszik az ember (tovább fönntülni ártalmas), s reggel 4-kor kél (a régi erős hatalmas rómaiak csak hat órát engedtek ifjúnak, vénnek alunni, csak a resteknek adva hetet, s a betegeknek nyolcat): marad 18 óra reggeltől estig; ebből kettő mezei műre (vagy mikor a nincs, egyéb külső műre, például fa-vágásra), kettő más kézi műre fordítva, s kétszeri evés után mindenkor egy-egy órai nyugalom, azaz gyenge séta tartatván (mikor az elmét sem kell semmivel törni), marad 12 egész óra a tanra s egyéb szükségesre s nemes idő-töltésre, mily a hangászat, de kevés más hasonló ártatlan; sőt a zene is, mihelyt igen szerelmes érzéseket ébreszt, árthat.

Ami termék a határról begyűl, mind egy köz-magazinumba, *mag-házba* kell tenni, mire a mostani (háború idején is eddig gyakran egy más célra fordított) templomok is szinte alkalmasok lesznek, de míg minden lak eléghetlenül nem készítettik (mi is múlhatlan): még jobb kívül a helységen elég távra állítani egy tár-házot.

Hogy a mű mezőn egyformán folyjon: felügyelők kellnek; a helység-bíró mint fő-felügyelő ügyeljen tizenkét másod rendű (nem rangú, mert itt már mindenki egyforma nagy s kicsi úr) felügyelőre, mindenik ezek közül hasonlólag 12 harmad rendűre, s úgy tovább, míg maguk a dolgosok következnek. De erősen reménylhetni, hogy átlátván ki-ki az egyenlőséget s közjórái mű *szükséget*: nemes becsület-érzetből sem nézi henyélve a más igyekeztetését. Egyéb aránt a bírák is, mint most is, évenként újra választatnak a helység által, s vagy rendre viselik mind a bíróságot s a többi, vagy pedig azon rend szerint, amint a tannak egy pári sor (*progressio geometrica*) szerinti terjesztésekor tanált kit-kit minden helységbe a sor, *legelőbb* bírói hivatalokat vállalnak, s azt egész életökben megtartják. Az utóbbi esetben megtartatik az általános egyed-uraságban azon rendszer, mi szerint az született; az előbbiben pedig a cél elérése után azon rendszer megszűnnék, s a *régi* organisatio vagy szolgálat útja maradna meg, mivel az már ismeretes, s könnyebben megszokható. De a régi módon csak egyes országok vannak, de az egész föld népe nincs egyítve, organizálva. E végre valakit ki kell nevezni az uralkodók fejének. Némileg célszerűnek látszanék e végre a világi hatalmaktól külön római pápa: hogy mint a hajdoni Róma s egykor a római pápák is csaknem a föld kevély urai voltak: ezután is legyen Rómában a tökélyes szelíd s minden hatalom nélküli, s csupán a *jó rendért*, az emberi nem *egytéseért* szükséges fő-úr. Azonban a tengereni közlekedési legnagyobb ügyességért, jártosságért még célszerűbbnek látszik az angol király e hivatalra. De lásd alább. Így akárki mit *tanál*, vagy *akar*, a föld-fejéhez (urához) fölküldve s onnan viszont a szolgálat szokott útjain szerte széjjel bocsátva, egy év alatt az egész föld népe értesíthetetik. Mi gyönyörű dolog! S éppen csak ebben is áll a (politikai) *egység*, *organizatio*; mivel is együtt járand az erkölcsi egyenlőség, legalább arrai törekvés (mennyire természet szerint lehet). De noha szeretném, egyebek miatt a tanban nem érkezvén mindent e tárgyra nézve apróra leírni (báris elgondoltam mindent): megeléglem itt ennyi ideát adni róla, mit is már önkényt könnyű apróra kidolgozni, sőt a többi csaknem önkényt foly belőle, megadja magát. A fő változtatás az lesz, hogy adó többé nem fizettetik, a pénz becse merőben elvész, vagy többé pénz nem jár, hanem csupa egyszerű, illő (realitás) *csere* által szereztetik meg a (*valóban*, nem pedig *csak képzelten*) szükséges; *mindenki* a (kórházba vivendő) betegekén kívül a határt egyformán műveli (mikor szorgosabb a dolog, idő-járás vagy egyéb miatt, egész nap is dolgozva), s a termék egy köz-tárházba hordatik; s házak eléghetlenné építtetnek (vas szarukkal is lehet, s több más módot is írnak), erdők természetnek (gyarapíttatnak), az elkezdett pusztítást már nem sokáig lehetvén folytatni (már kevés lévén költeni való); de csak oly hidegségű helyen, mily például Erdély, priznici módon rászoktatva magát s megerősítve, alkalmasint ki lehet tűz nélkül is telelni, ki-

vált ha az eszkimók módja szerint a téli ház fele a föld színe alatt van, milyet nyárba jól lehetne veteményes pincének is használni; az öltözet egyszerű (a hely természetéhez való kelméből), szerény, egyszínű (mind a két nemnél), például mint a szemnek legkedvesebb, gyöngéd halavány, éretlen alma (szín) zöld (nem pedig tarka-barka, vagy bolondhoz illőleg kiáltó, például hochroth s a többi), nyárban (a mű climánkban) a fér(j)fiaknál csupa (len-, sőt, ha a bőr kevésbé kényes, kender-vászon, de sohasem gyapotas, mint mely, úgy gondolom, a bőrnek nem jó, nem egészséges, azt ingerelvén, s tán igen meleg is lévén) ing s gaga, erős juchtens cipő s szalma-kalap {s tán nem ártana a nemi inger (ösztön) apasztására, mérséklésére a két nemnél öltözetbeli különbséget is eltörölni, noha még ugyan tagadhatlan, hogy szokott öltözetök a némbereknek, némely idétlen divatot véve – részint a könnyen hozzáférhetőség miatt is –, az ingert, vágyat erősen neveli, s jó ízléssel szépnak (ästetisch) lehet mondani, de külsőleg *naggyába* véve, úgy is kevés különbség van a két nem között, s ezután foglalatosságuk is, erejükhöz képest inkább egyfélék lesznek: miért tehát az öltözetben oly nagy különbséget tenni?!}; télbe valami erős, tartós, nem finom, de nem is éppen durva posztóbóli nadrág s ujjas s szőr-kalap, mégpedig azon okból kívánom a gyengébb öltöny-darabokat is elkerülni (mint a nyalánságokat), hogy a puhaságra, mi egyik fő szülője a bujaságnak is, minden lehető alkalom elkerültessék. Ellenben készítették a mostani gyalázatosok helyett (mily *ez* is, mire jeleni terv íratik) csak a legjobb, finomabb, nem igen vékony (koncban mintegy *///*²¹ vastagságú) s nem lágy fogású, hanem meghajtva csaknem recsegő, ropogó, úgynevezett velin papír, mégpedig halavány éretlen alma-zöld, s a mostani huncfut patikáriusoké helyett jó fekete (nem fényes), tömött (szubstanciös) s tartós tenta, szóval, *minden* nélkülözhető {nem mondom éppen a fa-poharát, mint uto[l]só vagy már egyetlen házi bútort is elvető bölcs Diogenest *betű* szerint követve, mert némely nélkülözhető szer megtartathatik a kényelemért s idő-nyerésért, csak hogy nem kell igen messze menni benne, nehogy a rosszul értett kényelem kényességgé, tehát elfajulássá (Ausartung) váljék, miből azután ismét minden rossz eredne, s könnyen a régi fölfordult állapotba esnének vissza} szert tétovázás nélkül nélkülözni kell, ki kell irtani törvényszerűleg, s legelőbb is, az első figyeltetés után, gyalázat, bolondnak deklarálás s megvetetés, továbbá kenyér s víz melletti kurta vásra tevés (pálca-ütés) s végre fővétel büntetése alatt. Ami pedig igazán szükséges, a legcél- s -egyszerűbben, könnyebben s tartósabban s nagybani (ügyes, férjfi) jó ízléssel, nem pipe-re-modorú cifraság utáni járással s haszontalan idő-vesztéssel kell megszerezni (igyekezni).

De még valamit az alkotványra nézve. Ennek természetes-egyszerűsége, eredetére nézve azon okból, hogy a jeleni statusok s azoknak fő- s al-részei

²¹ Három „vonal” (linea, Linie); „3ad specimenü”.

(akármilyen névvel, a föld-irat szerint, nevezendő osztályai) s a helységek is föltötte egyenetlenek: legjobb lesz, ha nem is az angol király tétetik (a *fönni* javaslat szerint) a *közép*- vagy fő-embernek, hanem az marad e hivatalban, ki jeleni terv kivitelét megindítja, s mindenik tanító igyekszik *tizenkét* tanítványra (mennyre lehet: *egy* helységben) szert tenni; a már arra való ifjak s végre a kihepptent, -fittyent (ex-) addigi tiszték is (ha nem akarnak megvetetve az emberi társaságból száműzetni), megemlékezvén, hogy a nagy hódoltató s hatalmas Ptolemaeus egyiptomi királynak csak az előbbieknél sokkal nagyobb, sőt egyedüli igazi dicsőségére vált, hogy még vén korában is kíváncsi volt az (maga nemében remek) Elemejivel magának oly nagy hírt szerzett Euklid(es)nek tanítványjává lenni – elosztatnak (beigtattatnak) a többi tanítványok közé; s még egy fő-dolog: ha akár a terv kivitele alatt, akár azután, valamelyik tagja a társaságnak meghal: arra nézve, hogy a láncban hézag s azáltal a dolog folyamában akadás ne történjék: szükséges, hogy *mindenik* tag, halála esetére, bizonyos, mégpedig legegyszerűbben következő rend (szabály, törvény) s elnevezés állíttassék s álljon.

Ezen nevek azonban perse, mint az előbbiből s alkotvány természetéből könnyen tisztán értetik, csupa rend- és különböztetésre való nevek {melyek minden más család s régebb úgy nevezett vezeték- s kereszt-neveket s (nemesi) praedicatumokat legegyszerűbben fölöslegessé tevők}, úgy hogy azáltal semmi külső tekintet- vagy hatalombeli különbség teljességgel nem tulajdoníttatik senkinek. Ez alkalommal az emberek s egyéb hasonlólag elrendelt (classificált) tárgyak (például a növények) legegyszerűbb elnevezése módja is kitűnik. Ugyanis első tekintetre legtermészetesebnek látszanék (az eddigi magyar s más nemzet szelleméhez közelítve) kit-kit a születése helyéről s idejéről (azaz születése idő szerinti rendje szerint bizonyos számmal) megnevezni; például *három-Bolya* lehet = (bizonyos időpontban elkezdve) Bolyában a harmadik született gyermek vagy ember. De így részint igen nagy számok jönnének elő, mi alkalmatlan volna; részint több egy nevű hely is lévén, kétség eredhetne, melyet ország s akármilyen névvel nevezett osztálya neve oda-tevéseivel lehetne elenyésztetni; de miből igen hosszú nevek erednének (mint a spanyoloknál). Azonban e mód, a számok általi elnevezésre (mint az uralkodóknál „II-dik József”, „VI-dik Károly” s a compagnia-nro a gyalog köz-katonák sapkáján), az 1842-dik évi Magyar Házi Barát (kalendariom, nap-tár)²² 88. lapja tudósítása szerint a számojédáknál („számojéda” szebb lévén, mint „szamojéd”, *tehát* nem „számojédoknál”) is igen helyesen, természetes józan egyszerűséggel, legegyszerűbben s célszerűbben s szebb módot adnak az efféléknek elnevezésére, mint szinte (noha nem ily tökéletesen) már a *Tentamen* első kötete magyar toldalékja VIII-dik lapján 4-edszerben s a 2-dik kötet első

²² *A Magyar Házi-Barát. Egy közhasznú házi s gazdasági Kalendáriom ... 1842. közönséges évre.* IX. évf. Kassa 1841.

lapján is ajá(n)ltatott. Ugyanis meg lévén (egyszer) az egész classificatio vagy elosztás, elrendelés, azaz minden (fő[l]sőbb, alsóbb) osztályok, előterjesztés: nyilván elég csak legelőbb (a tökélyes nyelvünk természetes rendje szerint) a köz-nevet leírni (jelenleg „úr”-t), s azután rendre (mind köt-jeleket téve), a számokat, melyek kijelentsék, a fő-úr hányadik tanítványa hányadik tanítványáról (s úgy tovább) van szó; vagy {mathesisileg, nemesen (generaliter), közösen (universaliter), közönien kifejezve} ha „tanító” vagy „ember” után akárhány s akármi számok íratnak (köt-jelekkel) s „dik” vagy „ji” raggal: mindenik számnál fogva jelentessék az addigiak által jelentett úr ugyanannyiadik tanítványa. E „ji” közbe-szuratokra szükség van (nem maradhatnak ki, nem nélkülözhetők, kihagyhatók), mivel tökélyes nyelvünk szerint, ha „Δ” név, m (egész) szám: „Δ -m” egyebet teszen. S mivel a némbereket is be kell foglalni, azok is lehetővén tanítók s tanítványok: nem jó az „úr” név, hanem vagy „tanító”, vagy „ember” kell (míg rövidebb s szebb, tökélyesb szót nem idomítunk) és tanító-ja = fő-tanító, s „tanítvány-m-ji-n-ji-p-ji...” jelentse az m-dik tanítványát az n-dik tanítványának a p-dik tanítványának s úgy tovább. A tanítványok számozásában (szám szerinti elrendelésében) legtermészetesb a beavattatásuk (-fogadtatásuk, igtattatásuk) idejét követni s az (régibbség, frankul: *anciennité*) szerint adni a rangot.

Ha már akármelyik tanító hal meg (lásd erre nézve a végén jobban): mivel helyébe egyszeriben már tanult (jártos) kell: következze helyébe az ő legelső tanítványa, s akármelyik tanítvány ily elő- vagy főlebb lépésével vagy mozdulásával hely üresedvén, lépje a rangban mindenik tanítvány-társa előbb, azaz rang-száma apadjon eggyel; s (perse) mindenik tanító a tanítványjai számában (halál vagy előlépés által) okozott, esett csonkulást, hiányt a nevelendékekből igyekezzék a lehetőségig kipótolni, betölteni, a 12 számot teljesíteni. Egyéb aránt lak-helyét senki (okos ember) fontos ok nélkül nem változtatja, azon a Magyar Házi Barát (kalendariom) 147-dik lapja szerinti arab(s) köz-mondat szerint: Hatféle dologból ismerhetni meg a bolondot (jobban szólva: következő dolgokat csak bolond cselekszi): ő megharagszik ok nélkül (jobban szólva: ki akármit is ok nélkül, *oktalanul* csinál, azáltal, ugyan azért *oktalan* állat lévén ugyanakkor); haszontalanságokról beszél (általában: „nisi utile est quod facimus: stulta est gloria”²³ már a derék Phaedrus szerint is); mindenkinek hisz(en) (általában az igazat a hamistól nem képes különválasztani, megkülönböztetni); lakhelyét szükség nélkül változtatja (mi már benne van az *oktalan* tények között); olyan dolgokon töri az esztét, melyekhez semmi köze (sincs) {mi is(mét) csak *oktalan*, haszontalan tény}; és barátot az ellenségtől nem tudja megkülönböztetni (mi az előbb említett belátás hiányában már benne van). (Úgy hogy e köz-mondat idétlen

²³ „Ha nem hasznos, amit teszünk, akkor hiábavaló a hírnév” (Phaedrus fabulái. 3. könyv. 17. mese).

ízetlen szó-szaporító.) S többnyire csak viszketeges, nyughatlan elméjű (unruhiger Kopf) s boldogabbulásukat nem főleg *maguk* művelésében, hanem magukon *kívüli* tárgyak fölletésében s *azoknak* művelésében helyezők s keresők dolga is szokott lenni a hon elhagyása s fölcserélése; mert meg nem romlott indulatú embernél kedves a szülőtte-föld, a kiállhatlan zordon hideg pólus jeges kunyhóban kiderülten lakó számojéda- s eszkimónak, mint a perzselő hevű nap alatt élő négernek. Ha azonban valaki célszerűnek tartja lakhelyét megváltoztatni (máshová költözni): jó leend nevét, azaz számát is elhagyni (lemondani róla), hogy azon nevet más (helybeli) vegye föl, s ő célszerűbben az új helyen álljon be tanítványnak (üresség adván elő magát).

Egyéb aránt, ha valakinek valami tanra nézve homálya vagy sötétsége van: legelőbb is (némi, de nem szerföltötti, megeröltetésével is) ön-erején próbálja elhárítani (az oly magányos fő-törés mindenkor alaposabb s sikeresebb hasznú lévén) s csak mikor érzi, hogy sok idő-vesztéssel sem boldogul benne (ér célt): folyamodjék máshoz (a tanítvány legközelebb tanítójához s társaihoz, a tanító is közölvén tanítványaival, föladatképpen), akitől fölvilágosulást reményl.

Még egyszer meghagyom pedig, hogy az adó-fizetésen, oktan (haszon-talan) fény-üzésen (burján kiirtáson) kívül s a lényeges jóbani helyes gyarapodás mellett *minden régi* rend s mód változatlanul megmarad; vagyis minden változtatása az előbbi rendnek csak nyomós okkal essék; nehogy gondolatlanul, oktanul megváltoztatva a régít (csak azért, hogy régi), a jó, helyes és célszerűnek is fölfordítása veszélyébe essünk. És ezennel csak ennyit (mi elég is józanul gondoló éber s nem a világ állapotjára s a tanra nézve nem járatlan főnek): ha érkezek (mit kívánok is), körülményesben, apróra véve s újból kidolgozom, reszelem, simítom ezen egész (itt csak legelőször erősen habarva írott) legkolossalisabb, -nagyyszerűbb s -fölségesebb, dicsőségesebb tervet, kívánva s erősen reményelve, hive, hogy így is ezen itt hintett mag, ha csak ördög kezébe nem esik (mi pedig nincs), már el nem vész.

Még egy tan (jegyzet, figyeltetés). Ha a tanomba okoson be nem szövöm úgy nevezett ártatlanul (nem gyanúson, ijedtséget okozva azokban, kiknek többjük van elveszteni s féltetni valójuk) az *általános* tudós társaság tervét: úgy látszik ugyan, másnak nem hamar fordul e nagy (s e tekintetben mindent befoglaló) terv fejében meg: de föltéve, hogy ugyan egykor *többen* indítják meg kivitelét (egymásról nem tudva), s így *több* ily jóféle pártok lennének: a végén (vagy előbb is) azok könnyen megértenék egymást (a terv szelleme szerinti verbualás útján már értesítenének), s legokosabb leend a kivitel (célt érés) lehető siettetésére a *kisebb* (azaz még kevésbé elterjedett, kevesebbre ment) résznek engedni, lemondani az első- s főségről, s (feje tanítványnak a másik pártba beállván) a nagyobb párthoz csatlakozni.

Minden napon igyekezni kell minden tanítónak legalább két órát tanítani, s minden tanítványnak azon kívül két órát ön-erején elmélni, a hallottat megtörni (ruminalni), -rágni, -emésztetni s vérébe szívni (oltani). Korcsomát s egyéb fajtalanságot (bujálkodást s fény-űzést, öltözetbeli bujálkodást) elhagyva, s (a test- s elmebeli erő elrontása helyett azt kímélve, erősítve) amellet magának az életre szükségessé is megszerezheti. Gondolja meg, ne feledje el, tartsa szeme előtt ki-ki azon kedves gyönyörteljes kinézést, s erősítse őt az, hogy *gyermekei s az egész emberi nem* jóvára dolgozik, s ömöljék szent tűz vérébe. Mint a Krisztus oly elfajult, -romlott idejében váltak ki jobb érzésű emberek (az Apostolok), úgy most is erősen reménylhető az olyakra tanálás, s általában az egész terv gyorsani kivitele; csak vezér hiányzott mindeddig. Sőt, nem várva az egész kitanulást (tan bevégezését), mihelyt jól belé kapnak a tanítványok: azonnal (mint szoktak például az Ingénieur-Akadémiában az úgy nevezett „correpetitorok” a gyengébbekkel) magok is elkezdhetik a tanítást s terjeszthetik a tant (a tervet mindenkor csak a végére hagyva, mivel csak [az] érdemes rá, ki képes a tani finomabb magosb éldeletre, s az iránti s egyébként is erkölcsi jó érzését bebizonyította, kitüntette; mivel különben az idő előtti világosság a műveletlen, éretlen lelkületben veszélyes és pusztító, rontó lehetne), naponként két órát tanítva. Így ugyan naponként legalább *hat* órát kellene mindenik tagnak a tannal foglalatostkodni; mi is nem fölötte való: mert meggondolva a sok vasárnap- s innepnapokat (melyek csakugyan eredetileg *oktatásra* vannak, s a huzomos testi munkátóli megszűnésre s nyugalomra szánva) s a robota-munkátóli (úr dolgozó) megmenekedést, meg- és föl(szabadulást), egyszerű s mértékletes életmódot: könnyen látszik, hogy mégis elég idő marad az élet szükségéi megszerzésére is, mire úgy vetek hozzá egyiket a másikba véve (azaz számi középben), hogy naponként *két* óra becsületesen elég.

Estve 10 órakor feküve, 4-kor (legfönnebb 5-kor) kelve s reggel is, vécsernye után is (hogy a nap heve lehetőleg kikerülődjék) egy órát (mikor a dolog, az idő-járás miatt szorgosabb, többet is) földi vagy egyéb kézi munkát, s még ha szükség, két órát napjában effélét dolgozva, éhomra egy-két pohár jó friss forrás- vagy kút-vízre iva, hat órakor reggelizve (fölstökömölve, frustukolva), 12-kor (délben) ebédelve, 6-kor vacsorálva (mértékletesen), azonban mégsem oly (hypochondriacusi módon – minek a neve is vesszen el!) félénken rebegve, s tartózkodva, hogy azáltal a test elgyengüljön – mi hibába azonban csak ugyan legkevesebben esnek, s minden evés után egy óráig csendesen sétálva, s az alatt sem erős kézi munkát nem dolgozva, sem fejet nem törve, sem nem aluva, vagy leülve, leheveredve, hanem csupán álmélkodva a természet szépsége érzésébe elmerülve, ereszkedve.

604. 368×235 mm, fehér papír 20 ív 80 lapján hasábosan és 1 csonka világoskék papírszeleten tintával írva

A közjó elérésének igaz útjáról; rendszabályok önéletírással

Minden gyermek mellé születésétől fogva, egész addig: míg ki- s föl (nem) neveltetik, s már elég érett(en) *maga* is alkalmas lesz arra, hogy (más) gyermeket oktasson, vezessen, neveljen: egy (előbb testileg, azután szellemileg, elme- s erkölcs-fejtés, művelésre nézve) vezető, oktató, tanító, nevelő kell: ki rá elejétől fogva szünetlen ügyeljen (részént az itt egyebüttl már megírott módon); úgy hogy a még ülni, járni jól nem tudó gyermeket soha magára ülni ne hagyják, tegyék; s miután a gyermeket, fél évig folytatott szoptatás után, anyja elválasztotta: egyik nagyanya (ha él), vagy más jó öreg (60-on föül, 70- vagy 80-on alul lévő) asszony (hogy igen vén se legyen, tehát alkalmatlan vállalatánaki megfelelésre, hivatala folytatására) elviszi magával (nem haza, mint itt egy helyt, melyet most már nem keresek föl, mondaték, hanem) a *köz-nevelő*-házba (óvodába, iskolába), hol is mind *tizenkét* ily gyermek van, külön-külön gondviselőjével együtt (minthogy egytől teljes fölügyelést kívánni nem lehet, s az csak tökélyetlen lehetne) van egy-egy teremben. Ez az első iskola, mely is tehát *féléves* korában kezdődik s a magyar klímához hasonló vagy attól nem sokat különböző klímában tart mintegy *hét* éves koráig.

A fi-gyermekeket a lyánoktól *külön* kell tenni, s amazokat jobb lesz az öreg (60 événél idősöbbs) férjfiakra bízni. Általában tán jó volna: ha azon (itt írott második) rendszer szerént: mi szerént a férjfiak a fejérnépektől egészen külön (osztályban) laknak: a gyermek mindaddig: míg éppen nem szabad a más nembelivel már közösülnie: soha más nembelit nem is látna, hogy amely csendje az emelkedő indulatok által lehetőleg ne háborgattassék, s szunnyadjanak a kielégíteni tiltott indulatok – sőt még állatok párasodását, sőt különböző nemű állatokat is jó lesz nem láttatni általuk, a madarak s bogarak (rovarak, robarok) hágcsálódása oka kimagyarázását el lehetővén okoson, csinoson mellőzni; ha a gyermek kérdezősködik iránta: például azt felelvén: hát a macska az egérre miért csap rá? nehogy tanálós elméjük ösztönszerűleg titkos vágnál fogva azon gondolatra vetemedjék, essék, bukkanjon: hogy a hasonlatosság (*analógia*) s ráfogás (behozás, *indukció*)nál fogva az embernél is *két*(féle) nemnek kell lennie. Azon idő alatt a nevelő megtanítja a gyermeket, mennyire fogékonysága engedi, a tanban írott módon az (új) tökélyes magyar nyelvre, s előre készíti okoson, könnyedén, fölületesen (fölülegesen) a tanra, ismét a tanban, a *nevelő*- és *tanító-tanban* írott szabályok szerént, s a tannak olyas gyermeknek való ágaiból; tudni illik kevés ür-tant; nem is említve a lap s egyen származását, s a többi; szóval csak különbféle lapi s későbbben úri (testi) idomokat is mutatván neki s esmertetvén meg (név szerént

is) vele, például három-, négy-, ... szöget, egyent, görbe-, főleg kör-vonalat, kör-lapot, annak központját, satöbbi; később *rendes* (regularis) lapokat s ürköket, egyközű egyeneket; az átló által kell az egyközény ($\parallel$ logrammum) két $\equiv \Delta$ ra szeletését¹, s főleg jónak tartom a gyermek ügyesítésére, tanálósága, elme-éle fejtésére (erőltetés nélkül), ha az ismeretes úgy nevezett „sinai játék” (melyről másutt bővebben emlékeztem) neki megszereztetik. Ez[t] a ra(k)-tanban is gyakorolni fogja. Különösen pedig a természet-tanból egy-szersmind meg kell tanítani a legszükségesebbre, abból *mi jó*, *mi rossz*, s minek mily következése van. Az önfertéztetésről célszerű nevelés s jól-születés mellett legjobb, tanátságosabb még csak nem is szólni: midőn az természet szerént úgy is (kevés különös kivétellel) a gyermek által nem tanáltatik föl: noha más felől nincs kétségem az iránt, hogy a szüléktől kapott *vérnek* is már sok befolyása van a gyermekre, s *annyiban* (de nem bigottan) az úgy nevezett örökös(ödési) bűnnek (Erbsünde)nek helyes értelme s valósága van.

A szám-tanból csak annyit kell azon ideig tanítani: hogy ismerje a gyermek a számokat (lassanként megtanulva s a kisebbeken kezdve) egytől 12-ig bezárólag, s tudja megtanálni például fuszulykával: hogy ha bizonyos (megadott) számokat egymás után rak (összead), s belőlük másokat elvesz: a *maradvány*- vagy -ékből, ha több 12-nél: 12-t annyszor: mennyiszer lehet: elveszi: mennyi marad? így *m*-szer *n*-nél is. 7 éves korában kezdhet, tanulhat hegedülni (perse illő kis hegedűn), s rajzolni előbb úr-tani képeket. A tannal igen sietni nem jó: mivel ideje előtt a gyöngéd gyermeki elmét igen megerőlteti, s elronthatja. Én 9 éves koromban kezdettem úr-tant tanulni *Euklid szerént*, s meglehetősen levén sükere: nem is *igen* későn. Azon ideig tehát a formalis tan-tanítás elkezdése maradhat, sőt a lap s egyen készítése módja s az $|||k^2$ még tán akkor is még egy évig elmaradhatnak; főleg kell arra ügyelni, hogy a gyermek elméje s az által teste meg ne erőltessék (amaz azáltal el-tompulván, ezek kifejlődése előletvén, nyomtatván), s tehát okosan próbálgatva a gyermek fogékonyságát, csak az taníttassék neki: mi neki *való*. Más fő dolog az: hogy egyszerre *sokat* s *sokfélét* nem kell tanítani soha: midőn az által is a gyermek könnyen vagy zavarba jő (confundálódik), vagy megerőltetik s a hallottakat megemésztetni, -bíni még nem képes, elromlik. *Lassan*, csendesen (elő)léptetve kell tehát előhaladni, s csak úgy s akkor: mikor a már tanítottak jól megemésztésére, vérébe menetelére, vele összeolvására, második okos művelt természetté válására elég idő engedtetett: mi végre szükséges mindazon már tanított tárgyakat, melyek általjában a gyermek számára már *valóknak* ítéltettek: minden nap s mindaddig újra elővenni, ismételni, *repetálni*, iterálni, új(on)ozni {perse hova-tovább mind inkább gyűlvén a halom: mind *rövidebben*, csak inkább a fő- vagy tető-pontokat érintve

¹ (Paralelogrammum) két kongruens háromszögre szeletelését.

² Lapszögek.

(*obiter per summo capita*)},³ míg a gyermek tökélyesen keményen (fest) áll az egész előbbeniben, s azt minden megerőltetés nélkül magaévá tette (rajta átment), s azt könnyen bírja. Ily mérsékelt, nem elsietett s így módosított menetellel a gyermek egy felől nem romlik el (mint most többnyire), más felől minden tartózkodás, visszatartóztatás mellett, sokkal nyomósabban, fogatosabban, több sikerrel halad, s az úgy igazá(ba)n jól megtanultat egész életen által nem könnyen feledi el. 12 éves korában a gyermek az egész űr- s ra(k)-tant s a szám-tan elejét, első elemeit {tehát a *Gauss*-i fölsőbb s nehezebbecske szám-tanon, számi $\equiv -n^4$ kívül, gondolom, legfőlebb (ritka kivétellel) mind a fi-, mind a lyán-gyermekek} tökélyesen megtanulhatja: úgy hogy már mást is képes legyen rá tanítani. Azonban újra mondom: elsietni a dolgot, s igen sokat halmozni a gyöngéd elmére nem kell, sőt annyit sem tanítani: mennyit *képes* megérteni (mint enni, inni, nőzni, s fáradni sem jó annyit: mennyit *lehetne* ideig): hanem csak mennyit önkényt könnyen s mintegy csak játszodva s (mennyire szükséges: vezetés, rávitel mellett) magától tanálván ki, mi által (ki azért dicsértetvén s remény gyújtatván benne: különös nagy emberek nyomdokába lépni, s párjává válhatásra, vagy azokat még fölhaladásra is) kedve, tüze is nőttön nő.

A 14- vagy 15-dik évéig pedig az egész tan *eleméjin*, tehát mozgás(-)tan, olyasb mű-tanon, isten-, erkölcs-, törvény-tanon (mind magától rávive, -emelve), isteni vagy erkölcsi s természet- vagy polgári törvény-tanon alapon, jó móddal átmehet.

De mindig elég időt kell engedni a hallottnak *jól* meggyökerezésére, fogadására. Továbbá 24 éves koraig mind a két nem alkalmasint átmehet minden (tanom szerint jó móddal ki-szemelt, válogatott, megrostált) megtartást érdemlő, -tanulásra méltó eddigi emberi tanokon; s azután (erősen reménylhetőleg képes lévén) maga is ügyekezhetik valamivel a tant *lényegesen* gyarapítani. – Mérték(let)es (a kinek-kinek kitanult s idő szakonként változó természetje szerénti, ahhoz szabotti), nagyobbára a derék *Prießnitz* szabályai szerénti életmód (-rend) perse ifjúnak, vénnek mind örökké ön- s mások jóvára kivétel nélkül ajánltatik. *Vad*, kivált szeles, nyirkos híves *időben*, *szükség nélkül*, nem javasolom a sok kijárást, midőn *szükségből* is eleget kell kijárni; s ok nélkül alkalmat keresni lehető betegségre: csak vakmerőség s oktalan, esztelen merészség (volna). Mondatott már: hogy az előbb csak testi nevelők később, lassan-lassan mind inkább fejtvé, szellemi nevelőkké, oktatókká válnak, vagy pedig ezeknek helyet csinálnak (átadják a gyermekeket), s minden 12 egy fejlődésű, külön-külön (*privat*) tanítóval bíró gyermeknek egy köz-, fő- vagy proto-tanítót is jó lesz rendelni, adni; ki előmenetelőket, testi s lelki állapotjukat {orvosilag is, mert mindenik tanító a szónak értelme

³ Mellesleg, a fejezetek főbb pontjai szerint.

⁴ Egybevigóságon.

szerént (orvos-) *doctora* is a keze alatti növendéknek, s szülőinek is, ha azoknak szükségök volna orvosi tanításra, s nem volnának [képesek] maguknak adni tanácsot} részént naponként megvizsgálja, s a nemvártképpen lehető egyenetlenséget, hibát kigyalulja, megigazítja, gondoson kiegyengeti, a *privat*-tanítók jelenlétében, maga is jelen lévén mindig az iskolás gyermekekkel s *privat*-tanítóikkal; s így a *privat*-tanítás a köz-tanítással öszveköttetik, mindenik módnak saját hasznai lévén, s mindenik haszon egyik mód által is el nem érhetővé, mindenik mód magára egy oldalú nevéndeket formálván, s így egyik a másik hiányjait célszerűleg kipótolván, egészítvén. A *külön*-tanítás fő haszna az, hogy úgy csak egy egyénnel foglalatoskodván a tanító: egész figyelmét annak fogékonyságára függesztheti, s előadását ahhoz alkalmazhatja; s a tanítványnak is nincs oly sok figyelmet félrevonó tárgy (*NB.* a figyelmet a gyermeknél, míg önkényt nem ébred benne a tanhozi különös vonzalomból, jó néha némi ártatlan gyönyör-megszerzés ígéretével is eleveníteni, s a tárgyra vonni), midőn a köz-tanításnál (kivált az eddigi sokféle tehetség mellett, mi tehetségi különbség azonban, erősen reménylem: tanom után sokkal kevesebb lesz: az ember nagyjára mind *egyforma* tehetséggel lévén születve) vagy a gyengébbek el nem érkeznek, elmaradnak a sebesebb menetelért, vagy a jobbak késleltetnek, tartóztatnak. Más haszna amannak: hogy úgy tanuló társaktól nem láthat rossz példát, nem tanulhat rosszat. Ellenben a köz-tanításnál a többféle elmejárás, gondolkozásmód észrevétele megkönnyül, egyszerűsül, s természetes lesz. A két nem egészeni különválasztása, minthogy oly gyermekeknél, melyeknek már van azon idő előtti s ártalmas tudatjuk a kétféle nem létéről, tehát a rossznak, mérges burjánának a magva már titkon bennök van, az már bajosabban eshetik meg célt érőleg: legcélszerűbben megesik úgy: ha csak az újan született gyermekek számára állíttatnak új helységek, mint megannyi akadémiák, hova a gyermekek (hogy a *nagyobb* s már a két nemet illető s csak házások előtt tudni való, fölfödözendő dolgokról is már valamit hallott, látott gyermekektől, trágár cselédektől, sőt vigyázatlan, gondatlan szüléktől is okvetlenül eltávoztassanak – az által egyszersmind az oly ártalmas, elrontó kényeztetései alkalomnak is az útja bevágatván) a fél évi szopás után töstént elvitetnek, külön helységbe a fi-gyermekek, külön helységbe a lyánok; minden fi-gyermek vagy atyja, nagyatyja, vagy más idősb, érett, jó jellemű, értelmes férjfi nevelő keze, gondviselése alatt, arra bízva, annak átadva; minden lyán-gyermek pedig vagy anyja, vagy nagyanyja, vagy más hasonlólag jó jellemű, érettebb, idősb, értelmes némben ügyelete mellett, mint fönn is már érintetett.

Egy-egy oly helység vagy iskola lehet vagy állhat például 40, azaz negyven klassis- vagy osztályból, mindenik osztályban lévén *tizenkét* lehetőleg egyidős (idejű), vagyis egymástól életkorra nézve *fél évnél kevesebbet* különböző gyermek; mindenik mellett egy külön (*privat*) fölügyelő, nevelő, tanító,

oktató; s azon fölül mindenik osztályban egy köz-fölügyelő s tanító. Így az öregek egymás után kihalván: szépen különválva marad a két nem. S addig is a más nemmel közösülendő tanítók (növendékeiket addig másra, leginkább a fő- vagy köz-tanítóra bízván) bizonyos helyt tanálkozhatnak a más nembeliekkel, s a már megírott választás szerint s után közösülhetnek. Mint már megíratott: *isteni* törvény szerint a férjfi (nálunk) csak 30, sőt *Lykurgus* szerint csak 37 éves korában kezdhet közösülni, s azt csak 40 éves koráig folytathatja; a néember pedig csak 20, vagy a *Lykurgus* férjfiához mérve, csak 27 éves korában kezdhet közösülni, s azt csak 30 éves koráig folytathatja. Így, föltéve, hogy a néember az első közösüléssel megterhesedik, 9 hónap múlva szül, s fél évig szoptat (mindaz alatt isteni s emberi törvény szerint nem lévén szabad közösülnie, ugyan oly törvény szerint nem lévén szabad egy nőnél vagy férjnél többet tartani, s a fön[n] ajánlott kiherélés s 15 nőjűség is erőltetett s tehát nem lévén isteni), a házasság, vagyis inkább egymáshoz való párok 15 hónapban csak egyszer közösülhetnek, tehát egész életökben az első esetben csak $10\frac{5}{4}$, azaz 8, a másodikban (*Lykurgus* szerint) csak $3\frac{5}{4}$, tehát 3 gyermeket szülhetnek; mi utóbbi is elég: midőn az által is egy ember-nyom alatt (melyet most $33\frac{1}{3}$ évre tesznek a politikai számítók) minden pár ember helyett másfél pár lesz; tehát például 6000 év alatt (ha mind úgy szaporodnék) egy pártól mégis tíz sextillionál többre szaporodnék; holott most csak mintegy ezer milliónyi van. Az első pártól csak 3 születvén: nem lenne ugyan monogamia vagy így egynőjű- s -férjűségben legalább egynek párja, s annak vagy várakoznia kellene, vagy az első párnál azon kivételt kellene csinálni: miszerint annak 4-szer lenne szabad közösülnie. A földön száraz kevesebb (nem teszen, megyen) 2,500 000 □ mértföldnél vagy $16 \times 2,500\,000\,000\,000$ □-ölnél; s egy □ ölre legnagyobb tolongásban is csak 30 embert lehetvén vetni: az egész szárazon nem is tér el több $30 \times 16 \times 2,500\,000\,000\,000$ embernél, vagyis 1200 billiónál. A *valóságban* éppen isteni törvény szerint élni nem lehetvén (minthogy az ember soha istenné nem lehet, válhatik): lehetőleg ahhoz határtalanul közelítünk; s minthogy az emberéletet középszámban ma csak $33\frac{1}{3}$ évre vetik, egyelőre meg lehet 30 éves férjfinak is 20 éves lyánnal házasulni, közösülni, nőzni, s a fön[n] írott 15 hónapi időszakonként 3 gyermeket szülni, kivevén, ha a nőzés után egy hónap múlva úgy látszatnék, hogy nem következett viselősség rá; *mi esetben* akkor újra szabad az egészséges, ép, vér- és nedvteljes szülőknél közösülniök. De az egész a két nemet illető tárgy perse csak a házasság titkána maradjon, s tehát az arról tan, törvény is gondosan elrejtessék: hogy a férjfinak 30, a néembernek 20 éves koráig teljességgel kezébe ne akadjon. – Az oly tanulóhelyeket perse a polgároknak kell ellátni, a szükséges épületet, ruházat-, táp- s tan- s általában minden szükséges szerekkel mind addig: míg a gyermek elégtelen maga kézzel dolgozni s megkeresni maga élelmét.

De tíz éves gyermek már maga alkalmas az erősebb testi dologra; mit abból ítélek, hogy én tíz éves koromban 1812-ben, a legkeményebb hidegben, melyet *Erdélyben* (de nem *Galiciankban*) értem, 23 $\frac{1}{2}$ *Reaumuri* foknál is (mikor oly sok frankok fagyának meg Moskaunál) egész télen egy társammal az atyám egész házáat én tartottam vágott fával (számára én vágtam a fát). A betegeket, kivált a ragadó-nyavalyásokat, különösen a francosokat is külön helységbe kell tenni. Csak egyféle betegségűeket téve (12-ként) egy-egy terembe; s ügyekezni kell Prießnitz szerént gyökeresen kigyógyítani. A netaláni tébolyodottakat is még külön helységbe, végre a bűnös, tehát rabokat ismég külön, perse mindenik mellé egy orvost s tanítót s egyszersmind őrzőt rendelvén, mint a gyermekek mellé s úgy tovább. A rabok perse maguk keresik meg határukából az élelmet s egyéb szükségest, mindenik (maga fegyvertele-nül) az ő töltött fegyverű őrzője s kísérője mellett, melyet is nekie kell tartania. Éjjelre mind kemény vasra veretnek a rabok, úgy hogy ne árthassanak. A máshonnani szükséges szereket mások viszik (értesítve) helyökbe.

Ha az új alkotvány föllállása előtt valami kötelezvény esett, például pénz-vagy egyéb költsönözés iránt (fölkött): az megáll: ha paraszt ember volt a hitelező, azon módosítással, hogy a nétaláni pénz helyett már annyit érő naturalét tartozik adni, melyet nekie tetszik, nem engedve szabad választást; de vesszen el, ha nemes volt a hitelező, mivel ez hitelező tehetségét úgyis nagyobbára a paraszt sanyargatása által nyerte; azonban ezt lehet úgy is módosítani: hogy kivétel nélkül *mindenki* tartozzék megfordítani az *in natura* vett költsönt, vagyis *realitast*. – A gyilkos (szánt szándékkal embertársát megölő), tolvaj, csaló, hazug mind rokon, testvér vétkű lévén {a hazug kereskedésben is (valósággal) csalni szokván, s szellemileg s annál fogva anyagilag is már azáltal csalván: hogy mást tévelygésbe kíván ejteni; a csaló pedig lopni is szeretvén, s már csalása által lopván, a tolvaj pedig könnyen gyilkolván is}: régebb mind e vétkekre (kibizonyosodván) fővétel (a nem kínzás bizonyosságáért *guillotint*) általi halált gondoltam volt: azonban az isteni törvény szerént szelídebben, csak rabsággal kell büntetni. A régibb rabokat is különösen ügyekezni kell oktatni, privat s köz-tanítók által (12-ként); hogy lehessen belőlök még embereket s helységökben élő polgárokat nevelni, idomítani; kötelesség lévén: azt lehetőleg helyrehozni a státusnak, mit a státus rontott el.

A gyilkos vagy mást megverő, azt haraggal megérintő, illető rabsága ideje legyen 24 év; a tolvajé 12 év, s minden fertály évben 25 pálcaütés, mi a csaló s minden más rabokra is alkalmaztassék; a csalóé 6 év; a hazugé 3 év s minden fél évben (félévenként) ötven katonás, kápláros, kemény pálcaütés a szokott (puska kaliber) vastagságú magyarófa pácával; a paráznajé két év; a törvényeknek bármi egyébben nem engedelmeskedő, azt megsértőjé (anélkül, hogy *helyes*, *okos*, *józan* okát tudná adni) *egy év*. Egyéb iránt mindenki-

nek szabad akármely tan ellen is okoskodni, s ha jobbat tanál, még dicset nyer. A méltatlanul, okatlanul megharagvó büntetése is legyen 12 évi rabság (minthogy az oly ember veszélyes, és nem méltó a jámbor, csendes polgárok társaságára). Ki elszökni merészel: perse sokkal keményebb, nehezebb vasba tétetik, s azon kívül tőstént ötven pácát kap. – A törvényhatóságokat, ítélőszékeket illetőleg, kit-kit alapos, jó megvizsgálás, fontolás, győződés után a tizenegy vele öszverendelt társai, a tizenegy a bevádlóval, vagyis sérelmessel öszverendelt társak, e két osztály fejei s azon fő, mely alatt e fejek vannak (öszvesen 25 személy), ítélnék meg {mindeniknek egy szózatja, voxa lévén; melyet (hogy ne is tudassék: ki mire ítélte) bizonyos, már készen lévő (példaul fából való) jelekből választása s a választott jelnek egy fazékbai bevetése által jelel ki}. Főlebbvitelnek (apellatio) mindig helye van: s ha ön- s mások okoskodása, ügyessége, ügyészsége által kimentheti magát a rab a bajból, az ő szerencséje.

Akinek nincs 11 társa: a peres társa részéről is csak annyi ítélő bíró áll elő, sorshúzás által határozván el: egy-egy előállított pár közül melyik legyen bíró? s azon osztályok fejei s azoknak társaikból s ezeknek feje- s annak társaiból kell a bírák számát 25-re kipótolni, egészíteni.

Általában ha ki valamit az egész emberiséggel vagy annak bizonyos részével közleni általa méltónak ítéltet, tanál, legelőbb köz(ö)li a társaival, kik megvizsgálván s lehető ellenvetések elenyésztetvén: közli a közelebbi fölsőbb úrral; ki is megvizsgálván, s lehetőleg cáfolván, s ezen esetben a szerzőnek visszaadván felelet végett, s ez rá-cáfját megsemmisítvén: közli azon fölsőbb úr a társaival, s azok alattvalóikkal, s úgy tovább egész le: úgy hogy mielőtt valamely irat a (legfölsőbb) úrhoz s onnan az egész emberiséghez eljut, előbb egy utolsó rendű úr, azután egy utolsó előtti rendű úr s úgy tovább minden fölsőbb rendű úr s annak egész osztálya, minden egyénje cáfját ki kellett hogy állja. A dics vagy gyalázat, szégyen pedig mindig azon egész osztályé (akár keskenyebb, akár szélesebb értelemben vétessék, maga az emberi nem lévén a legszélesebb, mindent befoglaló osztály, vagyis inkább csoport, s az utolsó polgárok csak egyéneket képező osztályok): mennyiben a messzebb való polgárok annál inkább csak a nagyobb osztályra figyelnek, csak azt tartják legfőlebb emlékökbe: minél messzebb vannak.

Az emberek s ember- s ország-osztályok számok általi meg- vagy elnevezése módja említettett fölébb.

Folyam a régi száraz-földön 430 (közvetlenül a tengerbe szakadó) van; az új világban csak 124, és így öszvesen 554, melyeknek ugyan könnyű mind külön nevet adni, s azokat megtartani (tanulni). De minden azokba folyó fő- s mellék-folyamoknak külön nevet adni: ha nem is múlja föl az emberi tehetséget, kétségen kívül célszerűtlen, hasztalan, s esztelenség volna. Legegy-szerűbben esik itt az elnevezés: ha legelőbb a (nagy s kicsi) szigeteknek ada-

tik külön név, szám által, mi szerént például az európai, ási, afrikai nagy száraz lehet az *első* sziget, Amerika a második, Új-Holland a 3-dik s úgy tovább; s azokon egy helyt elkezdve, a tengerbe rohanó folyamok neveztetnek 1ső, 2dik, 3dik, ... s a többinek; az azon folyamokba ömlő folyamok (ha vannak) pedig a fő-folyam torkától (Mündung) elkezdve fölfelé hasonlólag számokkal, s úgy tovább a netaláni ezen mellék-folyamokba ömlő folyamok. S így a fő hegy-vonalok, s ezeknek mellék ágai. – S az előbbiek által azt hiszem: alkalmasint mindent megérintettem, s elég utasítványt adtam minden olyasra, mi az új alkotványban, mint nevezetesebb, némi világosítást s változtatást érdemlett, úgy hogy az itt nem említett könnyen megadja magát az értelmeseknek. Hogy pedig mindez (ha néhol, például az *ötven* páca-osztásban, vagy az egész életen által csak 3szori növésben némi módosítást szenved is) lényegében valósítatik: azt erősen hiszem, reménylem, mint kívánom is (Amen. Úgy legyen és lesz.)

Visszatérve: az anyám anyja atyja, *Bachman András* tán (egy becsületes kolozsvári, mi várost is, sok más, ma magyar helységekkel, a szászok kezdetek építeni polgár), gombkötő volt, az anyám atyja pedig (nem tudom már, mi nem is érdekelt, Kolozs vagy Doboka vármegyei, általjában melyik) *szentgyörgyi Benkő József* volt, egy nagy tekintetű s mintegy orvosi ranggal bíró és elég tehetős sebész (chirurgus). Nőjével együtt (erősen) békés, jámbor, szelíd, csendes, ártatlan, kegyes, istenfélő, jóféle, egymást is végig (késő vénségig) megértő egypár ember volt. Jeles 9 gyermekei közül csak az egy előttem mindig kedves emlékezetű s mindenektől, falun, városon, kik ismerték, az őt s engem egyedül máig is gyűlölt atyámon kívül, máig is, egy minden erkölcsi mocsok nélküli, kedves társaságú s gyökeresen igazi (áldott) jóféle, tiszta lelkületű, szellemű, gyönyörű elméjű, s általjában szép műveltségű néembernek, csak jó indulattal emlegetett anyám maradott életben, az anyjával együtt. Ennek háza Kolozsvárott a Közép utcában a minoritákkal (a széles utcán) átellenben (szemben) a sikátor szegletjén (a régen báró Alvinci-nő-ház szomszédságában) volt; egy emeletes derék ház, melynek emeletjében az országos építész igazgatója is lakott, s melyet végre egy örmény vett meg. Volt egy 8 ezer R[énes] forinton eladott majorjuk a Szamos mellett[i] s egy tán 300 vékás derék, mindjárt a város mellett földjét {melyből egyedül egy kis háznép élélhet(ett)} a bőséghez szokott, könnyen költött, s férje halála után (a kereset forrása bedugulván) s omló jövedelem megcsökkenvén, megszűkült özvegy nagyanyám zálogba akarván az azután főbíróvá lett s cholerában (epemirigy, has-gutaütés, hányó-hasmenés, vagy rövidebben, helyesebben s nem kevésbé tisztességesen szólva, hányó-fosásban) meghalt hamis lelkű Szentkirályi (tán) tanácsosnak (*senator*) adni, ez egy hamis lelkű, s jóféle, de ártatlan, nem gyanakodó, együgyűségében oly gonosz-

ságot még meg sem gondolt (fől sem tehetett) nagyanyám által (báris a bibliát 3-szor olvasta át) észre nem vett facsaros pontot csúsztatott be a vásárlevélbe, egyezménybe: mi szerént a föld máig is odamaradt (rekedett).

De visszatekintve: atyám rendkívüli elmebeli, már 6 éves korában a nagyenyedi reformátum kollegiomban ki- s föltűnt tehetségéről már másutt (Elegyes tanaimban) emlékeztem. Itt még azt jegyzem meg, hogy egy más rendkívüli, nem kevésbé ritka s bámulható tulajdona az, miszerint minden máigi nagy szerelmessége mellett is (éppen *azért lehetvén* még, lévén *képes* tartóson a szerelemre) erősen kímélte, conserválta magát az *erősebb*, durvább némberekkeli élésben, erővesztegetésre nézve. Erőtéljes, hogy kemény testalkatús volt, jele egyebek között az is, hogy külföldön egy őrt (Schildwache-t, rosszabbul írva: „wacht”-ot) azért, hogy a pipát szájából kivette, mejjbe ragadván: jó formán (meglehetősön) s úgy a falhoz, falba, falnak vágott, hogy annak a lelke szinte kiszakadott. Általában a veszélyes embert mejjbe szokta ragadni, s lecsapni. *Passauban* pedig irgalmatlan hosszú lombokban lefüggőleg s vállain nyugvólag viselt hajával egy kávéházban egy hatalmas tajtékpipából hatalmasan pipázván, egyszer csak körül látta magát véve őt, azon (nem tudom, előtte is ismeretes volt, de hihetőleg garbancáskodnia [!] kellett vagy kevélyen göttingai Burschi- vagy magyar nemesileg vagy kevélyen számba nem venni a rendet, mert az affélet többnyire becsülettél szokták megértetni) okból, hogy ott nem volt szabad (tilalmas volt) pipázni, kitenni (-vetni) akaróktól, mire hatalmas, srófóson tekert s butykos botját (a kül-országi divat szerént viseltet, magával hordottat) előkapván: föl- s a ház közepe felé ugordott, s villám-söbbsel s ügyességgel megfordulván, s botját feje fölött, veszélyt szikrázó szemekkel, megforgatván, azon nyilatkozattal, hogy töstént halál fíja, ki csak közelíteni is merészel hozzá, a körül állók mintha Mars istent látták volna meg, egyszerre egészen megjuházódtak, -csendesedtek, s azután megbecsülték magukat (látván, hogy nem jó komázni azon csodálatos, s tűzről pattant ifjú emberrel, s hogy nem érti az afféle tréfát), sőt tán még kedvét is keresték. Legvirágzóbb korában, állapotjában egyik barátja (tán provincialis commissariussá lett Bodor Pál) bálba hívja, hol az addig megvehetlen kemény, csaknem vad szívű ifjú, alig megpillantván anyámat, úgy megszerette (*belészeretett*), s anyám is őt (*végig* is szerette), hogy egymástól semmiként el nem akartak többé válni, s egymással, idétlenül mondva (de beteljesedve) *pokolba* is *elhatározottan ké-szek* voltak be- s rajta átmenni. Dicsekedett is atyám: hogy az ő kezéből többé az ördög sem tudta volna kivenni. Elég, hogy már *öt* nap múlva szót, kezét adott atyám, megkérvén s megígérvén mátkája elvételét; mit azonban különösön az anyám anyja (kinek atyám, csodálatos némi vadságáért, nem volt kénye szerént) ellenzett; úgy, hogy később odamenve atyám, az öreg annyira rábeszélte s tudta vinni anyámat: hogy fejéből egy pillanatig elűzte az

atyámróli gondolkodást, s a hozza siető atyámat magától visszataszította. Mire (kevély) atyám azt mondotta, hogy most elmenend Bolyába (az atyjához), honnan nemsokára (idővártatva) visszatérend, s ha *akkor* is úgy fogadja anyám, többet soha arra nem menyen (fordul). De akkori megjelenésekor anyám (elragadtatva, örömteljesen) nyakába ugrott (szökött). – Még volt rajtam kívül egy lyánkájuk, ki is kicsi korában megholt. Azután szegény anyám (mint az akkori körül lévő világ jól tudta) keservesen töltötte állhatatlanul szerte-széjjel repdesve szívni a mézet szerető, csaknem vérengező atyám által csakhamar a legméltatlanabbul illetve, bántva, minden férjfi nélkül, mint egy szent, nagy áldozatos életét; bennem volt egész gyönyöre, én lévén egyetlen, miért is kimondhatatlanul szeretett. Nagy szenvedései következtében végre halálos betegséget kapván, melyben belső része nagy megromlása mellett is legtöbbször gyönyörű fölemelkedett lélekkel volt (mint kitetszik atyámtól nekem Bécsbe küldött leveleiből): fölséges csenddel, csendes tiszta elmével, szinte mint mikor egy őszi sárga levél lehull (-szakad) fájáról, elnyugodott, elhunyt, elbujdosott ő is szegény e földi élet fájáról. – Atyám nemsokára újra megházasodott, második nőjével sem élén semmivel jobban (kiállhatlan nehéz természete miatt tán senki, kitől ő nem tart, nem fél: vele egy fedél alatt ki nem jöhetvén, meg nem férhetvén), csak azzal a különbséggel, hogy az, részént helybeli születésű, részént vadabb érzésű lévén, s kevesebb szeretvén férjét (kevesebbet csinálván a már úgy is vénülő emberből): azt mondván, hogy úgy bántsa: hogy mindjárt otthagyja: nem *mert* oly mostohán *bánni* vele. Szokott neve azonban nőjétől (fülem hallatára) „fenevad” volt.

De már szálllok végre éppen magamra. Mint fő jellemvonalomra: arra emlékezek (-em) főleg, hogy mióta tudom (márpedig tán 3 éves koromra is emlékezek, elnyúlik némi akkor történt dolgokra emlékem): mindig rengeteg erős (nagy) volt bennem a nemes becsület és szégyen érzése, szóval az eleven mély érzés. Mint tán minden gyermek: a világot (mintegy 3 évesen) perse úgy képzeltem, mintha az ég bolt(ozat)os volna, s az a körös-körül hártalanul tovább nyúló s lefelé feneketlen földön állana s azon fölül a képzelt ég- vagy mennyben, mint ma is képzelem az al-nép s nagyobb rész (ha csakugyan *hiszen* istent s angyalokat, mert többször a nem-hitel, vagyis inkább semmit sem gondolás van divatban), az isten s angyalok laknának. Midőn e koromban „világ végét” s hogy „a földnek (mennyiben kerek) nincs vége” hallván emlegettetni: azt nem értettem (mit jelent): de azt tisztán átláttam, hogy ha a {hegyeit ki- vagy elvéve, arra nem nézve, attól elvonva (abstrahálva), vagy *naggyában* általam akkor laposnak képzelte} földnek körös-körül széle, vagy vége, határa van is, azon *túl* is legalább *üres űr*- s helynek lennie kell. 7 évesen kezdettem a mostani szászörményesi szász pap Cekeli (Cékéli)től {ki akkor a mostani Alsó-Fejér vármegyei főispán báró Bánf(i

Miklós s testvére Pálnak is, azután professor Péterf(f)i Károllyal együtt tanítója volt} *németül* és *hegedülni* tanulni.

A mathesist s latinul atyám által jól kiválasztott, szép elme-élű, s általában sok ügyességgel s derékséggel bíró Vajda Dani(el)től, *kilenc évesen* (s akarmily jó elméjűnek nálunk *nem későn*, addig elég s jó lévén csak já[t]szilag s könnyeden készíttetni előre a gyermeket) kezdettem *Euklid* szerént tanulni, melyből, mennyire nem egészen helyes értelmű könyvet lehet érteni, nagy könnyűséggel s mintegy csak játszodva a hat első könyvet s a 11- s 12-diket megtanulván, későbbre a *Vega* s *Hauser* mathesisén s *Dottler* (latin) physikáján is, sok hasznos és idővel nagy hasznomra fordított, s későbbben, serdülő koromban ön-magam erején (nem pedig, mint addig, csak mástól, szolgálilag, gyermekileg) elkezdett, hozzafogott magam kiformalásomra kétségen kívül sokat tett (különösen jóféle irány-, hajlam-, jó ízlés-, alaposság-, élesen gondolkozásra szoktatásra nézve) útmutatásai mellett atyámnak, hasonlólag mint oly a tökélytől s még a legjobb eddigi könyvektől is messze járó munkákat lehet érteni: átmentem. Mintegy 14 évesen egy nyáron a derék *Szilágyi József* által egy csomó jelesebb régi latin klasszikusból s egyéb egy kollegyomi subscriptiona megkívántatóból (úgy) elkészültem: hogy néhány napig tartva megpróbáltatván examináltattam (mai udvarhelyi professor Magyarosi József s Décei János által): társaim között legelsőnek ítéltetem s tétettem. De az idősb professor Szilágyi (a mostaninak atyja) ízetlen latin históriájára figyelmet fordítani semmi kedvem nem volt; az előttem merőben érdektelen, vonzalom nélkül való volt, s valóban nincs is igazi szárazabb, unalmasabb tárgy gyermek előtt: mint csupa (nem egyéb valamiként érdekes) történetstort előbeszélni előtte. Az ostáblát erősen szerettem (általában erősen nagy játékos, játékszerető, elevenséggel teljes gyermek voltam, arra volt sok hajlamom): úgy hogy a kollégyomban egy fél-évet szinte mind elostábláztam, -vesztegettem, -korhelkedtem: a második félévben azonban a (közönséges) történet-tanból is, mennyire gyermektől kívánni lehetett: meglehetősen (alkalmasint) censuráztam.

Tanultam Borosnyai alatt is kevés természet-históriát, vagyis inkább -leírását, s jelesen kevés fűvészetet is, mi már más formálag volt kedvem szerénti.

Végre a bécsi császári királyi Ingénieur-Akadémiába menve (hova atyám hihetőleg azért küldött, csinálta ki fölmehetésemet, hogy annál szabadabban élhessen), az ott taníttatni szokott minden katonai s egyéb s jelesen hadi ingénieur osztályra (fakra) tartozó tanokat kitűnőleg (erste Klasse mit Vorzug-gal, *eminentia primi gradussal*) elvégezve, s ott már (kénytelen is) az egész histórián átmenve, s frankul meglehetősen s olaszul is egy keveset megtanulva: 4 év múlva, 1822-ben szeptember 3-dikán a *János* főhercegnek, mint azon akadémia a génie- és katonai erősségi tárgyak general igazgatójá-

nak jelenlétében *rigorose* megexamináltatva, még hat társammal együtt, ingénieur-corps-kadetnak neveztettem ki. Elfeledém említeni már elül is, hogy 1802-ben december 15-dikén születtem Kolozsvárott.

Az akademiában, noha társaimtól s professoraimtól egy lélekkel el volt ismerve, hogy a tani hatalmas elmére s jártosságra nézve messze enyim az első hely, s hogy koránt sem is közelít egyik társam is hozzám (nem lehet hozzám tenni): a sok rajzolási pepecslést unván, mint nem érezvén méltónak sokkal nagyobb, fontosnak csíráját magamban hordozó, rejtő lényegemhez, s csak sajnálva s kénytelen vesztegetvén időmet arra: miután beléptemkor (mint minden újonc) számos klasszisomban *utolsónak* tétettem, nem mentem fölebb, előbb a *második* helynél. Corpskadetból egy év múlva ismét János főherceg jelenlétében keményen megeksamináltatván, ingénieur-alhadnagyok lettünk. Kadetságom alatt minden elmerülésem s ragadtatásom mellett a tani tárgyaimba, mikor csak szerét tehettem, a gyönyörű bécsi színházokban pontosan megjelenni el nem mulattam, jelesen az operákban s balettekben, s oly gyönyört leltem azokban, hogy Bécsset semmiért sem sajnáltam úgy ott (el-)hagyni, mint azon ritka színházokért.

A katonai életet némileg, mint érzéseteljes ifjú ember, szerettem, de az csaknem szünetleni szolgálattal elfoglaltatást, mint nagy részént csupa mechanicumot, miből semmi *lényeges* hasznát az egész emberiségnek nem láttam (mi nagy cél s vágy pedig, nevendék koromban már kezdvén fejlődni a csírája, s csakhamar eleven tiszta lángokban föllobbanva égvén: főleg elfoglalt, s uralkodott bennem), kereken kimondva, untam, látván egyszersmind azt is: hogy azt akarmelyik társam képes véghezvinni, azt pedig, mit én akarok, s elkezdtem, még senki sem tette. Ugyancsak amit szolgálatomban is elkészítettem, az oly ritka pontossággal, s lelkiismeretesen volt kidolgozva, hogy nem sok párját lehetett tanálni.

A különben is velem született nemes ambitio a katonai nevelés által még fölebb feszülvén: erősen könnyen voltam sérthető, hamar rossz neven vettem valamit (*contravertáltam* hol-mit), azt gondolván, hogy szégyen, ha nem indulok föl rajta, annyiban hagyom, mi fonákos – jeleni csendes (*sedatus*) bölcs nézetemnél fogva perse fonákos s általjában főleg, sőt a végén *egészen* is, a visszas nevelésből eredett elv s második természet miatt több ízben volt kedvetlen összejövéssem, s kardra hívatattam, mi mellett azonban szerencsésen elkerültem minden tetemes sértést. Én magam csakugyan (egy esetet, az még Akademiában, corps-kadet koromban, kivéve, mikor is az elsőt magam hívtam spádéra, s darabigi viaskodásunk után a társaink közbevetvén magukat, megbékéltettek) senkit ki nem hívtam. Bajnok s velem vívott társaim azonban mind az *actus* előtt, mind az után a legjobb indulatot mutatták mindig hozzám. – Kapitány koromban egyszer hosszasan (két, három hónapig) betegeskedvén hidegleléssel, s általjában beteges lévén, s szemem is gyenge,

s erősen megunván a további szolgálatot: az elüljáróm {egyik legjelesebb, sőt némileg legelső, legderekbabb egyén az ingénieur-(tiszt)ek között, midőn még a kevély s mást nem könnyen dicsérő *Schilling* (stabilis) tisztünk is (itt mind ingéniert értve) *Kriegerrel* együtt (ki mindkettő már első osztályi fizetésű s maguk nemökben ügyes, *habilis*, *dexterus* kapitány volt hadnagy koromban) azt mondták, hogy ők *adorálják*, erősen tisztelik *Hentzit* és *Zittat*, és ha ez utóbbit (ki is akkor kapitány volt) töstént general-génie-igazgatónak tennék, jó szívvel meghajtanák magukat}, ezen derék *Zitta* tehát eljött hozzám látóul, s említette, hogy *János* főherceg kérdezteti (tudakoztatja): nem volna-e kedvem magamat ideig nyugalomba hely(h)eztetni? mire én, nem sokat gondolkozván, azt feleltem, hogy jeleni körülmények között alig lehet jobbat tenni. Mi elfogadásimat látván, megértvén a főherceg: a brünni general-kommandó által *super* arbitráltattam *ideig*, mint a Bécsen által jöttemkori magam jelentése alkalmával a fő-génie-hivatal helybeli elüljárója, altábornagy gróf *La Tour* is mondtotta, úgy hogy a visszamehetésem még mind fönn- és függőben van s maradt. Ezt azért említem: hogy némelyek bal hitben tévelyegnek kiléptem oka s módja felől, úgy hogy némelyek még rangomat is kétség alá akarták húzni (jelesen gróf *Lázár Zsigmond-nő*, ki azt is említette: „hiszen csak 15 ezer Rh[enes] forint cautiot kell letennie, ha megházasodik.” Az eljöttemkori hivatalos levelekből megtetszik, hogy minden becsülettel esett megválásom. A derék *Zitta* (egy cseh születés[ű], rengeteg szorgalmú ember) említette nekem: hogy egy munkát dolgozott ki az iránt (pontos számítással), hogy (tán) 10 (vagy 30? nem jut eszembe, elfeledtem) év múlva senki adót ne fizessen. E gondolat is nem mindennapi észre mutat: azonban akarhogy s mint, a terű a népen úgy is megmarad, míg (az én fönni tervem szerént) a baj *gyökeresen* nem orvosoltatik, s a rossz, gonosz *gyökerestől* ki nem tépetik, irtódik.

A *Zitta* apósa Budán (*Zitta* ott szolgálása alatt) status-fogoly volt; miért lyánya (a *Zitta* nője) magával néhai *Ferenc* császárral formaliter perelt, mikor is tán ártatlansága világosodott ki a bevádoltatottnak.

Gyermekségemtől fogva általában minden oly munkát, vállalatot untam, melyet nem láttam egyenesen célszerűnek vagy köz-hasznúnak, vagy legalább az egyén számára, fönntartására *szükségesnek*. Nyugalomba lépven, honomban, szülőtte-földömön kívántam megtelepedni, s tani s tervi (tervteljes) pályámat folytatni s bevégezni, báris, mint azután megmutatta magát, az atyámnak a hozzá legközelebb valók által kiállhatlan (szenvedhetlen, tűrhetlen) csúf természete miatt s arra nézve – kétségen kívül csendesebben éltem, s jobban tettem volna, ha ott maradtam volna helyben, hol nyugalomba léptem. De helyesebben szólva, így volt istentől elrendelve: tehát *így* volt jó. – Ha atyám a szolgálóját nem féltette volna annyira tőlem, s amiatt nem határozta volna onnani elköltözésemet, s közel egymáshoz, mind tanilag

értekeződhattunk s engem megértett volna {midőn csakugyan tagadhatlanul mind elménk, mind tani ízlésünk, mind erkölcsi *elveink* (noha nála ezek csakis üres hangok) rendkívül rokonok, hasonlók (egymáshoz), és nagy kár volt a jó egyetértés, közlekedés, egybetanálkozás magos és kedvet gyújtó gyönyörétől magunkat megfosztva, éppen szinte minden kitelhetőleg kisebbitőleg, rágalmazólag, munkássági kedvet oltani akarólag viselnie magát ellenem, mind egyenesen, mind hátom megett}: mindketten sokkal szerencsésebbek lehettünk volna, sőt némi befolyása is lehetett volna annyiban (nagyobb külső kedvem mellett, mert a belsőt csakugyan nem ronthatta le) tanom *hamarébbi* kiadására. De már így jó: ahogy *van*. Elég az, hogy csak mind bosszantott azon váddal a világ előtt, hogy semmit sem dolgozom; tanomból megtetszik, hogy erősen méltatlanul és hogy ő egész tanom megjelenéseig korántsem ismert és becsült engem illőképpen.

E mást kevésbé érdeklő, s nem is megtartani való hosszú kitérés, önéletírásom (autobiographia) után visszatérek a *lényeges, fontos* tárgyunkra.

Akarmily csendesítő s foganatos (legyen) a (gyermekkorban) megherélés, következése: nem lehet csakugyan tagadni, eltitkolni, hogy az mindig egy megnyomorékítás, félszegítés, csonkítása marad az ég remekművének, s testileg (külsőleg, anyagiilag, physikailag) is csak egy nemleges (*negatív*) *kerülő* út, óvoszer (megelőző mód), mennyiben a *tehetség előlése*, attóli *megfosztás* által tétetik a kísértetbe esés, vágy-fölébredés lehetlenné, legalább magát *kevésbé* jelentővé; mert egyéb iránt azon jelenet is: mi szerént néha ökrök is hágnak a tehenekre, sőt tán ökör társaikra is: arra mutat, hogy a némi vágy csakugyan a heréltekben sincs egészen eloltva, s kivált az okos(kodó), fontolgotó, öszvevető s a *szép*, kivált a némbéri szép iránt magosb érzéssel, ízléssel bíró embernél nem hiszem egészen kiirtódjék, sajtósága, homályosb érzete még a közösülési ösztönnek is megmaradhatván benne. Egyéb iránt azt is hallottam, hogy[...]⁵

s jobb (föld-)rajzok is készíttetnek róluk, s tökélyesebb határait lehet adni a 12 osztályoknak. Mindenik osztályt további 12 al-osztályra osztani itt is adathatnék ugyan némi utasítvány; mennyire az országok elosztása a földíratból ismeretes: de fölösleges, s (ideig) nagyobbára az illető osztály főnökei- vagy személyes vagy kép-viselőjére bízatik, hogy legcélszerűbbnek tanálja, idővel mind azon, ha szükség lesz, lehető könnyítésére a közlekedés s egység főntartásának; lehet jó móddal változtatni. Csak az első, hozzánk legközelebbi osztályra nézve (vagyis inkább: melyben lakunk) említem: hogy ennek 12 al-osztályai jelenleg legcélszerűbben a következők lehetnek: 1ső Portugalia, 2dik Spanyol-hon, 3dik Frank-hon, 4dik egész széles értelemben Angol-hon (Nagy Britannia és Ír-hon), 5dik Svéd-hon (Norvégiával), 6dik Dán-hon, 7dik (Német) Alföld s Belgiom, 8-adik Német-hon az

⁵ Fekete tussal kihúzta Bolyai az itt következő másfél oldalnyi szöveget.

Austriai császársági részen kívül, 9-dik Porosz-hon, 10edik az Austriai császárság, 11dik Svájc, 12-dik Olasz-hon. A tengeren különösön kereskedő statusok, mint Portugalia, Spanyol-, Frank-, Svéd-, különösön pedig Angol-hon s Alföld, bármi kicsik is (mint Dania), különösön alkalmasok a dolgok *más* föld-részekeni terjesztésére. Egyéb iránt e 12 rész al-osztályai elintézéséről sem szólok itt (mivel úgy minden apróságba belé elegyedve el nem érkezném a fő dologgal); hanem azt is az illető választandókra vagy állítandó főnökökre bízom teljes bizodalommal. Az Austriai császárság Olosz-honi részén kívüli osztályban azonban lehetnek a 12 al-osztályok: 1) Cseh-hon, 2) az austriai fő-hercegség, 3) Tirol-hon (Tyrolis), 4) Illyria, 5) Stajer-hon, 6) Horvát(h)-hon, 7) Dalmácia, 8) Tót-hon, 9) Erdély, 10) Magyar-hon, 11) Galícia, 12) Morva-hon az austriai Silesia (Sléziá)val. S úgy tovább – már többet az *elosztásokról* nem szólván, csak azt jegyzem meg: hogy e terv után sem embernek, sem nagyobb s kisebb helységnek, sem folyamnak, sem hegyláncnak, sem -csupnak eddigi módóni külön név nem kell, midőn azon elnevezési rendszer szerint, ha *különböző* személyek (egyet-értés *nélkül*) élnek véle, különböző tárgyak ugyanegy nevet kaphatnak, miből az osztályak által közelebbi meghatározás nélkül csak *zavar* eredhet. Példaul ma is csak Magyarhonban hány embert nem hívnak „Kovács József”- vagy „Szabó János”-nak; így van Erdélyben három „Vára(l)lya” s ugyanannyi „Vaja” nevű helység, „Újfalu” nevű pedig van hét; s számtalan afféle értetlenségre vagy félreértésre alkalmat adó nevek. Ha pedig az egész nyelvet *egy* ember (személy) alkotja (a többinek perse *egyetértéséből*): úgy igen sok név kellene, s annyi, hogy senki sem volna képes azt mind megtanulni, midőn csak ember-név majd mintegy ezer millió kellene. Hozza járul az is, hogy *fölösleges* is azt mind tudni *egy* embernek; érdektelen lévén például Szepes vármegye minden lakójának nevét tudnia akarkinek is. Ezeket megfontolva, következő, csupa *számok* általi elnevezési rendszer (mód) lesz legegyszerűbb s -egyenesebb, -természetesebb s -jobb (melynek derék eszméjét már atyám is elő adta a *Tentamen*⁶ első kötete magyar todalékja VIII-dik lapján 4-edszer, s a második kötet első lapján). Ha m, n, p, ... számok, „hely -m-n-p ...” vagy rövidebben „hely mnp”, ha már m, n, p ... helyett számok[...]⁷ jelentse azon *helyet*, mely az m-dik *fő*-osztály n-dik al-osztálya p-dik al-osztálya, s úgy tovább, úgy hogy legelőbb a köz-nevet leírva, s utána néhány szám-jel (ha egy darab szám-jel többlől áll: zár-jel közé téve): az első szám-jelig (bezárólag) jelentse (azon jel) az m-dik *fő*-osztályt, minden új szám hozzá-járultával (példaul p-nek pedig tegye az n-dik al-osztályát az az előttinek [...])⁸

⁶ Bolyai Farkas Marosvásárhelyen 1832-ben, névtelenül megjelent matematikai kézikönyve.

⁷ Kiszakadt a papír.

⁸ Kiszakadt a papír.

S hasonló módon jegyeztethetnek a férjfiak is (a mindjárt kiviláglandó alkotványban); például „fi-3-7-2-11”, vagy rövidebben, egyszerűbben „fi372(11)”, erősen jól jeleli ki a 3-dik fő-osztály 7-dik al-osztálya második al-osztálya 11-dik tagját. A nőt pedig vagy férjéről, azaz: annak kijelélése által: „*kinek* nője”, vagy egyenesen (rövidebben) férje számjai által is: például *nő* 372(11) = fi372(11) *nő*je. Így a gyermekeket s általjában mindent, ki az alkotványnak *még* vagy *már* nem tagja vagy éppen nem is lesz tagja; például betegsége vagy lehető boldogtalansága, szóval akarmi tehetlensége miatt – mi azonban a jeleni tanban javaslott-, és erősen reménylettképpen el is fogadott, követett, józan, helyes nevelés, szokás mellett mind sokkal ritkább lesz, sőt alig is leend – vagyis tán egészen elenyészik még a híre is. – És semmi ürügy alatt (példaul rövidség- vagy *kényelemért*) nem javasolható *rövidebb* nevek használása, mi szerént tán a *helybelieket* „Gyuri”, „Józsi” s a többinek nevezni: mert úgy minden helységben külön (*egyértés nélkül*) hasonló jog, szabadság engedtetvén: nyilván újra tágas út nyílnék a félre-értésre. A kereskedők s tanászok utozván: ismég zavar eredhetne. *Nincs* tehát más mód: hanem *szorosan* és *teljesen megkülönböztetni* mindenkit a másiktól. Így a folyamokat s hegyeket is, szóval minden *külön*, azaz: csak egyedül bírott nevet nyerendő tárgyagnál. S minthogy ezeknek, mint például az *embereknél*, száma néha oly nagy, hogy az emberi élet elégtelen volna mindenkinek külön eredeti egyszerű új nevet adni (mint „Gyuri”, „Józsi” s a többi): látható, hogy csak a főlebbi módon lehet legegyszerűbben és tökélyesen célt érni. Így ugyan némelyeknek s a nagyobb résznek hosszacsakára nyúlik nevök (mint a spanyoloknak s az austriai uralkodóknak is): de meggondolhatni, mily hosszas volt különben is sok eddigi név, például „Konstantzinápoly”, „Aleksandrovskaja”, „Jekaterinoslav” s sok mások; s mily *rengeteg* nyer nyelvünk egyébként *okos* rövidsége nézve. A rövidség nem szabad (okos embernél) (hogy) ártson a tisztaságnak; s a természetén erőszakot tenni nem lehet. *Ezer millió* (!) tárgynak mind külön nevet tökélyesen célszerűleg más eszme szerént okosabban, jobb móddal, rövidebben nem lehet. Ez az *egyen*, *természetes*, *legegyszerűbb*, *legkönnyebb* és *kényelmesebb*. Erősen könnyen is megszokatik. S *ok nélkül* nem is kell afféle nevekkel bajlódni.

[...] ⁹ azonban a föld eddigi módoni fölhasábolása, elosztása nem csak erősen ízetlen, alkalmatlan (sok elkerülhető mérést s tán örökös barázda-jártatást kívánván), az önzésre s szüvek elválasztására ismét (folytonoson) alkalmat adó; hanem és főleg végre az egyenlőknek lenni kellő vagy legalább azoknak állított földek nétaláni egyenetlen vagy különböző, csak új bajjal, tapasztalással kifürkészhető nagysága, *jósága* s *távja* a birtokos lakjától, továbbá (mi ismét egy új fő és minden tekintet, figyelmet, méltánylást ér-

⁹ A kéziratban hiányzó lap(ok) miatt csonka mondattal folytatódik a szöveg.

demlő oldala a dolognak) a nép különböző szaporodása, mi is nem minden családnál, háznépénél egyforma, hanem annyira változékony, hogy némely háznál húsz, sőt 28 gyermek is van, másnál egy sem marad, s az *örökségek* vagy az elholtak által hagyott jókbani következés (*successio*) iránt új meglegedetlenség-, irigység-, bosszúra s egyéb bajra, alkalmatlanságra nyílna út: mire nézve (itt) is legjobb az aljas s mindenkor ön-kárral, -veszéllyel fenyegető önzésnek lehető és teljes elejét vevésére, meggátlására a földet, a lakótelkeket, melyek is (mint alább megíratik) osztályonként közösök lesznek, kertestől (együtt) kivéve, szóval a határt *föl nem osztani*, hanem az egész földet vizeivel s légkörével együtt, mint az azt termékenyítő nap közös (és éppen úgy, sőt inkább éldeltetik a természet a szabadban működő, eddig szegény gyermekétől, mint az elfajult, elvetemedett, -tévelyedett, -ficomodott gazdagtól *teremei* pusztá hideg fényében): az egész emberiség következő módon (*commasálva*) köz-birtokául hagyni.

Hogy ha mindenkinek kedve volna földművelésre: illő volna s természetes: mindenkinek egyenlő „földesúri” jogot adni, venni: az kétségen kívüli. S első gondolatom az is vala (előbb kívánám is): hogy mindenki *két órát* napjában (mennyi általjában véve, azaz: az időjárás szerint hol többet, hol kevesebbet: úgy hiszem, *elég is*) *kézi* s éppen földi munkát dolgozzék (ön-egészsége fönntartására s az egyformaságra s az irigység eltávoztatására). Azonban, báris a végén mindenki egészen maga erején él, mennyiben (még az eddigi koldus is) közvetőleg maga szerez meg magának minden szükségest: *közvetlenül minden* szükségest magának *egyedül* megszerezni senki sem képes; minek oka egy felől az, hogy például egy nagy követ (egy épületre) *többben* fölemelhetnek, ha egy egyén azt nem képes is fölemelni; más felől mily terhes lenne: ha minden egyénnek *külön* mindenféle szükséges műszert s műhelyt meg kellene szerezni, s mindenféle (ezer-)mesterséget, működést gyakorolnia!?

Mi nem csak szinte kivihetlen volna: hanem azért is fölösleges, tehát káros: hogy némely szer, például a vas-szerek hamar elkészülnek, s néálán némi igazítással, javítással (mint a fejsze- s kés-él) gyermekről gyermekre el-tartanak, s a sok azoknak elkészítésére megszerzett műszer a legtöbbnyire vesztegelne.

Egyik erősön jótékony befolyása, haszna tehát az emberi társaságnak, egyesülésnek az, hogy ki-ki csak azt kénytelen művelni, mire leginkább hajlama, kedve van, mennyiben a körülményei, szükségei engedik, s mivel leginkább reménylheti lehető boldogul megélni.

Nem is jó s szükséges tehát senkit egy foglalatosságra is kényszeríteni (kivévé, ha másnak árt – mi esetben legelőbb is rabbá illő, helyes és méltó tenni, a többiről alább lévén szó), hanem legjobb mindent *teljes* szabadon, önkaratjára hagyni. Példaul, ha valamely tan még oly ritka vagy új, hogy a

szerző, tanáló méltónak tartatik (tanáltatik, íteltetik) a köz-jóra nézve arra, hogy mások dolgozzanak érte, s művelve a földet s egyebet, őt tartsák: jó; ha pedig nem, vagy pedig a műveltség mind egyenlő lábon áll: akkor önkényt minden tanász is, mint józan belátású, perse nekifog a föld vagy egyéb anyagilag nélkülözhetlen szer megszerzéséhez is. És ha *senki* sem akarna földet művelni: *akkor törvényesen* is illő, helyes és igazságos: *mindenkit* az akarásra *egyaránt* kényszeríteni, rászorítani, s természetesen (önként) is nekifog minden egyén, a szükségtől (kényszerítve).

A fönnt említett egyenlő joga mellett mindenkinek a földhöz s annak gyomrábani szerekhez (példaul a sóhoz, vashoz, rézhez) azonban nyilván erősen helytelen, hibás és igazságtalan volna: ha azt állítanók: hogy tehát ki-ki a földbirtokát nem akarván művelni, *részletesen* (példaul, mint mondják: felében vagy harmadában, azaz: úgy, hogy fele vagy harmada a terméknek a földesúré legyen) másnak *átengedheti*. Ugyanis így nyilván a henyélő is öszvedugott kézzel is, tehát érdemetlenül, vagyonra tenne szert, míg más érte fáradna. Azt lehet ugyan megjegyezni, hogy míg a föld elég alkalmas, vagyis a népesedés nem hág annyira, hogy a föld ne győzze eltartani: tehát mindenkinek jutna egy elegendő rész (ha fölosztatnék is), s azonkívül az okos *munkás* ember a másé művelését *nem* vállalná, tehát a fönnti eset elő nem jőne.

Akarhogy legyen: ki-ki mit tanál, foglal, szerez, készít *legelőbb*, a más telkén *kívül*, akar a légkörben (példaul ha egy madarat lő, mi ugyan kegyetlenség, s azért a jó erkölcs és törvény csak a *szükség* esetében engedi meg), akar vízben (jelesen halat s a tengerben csigát, mert hogy a rák, csík irtóztató, forró víz általi leöntésseli megölése s készítése nem *emberteleneknél* nem fog többé szenvedtetni – rabság büntetése alatt: természetes), akar a földről vagy -ből: mindaz az *elsőbbség eddig* is tartott jogánál fogva legyen az övé, bírassa s élhessen vele csendesesen. Azonban e földesúri jog csak az elvetett mag termése használásáig tartson: illő lévén azután is kinek-kinek újra (újból kezdve) és azon földek- vagy bányákban, művelésében őt senki se háborgassa. Ha pedig *egyszerre* mennek ki: úgy műveljék a fölfogott helyet, határt *közösön*, egyformán, úgy hogy 12-tőnkénti csoportoknak szakasztassék ki (vagy fölmérés, vagy csak lépés, vagy szemmérték szerint, vagy könnyebben, sükeresebben, s elég szigorral, célszerűleg a szántásra szükséges napok számából ítélve) egy-egy darab a határból (hogy igen sokan sem lévén: az el-látás, fölügyelés az egyarányúlagi dolgozásra ne nehezüljön igen meg), s így dolgozzanak mind 12 *együtt* {de már nem szükségesképpen az együtt tanítványoskodók (condiscipuli), megeshetvén, hogy azok nem is mind föld-művelők – hanem amint legcélszerűbbnek, kézügyben lévőnek tartják egy-egy társulatba (egybe-) állani}, mégpedig úgy, hogy *rendre mindenkor egyik tíz első percig* (minutum primum) vagy $\frac{2}{3}$ fertály óráig (egy nála lévő nem arany, nem ezüst, hanem egy- s célszerű, jól járó, egyéb aránt akar vas-pléh

zsebóráról ítélve) pihenjen (*nyugodjék*), s az alatt csupán a többinek egyformáni ügyekezete legyen (*föl-ügyelő*), a nem ügyekezőt azonnal megszólítván, vagyis inkább kijelelvén, s figyeltetvén az egész társaságot az oly rest(ség)re, mi is ha bebizonyosul {a tagok is (oda) ügyelgetvén, s társaikat, vagyis egymást is szemmel tartván}: az oly tagot méltó a társaságból kirekeszteni (-vetni).

γ^{10}

vagy igazi szabad népigazgatás (demokratia), népszabadság (hol és hogy mindenki az illő erkölcsileg és természetesen kiszabott határok között teljes szabad legyen, ahelyett, hogy eddig mindenki nem csak szolga, hanem *rab*(szolga) vala (s lesz még egy darabocskáig); az al-nép a hatalmasé, ez (utóbbi, a hatalmas) bujasága-, kényessége- s puhaságaé, s hol *törvényes* ugyan a köz-állam vagy az igazgatás, de nem ama feszes, holt, merő vak lelketlen törvények szerinti, mint eddig; a tökélyes isten országában, vagy a szentek egyességében, vagy (ha több van egynél) az istenek között, tehát az isteni törvényben sem hibázásnak, sem büntetésnek nem lévén helye; a véges lényeknél pedig (a valóságban, gyakorlatban, kezelésben, latinul *in concreto*, ha nem csak ábránd, agyrém maradjon) elkerülhetlen, vagyis szükséges lévén ugyan mindenik hibázás és büntetés, de éppen úgy nem lehetvén például a gyilkosnak minden esetre illő törvényt szabni: mint hideglelősnek vagy más betegnek általánosan bizonyos nemű és mértékű gyógyszert (orvosságot), midőn az az egyén milyenségétől (odaszámítva, tudva minden körülményeit is) függ, s lehet oly hazugság: mert kártékonyabb s gonoszabb, elátalkodottabb indulatból ered, mint egy fölbosszonkodott, magát méltatlanul megsértve érző által elkövetett gyilkosság – tehát *élő*, a körülmények szerint hajlékony, engedékeny s határtalanul tökélyesíthető, finomítható alkalmazású *törvények* szerinti köz-állam

Már a terv *kivitele* végre röviden így esik (ebből áll). *Elsőben* (első szabályul) és főleg minden, ki igazi ön-jovát s a köz-jót igazán, valóban, komolyan, józanon, éberül (ébren), lelkesen, buzgón kívánja előmozdítani: s a tant s jeleni tervet tökélyesen átértette, -hatotta, magáévá tette, bírja: ügyekezik mind a tant, mind a tervet (perse tökélyes nyelvünkkel együtt) arra *alkalmasnak* tanált (ítélt) személyek között *minél inkább* (lehetőleg) terjeszteni, s legalább bár tizenkettőt teljesen beavatni. Mi végre erősen jó lesz a tant szigorán (változtatlanul, *szóról szóra*, a mel-tanokat s mel-mel-tanokat pedig mindenik nemzet műveltsége, fogékonysága, szóval állapota, körülményeihez képest *módosítva, alkalmazva, illesztve*) lefordítani, oda téve (ki-tüntetésül s

¹⁰ Nem lehet megállapítani, ezt az utólagos beszúrást szerzője hová szánta.

ön-ajánlóul) mindenütt az illető *magyar* szótárt, például, ha angolra fordítottuk: az angol–magyar szótárt. Legelőbb is különösen latin, német, angol s frankra lefordítani lesz a legjobb. A magyar mellett (ha egyszer belekap, s átlátja, mi a helyes) a német s angol legállandóbb, solidusabb, komolyabb (jellemű) nemzet. A frank pedig (még) eddigelő (elé) tán a földön a legingóbb, változékony s pára-alapra építeni szokott, s azonban korlátlan heves, nem jóféle tüzének a tűzokádó hegy (vulkán) kiomlásaiéhoz hasonló keserves következéseit szünetlen tapasztalt. Fő oka azon szerencsétlen állapotnak a jó elv hiánya. Tanáljon csak a frank jó tanra (mily a jeleni miénk), azonnal tüzet jótékony iránnyal használandja, dolgozza föl: akkor látja meg a világ: mire képes azon tüzes, nem aljas nemtelen érzésű nemzet. A franknak tehát különös szüksége van az *alapos* tanra, s különös vigyázattal kell vele bánni, mint egy neveletlen, puzduri gyermekkel.

Az olaszban is sok léhaság s rossz hiúság-hajlam s a többi: s az oly nemzeteknél különös gond kívántatik az alapos és nyomós, biztos vezetés- és haladásra, nehogy egy idő előtti hirtelen föllobbanás által az egész roppant alkotvány szerteomoljék. A jellemnek az eddigi fatális idétlen (fonákos) nevelés következtében többnyire nagyobb hiánya miatt rekesztém a némbereket is, rész szerént, ki s el e társaságai avattatástól, noha más fő ok az is, hogy kétféle nembeli tanítványok jelenléte által a figyelem ne gátoltassék (oszoljék, nyűgeztessék); harmadik ok pedig még az is: hogy a férj nőjével némileg egy egész teljes, tökéletes lényt képezvén, állítván: fölösleges, s idétlen, ízetlen volna a két nemzet tekintet nélkül öszveelegyíteni, s különválasztani a nőt férjétől.

Elárulódástól ugyan alig tarthatni: midőn maga a lehető (nétaláni) áruló is hasonló veszélyben forogna; midőn egy oly {egyéb aránt csak a vak, aljas, durva, vastag ön-érdek s -kénynek fékezésére, zabolázására való (irányzott), különben pedig, tovább nézve, *annak* is valóságos *jovára* való, és *senkinek* sem veszélyes} terv-, sőt csak *gondolatnak* is tudója többé legalább is nehezen hagyatnék szabadon. Ki tehát életét és szabadságát, nyugalma szereti: mélyen hallgat vele egyéb iránt, csak maga kiválasztott helyén szólva. – S ha valaki csakugyan rajta éretnék is: illő *szerény* előterjesztése mellett a cél szent- és tisztaságának s *alapos*, *igazi köz-jóra* törekedésének s a fölött *elkerülhetlenségének* {az isten akaratja, s természetes igazság szeréntiségének, tehát emberi erő által legfőlebb egy ideigi megakadályoztathatóságának, hátráltathatóságának, előbb-hátrább pedig a *már* (szerencsésen) fölnyílt, -világosult szemű, érfélben lévő s részént, istennek hála! megért emberiségnek, emberi erő által ellenállhatlanságának, egy felől mint igazi nemes hős (a vértanúk, marttyrok példája szerént), más felől pedig a nétaláni szenvedők apasztására nézve is}, reménylhetőleg később lesz inkább meghalni, mint csak egyet is nemes társai közül kiadni, nehogy az egész szent szövetség

gyökerestől kiirtódják, az isteni terv eltemetődjék, s a szegény emberi nem legnagyobb része még ki tudja hány évezredeskig sötétben bojázzon (tévélyegjen), s álnokul félrevezettség, s néhány kevesek által s -ért kínoztassék. Egyéb íránt miután e tervet megsejdtítné is valamelyik hatalmas: perse bizonyosan őrizkednék a nyilvánossá tételéről, s csak alattomban ügyekeznek kinyomozni s eltenni láb alól a tagokat: de az nem volna vigasztalás. Egyszersmind ugyan hihetőleg kissé mérsékeltebben, kímélőbben is ügyekeznek bánni alattvalójával (mind azokat, mind *magát* a köz-mondás szerint, *inkább megbecsülve*). – Már mialatt az iker-Magyar-honban s (a fordítványokból) más országokban is a tan, Erdélyben pedig s kitelhetőleg Magyar-honban is, Pest-, Debrecen-, Sáros-Patakról (példaul oda tanulni menő deák által) a terv is okoson lehetőleg terjesztetik: mindenek fölött ügyekezni kell a tervet Angol-honba, a *némileg* legszabadabb szellemű országba, jelesen Londonba, a föld legelevenebb, legtágasabb, szélesebb *közlekedésű* helyére átplantálni.

Az angol komoly és hő kedvelője lévén a nagyszerűnek s alapos dolognak: azért is különösen alkalmas leendő legelőbb is a beigtatódásra. Különben is a közlekedés könnyűségeért legcélszerűbb leendő jeleni terv következtében Londont tenni a föld-gömbbe [!] fő, vagyis köz(ép) helységévé (városává, de ez után mind csak *egyféle* kiváltságokkal bíró helység lesz, „falu” név alatt).

A buda-pesti lánchíd építésekor jó alkalom lett volna: innepnaponként az angol napszamosokat beavatgatni, mert különben *szegény* angol (ha néha mint szolga) nem könnyen jő erre utazni, gazdag pedig ritkán, s csak különös kivételként lehet nekünk való. Tehát csak két út van: vagy minden beavatandó magyar a többi között (mi szerint *általjában* ügyekezik a tant s tervet mindenfelé terjesztetni) különösen egy utazó angol szolgáját ügyekezik beavatni. Vagy (minthogy szegény magyar ön-erején bajosan s ritkán menyen Londonba, gazdag pedig alig lesz nekünk célszerű) a beavatott magyar ügyekezni fog, valamelyik a Londonba utazgató úr[fiak?] közül mint úti-társak (mint Farkas Sándor) elmenni,¹¹ s ott (Londonban) *legalább* az innepnapokat arra használni, hogy a tant s tervet alaposan [...] ¹² tovább terjesztetni, a tagok között általjában [...] * tétetik: hogy [...] * a többi tizenegy osztályba nem erősen célszerű [...] * (nehogy valami [...] * viszontagság által a dolog valahol megfojtódjék minden osztály) [...] * Amerikáig [...] mi múlhatlan a dolog legsebesebb, nem pedig csak faluról falura, csigamódrai terjedésé(re) [...] * nagy kereskedő nemzeteknek különösen az [...] *

¹¹ Bölöni Farkas Sándor 1830–32-ben Béli Ferenc gróf útitársaként utazta be Nyugat-Európát és Észak-Amerikát.

¹² Itt és alább a [...] *-gal jelzett helyeken a kézirat versojáról annyira átütött a tus, hogy a szavak kiolvashatatlanok.

[...] ¹³ más fő-osztályban maradni sem lesz (éppen) *szükség*: midőn a dolog gyökeres magalapítása után vissza is lehet költözni. De már itt kell különös jó móddali intézet, az egésznek, mint egy jó rendű szövevénynek, tartós és világos és állandó egybefüggésére. Előbb ugyan Maros-Vásárhelyt gondoltam (mint ahonnan az egész dolog ered) a 12 fő osztály, vagyis a Földgömb fő helyéül állítani; s lehet (legcélszerűbben gőzhajón – a gőzszekerek pedig egyik legjótékonyabb s -becsesb tanálmány lévén, nem csak a közlekedés könnyűsége- s gyorsaságára, hanem főleg a szegény barom *nem-kínzására* nézve is) Londonból s általjában a tenger síkjára vivő (kikapató) folyamok melletti helyekről (Buda) Pestig, Pestről a Dunán le, a Tiszán s Maroson föl (éppen) Maros-Vásárhelyünkig jönni a híreknek (leveleknek, vagy mi, mikor lehet, jobb, hírnők, azaz: hírt hozó személyeknek), s ugyan azon úton bocsátni megint szerte a 12 osztály fő helyére a híreket; azonban csak ugyan inkább kéz ügyében lévén London az egész földnek, mint Maros-Vásárhely: midőn oda nem kell még a (Föld)köz(ép)-tengerre kerülni a hajóknak; továbbá [...] ¹⁴ zajos s közlekedés-szokta Londonban a levelezés is korántsem tűnven [...] ¹⁵ dolog elaluggyék [...], s kisebbben annál szorgosabban folytattassék. És Erdély, a mindjárt megírandó módon, jó lesz összevetésre, ellenőrségre (controle-ra) is; miután tudni illik a tan s e terv Londonból az itt megírandó rendszer szerént elhatott (vissza) Erdélyig is: jó lesz itt szorosan megvizsgálni, hogy a tan és terv *épségben*, romlatlanul, meghamisítatlanul megtartattak- s terjesztettek-e, s a nem várt hibázás esetében (oly tökélyes nyelvvel s tiszta dolog s előadás mellett alig lehetvén már hibázni) töstént legnagyobb gondossággal megigazításon kell ügyekezni, s avégett perse Londonba vagy írni, vagy (mi még jobb) éppen utazni. Megállítván tehát London [...] ¹⁵

[...] a jövődöbeli köz-állam hivatalos, rendes tagjává (tisztjévé és szolgáljává egyszersmind) vált személy kinevez valakit (ki legcélszerűbben éppen vele lakik) vég hagyományilag: ki halála esetére az onnan s onnan – kinevezve a helyeket, például az úrnak a föld akármely részéből – gondoskodva a nétalán szükséges kivételekről, szóval jó móddal meghatározva – hozza érkező levelek s élő-hírek ennek s ennek a személynek, kinevezve azon személyt (kit is perse előre értesíteni kell, s megegyezését megnyerni, s ki maga is ügyelettel leend *az úr* élete- vagy halálára), szolgáltatassanak kezébe, mind kit (egyezményök szerént) illet az ügy (kinek át van adva). Ki-kí választhat ily következőjének (successor), kit akar, s lehet (kinek kedve van rá, de alig tanálkozik tunya, gyáva, ki ne lelné oly szent tisztség-, hivatal-, s ügyben dicőségét, s azt örömmel buzgón el ne fogadná). Legillőbb azonban, hogy

¹³ A papír ki van szakadva.

¹⁴ A fekete tus annyira kirágta a papírt, hogy egész sorok töredezték ki.

¹⁵ Ua.

mint tan s [...] ¹⁶ avatottságra régibbség szerént essék e következés (helyébe lépés, successio). Hogy lehetőleg biztosítva legyen a dolog folyama, élete, s lehető pestis vagy egyéb ragadó s ragadozó nyavalya által a dolog füstbe ne menjen (meg ne csökkenjen): mindenik már így választott, vagy az *elsőbb-ségnél* fogva mindig a *régibb*, nem pedig *élete* idejére nézve vénebbet értve – szóval, mint szokták a „régibb” vagy „öregebb” szót hivatalban lévőknél érteni –, önkényt következője az úrnak még ennek életében, lehető szükség esetére, hasonlólag maga helyetti következőről gondoskodik. Ez ennyiben el lévén rendelve s megindítva: mind *az úr* vagy *a fi* (a tökélyes nyelv szerént még tökélyesb név adatván, midőn az előbbieket még egyik sem tökélyes) a 12 említett első rendbeli vagy rendű urakat, mindezek az urat, mikor igazán szükséges, hasznos, érdekes a dolog előmenetelével (tehát minden haszontalan, hiábavaló, semmi levelezést gondosan elkerülve): a tökélyes nyelven tudósítják, értesítik, de úgy okoson, hogy abból más, kit nem illet, semmi gyanút ki ne vehessen, semmi gyanúra abból alkalom ne vétethessék. Példaul ily nyilatkozat: „a kereskedés itt s itt (kijelelve azon helyet) jól vagy rosszul foly”, lehetne vagy célozhatna a jelen tárgyi kereskedésre, továbbá minden évben egyszer jó lesz *az úrnak* minden 12 első rendű úrtól egy tudomásátást küldeni arról, *hány* fi vagy úr van már jeleni hivatalba lépve? mi is csupán az illető *szám* egyszerű közlése által megesik, mely számot vagy a levél folytatába lehet kitűnőleg beszöni, vagy például ideig az oly levélben a=1, á=2, b=3, cs=4, c=5, d=6, f=7, g=8, gy=9, e=10, é=11-et tevén, s a dekadikai, vagyis tíz egyszerű szám-jeggyeli szám-jelelés helyett dodekadikailag, tizenkét számmjellel jelelve a számokat.[...] ¹⁷

Egyéb írást az első rendű uraknak az előbb itt leírotthoz egészen hasonló működésök van osztályuk beljébe s aprójába menve, folytatva az elkezdett módot: mi szerént mindeniknek lesz (általa hasonlólag, mint *az úr* által a 12 fő-ország vagy osztály hatáira nézve kiszabva, szóval *határozva*) 12 másod rendű ország s úr, s mind úgy tovább, míg végre a még hátralévő urak köre egészen csak azon helységbe esik, melyben ők maguk [...]*, és valamennyi arra való egyén tanáltatik: mind az új állam tagjává vált. E mű a vége felé sokrészt könnyül: midőn már addig előre nagy rész be lesz reménylhetőleg legalább a tanba avatva, s akkor (azután) csak egy gondolat, szikra-adás kell jeleni tervre, s azonnal villámsebességgel átjárt [...]*, teljes fogékonnyá vált s [...]*, már most értelmesség [...]*, józan okosság [...]*, megfontolástól vezérelt (nem pedig, mint a frankoknál, vak tüztől elragadtatott) ereket, [...]*, ugyan van egy oly úr s tanító, ki [...]*, alatti szolga s tanítvány, tudniillik *az úr* s tanítvány oly szolgák vagy tanítványok, kik alatt nem lesznek más szol-

¹⁶ A kézirat papírja ki van szakadva.

¹⁷ Itt és alább a [...]*-gal jelzett helyeken a kézirat papírja ki van szakadva, illetőleg a túloldalról a vastag tus annyira átütött, hogy a szavak kiolvashatatlanok.

gák vagy tanítványok, de e csak tré[fás ?] üres név: mert itt [...] *enyés külső erejére, hatalmára, jogára, tekintetére nézve mindenik tag teljes egyenlőséggel bír. – A más 11 osztály urait már hagyjuk, bizzuk magukra, s ön-belátásuk- s ügyekezetükre: az *első* osztályra nézve is pedig még csak azt jegyzem meg: hogy annak is különösen hét első osztályaiba (mint fő tengeren kereskedő országokba) legcélszerűbben s könnyebben mehetnek angol tanítók a terjesztésre; de mind a 12 al-osztályába is az első fő-osztálynak már angoloknak (bár *kettőnek* egybe-egybe) illik menni, midőn London a fő helye az első fő osztálynak is.

És úgy terjesztetik a dolog tovább a másod s több rendű osztályokra s végre minden illető egyénre. Minden osztály-közhatároknál öszve hasonlítás (-vetés), ellenőrség (controle) lehet és legyen a tan s terv tisztasága, megtartására. Egyéb aránt azt hiszem, már eléggé megértetett az egész terv, tehát többet erről nem szólok. Midőn ha mind ismétlek is, a lelkemet s buzgóságot csak nem adhatom át, annak, vagyis inkább ahhoz hasonlónak (közmondás szerint: ki nem tehetem a lelkemet) kiben-kiben magában kellően föléledni, minek valószínűsítését mind erősen és legforróbban óhajtom, mind erősen reménylem is.

E szerint a *terjesztés* és *successio* rendje némileg másként kell hogy legyen: mint a régiebb (nem elég apróra meggondolt) iratban van odavetve, midőn 12-nek el kell szélednie okvetlenül az egész körben, mivel, mint főlebb megmutattattott: ha *együtt* maradnak: (egy) akkora s oly népes(ségű) helyből, mint Erdély, alig terjeszthetnék tovább a dolgot.

(Hanem) ekképpen tehát el lévén rendelve *naggyában* az egész emberi nem, társaság, köz-állam (alkotvány): még röviden már az életmód vagy -rend vagy törvények s azok gyakorlata-, kezeléséről teszek néhány tant ide.

Elsőben is azt jegyzem meg: hogy a főlebb előadott alkotvány-idom, mi szerint *egy úr feje* az egész emberiségnek, s mindenik úr alatt 12 más úr van alárendelve, *subordinálva* – a 12 számát különösen azért kedvelvén s vevén föl, határozván, tanálván célszerűnek, hogy sem nem igen kevés, sem nem igen sok, s eddig is sok esetekben nevezetes szerepet játszott, midőn például az apostolok száma a 12, a kormányshéki tanácsosok s az erdélyi (törvényes) [...] ¹⁸ valóságos (vagy rend szerint, azaz nem szám fölötti) bírák száma is tán 12, s még a mesékben s más beszélekben is, ha például tolvaj bandáról van szó, örömet említetik, tétetik (gyakran) hallszik az egyének száma 12-nek, s végre és főleg van az a nevezetesebb és lényegesebb is a 12-ben, hogy a dodekadik az eddigi dekadiknál még a numerálásra is alkalmasabb, egyszerűbb, kisebb számoknak lévén egymértje, mint 2szer 2szer 3 = 12; s a fölvetére csak ujjaink száma természet és rend szeréntisége adván nem elég egységes alapú alkalmat; mi okból jó is lesz a dekadikat eltörölni s helyébe a

¹⁸ A kézirat papírja ki van szakadva.

12-adaikat behozni (melyen perse rövidebben is írónak a számok), s tehát logaritmust, mindent aszerént számítani, lévén $\varphi = 10$, $\gamma = 11$, mind addig: míg minden hivatal, vagyis ezen (világ-) polgár- vagy tagságra alkalmas egyén fölvetetett és a (közelebbi) uránál a társai jelenlétében neve, minthogy itt többé kereszt- s vezeték-nevek s praedikatumok nem lesznek: rokonainál vagy egyéb körülménynél fogva körülírat által, semmi rang-, vagyis inkább rendjével (annyiban csak jelentvén a szám rangot is: hogy természet rendje szerént a régiebb-, idősből több okosságot, bölcsességet is lehet várni [...])¹⁹

A tizenegy főbb társai azon fősebb úrnak hasonlót követvén, s számítása *származatját* (mert csak a kell) a közelebbi fősebb úrnak beadva, s ezt mind így folytatva, míg végre *az úr* (is) értesítettik a dolog állásáról (mennyire meneteléről). Ez alkalommal egyszersmind tapasztalhatni, legfőlebb mennyi idő alatt hat (érkezik meg) a hír a legmesszebbi, legutolsó polgároktól is *az úrig*, s hathat tehát onnan is ugyanazon úton vissza egész le, ugyanis legelőbb is a leguto(l)só rendű tanítók kifürkészik, legfőlebb mennyi idő alatt érkezik tőlük a hír azon tanítványukig, melyekhezi eléréséig *legtöbb* idő kell – mi perse korántsem mindig csak a távtól, sem nem az *út* hosszától, hanem általjában a közlekedés könnyűségétől, gyorsaságától függ {mi idő egyéb iránt, minthogy az *öszerendelt* (coordinti [!]) tanítványok mindenkor *egy* helységben *együtt* vannak, mindig csekély}; s ezen idő mennyiségéről közelebbi urukat (fősebb tanítójukat) értesítik. Ezen fősebb urak hasonlólag kipuhatolják, legfőlebb mennyi idő alatt érkezik tőlük biztosan el a hír mindenik tanítványukig, vagyis alsóbb rendű uraikhoz, vagy közvetlenül alattvalóikhoz, vagy szolgálaihoz, s az akármelyik egyikhezi megérkezésig szükséges (legalább hozzávetésképpen tulajdonított) időhöz hozzáadva az ugyanazon alsóbb rendű úr által az előbbi szerént följelentett leghosszabb időt: tanál mindenik oly fősebb rendű úr 12 időt, melyből a leghosszabbat könnyen kiválasztva, azt főlebb jelenti az illető urához, ki ezen időt az azt följelentő szolgálai vagy -töli izenet megérkezésére szükséges időhöz adva: ily módon hasonlólag nyer 12 idő-öszevet, melyekből a leghosszabbikat főlebb jelenti, s ezt mind tovább hasonlólag folytatva egész *az úrig*; világos, hogy az (az úr) is végre elég világos tudatba helyeztethetik az iránt, hogy *mennyi* idő kell egy hírnek töle a legkésőbbi alattvalókhózi, tehát általjában *mindenik* alattvalókhózi megérkezésre, s mégpedig, hogy a méltatlan, csaknem köz-rabszolgaságból főszabadulás óhajtott ideje lehető legkevesebbet késsék (hátráltassék): e tudósítást is legfőlebb a legutolsó szolgálknak a tanba s jeleni tervbei lett beavattatásukról tudósítás idejéig megtenni jó lesz. Hasonló módon számíttatik például bizonyos, egy vagy több országban szerteszeljel oszolva lévő (fekvő), de öszevgyűjtendő hadi testnek bizonyos időkor bizonyos helyeni egybegyűlése, -tanálkozása; e számítás is a hátra teendő

¹⁹ Fekete tussal olvashatatlaná tett mondatok.

(átmarsírozandó) statiók száma megtekintésén épülvén, s a szerént az, a meghatározott központosítás (*concentratio*, *Konzentrierung*) vagy összevonzás-vonás (*contractio*) helyétől messzebb fekvő osztályok perse illő arányú idővel korábban mozdíttatnak meg (tétetnek mozgásba).

Még nagyobb, ámbár alig szükséges, biztosságára a tejendő (nagy) lépésnek, ellenőri meggyőződésül a legutolsó s *legkésőbbi* polgárok is értesíthetik egymást. Így például ki lehet okoson a (most jövőre nézve Európát oly veszéllyel fenyegető) szomszéd *muszka*-honi al-nép állapotját, lelkületét kémlelni, továbbá a gonosz berber-honiakét, az egykor Erdélyt s Magyarhont, s Bécset is, annyit háborgatott s földült, jelenleg ugyan erőseget, de ismét lábra kapható török, továbbá az egykor ugyancsak sok veszélyt hozott tatár s perzsa atyafiainkét s az indusokét is (Sinától, mely békeszeretőnek, s ha nem bántják: nembántónak látszik: kevesebbet lehetvén tartani). Azonban mindezen kémlelés is fölösleges, mert a legrosszabb (de az al-nép mindenütt erősen el lévén nyomva, mindenütt érdekében járván, állván: a dolognak némi más ábrázatot adni: lélektanilag *nem várható*) esetben is, legfőlebb valamelyik fő- vagy al-osztály megcsalná a többit, s a tant s tervet nem terjesztené, hogy a végén maga maradjon hatalmas, de még akkor s úgy is, már egy oly *kisebb* résszel (az egész hadi-erő a földön már megapasztatván), s oly műveltség után mind könnyebb lesz hová-tovább bánni s jobbítani a föld népe sorsát.

Már, a főlebbi szerént, *az úr* már tudván, mi idő alatt hat elrendelése, jeladása (melynek okvetlenül a végén egy személy vagy egyén által kell adatnia) biztoson az egész társaság {egyedur(ad)alom} minden egyénjéhez, s mi idő kell legalábbis e végre: aszerént okoson intézve egy határ-napot hirdet s hirdettet az egész Föld-gömbén le s körül, azon (örömmel, oly erősen várt, de a legbiztosabb, csendesebb, szelidebb, előlépésekre nézve, a dolog illő elkészülésére, megérésére, -foganására épített, alapított, nélkülözhetlen közjeladás előtt csakugyan nem siettethetett, erőltethetett, sürgettetett) meghagyással: miszerént a *London*(ban)i csillagvizsgáló torony közepe délkörére nézve (trópusos vagy polgári) 18.. dik év ... napján²⁰, azt annak éjfélkori kezdetétől számítva, senki többé egy azelőtti fölsőbbségnek se engedelmeskedik, hanem egyéb iránt minden legkisebb lázadás, vagy bántása nélkül az azelőtti elüljáróknak, uraknak s katonáknak, szelíden, csendesen, jámborul a dolog állását, a nétalán valamit még az ó divat szerént követelő s kicsikorni az al-nép szája szerént *egsékválni* szándékló (gondolkodó) *volt* hatalmas(kodó) (erőszakos, zsaroló) feleknek értésére adja, kinyilatkoztatja és az azutáni teljes (általános) *köz*-szabadságot, vagyis (okos) kény szerénti életet – mi szerént ki-ki, mind egyéb iránt ma s eddig is, éppen azt csinálhat, követhet, művelhet: mit tetszik, vagy mit legjobb, -helyesebb, -illőbbnek gon-

²⁰ Bolyai a számok (utolsó jegyei) helyét üresen hagyja.

dol – a lényeges fő különbség tehát nem is annyira a *szabadság megadásában* (midőn az, mennyiben ma is mindenkor tette elhatározásakor ön bírāja) *ma* is megvan, s mindenkor megvolt (*korlátlanul* pedig perse soha sem adathatik meg): hanem annak *illőbb, helyesebb, okosabb, józanobb, emberibb korlátok közé* szorításában állván (az illő határok között, tudni illik csak annak korlátoztatván teljes szabadsága): ki vagy a más illő szabadságát korlátozja, akadályoztatja, más jogát vagy az itt fölállítandó (józan) erkölcsi s polgári törvényt sérti, vagy pedig másnak rossz példát ad, elhatározottan (kezen) nyilvánítja, kijelenti.

Legkurtább, -egyenesebb, -könnyebb, -egyszerűbb, -célszerűbb tett (egy) első lépésül, ezen állítás valószínűsítése biztosítására az, hogy minden gazda, kinél katona van szállva (ha szükség: még a helységből segítséget, assistentiat is véve magához), azt (hogy a dolog lehető legcsendesebben, -szelídebben történjék meg, mehesse végbe), *alattomban* a megtámadni szokott, s arra rendelt, s arra mindenkor készen lenni szokott, szóval *veszélyes* ellenség elleni büntelen ön-oltalom elvéből (eddig törvényeink latin mű-kifejezésével: *moderamine inculpatae tutelae*) minden fegyverétől fossza meg, főleg pedig minden fő- s al-tiszteket (a veszélyesebbnek látszókat még foglyokká is téve), azon nyilvánítással: hogy ha ki legkisebb ellenszegülési mozdulatot bizonyít (mutat): azonnal elsőben fogollyá tétetik, sőt ha nem nyugszik a közcsend, béke fönntartására nézve: mint megtámadó, háborító, életét is kockáztatja (idétlen köz mondás szerint életével játszik, rosszabbul, báris ugyancsak szokott kimondás szerint írva: *jázzik*). De miután csak az egy *fő* hadi-vezér {commandi(e)rozó} fogollyá tétetik: már perse némi zavar, halál van az alatta lévő hadi-testben, mely nőttön nő: minél több tisztek fogatnak el lefelé, vezérek s rend nélkül akarmely hadi-erő vak s némileg holt, tehetlen lévén, valamint a vezérek sem illő hatásúak fegyveres erő nélkül. És hogy ne legyen, ki vezérelje a még fegyveres köz-katonákat is az elfogott tisztek kiszabadítására: legjobb lesz legnagyobb s teljes biztosság tekintetéből elején mind e kettőt lehetőleg egyesíteni, s minden helységben egy, az ott lakó polgárok által legcélszerűbbnek tanált s ráhatározott (reggeli? vagy déli?) időpontkor a fő hadi-vezéren elkezdve lefelé minden fő- s al-tiszteket, sőt, hogy senki se adhasson hírt vitéz (baj-)társainak: még a köz-legényeket is mind azon napon fogságban tartani, a házbóli kimenéstől, ha szükség, megkötés által (is) elrekesztetni, -zární, -tartóztatni; hogy legyen kinek-kinek ideje magába szállni, s a dolgoknak egyszerre egészen más (megváltozott) ábrázatját illő, méltó fontolóra venni. Akik ez új rendszerrel megelégedetteknek látszanak, milyek, hiszem, szinte mind lesznek a köz-emberek, kivált a kötéllel fogottak, de az ösz(ve)-irat (conscriptio) szerint vagy rábeszélés, igazábban becsalás (*verbuválás*) által szerzett (szedett, kerített)ek is; hamar rend szerint holtgi fájdalommá válván, fordulván nekik is a 3 napi víg öröm,

mint az új házassokról szokták mondani: másnap (fegyvertelenül) hazájukba vagy ahova (éppen) nekik tetszik: szabadon bocsáttathatnak.

Úgy a megjámborult (többé nem katonai állással brutaliter, oktanul zsarnokilag *imponáló*) tisztnek is, mit azonban nálok is a körülményeiknél fogva perse meg lehet menteni, midőn a mai állásában a dolognak, némileg kénytelenek bizonyos katonai szoros tekintetet tartani, az ostoba s hamis lelki rendszer s viszony oly helyzetbe ejtve őket: melyben úgy nevezett „becsületjök”, frankul „*point d'honneur*” dolgában nem lehet, nem szabad engedékenyeknek, hanyagoknak lenniök; s annyiban oly fatális helyzetbe (mint általjánban némileg az eddigi urak kevélységét, külső, aljas fattyú nagy-ravágyását, *ambitióját* is tápláló): melyben már előmenni is, hátralépni, magát visszavonni, engedni is bajos; megjegyezvén azonban, hogy a mai korszellemet mind (a) két fél érezve: csakugyan már sokat veszített a katonaság dőlyfe az eddigiből, s hová-tovább mind szerényebb, engedékenyebb, hanyagabb lesz, megismerő (átlátó): hogy a polgári al-nép vérejtéke (verejték) után erővel kicsikort (vér-ár) adóból puskázik, parádézik, feszeng. Azon vetegetésnek, hánytorgatásnak sincs súlya: mi szerint a katona azt állítja kevélyen, hogy a (szova szerint a kemence megett ülő) polgárt ő oltalmazza, mégpedig vérenek, életének is fölládozásával; s evvel nem lehet kevély, büszke, mert az erővel, kénytelen megeléguetlenül szolgáló köz-embereknek (mily a nagyobb rész) nincs benne érdemök, dicsőségek; a tisztnek is nagy része kénytelen szolgál, hogy tudni illik élhessen (kenyere legyen), fényesb s némileg (noha néha, kivált háború idején, a katonának is perse sok strapatziája van, azon kívül is, hogy élete veszélyben forog) kényelmesb módú, veszélyesb életet inkább választván a polgári mind terhesnél; annyira kedvelvén a fény-fitogatást és (mi is egyik titkos oka vakmerőségünknek, mert én sem voltam kivétel), az eddig (fonákos nevelése miatt) kurta s ingó eszű, léha (könnyen gondolkozó) s a legtöbbnyire csak a külső semmi fényen, pompán, cifraságon, piperén kap(kod)ó, hiú némberek előtt inkább bemenetelt, kegy megnyerést ígérő (arra tágasb utat nyitó) bajnoki életet: hogy még némely tehetős előkelő családbóliak is (kik anélkül is könnyen megélhetnének, arra szorulva nincsenek), noha többnyire csak rövid ideig, s annak is nagy részét szabadsággal, búcsúval (Urlaub) töltve, azon zajos, lármás életet válasszák.

Mert szánt-szándékkal veszedelmet keresni, belé rohanni, menni, anélkül, hogy azt egyéb ok, kénytelenség, bár kevélység s az elmúlatásnáli szégyen, gyalázat, kisebbségtől félelem, irtózás vagy külső (aljas), hiú nagyra vágyás (előmenni, főlebb hágni kívánás) s azérti kockáztatás vagy éppen életmegunás, azt számba nem vevés hozná magával: nyilván képtelen esztelenség, s ki ellenkezőt állít, hazud, s pusztán kérkedik, s gyakran a veszély valóságos órájában hamarabb elveszti bátorságát (az leesik): mint a szükség nélkül a

veszélyt kerülő {a katonának is éppen nem csak kötelességévé nem tétetvén ok nélkül veszélyt keresni, hanem éppen kötelessége lévén magát (perse kötelessége teljesítése mellett) a lehetőségig megtartani (*conserválni*), kímélni, oltalmazni, fölntartani}. S az olyan *vakmerő*, nem pedig *bátor*, amaz magát s mást *leketlenül nem becsülván*, nem vévén számba, tehát megvetvén, lealacsonítván, s mást lerontani törekedvén, önmaga lerontódására pedig utat nyitván, alkalmat adván; az igazi *bátor* pedig minden veszélyt illő okosan, bölcsen messziről kikerül, elhárít: mikor pedig elháríthatlan veszély áll elő: lelkes, úgy nevezett „hősi” {a „hős” tán a „hev(es)”, „hőv(es)”-től jövéni} vagy vitézileg, vagy jobban szólva inkább, nem annyira tűzzel: mint stoikusi (philosophiával), az elkerülhetlent számba nem vevő lelkes *változatlansággal* s *annyiban* hideg-vérűséggel, azaz nem nevedő sebességű vérforgással (alterálódással): megrettenthetlenül tehetsége s okos mérséklése szerint (mert például mit használna egy embernek, *egyenlő körülmények között*, ezer, de mit csak kettő ellen is, szembeszállni? s mi volna az egyéb esztelen vakmerőségnél?) ellentáll s ügyekszik az ellen-erőt leontani.

A mégis (minden remény ellen, vagyis nemvártképpen), mégis néálán garbancáskodók mindaddig fogva tartatnak, míg lelkeletök magát megadja, húrjaik illőül alább feszülnek. Jó lesz, ha minden polgár lehető fenevad állatok vagy az ahhoz hasonló rossz vagy bolond ember ellen (milynek *lehetősége* mindig fölmarad, bár is legalább *száma* már ezáltal, az új rendszer szerint, kétségen kívül erősen megapad) vagy szükség pótlására, olykor történetesen előakadó, megehető vad lelövésére, s az egyformaságért, egy jó puskát, egy pár jó pistolyt s egy jó kardot szerez magának (mi utóbbi által a kemény fára tett létz szeget is, csorbakapás nélkül, ketté lehessen vágni). Az elvett katonafegyverek perse, mint az emberiség addigi nagy hadában nyert préda, az előbb elfoglalási jognál fogva, az illető házigazdájéi. De legnagyobb baj lehet itt a várakba tartózkodó hadi erők elnyomásával. Mert ezek időről időre onnan kiütve s rabló (tolvaj) módra holmi szükségest (élelmet, lőszert, muníciót s egyebet) kizsarolva, s mindig váraikba (erősségeikbe) visszavonulva: makacson, alacsonul, szégyentelenül (mind mondják: orcátlanul) sokáig sanyargathatnák, nyaggathatnák a népet, anélkül hogy az az egy ügyes vár megvételeére szükséges utot, módot képes lenne megnyitni, követni, végrehajtani. E tárgyról is sokat írhatnék s írnék, ha annyira szükségesnek s fontosnak látnám; de bár is egy jó móddal készített vár valóban nagy erősség, s erősen biztos hajlék: mégis (szerencsére még korántsem lévén a föld oly sűrűn behintve várakkal, hogy a részben is a veszély éppen oly nagy legyen) részént alig lehet még akkor is oly szemtelenséget föltenni a már úgyis kívülről gyámoltalan s tehát megerőtlenült hadi sergektől; részént a várból kiütés idején harang félreverésre a polgárok is a faluikba menni merészkedő ellenséget előbb házaikból, telkeikről, mint megannyi kis várakból

ügyekeznek lelődni, s a szomszéd faluknak is körülbé egyszeribe hírt adva, s azokat is sebesen ösvegyűjtve, a szabadra is megtámadólag kirohanni, s különösen a fatalis hatalmas *ágyúk* s egyéb nagyobb löszerek elvevésében s vezérjeik, tisztjeik elfogásában foglalatoskodik, minthogy ez utóbbiakban áll, a jó rend s gyakorlottság mellett, az egyik fő ereje a hadi seregnek. Bár is már még az az eset is föltehető: hogy oly alacson elpártoló is tanáltatnék a polgárok között, ki reménylett könnyebb s (ingyen) életért (szokás szerint mondván: annak fejében) az ellenséghez átszöknék, falujabéli rokonai ellen hóhéroskodandó, sőt, hogy ez (mi legveszélyesb volna, s *lenne* ma is, ha az uralkodók meggondolnák, vagyis fukarságuk engedné: hogy a 4 s 6 ezüstkrajcáros vitézeket *nagyobb* fizetés által ön-érdekökhöz húzóvá tegyék, megnyerjék) inkább magához hódítsa: adhatna nekik sokkal jobb életmódot, naturalekban, mint megannyi tisztnek (a pénzbeli fizetésnek nem sok hasznát vehetnék, s legfőlebb egymás között a várban járhatna); azonban a köz mondás szerint sok lúd disznót győz, s kivált ha egy fél napi járónál *messzebb* merészkednének el a vártól a már akkor éppen nem vitézek s katonák: hanem tolvajok, zsiványok, úgy hogy tehát egy nap, azaz: virradtától, reggeltől estig, besötétülésig vissza nem érkezhettek: már akkor oldalról s háttól is kerülve s megtámodva (különösen éjjel is): csak legalább nagy veszteségeket s így legalább lassanként csak reménylhetőleg megtörik az ellenség szarva s elpusztul, föloldoztatik. Erre nézve jó lesz néhol a vártól távolabba is vonulni, úgy hogy közel az ellenség ne kapjon, ami neki kell, s így *kénytelen* legmesszebb eltávozni. Ha az ellenség magát a várhoz közelebb lévő falukban meg akarná fészkelni: arra ügyelve, éjjel is rá kell menni, csapni, sőt olykor föl s rá is gyújtani az oly helységeket. A magával kihozott ágyúkra különösen rá kell (mennyire lehet, perse kerülve az ágyú száját s irányát, tehát oldalról vagy háttól rohanva rá) rohanni, s azokat elvenni, s lehetőleg nem engedni, hogy az ellenség még batteriákat építsen, s úgy közeledjék, nyomuljon kifelé. Azon ágyúk s más löszerek is, melyekhez a váron kívül lévén, hozzá lehet férni: perse lehetőleg használtatnak az ellenség ellen. S a honvág (Heimweh) is legalább nagyobbára fölébredne a várbelieknek, s tudva, érezve több társaik elszéledését, s a világ állapotja megfordulását: még némi rém(ülés)ök-, irtózásukban is lemondanának. Megmenekedvén pedig e bajtól is: haladék nélkül ügyekezni kell minden várakat örökre lerontani {hogy még hírók is, egykori voltak emlékezete, mennyiben a megmaradó sáncok (árkok) nem mutatnak némán rájuk, elveszen, -enyésszék}, s az abbani téglá- s kövekből célszerű *házakat* építeni azoknak, kiknek még nincs. Nagy részént a többnyire rossz s könnyen eléghető házakban lakó szegénység építvén a várakat (mint napszámos), leginkább őt illetné azon jog: annak anyagját már most maga számára használni; azonban rész szerint az építéskor jelen voltak ma többnyire már nem élvén, rész szerint a

szegény régi nemeseket is a régi alkotvány következtéből eredett hibájikért (mind őseik gonoszságából eredettért) nem lévén méltó vádolni, s általában a világ állapotja úgy megfordulván: köz bocsánat s a voltak elfeledése, azérti bosszút nem állás lévén illő: semmi abbeli különböztetésnek, rendszabásnak, korlátozásnak nem volna helyes helyt adni: hanem illő úgy nézni a várakat, mint közbirtokot (só- s kősó bányákként), mégpedig olyat, melyből ki-ki annyit vehet: mennyit tetszik, mennyit győz elvinni, s mennyire szüksége van; annál többnek elvitelével okos ember nem fárasztván magát. Az igen messze vitelben úgy sem lenne haszon, s a vár-környékbelieknek egy nagy része a vár anyagjából derék házakat építhet. Hasonlólag az ágyú s más nagyobb öldöklő szereket is emlékeztetéstől el kell akkor haladék nélkül pusztítani ügyekezni: harang máris alkalmasint mindenütt több van kelleténél, tehát harangöntésre az (egyéb iránt éppen harang anyagú) ágyúkat fordítani fölösleges volna; lehetne tán főző s hideg helyeken melegítő kemencéknél is plattoknak s egyébként melegítés nevelésére a körül lévő polgárok között (mennyire jut) elosztani. Minden templomok s más afféle nagy köz-épületek iskoláknak, kivált milyeket mindjárt ajánlandók, igen nagyok lévén, noha annyi jó volt magosságukban, hogy legalább a sokféle rossz gőz inkább elszéledhetett benne, tárházok-, magazinumoknak, depositariumoknak vagy -ul használatnak legcélszerűbben.

De kellenek minden helységben nagyságához képest meghatározott számú (nem igen sok, tehát kicsi, sem igen kevés, tehát szerfölött nagy) kisdéd-óvó intézetek, kisdéd óvodák, úgy hogy egy-egy (illő tágas) teremben mind 12 gyermek lakjék. A gyermekekről tudni illik (mint mindjárt is megmutattatik), még elégtelenek maguk élelmöket, ruházatjukat s általában életmódjukat, megélhetésüket maguknak megszerezni: nem különben, mint az aggot-takról, betegekről, tehát tébolyodottakról is, illő, méltó lévén a statusnak gondoskodni, vagyis a gyermekek s a többi okszerűleg a status tulajdonainak nézendők: minden oly óvodabani kisgyermekre s a rá ügyelő s általa egészen elfoglalt öreg asszonyra teljes gondjának kell lennie. Hasonlólag minden beteghez {mi azonban akkor alig lesz, legalább sokkal kevesebb s rövidebben, akkor minden ember többnyire *holtig* élván (igaz értelemben), ahelyett hogy ma a nagy rész elevenen irtózatason kijáró halott} egy hív gondviselő s egy orvos kell, az aggott öreg mellé is egy gondviselő (szolga) – kik ugyan mind a status által tartatnak; mitől azonban, mint említém, nincs mért megijedni: midőn, a gyermekeket kivéve, a többi száma alig lesz érezhető. Tanító is minden gyermeknek szükséges külön (privatim) egy s azon kívül {(12) egyforma fejlődésűnek (de sohasem többnek)} egy köz(önséges) tanító. Ha több tanítvány van, gyűl egybe: részént a figyelem inkább megoszlik, a tanító is kevésbé érkezik mindeniket kiművelni, s az embergőz a léget bezárt helyen

inkább megrontja. De mikor az idő engedi, ügyekezni kell kertben árnyékban (mint sok régi hellenek) tanítani.

Ez egyik legbajosabb tárgy: midőn minden gyermek számára tulajdonképpen egy egész megért okos (bölcs) fölügyelő kell születésétől fogva egész felnőttéig, mi szerént minden gyermek egy embert egészen elfoglal (ha az ember lelkiismeretesen mindenként, testben, lélekben *épen* kívánja felnőttet, kifejlődni, s minden rossztól lehetőleg megóvni): oly gondatlanság, mely miatt a szegény ártatlan, gyámoltalan gyermek testben vagy még tán lélekben is megnyomorékul, menthetlen lévén, s az *eddig* törvények szelleme szerént, nem kevésbé érdemelvén meg az oly szülő a hasonló megnyomorékítást s gyermekétől legalább is átkot (noha perse mindezt nem helyeslem), ostoba képzet lévén a nemzésbe fontos érdemet helyezettetni (mi által kénytelen a szülő ön-indulatjának eleget tenni), s csak *azért* tiszteletet várni (mi alapon a bihalbika is tiszteletet várhatna a bornyútól, borjútól); hanem a gondos *nevelés*ben állván az érdem; mi azonban nem könnyen kivihehető, midőn így az egyik szülő mindig a gyermek körül van. Azonban a gyermekek ép, erős testű s lelkes felnőttvése s ügyes kifejlődése (az által tartatván fönn az emberi nem, s abból válván a jövő ember-nyom) egyik legszentebb s érdekesebb ügy lévén (hogy többé ne teljék be a *Horatius*: „*Aetas parentum peior avis tulit nos nequiores mox daturos progeniem vitiosiore*”²¹-je), nincs más mód, nem marad egyéb, s azon kötelesség alól semmi ürügy alatt lelkes, becsületes emberek magukat föl nem ügyekeznek oldozni.

A semmi cifrázkodás s ártalmas nyalánkság-hajhászástól megmaradó idő is bővön elég lesz azon szent célra. A gyermeket a természet adván (perse az ember hozzájárultával) s az magának nem lévén képes élelmet megkeresni, s így némely házaspárnak (ha a bölcs orvosok szabályai szerént, után, melynek is lényegét rövid szabályokban jó lesz kivonni, melyben is a sok jó mellett sok helytelen van: például: [...] ²² teljes egészségű s bő nedvű korukban, a nétaláni viselősség {teré(h)be esés} bekövetkezteig egy hónapban *csak egyszer* közöszülnek is, a megterhesítés vagy iránylag *-ülés* után, sem a szoptatás ideje *alatt*, sem pedig az *után*, teljes kiépülésig pedig egyszer sem is, így is, mondom, némely házaspárnak, ha az *Erdély* égalyában, vagyis inkább az azéhoz hasonló természetű, s mérsékletű (temperaturájú) légben (midőn különben csaknem perzselő egyenlítő alatt fekvő *Quito* erősen kellemes mérsékelt léggel bír, arra az égalyán kívül különösön a hely fekvése, idomja, hegyek lánc, tenger távja, sok egyéb lévén befolyással) csak minden *két* évben lenne is egy-egy gyermeke; mégis a férjfi 24 s a nő 18 éves korától fogva (mert noha orvosaink azt állítják, hogy 30 éves koráig még ki sincs egészen

²¹ „Elődeinknél már szüleink kora satnyább, s mi náluk is silányabb atyjai még gonoszabb fiaknak” (*Horatius: Az énekek harmadik könyve*. VI. 46–48. Lator László fordítása).

²² A folytatást Bolyai kihúzta.

a férjfi magva s lelki ereje, *tán* tudóje is, idomulva), s *Lykurg* (törvényei által) csak 37 éves korában engedte meg a férjfiaknak a házasságot, s bizonyos lévén az is, hogy még nem tökéletesen bevégezettképpen kiidomodott (fejlődött), tehát nem erőteljes ember (sem férjfi, sem nő) nemét illően szaporítani, terjeszteni *nem képes*, s úgy csak mind gyengébb, elmecsevészettebb ember nyom, ivadék lesz, s az végre hamar kihál: mind amellet is más felől, a nétaláni rendetlen (szerte-széjjel, kicsapongó) vagy lehető éppen természet elleni kielégítésre vetemedésre nézve: igen sokára tenni a határidőt sem bátorságos s a főnni *Tanátsadót* is nézve {gondolom: jelenleg (egyelőre) lassanként erősödve az emberi nem, a *Lykurgus* szabályához közelítve}, lehet a férjfiira nézve 30 évet, a nőre nézve 20-at határozni. *Erdélyben* mi idő arány egymáshoz legjobb, midőn úgy a még erőteljes férj mellett nem válik a nő kóré-idommá, a férjfit 25 éve, a lyánt 18 éve előtt semmi esetben sem kell engedni, mert perse hasonló körülmények mellett a fejlődés az egyenlítő felé mind sebesebben, a földcsarkok felé mind lassabban foly, úgy hogy már Olasz-honban a lyán 12 éves korában hatalmasan ki van fejlődve, s 15 évesen már teljesen, s szinte teljesen is kinyílvá; Abessiniában pedig már a 10- vagy 11-dik évvel már férjhez menő korúak férjhez mehetnek, a kel(et)-indus nők 25 éves koruk után már többnyire vénülni (hervadni) kezdenek, s 40 évesen az egykor legbűvölőbb s ideális szépség rendesen éktelen, csaknem boszorkány idomúvá válik, de lehet, hogy a samojéd s eszkimó nőknél tán 25 s több éves korukig is tart a teljes kiképződés.

A főnni szerint mondom, ha csak 30-tól 40 éves koráig nemzene is a férjfi (noha 60 évesen is nemz elég ma is), sőt mi nagy ritkaság: éppen a nagy Newtont anyja 60 évesnél idősöbbs korában szülte, holott az asszonyok nálunk már 40 éves korukon fölül többé ritkán fogadnak méhökbe (*concupiunt*) s még ritkábban szülhetik, ha nem éltök, legalább megromlás veszélye nélkül meg, vagy ki, e világra: a nőnek 20-tól 30-ig mégis 5 gyermeke lenne; holott más párnak lehet, hogy most egy sem lesz, mi utóbbi azonban véleményem szerint inkább a mai elfajult, természet elleni mértéktelen közösülés (nőzés, nősítés, trivialisnak tartott, képzelt, keresztelt, de azonban eredetibb, tisztább, saját, tehát jobb szóval: *baszás*) s egyéb életmód s elgyengülés (*enervatio*) következtése, mint egyéb.

A főnni szerint tehát illő, hogy a gyermeket, hasonlólag, mint a beteget, elaggottat, a status, közönség tartsa. Jó lenne némileg még az is, hogy az anya se is ismerje gyermekét, hanem az megszületve, legyen alkalom a kicserélésre; azon okból, hogy azáltal is szorosabban egyesíttessék az emberi nem; azonban ez el is maradhat, anélkül is elérődven a cél. Megszületvén tehát a gyermek: nálunk (s illő évszám változtatással más klímában) a 60 évesnél idősebbek (férjfiak és némberek) mind mint föltehetőleg, várhatólag tapasztaltabbak, bölcsesebbek, mérsékeltebbek s mind kik, már éltesbék lévén,

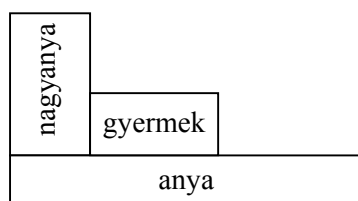
az élet terhesebb foglalatosságaiban is nagyobb részt vettek (nagyobbára kivették részöket) {ámbár egy kisgyermekre éjjel-nappal ügyelni is valóban nem kis terhhez (terüvel, terével), alkalmatlanság-, nyugtalansággal járó gond, vállalat, hivatal}; legcélszerűbbek, alkalmasabbak lesznek. Ha tehát az új szülőknek még valamelyik szüleje él (megvan): az, mégpedig (különös eseteket kivéve), ha nagyanya él, elsőben is, vagy főleg az lesz illő törvényszerű főgondnok (gondviselője) mind a gyermekágyas anyának, mind gyermekének, azon kívül segítségül jó lesz egy vagy terhesebb állapotban több szolgáló-lyán is. Az anya magát a fölkelésre teljességgel ne erőltesse, s többnyire tán (mit az orvosok is ítélnének meg) jó lesz, ha (elvesztett sok ereje visszanyerésére) az első hat hétnek legalább nagyobb részét, nem mind ugyan a házban, de legalább (szép időben s rútban, kivált szélben, szükség nélkül még a legegészségesebb, -erősebbnek sem helyes, tán még inkább, megkeményedése, megedződése tekintetéből) a szabadban, egy szalmasurgyéra (nem pedig puhító mátrác- vagy éppen derekaljra) ledőlve töltik, s magokat teljességgel minden nagyobb, kisebb, legkisebb egyéb munkától s tehát és kivált mindennemű egyéb, kivált erős gondolkozástól is, gyermekök illő ápolásárai gondjukon kívül óvják, eltartóztatják. A gyermeket bepótlálni nem kell, magam mertem ezt 3 gyermekkel is (meggondolván, hogy az oktan állatok sem polálják be fiaikat, s irtózva sajnálván a szegény megköltözötteket s küzködő gyermekek kínját, szóval a természet intését követvén) próbálni, s (ön)tapasztalásomból állíthatom, hogy célszerű, foganatos. A rengetés azért jó, hogy a gyermek általa mozgattatik. Az (illetelmes) szép ének sem helytelen a gyermek elfoglalására, s néha elaltatására; de csak ugyan erővel elaltatni nem lehet jó, az álom idejét kivált éppen a gyermeknél (kinek semmi gondja sincs, magát háboríthatni) a természet maga kijelelvén, s szerfölött sok álom sűrű vért s tán lomha- s butaságot is okozván.

Bö(l)csőjébe oly mélyen kell fektetni, vagy mi még jobb (a kínzó s mégsem elég biztos, célszerű lekötözésnél is, mivel a kis nyughatlan emberke mindenként ügyekszik magát bonyolódásából kifejtetni, mi is neki többnyire sikerül, midőn rendkívül keményen, szorosan, feszesen ismég nem keresztényi s célszerű lekötözni) valami drót rostéllyal (melyet le lehessen kötni, s melyen elég lélekzetet is vehet) befödve, a kiesés iránt biztosítani.

Még nagy gyermekeknél is szükséges az ágybéli leesés s kéz, láb el- vagy fő-betörés, szóval nyomorékság vagy éppen halál ellen az ágy nem a fal felőli oldalát fa rostéllyal ellátni (fölrüházni). A gyermeket szünetlen virrasztani kell, szóval rá éjjel-nappal szünetlen ügyelni {mint ma még annyi koronaörökösre, kivéven az úgy (különben) is haszontalan, sőt káros, esztelen cifrázkodást}, mert egy pillanatban halálos baj érheti, például ha hanyatt feküve hány {(a hanyattán, hanyatton fekvés általában ártalmas, sőt veszélyes, midőn még köre (calculus)ra is hajlamot szerez, disponál – mint atyám egykor

orvosi tanácsra 14 nap folytonosan, huzamoson hanyadt fekvén, rettentő kínos köves szenvedélybe esett –, magvkiömlésre (pollutiora) is több alkalmat ad, mi utóbbi lehető legjobb megakadályoztatására (elejét vevésre) legcélszerűbb elalvás esik a jobb oldalon (felen), nehogy a vér (a bal felel fekvé) a szív felé s onnan a nemzőrészek) felé tolulván, azon erősen unalmas (kedvetlen) következés származzék}: könnyen megfulladhat.

Valamikor sír: meg kell kínálni csecscel, azonnal *fölvéve*, és sohasem reszen a bölcsőhöz lehajolva szoptatva, mi módon is erősen könnyen a lélekző (lehellő) gégejébe szaladván a tej, attól (bármi kevés legyen is) töstént megfullad. De erőltetni a szopásra soha sem kell, midőn attól megcsömörölhetik, s gyakran hány is, mi *egészséges, tiszta* gyomrú embernek hasznos nem lehet. Az anyja a gyermeket magával soha se hálassa, mivel úgy (mint már elég példa van), kivált a csecset a szájába adva, s mindkét fél úgy aluva el: ismég könnyen megfullad a gyermek, kivált a nagy melyű szoptató mellye által, vagy egyébként is megnyomorodván. Legcélszerűbb az oly fekvés, mi szerént az ide mellékelt kép szerént az anyja s nagyanya vagy más öreg asszony ágyai fejökkel egymást érik, a bölcső pedig közöttük van.

A hűléstől s az szerföltti melegtől is (mely megizzasztaná) s szoros öltöztől perse, mint minden embert, őt is őrizni kell. A feresztés elejétől fogva legcélszerűbben esik, ha a gyermek egészséges: csak a meg nem fázásáig tartó friss hideg forrás- vagy kútvízben, ha gyengébb a gyermek, közébe kevés forralt vizet elegyítve, hogy langyas legyen, annyira, hogy az éles hidegsége el legyen verve. Minthogy a közösülésre legcélszerűbb idő nálunk Majus- és Juniusban van, mikor az egész természet (nálunk) legnagyobb erejében, fejlődésében, virágjában, szépségében virít, s az oktalan állatok is tiszta természeti ösztönből leginkább akkor ingereltetnek a közösülésre (párosodásra), a születés célszerűleg Februarius- vagy Martiusban esik. Az előbbi ha keményebb szokott is lenni, jó ügyelet (s mégsem elpuhítás, kényeztetés) mellett mindig illő jó melegben tartva (mivel hideg légben növése, fejlődése megakadályoztatnék, s elszigorodnék, mint többnyire nálunk a szegény cigányok, kik között, mint a köz-katonák között, ritkán láthatni erősen izmos természetűeket), a gyermek (mint a muszkák) annál erősebb lesz,

mindjárt elején kemény friss, illő éles léghez szokva, s a nemsokára kinyíló, -derülő s mindent, miben még életerő szunnyad, megízélni szokott kéjes (kies) tavasz leghatalmasabban, -foganatosabban hat mind az anya helyreál-lására, mind a gyermek hatalmas nevedezésére, erősödésére.

Szoptatni (magamról ítélve is s a fönnbbieket is megfontolva, s az anya ereje kímélésére a gyermek vesztese nélkül) elég lesz *fél évig*; az is arra mutat, hogy legalább 8 hónapus korában már foga szokott jönni a gyermeknek, mi által a csecs bimbóját (gombját) bajoson szenvedhetőleg meg-megharapja, mi is természet intésének látszik a föl hagyásra, megszűnésre; nem látszván valószínűnek, föltehetőnek, hogy a természet mindazon körülmény mellett is a szoptatás folytatását kívánná; melyet, tán azon okból, hogy tovább folytatni mintegy tán egy évnél (de ehhez szóljanak a tapasztalt orvosok is s más okosok), vagy miért válják az olyanból többnyire (egyenlő körülmények között) eszesebb ember: ki kevesebb ideig szopott... én ugyan csak *fél évig* szoptam egy, mint mondják deli (dali) jóforma, de szerelmes oláh dajkától, mint atyám értesített (hihetőleg a nem kevésbé szerelmes atyám maga adott leginkább alkalmat a dajkám szerelmes gerjedezéseire), s isten kegyelméből, jóvóltából annyira nem panaszolhatok mind elmém élére, mind erejére, egész lelkütemnek derék épségére nézve (azon egyet kivéve, hogy magam is, tán a dajkám tejével szíva be, *igen* szerelmes vagyok, s a méltatlanság-, igazságtalanságra igen hevesen föllobbanó, méltatlankodó, ingerlődő), mind általjában egész test-idomomra nézve, hogy valóban ennyiben minden anyának ajánlom gyermekét csakis fél évig szoptatni, nem is gondolván, hogy azontúl téhen- vagy bihaltejjel is ne lehetne elég jól nevelni a gyermeket; s azáltal a szoptató ereje nem apad szerfölött. A gyermeket, mikor már ülni képes, lehet ültetni, de soha sem magára hagyva egy pillanatig is {mivel erősen könnyen elvesztve az egyensúlyt, kis kerekded teste egyszerre többnyire földre vagy hátra fordul, s vagy karát eltörheti, vagy fejére esik (minek gyakran egész életére butaság a szomorú következése), vagy azt éppen el is hasítja}, hanem a fölügyelő karját közel hozza tartva, az (nétaláni) s többnyire végre elkövetkező eldőlés esetében azt töstént fölfogás által megakadályoztatni kész, mindaddig, míg a gyermek már elég gyakorlott az ülésben, s elég biztosan lehet magára is ültetni. Hasonló gondosság kell a járni tanuláskor, később (mikor már néhány éves) pallókon átmenetelkor, lajtorjáni fölmenés-kor s egyéb mászkáláskor, mi utóbbit (mi a köntöst is szaggatja, az ügyesítés mellett), mint veszélyest ritkán engedve meg, mint az ugrálást is. – A szoptatás ideje eltelvén, legjobb lesz a gyermeket a nagyanyának (ha, reménylett-ként, jó indulatú) gondviselésére bízni, s átadni, hogy vigye el magához, hogy az anya semmiként el ne kényeztethesse. *Így kisdéd óvodák sem kellendnek.*

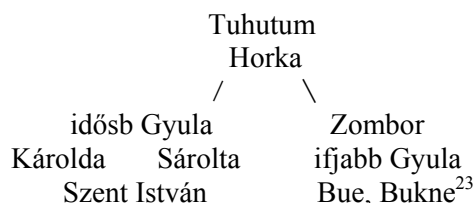
De már még néhány fő-tant a nemi ösztön célszerű kielégítésére, s annak káros vagy fonákos kielégítése- vagy azzali visszaélésre nézve. Ez s itt helyes, mindenként célszerű elhatározott törvényeket állítani, mennyiben itt legbajosabb magán az embernek uralkodni, s az illő közéletet, mértéket eltanálni: egyik legnehezebb mindenek között. *Egy felől*, némileg, magam is atyámmal amellettt volnék, hogy kivált a gyengébb testalkatú fi(ú)gyermek születésekor egyenesen, éppen(ségesen) teljességgel, általánosan meg- vagy kiheréltessenek, úgy hogy csak az ép erős, különösen életerős és ép lelkűeknek látszó, tehát hasonló gyermekeket nemzeni ígérők tartassanak mag(v)nak meg, szintúgy, mint a ménlovak s bikák. Hogy az által vadacská (bajoson fékezhető) nemi tűz (indulat) meg- vagy kioltása által – noha nem hiszem, hogy a herélteknél is valami finomabb, szelídebb vonzalom, szeretet ne uralkodjék a nőnem iránt, s tán még fájdalmas is lehet nekik annak tudása, hogy valami tehetségnek, mely által hallják, hogy a nemi indulatot ki lehet elégíteni, s leírhatlan erős, elragadó gyönyört érezni: ők híjával vannak, noha arról csak homályos képzetők lehet, s mit az ember nem ismer (miről nincs fogalma), mint a vakon született, tehát a természet gyönyörűen rogyogó (ragyogó), virító színeit, árnyékait (átmenő, változó coloritját) nem ismerő azt nem is kívánja annyira, könnyebben nélkülözi, a más, jótékony s korántsem oly veszélyes munkásságra, működésre való (megkívántató) tűz korántsem vész el, s erő is elég marad (báris azáltal apad): megtetszik a munkás és hasznoson fordítható ökrök s paripák vizsgálásából. De legjobban megmondhatják a vékonyan s magosan énekelhetés végre olasz (nyereségvágyból készített) *castráltak* (mit közelebbről tudni valóban érdekes volna) s a keleti nő-lakok (haremek) hasonló őrjei. Vajon a híres olasz énekes *David* (kit magam is sokszor hallottam): nem volt-e herélt? Aligha nem. De akkor egészen egyéb tárgyba lévén elmerülve: a dolog ezen ága nem érdekelt, vagyis inkább nem fordítottam rá figyelmet, hogy megtudakoztam volna. Ha pedig történet e tárgyban nevezetes: (úgy) kétségen kívül az az *Origen(es)* (*Orygenes?*) példája: ki érezvén igen nagy és fékezhetlen, legalább igen nyugtalanító, dolgábani akadályoztató hajlamát a más {férjfiak által némileg fölöslegesen, unalmasan s nem egészen illőleg (treffend, passend) (*adaekvate*) úgy nevezett „szép”, midőn inkább csak a férjfiak előtt szép, egymást pedig, eddigi idétlen nevelésök következtében, többnyire irigykedve kisebbitni, rágalmozni ügyekző} nemhez: önmagát megherélte. Valóban nem kicsi tűz, nem nagy gyávaság! s ezen *Origenes* azon hősi tette után, már szabadon a szerelem (*Hymen*) rózsabilincseitől, 600 (!) darab könyvet írott. Perse hogy éppen az oly *sokat írás* jele annak, hogy tanja még chaosi keverék, zavarban volt: azonban *egy* jó gondolatok számosan lehetnek benne.

Az is egyik, a helyeshez már közelebb járó, noha, mint hallomásából veszem észre, mégsem egészen betű, s az ő képze, legalább kifejezése szerént, helyes gondolatja: mi szerént az egész mindenség egy élő (eleven) állat; mert oly állatnak képzelni a világot: mint a többi (véges) állatok legnagyobb részét {mi szerént kétfelől (jobbra, balra) kívül(ről) naggyában s egy-idomúak}: helytelen, s állat-növény vagy növény-állat (polypus) természetű lénynek sem tehetni azt föl. – Egyéb iránt gyakran magam sem fölötte messze lettem volna az *Origenes* áldozatjától (hogy én is megmenekedjek) a zsarnokilag (despotailag) kegyetlenkedő (tyrannizáló) s a más fő- és szent célomban, utomban hátráltató, akadályoztató, attól félrevonó szerelmes gerj(ed)elmektől (azokat magamban kiirtsam): de sem nem tudtam elég pontossággal hozzá (sebészt pedig nem reménylettem tanálni, ki azt sürgetésemre véghez vitte volna), sem pedig nem *mertem* volna a tudás esetében is, nem bízván hozzá, hogy jól üt ki, főleg azért tartván attól, hogy már ily korban, s gyengélkedő egészségem mellett ártalmamra lehet, sőt életemet is elpusztítom általa, hogy nehogy az emberiségnek öröktől örökre szükséges, de sehol e föld-gömbön eddig (mint hiszem) nem tanáltatott szellemű s idomú, maga nemében, nagyságában, fölségében egyetlen remek tanomat velemmel elveszni kockáztassam; mert azt mindenek fölött féltettem és féltém, inkább életemnél, sőt világi becsületemnél is (mely dolgában sok jeles ember s a nemes Kristus is végre oly szegény volt), midőn kész lennék vértanú (martyr) lenni: ha másként nem léphetne ki, jöhetne tanom az emberiség között életre. Együttal, ez alkalommal, éppen nem hiúságból, nem is örök emlékezetre (-megtartásra) {mert még egész katonai ingénieurs-hadnagyi teljes paradében levett mely-képemet is, bizonyos atyámtóli méltatlanság s arra következő méltatlankodás (*indignatio*) következésében, öszveszaggattam: annyira nem vágytam az afféle, mások által vadásztatni szokott, *külső* halhatlanságra, minden affélét semminek nézvéni}, hanem amellet, hogy tán néhány közelebbi ismerősöm- s jóakarómnak nem lesz más, ideigi tudósítások között érdektelen rólam is (kivel úgys a világ már elejétől fogva sokat bajlódott) valami közelebbit megérteni, főleg pedig azért, hogy lélek-tanilag némi fő vonalak tűnjenek ki egy oly, és azon (egy) embernek életéből: ki a nyelvet, tant s az emberi nemet, erősen reménylhetőleg, újjá teremteni (*reformálja*) s az idvesség igazi, alapos útját kijelelte: bátor leszek (merészlek) néhány jelesebb körülményeket életemből ide igtatni [!] (-mellékelni).

Atyám, mint máshelyt az elegyes tanaimban bővebben említettem, egyik legrégibb, -eredetibb, -nevezetesebb, -szélesb (több vármegyékben fekvő) birtokú, uradalmú (domeniumú), -gazdagabb, -hatalmasabb s mindenként -jelesebb magyar családból való, s hihetőleg éppen *Buetól* (Szent István királlyal második unokától [!]), ki atyjával, ifjabb Gyulával együtt, nem vevén számba szent Istvánnak ehhez intézett többrendbeli intéseit: pogány hitéről

nem akart a neki, úgy, mint a *papok* azt elótolják: *méltán* a pogánynál nem tisztább s meggyőzőbbnek tetsző keresztény vallásra térni, sőt Magyar-honba is több rendben ellenségesen beütött: minek következtében a (nevezett) király 1002-ben hadi sergével Erdélybe(n) termett, az országot elfoglalta, ifjabb Gyulát pedig {mind a mellett is, hogy (édes) anyjával (első) unoka volt}: Bue és Bukne fiaiival együtt fogva kötözve Magyarországra vitette, s átlátván hajthatlan nyakas természetét, holtig (való) börtönben (tömlöcben) tartá – mi előtt azonban már lehetett *Buenak* vagy *-nek* fíja – jő le:

Családomról másutt az elegyes tanaim között többet írtam, hol okát is megemlítettem elszegényülésünknek, mely *három egymás utáni szerencsétlen árvaság* volt, mely alatt s alkalommal a hamis lelkű gyámatyák (tutorok) a család leveleit eltráfikálták, -idegenítették, s őseimet a sok jószágaikból kiforgatták.

Fényes eredetünket az erdélyi mágnások, nagy születésű urak jól tudják, bár is még hihetőleg annál is fényesebb, mint képzelik. Gróf Bethlen Domokos közelebből is mondotta egy Londonbóli hazaérkezte alkalmával adott fejedelmi fényes ebédkor (alkalmával), honi viszonyokról lévén szó (tán az alsóbb rendű nemeseket az arisztokraták által elnyomni, nemesi jogukból kirekesztetni tárgyazó, célzó, s atyámat is arra disponálni, hajlandóvá tenni célba vett): „hiszem, a professor úr *nostras* (műfélénk, közülünk való)”.²³

Most éppen magamról szándékozván különösebben írni, csak annyit (említek) még: hogy a nehezen hajló, sarkából nem könnyen kiforduló természet (mint *Napoleonnál*), úgy látszik, egész családomnak, a legrégiebbeken elkezdve: a férjfiúi ágon, vonalon közelebből atyám atyjának, atyámnak, ennek testvéröccsének, nekem s testvéröccsémnek ki-tűnő jellemünk. De az perse csak akkor káros, rossz és lélek-gyengesége: ha elmebeli vaksággal van (egybekötve), mint minden szép elméje mellett, korlátlan ambíciója s ámítani, imponálni, s bármint pengessen is szünetlen egyebet, egyedül (kirekesztőleg) fényleni s cynikusi rongyain által kevélykedni (dölyfösködni) szeretése miatt, fájdalom (mit a világ nem képzelt), atyámnál számtalanszor: úgy, hogy ha egyszer ki tanálta mondani, hogy: „kétszer kettő három”, vagy a napban pusztá fegyvertelen szemmel (egy) mocskot, egy sötét pincében pe-

²³ Anonymus és Kézai Simon *Gesta Hungarorum* alapján szerkesztett leszármazási rend.

dig valami fényest lát, senki sem képes egykönnyen állítása helytelenségéről, a legtisztább s -erősebb, -hatalmasabb okokkal is, meggyőzni, vagyis inkább (méltóbban) tán rábírn (rávenni), hogy annak helytelenségét elismerje. Innen van, hogy teménytelen sok legfontosabb, mindkettőnk által megforgatott, tani tárgyokban {midőn mind a mellett némileg más felől a bámulásig rokon elménk s ízlésünk van, rengeteg bámulásomra, akar az elméje, akar a jelleme (charaktere) erkölcsi oldala hiánya legyen} merőben ellenkezünk, *még* eddig, noha erős reményem van, hogy *mindenben* hozzám tér nemsokára. Én, nem régen látván, hogy ön gyalázatjára, kisebbsülésére, mindenként az a néhány hónappal ezelőtt magtalanul, nőtelenül, formális véghagyomány nélkül elhalt (holt), de egész vagyonát egész hosszú életén által vele (mi is nem erősen csodám) örökös ellenkezésben, s költsönös gyűlötségben élt, testvére gyermekeinek élt (szánt) testvére szerzeményeit, minden isteni, emberi, erkölcsi, polgári s akarmi névvel nevezhető törvények s illedelem elle nére, s egész hosszú életén által képmutatólag (farizeusilag) követett elveit egyszerre, nem kicsi meglep[et]ésre, merőben megtagadva, -tapodva, s mindeddig a magyar nemes embert, magyar nemességet gúnyult, most {midőn nemsokára, nálom nélkül is még a neve is alig marad, tanom s művem által pedig minden ember a vagy (a szegénynél) szomorú vagy (a gazdagnál) bolond tánc helyett becsületesen járni kezd tanulni} egyszerre a sárhoz ragadva, s elragadtatva cudar örökössége által, egész lélekkel magyar nemesi szellem környékezte meg, hatotta át, azt vetvén, hogy ha az ember nemes akar lenni: legyen jószága, különben megvettetésbe (contemptusba) jő – látván, mondom, s értvén szovából is, mindenét, az ősi bolyai, tán (most) csak két hitvány telken s kevés allodiumon kívül, a másik fijának mesterkedik kezére játszani, s engem gazul kitagadni, mit azonban csak ugyan nem lesz képes kivinni – azt nyilatkoztattam ki (midőn szembe s hát megé munkáimat, jelesen az *imaginaria*-menyiségekről tanomat²⁴ mindenként gyalázta, s a magáét dicsérte), hogy nem csak a bolyai csekély illetőségemet, részemet, hanem akármit rá merek (fogadásból) tenni, hogy az én tanom helyes, tökélyes, az övé *ellenkezést* foglal magában, s egyébként is egész alapjában, érben rossz, s hogy az enyim fönn fog állani örökre, és ajánlottam, hogy ha hasonló tisztában van s bátorsággal bír a maga tanjára nézve, nyilatkozzék hasonlólag: mire ahelyett, hogy e tani síkra kiállott volna, szokása szerint (mikor érezi gyengéjét s meggyőztetését) oda facsarta el a dolgot, hogy ha egészen leontanám is őt (azaz tanját), azzal legkisebbet sem emelkedném. Ez állítása sem igaz, mert valamely hibás fontos tannak megcáfolása, leontása is becses, noha csak *nemlegesen* (*negative*), hogy a rossz ne kapjon hosszab-

²⁴ A lipcsei Jablonowsky Társaság 1834-ben nemzetközi pályázatot írt ki a képzetes számok szerkesztési és ábrázolási problémáinak tisztázására. Bolyai János – egy időben apja pályaművével – *Responsio* jellegével küldte el dolgozatát Lipcsébe.

ban lábra, a *tettlegetes* (*positiv*) érdem perse csak a jó tan fölállítása s [...] működésben áll [...] ²⁵ korántsem is tettem ki magamnak célul egy tanját is *azért* lerontani, mert *tőle* van (haneha annyiban, mennyiben ő rendkívül nagy elméjű s -tekintetű lévén, fontosabb a tanjait is megvizsgálni, s a rosszakat, elszeszkeskedetteket kiirtani): hanem inkább örvendek, ha valahol helyest tanálok, s megkímélődik leontási fáradságom.

Testvére is egy sárhoz ragadott, az előbbi testvérbátyával együtt, kinek a vagyonszerzésre nézve, a formális csinos rimánykodások, örökös panaszok, meg nem élhetés, szegénység, professori fizetés kevéssége s rendetlen kiadása, szóval mindenféle példálózások, nemes tettek előhozása s kerülőbb cigánykodás mellett, azon (a kicsit gondoló, fontoló s rövid látású s csak a csaló külszint néző világ által nem is képzelt) eredeti (sajátnemű) s igazán nem közönséges bámulást érdemlő politikája volt: hogy „adott” a szegénynek, hogy a gazdag mágnás lássa vagy tudja meg, s az *neki* (mint alázatosan, pudlilag csúszva-mászva hízelkedő, térdet, fejet hajtó, azonban a mágnást mint a kutyát megvető, kliensének) *annál többet adjon*. Furcsa tanításmód!

[Testvére is] éktelen fősvény, s mástól csak az elvehetlent el nem vett (s mégis pénzkeresménye, -gyűjteménye el nem veszhetéséről halála után nem, lelketlenül nem gondoskodott, úgy hogy azt ellopák – irtózatossá vér-ár is volt az) s nehéz észfordulású, -járású (ámbár) az erdélyi törvény cudar, s Szász Károly híres ezelőtti nagyenyedi törvénytánítóként undorító s a legsütlemebb német philosophianál tárgyatlanabb tárgyában nem némi nehéz *jártosság* nélkül, nemesebb tárgyra nézve pedig a bámulásig irtóztató ostoba (Szentpáli Lőrinc ként merő ellenkezője, *antipólusúja* a testvérének, úgy hogy a kettőt *amalgamálva* tán mindenik szerencsésebben s közhasznúbban ömlött volna), fogékonyság, minden nemes érzés nélkül, ostoba családi ambícióval azonban teli, s minden idvességet csak abba az egy fényes házasság által szerzett nexusba, terjeszkedésbe s *vagyonba* s hivatalba (de azt is csak külső fényért, tekintetért, s hogy annál több mód lehessen hatalmaskodni s gazdagodni) hely(h)eztetett; szóval ő életét szinte mint egy föld alatt mászó hideg geleszta (giliszta) vagy varas béka töltötte magán(y)oson, hideg, penészes kőfalai között, senkit sem tudva igazán szeretni (tehát perse istent sem, és így nem is hívén, képzelvén, mert az emberi munkás szeretet az isten léte- s hite s annak határtalan szeretete- s bámulásával együtt jár) s senkitől (embertől) egészen nem szeretettve. Ő igazán szegény volt. Mind ő, mind a most a világ színpadára föllépő s ott magát szinte még nagyobb fősvénysége s önzése, azonban merőben tudatlansága, utálatos kevélysége, önhittsége (tán minden igazi kellem nélkül való, visszataszító színecskéje- s ifjúságával), alacsony karaktere, vagyis karaktertelensége (ő olyféle ember lévén, ki ha jó móddal szerit teheti, s valami hasznát látja benne: lopni, gyilkolni kész,

²⁵ A kézirat papírja ki van szakadva.

de lens y ket: mek ha aed
dem volnenak: a'kor (om
nem lehel) zente too volnek
amir letem volna: munt
ember y halando. ¹⁸⁸⁰ ³⁹
e' ¹⁸⁸⁰ ³⁹ fo hiba ar ugen ¹⁸⁸⁰ ³⁹
relnuseq, y bir is emund
a' metet tam y ferri
muskode tem donore is munt
feld a' nira pol emelt
hog gad-ugan ke zoren
seten ke vultam a' ¹⁸⁸⁰ ³⁹
legben egeen el ¹⁸⁸⁰ ³⁹
zinus. idor atoktol, ug
hog vegkepon regie lom at
gad-ugan mug istener hila!
grem- ¹⁸⁸⁰ ³⁹ feludtem el, y ¹⁸⁸⁰ ³⁹
neha honapokig, sof egerq.
is (!) mund ¹⁸⁸⁰ ³⁹ vutan (ryzen) eldau.
idorol idore mug is nem tudtam
egeren mug-doxan a' nemben
by' ostrom it, y neha mund ¹⁸⁸⁰ ³⁹
tastotam- ¹⁸⁸⁰ ³⁹ fon magam at ¹⁸⁸⁰ ³⁹
vegre a' mil lepeb eotem,
mug vegre mequnt el-erkeret ¹⁸⁸⁰ ³⁹
a' zent lelek ¹⁸⁸⁰ ³⁹ (munt) nem a' ¹⁸⁸⁰ ³⁹
pisthale vad ¹⁸⁸⁰ ³⁹ pape ¹⁸⁸⁰ ³⁹ ¹⁸⁸⁰ ³⁹
keromszqi (bertolubben), y a' ¹⁸⁸⁰ ³⁹
100 erigu, 100 fese ¹⁸⁸⁰ ³⁹ tura ¹⁸⁸⁰ ³⁹
imug mug. ar kapot mequnt ¹⁸⁸⁰ ³⁹
ed darabq erige. Doral eger ¹⁸⁸⁰ ³⁹
efusigom ota ¹⁸⁸⁰ ³⁹ ¹⁸⁸⁰ ³⁹
Guino vad ¹⁸⁸⁰ ³⁹ ¹⁸⁸⁰ ³⁹
mund kyadotek natam, y rendre ¹⁸⁸⁰ ³⁹
doztek, y hutotak alr. emle ¹⁸⁸⁰ ³⁹
dem azonban: hog ha ar a' ¹⁸⁸⁰ ³⁹
erem, em ¹⁸⁸⁰ ³⁹ let volna: hog ¹⁸⁸⁰ ³⁹
1880 39
1880 39

[illegible]

[illegible]

munt en vóltant allorine: 2) *stere aronbaan lene*
 (sahatol is de reik) men *vólat eten jeleminel*
 den magam-rontwa metet *nein kiwrok; hanein*
 meq is of de melie puleme *guspen dely's aar. hoo*
 noret valk kypes teremken *vlagovodsk-jol; helle*
 leg also zik. lyei ekleb en *magam-telek (ata*
 zinnig *atle. De is tete* *it's lyei. jor. urra, is*
 a' munt van het rapta meq *lefen. etereq*
 nagednom. — Murek hubim *peretepk; zena (muden*
 braxos, ak iqarng' kesoqla *teat ee. sakudon sapet*
 metet, hasonlo zigoru iqar *hadlamul mind elment;*
 lrgot vror *an remeppen neunkelen* *mund tam vulelynk,*
 ambition (murek vigan mar *gunt* *perkolla elveink (moka*
 ed reida dermdie *kanbo* *katona* *ndol; dat is ha yresthan*
 neweltemben dokerezik, de *got)* *rendkwyjl rokenok,*
 had vigan po render, rezent *hasonlok (ed imroho),*
 a' vegenben is van, velen *es had kor. velt a' p*
 vyletet): nu zereht *Kathus* *edet gotes in koozleke*
 (erretun) *ite leken zereht* *as magos es kedvet*
 sak *stent*, *de nem veget* *gusto don gretol ma-*
 len, is khat a' Kristus vltal. *quantat. mig; poren*
 tem valwethato) *tampa* *epind munden kiked*
 zereht a' kovel haptot (meq *petolig kered vltal*
 bentol) *keperel haptant* *regalmanstap, ked*
 ob a' felet (nem sanvlok *vtelme maget etenem,*
 mroder *dermerete veltvrtatha)* *keten tokal zeren-*
 tooz; hanein a' meq bentora *eldebek lehetijar vltal,*
 meq zoktanu haraquinil (meq *vtet neme ber-jofosa is*
 meq *blodm, fol-indulm; lobant)* *lehetit vltal a' ipban*
 sak mruken meq alvr, hatam *tampa hama (na-*
 vad meq alvrodot, alvata magit, *doe deldrom melit-*
 iqaran *vtelatra heftelenteget;* *moet a' keuk sak-*
 meq kanta, meq *tert: engetelod* *udan nem roudkita*
 ketele *meheze; ken's sak kevoore) ki-* *le) tanum hamarede*
 1086 41 *magasora. De moer*
 37-1086/11 *10 hoo van. Elg aar:*
hoo kminid bozantob aar,
vital a' vltal, elot: hoo
tem U tem doro e m; danon.
fol nupetelak hoo troom me-

alkalmas) s semmi szentet nem esmerése által, hihetőleg csakhamar *prostituáló* Gergely pedig ostoba, vak, hajthatlan makacsok: noha, míg oktatásaimra méltóztattam, tőlem mindent egyszerébe fölvettem (mert elméje volna, vagyis inkább van), s az atyja sem volt koránt is oly hatással rá, mint én, de most, mivel *osztani* kell, s az enyim-tiéd forog fönn: mind az atyja előtt, mind előtte (de istennek hála, *csakis*) én vagyok a legrosszabb ember a világon.

Egyéb aránt azon 4 Bolyai közül, kiket én ismertem, úgymint atyám, testvére, én s testvérem közül *egyik pár* sem jött (jól) ki egymással, rengeteg elméleti félszegség a többi háromban (minden rendkívül szép elméje mellett atyámnak); ha csak valamiként Gergely még, leghihetőbben tanom által, ki nem nővi, -épüli a rész szerint atyja általi rossz nevelésnek s *kényeztetésnek* (mi ellen pedig örökké beszél: de az ő számtalan következtelenségeikor, kiállhatlan fonáksgaikor is eszedbe jut a más szemében meglátott szálkáról s ön-szemében nem látott gerendaróli közmondás) azon szerencsétlen következtetését; tanom még (ha jól neki-, ráadja magát, s kiemelődik a sárból, mely szurok módra tartóztatja) *csinálhat embert*, s *embert* csinálhat (formálhat) belőle, mert tehetsége szép volna, ha kifejlődne. De magamat sem feledem el megmutatni.

Elme dolgában vétkezném, ha panaszkodnám, megalégületlen lennék (csak egészség legyen nyomtatásra elkészíteni a rengeteg készen lévő anyagot); az igazságot is tanilag és erkölcsileg határtalanul szeretem, tehát a magáét (illetőt) mindennek sietek kiadni, több tartozást ügyekezve soha nem vállalni, mint mennyit leróni (kielégíteni) képes vagyok; valóban fősvény sem vagyok, inkább generosus, adakozó, néha éppen a túlságig, pazérlásig – örökké irtóztam a más ártatlan kicsúfolásán, -gúnyolásán, másón (példaul egy puján, szerencsétlen bolondon, boldogtalanon, miken többnyire a könnyen gondolkozó sereg oly nagy időtöltését leli) mulatástól (ha néha egy deli némben) s egy főregnek is érezvén szenvét: annak is lehetőleg jót eszközlök – mind ebben nem tanálok bármi szoros vizsgálás, cáfolás után is mocskot, homályt fenékig átlátszó szűvemben; azonban van bennem is két fő és tetemes hiba, de lenni is kell, mert ha azok sem volnának: akkor (mi nem lehet) szinte több volnék s lettem volna: mint ember s halandó.

Az első s fő hiba az igen szerelmesség, s bár is más felől mind a mellett tani s tervi működésem gyönyöre is annyira fölemelt: hogy csakugyan szerencsésen kiváltam a testiségben egészen elsülyedt, -merült s szinte minden nemesre ez életben alkalmatlan számos áldozatoktól, úgy hogy végképpen végcélomat csak ugyan még istennek hála! nem feledtem el, s néha hónapokig, sőt évekig is (!) mind tisztán (szűzen) éltem, időről időre mégis nem tudtam egészen meggyőzni a némbéri báj ostromát, s néha minél tovább tartottam fönn magamat viaskodva: végre annál lejjebb estem, míg végre megint elérkezett a szentlélek {de nem a bibliai vagy *papi*, az időtlen szent-

háromsági (!) értelemben}, s a jobb irányú, jobb féle tűz gyúlván ismég [!] meg: az kapott megint egy darabig erőre. Szóval egész ifjúságom óta a bűvös *Venus* és *Juno* vagy a csillag-koronájú dicső *Urania* időről időre mind küzdöttek nálam, s rendre győztek, s hullottak alá. Említem azonban, hogy ha az a szerencsém lett volna, hogy vagy egy kedvelt és némi részt nemes érzésű szelídebb lelkületű nőt vettem volna, vagy egy hasonló gazdaasszony akadott volna hozzám {ahelyett: mely, minden állított irántami rendkívüli szeretete mellett, tetteivel szinte óránként emlékeztethet az „aspide quid pejus? tigris, tigride quid? daemon, daemone quid? mulier (de csak a rossz, mert a jó szinte angyal), muliere quid? nihil”-re²⁶, s ki irtóztató mérgessége s szinte páratlan, példátlan, képzelhetlen, hihetlen gonoszsága mellett, a sokrat(es)i Ksantippék *Ksantippeje*}, az erre nézve is a csodáig ráncban lett volna képes tartani. Ugyanis nem ismerek, s nem is hiszem, érzésem szerint, legyen a természetben, a tani s tervi nemes, állhatatos hajlam s működés mellett hatalmasabb, sőt más (meg)őrző angyal a *Venussali* hadbani elesés, magyarábban szólva kicsapongás, erköltstelenség ellen: mint éppen maga egy kedvelt, de nemes érzésű, magos erényű s a férjfitől is hasonlót kívánó, kegye-, mosolyával csak szűken, aszerénti érdemhez képest szerencsétlétő, minden aljas földi gondolatot {mint Wesselényi Poli(ksena) írja a belvederi *Apolloról*: nemes arc- s aj(a)kvonallal²⁷} megvető némben.

De az ily és hasonló ritka és nehezen tanálható ám!

Aki pedig oly szerencsés, hogy olyra akadott: az olynak, éppen szeretett tárgya megnyerni törekedése s magát annak kegyében (melyet avégre jó: ha soha sem mutat a nőnek bő mértékben, tehát mind a kettő egy mértékben egyszerre közelít s emelkedik egymáshoz, midőn különben vagy unalom, elhittség, vagy még többet kívánás következése az *igen* sokat nyert félnél) megtartani ügyekezése leghatalmasabb megóvója a rossztól.

Az is egy legnagyobb szerencse ajándéka (mint minden): de oly szerencsés, életem utóbbi nagyobb részét kivéve, nem voltam, míg ifjabb voltam, s inkább akadhattam én is a némberek szemébe: nyugalomba léptem után életem módja úgy hozván magával, hogy elvonulva éljek, különben is alkalmatlan s sok időbe kerül a kimenésre fölöltözködés, s vizitába kijárogatás, már ezután pedig csak lefelé száll (hanyatlik) az élet. Oly erősen szerencsés azonban még eddig, isten s nagy vigyázatom után, voltam: hogy legalább minden francból tisztán maradtam, ami is ma nagy ritkaság. Olykori ebbeli félrelépéseimnek egészségem gyengülése-, elrontására nézve elég kárát is tapasztaltam s tapasztalom: mert mint én voltam alkotva (csak abból is ítélve,

²⁶ A kígyónál mi rosszabb? a tigris; a tigrisnél? a démon; a démonnál? az asszony, az asszonynál? semmi.

²⁷ Paget Jánosné Wesselényi Polixena: *Olaszhoni és Schweizi utazás*. Kolozsvár 1842. Második kiadás: Budapest 1981. 40.

hogy minden magam rontása mellett mégis oly elmebeli szüleményeket valék képes teremteni): legalább száz évnyi életre számíthaték. De így, amint van, kell rajta megnyugodnom.

Másik hibám bizonyos, az igazság kiszolgáltatása mellett, hasonló szigorú igazságot váró, nem éppen nemtelen ambícióm (minek ugyan már egy része előbb a gyermeki s később a katonai nevelésben gyökerezik, de csak-ugyan jó rendén, részint a véremben is van, velem született): mi szerint Kristus, érzésem s ítéletem szerint csak tiszta tökélyes *isteni*, de nem véges lény, s tehát a Kristus által sem valósítható tanja szerint a kővel hajtót [!] (megbántót) kenyérrel hajtani s több affélét nem tanálok második természeté változtathatóvá; hanem a megbántóra meg szoktam haragunni (megmérgeződni, fölindulni, -lobbanni), s csak miután megalázhattam vagy megalázódott, alázza magát, igazán átlátva helytelenségét; megbánta, megtért: engesztelődhetek (nehezeckén s csak későbbre) ki. Azért azonban semmi rosszat ellenfelemnek nem kívánok, hanem csupán annyit s azt: hogy világosodjék föl, helytelen magaviseletét lássa át, s térjen jó útra, s legyen egyesség.

Visszatérve: „Bue”-ból szintúgy válhatott (a) Bolya: mint a régi „puculnec”-ből, „muganec”-ből {(mint Béla király nevetlen írnokjánál láthatni, hol a „c” latinuson, tehát (jeleni példában) „k” gyanánt, vagy hatással használta-tott} az eddigi „pokolnak”, „magának”.

Az anyám anyjának tán egyik ük- vagy ős vagy szülő- vagy nagyatyja pedig nagycsúri szász pap volt, és így bennem szász vér is van, s egész életemen által (nagyobbára) állhatatosan folytatott, elejétől fogva kitűzött célom felé intézett működésem valóban eddig inkább a szásznak volt tulajdona, a magyar tűz ezelőtt (illő kivétellel) atyámként is gyakran hasonlítván a szalmatűzhöz. A magára nem eléggé vigyázva, máson kikapni hajlandó, szeretgető magyar ugyan a szász emberséget szokta szalmatűzhöz hasonlítani: de méltatlanul. A magyar, ahol szerét tehet: mind gúnyolta a szászt (noha az országgyűlésen is a „Luftne de Besch”, „sprach en de Muresch Herr ne lest dea deinen. Deiner ein Frieden fueren”-re²⁸ nyert felelet: mi szerint a szász sokat tud tűrni: de nem fél: eléggé pirítható volt az igen jókedvnek, pajkos-, csintalanságnak) s természetes: hogy a szász is megilletődik, s emberileg érezve a méltatlanságot: kedvetlen kedélybe, Stimmungba, feszültségbe, dispositioba jó a magyar iránt. Legyen csak a magyar is illő kíméléssel s igazsággal hozza (mi, erősen reménylhetőleg, nem sokára meg is lesz, részint még tanom *nélkül* is, tanom s tervem által pedig teljesen bevégeződve, annak következtében minden ember sem nem *többnek*, sem nem kevesebbnek nézetvén: mint *ember*, ha eddigi beszédjük néhány hanggal s szokásuk némileg különbözött is, midőn, hiszem, szorosabb értelemben magyar is, s

²⁸ Loholj az erdőbe, fulladj a Marosba. „Bocsásd el, Uram szolgádat békességben.” Lukács evangéliuma 2,29.

általában hány ember, annyi nyelv, szokás, természet, lelkület vala, melyek azonban ezután mind közelítni, hasonlólótni fognak egymáshoz). Meg kell adni: hogy a szász, ha nem is a székelynél, de a magyarnál sokkal állandóbb jellemű, jobb ügykezetű, szorgalmas, okos (előre-néző, s -látó, igazán *circumspectus ac prudens*), a magyarnál sokkal rövidebb, egyszerűbb, tisztább, józanabb, okosabb, igazságosabb, a *természet* törvényéhez közelítőbb törvényekkel bír, s okossága s jelleme *becsületjére* mondva: a törvényt megsérteni sokkal félénkebb (báris különben: mikor helye van: ő is tud emberül talpán állni), tehát igazságosabb {úgy hogy legtöbbször inkább bízhatni egy szásznak (adott) *szóvában* s kéz-adásában, mint fő- és al-rendű magyar nemeseink leg törvényesebb idomú köt(elező)-levelei, s hypothekaul lekötött minden uradalmaikban}. A szász, *különös* eseteket *kivéve*, az minden helytelenségei, tévelyei mellett, más keleti s más népekkel együtt, a műveltségökre oly kevély s magukról, okosságukról isten tudja mi sokat tartó európaiakat valóban megszégyenítő sinaikkal együtt {sok egyebet elhallgatva: mily becsületére, dicsére válik közelebből (az újabb időkben) Sinának: hogy a mákony (opium) bevitelének fegyverrel is kész ellentállani, sőt annak ivóira nem kisebb büntetést szabott, mint nálunk van mérve a gyilkosoknak? mint-hogy valóban a szesz itallal élő lassú gyilkosa is (akármint is csak helytelenül élénckedvén, okoskodván ez iránt *Voltaire*) előbb magának s azután (mint gyengét nemzendő, szülendő) ivadékának, végre az oly italokat, szereket készítő művészek idejének} (kikhez, mint általában a phlegmatikus, csendes, de hatalmas folyam módjára állhatatosan, huzamoson, folytonosan, kitartólag működő, a magyar által ismét „tortyos”, „bugyigós”, „tökös” s isten tudja minek – de perse csak inkább mikor 12 magyarral ül egy német egy boros asztalnál – gúnyolt, csúfolt *német* sokként is hasonlít), természet törvényje szerint, méltán azt tartja (köz mondás szerint): „kaparj kurta: neked is lesz”; s „ha egy nem művel földet: egynek nem szabad ennie”; s „ha egy nő nem fon, egynek mez(i)telen kell járnia”, s annyiban s azért, ezen elvből: ő nem könnyen ad helyes ok nélkül (miért is a „fukar” s „irigy” nevet szeretik ráragasztatni), jelesen szállásadás dolgában, mi alkalommal azt vitatják: hogy mindaddig utasítja a jobb alkalm(atosság)ú szomszédhoz, míg az egész faluból kifogy a vándor (magát a falu végén tanálja); de báris sokat jártam közöttök, soha szállás híjával nem maradtam, sőt gyakran, vendéglő után tudakozódván, a legelőkelőbb szász gazda önkényét mondá: hogy a fogadó rossz, de ad ő jó szívvel jó szállást.

Hogy, tapasztalásból tudván: hogy sok rosszféle ember jár, nevezetesen mesterlegény: ki a jótét(emény)ért még meglopja; sőt nem ritkán olyak is, vagy éppen maguk vagy cselédek, kevélyen s azonban cudarul (az okozott alkalmatlanságot nem illőleg úriason megfordítólag, jutalmazólag) viselték magukat: kissé meghűlt, fontolgotóbb lett, elidegenedett, előbb jobban körül-

nézi magát, kevésbé kész a kapu- s ajtónyitásra s vendégfogadásra, szóval magába zárkózottabb, szorítkozottabb lett, a (biztosító) útlevél (passus) senkinek sem lévén homlokára írva, s az emberséges külszín is gyakran csalván (megtromfolván) a könnyen hívót: az természetes, és csak okosságát bizonyítja. Azonban ritka nemzetbeli hűz úgy egymáshoz, tart egymással, s segít rajta (ha különben jó ügyekezetűnek tudja, ismertetik) lehető bajában, szerencsétlenségében, mint éppen a szász s a zsidó is; mi szerént szász és zsidó koldust alig is láthatni, s tán ritkábban: mint fejer (fehér) bihalat (bivalat) vagy verebet vagy télben (nálunk) fecskét; midőn a magyartól (de inkább itt is csak az előkelőket értem: mint a mindenütt *egyéneknek* perse mindenik félnél *kivételével*, vagyis itt csak a néposztályt, a nagyobb részt értvén) természetesebb, még inkább természet állapotjában maradott, élő, tehát romlatlanabb (erkölcsű) s iskolailag tudatlanabb, de józanabb, egyszerűbb, egyenebb, épebb ítéletű; jobb, nyíltabb, emberibb, fogékonyabb érzetű, indulatú al-népet, felekezetebelit, akar szomszédját, akar rokonát, fiát, testvérét gyakran akar az éhség, akar ördög is elvihetné, azaz: akarmi baj érhetné, anélkül hogy: csak érezné s részt venne is nyomorjából a vagyonyjában feszengő szomszéd. Ily rossz testvér Gergely öcsém s ily rossz atya most s legalább azzá vált gyermekségem óta az enyim; én pedig (báris annyira megsértett, és annak következtetésül, sértettük egymást, hogy szinte kiolthattunk volna egymásban minden jó indulatot) valóban semmi rosszat atyámnak, s egyiknek is, általjában egy rossz embernek is, nem kívánok, csupán annyit s azt, hogy *eszére térjen, tévelygését s méltatlan tettét lássa át*. Atyámnál pedig sajnos vad és gyökeres gyűlölség uralkodik, dühösködik irántam. Azonban reménylem, hogy Tanom (azáltal ismervén meg ő is nagy későre engem közelebről) őt is megfordítja, s nincs mód (ha csak ember), hogy meg ne adja magát. Ily legnemesebb bosszút s győzelmet kívánok én rajta nyerni.

A domáldi szászok (kik között egy kis jószágocskánkban több évekig laktam s írtam tanomat) már a nép szaporodásával igen kicsinek, szűkké váltak tanált jóforma, szász mód s szokás szerént kötemplomjukat rövid határozás, tanátskozás után, nagy frissen temető-talpából leronták {melynek alapjában, azt mondják, akkora kövek voltak, hogy egészben semmiként nem voltak [képesek] (mesterségesb emelőszerek hiánya mellett) azokat megmozdítani, míg el nem darabolták, s részenként nem bántak velök}, s 18 (!) hét alatt sokkal nagyobb s meglehetősen városban is megjáró (szinte a marosvásárhelyi Szent Miklós utcai, vagyis kisebb evangeliko-reformatum templomhoz tehető, avval alkalmasint hasonlítható), szép, ügyes, derék templomot állítanak, építének föl; s ami több, s sok haszontalanság helyett, például, s szorgalomra s ön-erőre támaszkodásra, s jó rendre, törvényre nógatásra, indításra (buzdításra) újságban kiíratást, hírlelést inkább megérdemelte: *senkihez* nem mentek kéregetni, koldulni segedelemért, csupán egy szomszéd falubeli magyar

birtokostól kértek költsön néhány ezer R[énes] forintot, roppant (generosus) kamat mellett, s az ön-adósságukat is mindenestől (tőkét, kamatot) egy év betölte alatt, eladott ekklesia erdeje árából (becsületesen) be- s lefizették. Melyik magyar s székel falu is tette ezt meg?

Az afféle műre tűznek kell az ereken folyjni; s oly vállalat s hatalmas kivitel nem mutat gyáva hamu-lélekre.

Azon építés beveződéséig az ekklesia s a falu öregei (a szász faluknak a politikai törvényhatóságokat kivéve) közvetlenül ítélőszékek (forumjuk) által határozott, kiszabott büntetés alatt, minden háztól minden nap (*az innepnapokat sem véve ki*) egy egyénnek meg kellett az építésre segítségül jelenni. Mit nem lehet egyes erővel, jó egyetértés, intézés mellett kivinni? Úgy a Babel tornyát is fölépíthették volna; de mi annál s minden Szent Péter templománál (ha a holdig s napig érnének is) még sokkal fontosabb s nagyobb: a fönn szóban forgott főtervünket létesíteni. – A kéregetésre nézve valóban (megvallom) annyira undorodom kivált az áhítatos (ajtatos) ábrázattal megjelenő templom-kéregetőktől (jól látván: hogy minden templomok építése által, mellett az erkölcs s köz-jó nem hogy elő-mozdítódnék: hanem még süllyed) csak undorodom, s annyiban inkább megmenekedésért s szégyenletből (átallva) nem adni: nehogy a rövidlátású s csak a külszínből ítélő, a dolog beljébe, lelkébe, fenekébe pedig nem ható, vak s legfőlebb *vakbuzgó* al-nép „rossz keresztény”- s tán éppen „istentelen”-nek tartson lelkében: mint jó szüvből, midőn látom a templomok építése célszerűtlenségét. Hozzájárul: hogy előre látom: mely nagy részét sikkasztják gazul el sokan, s többnyire a hozzá férhetők közül a begyűlt özvegek.

A bécsi nagy árvíz óta divatba jött köriratok által a *katonai*, de nem úgy a polgári renden, úton {hol az országgyűlési írnokok számára fölszedni kezdett ezüst garasokról is az ország-gyűlése elbomlása (-oszlása) után későre szólíttatott föl a garasokat fölszedett egy szolgabíró a számadásra, s hol általában nincs vége-hossza a lehető csalás, huza-vonás s minden alacsonyságnak} (hol, különös esetet kivéve, bízhatni a szánt pénznek elrendeltetése helyére leendő eljutásához) fölgyűjtetni szokott özvegek (többnyire egy ezüst R[énes] forintnyi) gyarapítására sokkal jobb szüvvel adok; noha ott is jobb szüvvel adnék: ha tudnám: hogy jó *iskolák* s jó *tanítókról* is lenne gondoskodás, azoknak számára is fordíthatnék.

Ugyanis igazi jó *iskola*, igazi *népnevelés* a legelső szükséges út, mód a köz-jó(lét) emelésére, s a templomoknak sem kell egyébnek lenniök iskolánál (attól nem kell megkülönböznöniök). Az iskolák is jobb rendben állnak, s józanabb intézetűek a szászoknál, mint a magyaroknál. Egyik fő helyes dolog s oka a szász nemzet számához képest nagyobb erejének, virágzásának, haladásának az: hogy náluk (egy, két újabb különös kivétellel vagy mellett) nincs nemesség, hanem minden tag egyforma joggal bír, s egyiránt juthat bármily

magos hatású állapotra; mi már, hála istennek! Magyar-honban is elkezdődött {hol tán már-már a zsidó s oláh is lehet akar al- s akar főispán(y) s a többi}, s erősen reménylhetőleg meglesz nálunk is, s mindenütt. A szászok továbbá a kül(ső), *német*-honi, jelesen *szász* királysági (a többihez képest) erősen magos fokon álló műveltséggel ügyekeznek haladni, egy lépést tartani, pár-vonalban maradni, magukat még mind annyiban odaszámlálván, -tartván, s a tehetősebbek fiajikat is *Berlinbe* satöbbi küldvén akademiákra (mint az oláh-honiak *Parisba*).

Egy rövid nemzeti jellemvonalat ábrázoló, jellemző, ha tán csak ráfogott anekdotai, noha erősen ismeretes történetecskét említek ez alkalommal. Egy frank egy szekeret készítvén {noha *scytha* eleinkről állítja Dugonics a szekerek s kocsik (hintók) fölтанálását, azokkal legelőbb élést} s azt egy oláh, szász s egy magyar meglátván, s vágyván rá: tanakodtak, miként tehetnék azt magukévá (foglalhatnák el). Minek folytában (következéseül) az oláh azt javasla: hogy *lopják* el; a (vigyázóbb s némileg becsületszeretőbb, azt inkább féltőbb, szégyenhez szokottabb) szász tanátsosobbnak tartá azt (jó móddal) *elcsalni*; míg a magyar elhatározá azt (minden keringés, tétovázás, vitatás nélkül, egyenesen) *erővel* elvenni. – Fölösleges említenem, hogy e beszélyt s inkább költeményt főleg s különösen (kivált) büszke, lehetőleg erőszakos s hatalmaskodó, s azonban örömet csak elejlik dicsőségére s azok által szerzett örökségökre támaszkodó magyarjaink szeretik emlegetni; hihetőleg tőlük is kerülvén, eredvén a dolog, mint a következő sületlenség is. Az isten Szent Péterrel egy asztal mellett borozván s dohányozván: valaki kopogtat az ajtón. Beeresztvén, kérdi tőle az isten: „ki vagy?” (derék mindentudást tulajdonított e sületlenség szerzője az istenének). Ez felelvén: „én, uram, egy szegény frank vagyok”; az isten egy oldalszobába küldötte. Hasonlólag igazított be egy belépett angolt. Egy azok után meghunyászkodva (mély alázatossággal) megjelent pedig az isten tudakozódására ki (légyen)sége iránt, azt felelvén: hogy ő egy szegény szász (volna): azt viszonzá az isten: hogy nem tud(na) nemzetsége felől, azt nem ismerné, s dorgálódása közben Szent Péter által oda világodván föl: hogy a fiú-isten mesterkedte volna a szász nemzet idomítását: azt mennydörögte feddőleg, pirongatólag a mindenható (azon egész dolog) elmaradhatott volna; „mit ártja magát (elegyedik) a teremtés dolgába!?” Előállván végre egy hatalmas ügyes ember, kiderült homlokkal, vidám tekintettel s főleg kipödrött (facsart) akkora bajusszal, hogy némileg még az atya isten maga is meghökkenve (itt perse nem az igaz valóságos isten ellen lévén vétve: hanem csak azon költött istenről van szó), de mégis megörvendve: Szent Péterre nézne ily szókra fokada (fakada) ki örömtelve a mindenek teremője: „nem is kérдем, ki vagy: mert rád nézve látom: hogy *magyar* vagy; gyere (barátom!) ülj le ide (mel-lénk), nesze pipa, igyál egy pohár bort (nem is nektárt).” Az ily semmiségre perse legfőlebb elmosolyodhatik az olvasó s halló, s csak azért hozám elő,

hogy példával adjak alkalmat azon megjegyzésre, mi szerént ilyekkel sértvén a magyar a szászt (ki is, azt mondják, nem kevésbé tud a magyarról s fájdalom, tán érdemlettebbül, méltóbban, valóbbszerűleg, költeni), nem csoda, ha ez sem állhatta a magyart, miért s általában illő nemes kristusilag emberszerető érzésből jó lesz fölthagyni az afféle gúny-gondolatokkal. Én valóban mindezek mellett s után a magyar nemzetet s nyelvet különösen szeretem, s éppen jóvát kívánom eszközölni, mint az is bizonyítja: hogy tanomat *magyarul* írtam, s írom jelenit is: jeleltem ki némely árnyék jellem-vonalokat élénkecskén az azoktől óvakodásra ezután. Egyéb aránt éppen nem akarok boldogító, idvezítő tervemmel csak a magyar nemzetre szorítkozni: az *egész emberi nem* általános boldogítása {mennyeiben, mint (egy) eszköz: én is hatván a véghetlen isteni tervben: úgy szólhatok}, s az *idvesség útja kijelelése* (melyet el is kezdettem, s naggyában, alapját állandólag megvetve, véghez is vittem) fekszik nekem szűvemen. Mi fölséges, édes nyug(od)almas, megnyugtató, csendesítő, kielégítő, bátorító érzés lesz: ha minden választékok leomolván (de csakis, nem sokára leolvadó, *jég-várak*), az igazi elme-világ- s lelkesülő melegtől leolvadván: az ember az embert embernek nézi?

[...] ²⁹ *reménylem* is: hogy határtalanul tökélyesül(end)ünk.

A 85 évesen megholt Nutt'nról (angolul *Newton*ról) állítják, hogy szűzen holt meg, s hogy közel halála felé röpke mosollyal azt mondá: „csak ugyan mégis (igen) sajnálom, hogy egy pillanatnyi időm sem vala: a nőnemet megismerni”. E valóban még sokkal nagyobb ritkaság: mint a Newton óriási talentoma. Hanem azt kell hinnem, hogy az oly ember nem annyira *meggyőzi* magát: mint inkább nem is *tusakodik* igen sokat azon másnál leghatalmasabb ellenséggel; a másfelé lett elragadtatása (mint Newtonnál, ki korán ifjan már a csillagok közé merült gondolatjában) részént elfogyasztván, -apasztván, földolgozván az elme-remekeire is éppen szükséges nemi nedvet, részént nemes jóféle irányja, hajlama *el is feledtetvén* vele a pillanatig édes, de a legtöbbszörre a sírig azután keserű, mérges gyönyörre még csak gondolni is – részemről erősen vigyázván, minden nemű bujasenyvtől (francról), mitől ma kevés Venus hőse marad ment, istennek hála ugyan tisztán maradtam, s még eddig általában tiszta vérnek örvendhetek, de egyébként meg kell vallanom, hogy én is adom sokként az árát, különösen annak következtében {főleg hoemorrhois, gyomorgyengeség, könnyen hűlés, gyakori inláz, főfájás s szem- s hallásgyengülés s a fatális gyengítő mag(v)kiömlések (pollutiók) által} annak, hogy én sem éltem, folytattam koránt is oly szent életet, melyet kellett volna, vagyis (ez hiábavaló, oktan kívánság vagy állítás lévén), s istennek hála én elég bölcs lévén arra: a valóságon, mint a jó isten akaróján, ha (mint nem isten) tettel valóságban (*in concreto*), gyakorlatban nem is éppen mindenkor egészen,

²⁹ Tussal kihúzott szavak miatt értelmetlenné vált mondat.

legalább *elv* szerint *tökéletesen* megnyugodni: inkább mily életet kívánok s reménylek az általom javasolt új alkotvány s életmód szerint, s reményében *magunk* iránt is, kik e földön az ostoba (balgatag) s lelketlen nevelés által már el vagyunk nagy részént romolva – szóval egy Newtonnál azt hiszem: hogy az előbbeni okoknál fogva a nemi ösztönt nem annyira magáni uralkodás által, okos erővel nyomta el, fojtotta meg magában: hanem az inkább magától (ösztönszerűleg) fojlódott meg, s nem is dolgozott benne oly erősen, s nem is kapott föül benne azon finom s azonban oly hatalmas nedv, a férjfiúi magv, hogy az attóli megfosztódás után mindenek fölött, ha természet rendje ellen, vagyis, mit avval egynek lehet tartani: s mértéktelenül *erőltetve* esik – az egész, bármily óriási test nevezetes (tetemes) bádjadtságot, ellankadást, kedvetlenséget, erővesztést szokott minden állat érezni („*post coitum omne animal triste*”),³⁰ a magával nem bíró, tűz- s bátorságteljes, magosan fölágaskodó, délceg, büszke mén(ló), a meghágás után, azelőtt hatalmas mén (csődör) nagy reménységű tagja egy hitvány ráncos rongy-idomú bőrbe zsugorodik (húzódik, vonul öszve, búvik, rejtezik), s nem nyeri többé egy darabig az ő gyönyörét, örömtöli elragadtatását, s vágóját jelentő nyiháhá-ját; a vad bika is lehangsúlyából a meghágás után, a (bak) hím fülemüle csak szent János napja táján történő párosodása idejéig énekl, csattogtatja elragadtatva az est homályában kedves kis melyéből s torkából annál inkább hatalmas vastag s erőteljes hangját, bámulandó gyönyörű szerelem-daljai csaknem lángelméjű változtatásokkal (*genialis variatiokkal*) (a részben különös kivételt csináló tán minden más állatok között: melyek többnyire, nagyobbára mind ugyanazon egyféle hang ejtetik), s hódítja magához a nőtényt, melyet megnyervén: elnémul, hasonlólag járván a legtöbb férjfi s néember is a kicsapongásba vagy rossz házasságba esvén, gyakran válván a sas emelkedésű férjfiből egy levágott szárnyú verébhez hasonló, elaljasult, gyengült valóság; a néemberből pedig, a legszentebb irányú erkölcsükből a legalacsonabb szemét-személy.

Legbiztosabb s egyedüli bölcs óvó-szer tehát azon legveszélyesebb kísértet ellen: oly alkotványt, törvényt, életmódot, rendszert fölállítani, s a *fölnőttek* által úgy neveltetni a gyermekeket: hogy kísértetbe *esésre*, menésre még csak az alkalom is lehetőleg elkerülődjék.

Erre nézve is megírtam fönn véleményem, s intézetemet, mit legjobbnak tartok. A dolgot minden oldalról meg kell vizsgálni, s alig lehet eléggé ügyelni.

NB. Csak ha a fi-nem a nő-nemtől elejétől fogva tökéletesen külön választatik (az itt írott s javasolt módon), s megért, komoly s jó jellemű nevelők által vezetettnek (a fi-gyermek perse férjfi, a lyán néember nevelő által): lehet reményleni s elérni, hogy *minden trágár* beszédek s rossz példák (melyek mindketten a fajtalanságra, elromlásra fő indító okok, annak fő kút-fejei), s

³⁰ Párazs után minden állat szomorú.

melyek hatása nélkül, legalább a cselédek s más hasonlóul rosszul nevelt gyermekek szájából, sőt néha a gondolatlan, lelkiismeretlen szülőktől is [...]³¹

Már a néember *idom* megpillantása is a leggyöngédebb oly korban, melyre már a gyermek visszaemlékezik: egész életére megmérgezhethi életereje s annak paradicsomi boldogsága forrását. Már az öltöny különbözősége is igen föltűnő a gyermek előtt; s a néemberi öltözetet már ingerlőbben, tehát veszélyesebben ki nem lehetett volna gondolni. A néberek maguk okoskodták azt ki: jól tudták ők, miért. [...] * s jó szűvvel, nagy készséggel élván azon jogukkal: hogy a mesterkélts divat [...] ³² s nem kíván élni a férjfiak ingerlésére, tüzelésére, nemi ösztöni vágyak fölébresztésére (mit ugyan erősen szeretnek), szóval maguk megszerettetése azon jogával, mi szerént akkor (szinte mint a mese szerént *Venus* a tengerben vagy *Diana*) csaknem meztelen jelenhetnek meg, s mutathatják, kiönthetik kecséiket a férjfiak hiúzként vadászó szeméi előtt – s veszen magára némely szemérmet, ájtatosságot *affektáló* nőcske, vagy sovány, de férjhez menni vágyó lyánka: hogy fonnyadt s ijesztő csecsetlenségét (elhervadó testét) eltitkolja, s azon jó forma helyet, melyet a hatalmas csípő- s farcsontoknak s dagadó kemény húsnak kellene betölteni: csalni, vakítani ügyekező (de a szemes s élénk férjfit meg nem csaló, annál célt nem érő) *surrogatum*-, pótlékkal kitöltse, tán hat szoknyát, s isten tudja hány fersinget (tán abranccsal, kétfelőli faracskájára rakott párnával is) – ha, mondom, az asszonyok csupa ingben ferednek, mint pedig feredik minden igazi ép, deli s a férjfi szemétől valami *hibája*, *hiányja* miatt nem félő, irtózó néember, asszony és lyán, e jogot még ma is megengedvén a természet – sőt nekem még ingben, gatyában (gagyában) sem esik jól a fördés, a testhez lapuló vizes fejrémű kedvetlen érzést okozván –, a férjfiaktól nem is kíván ma is a szokás, asszonyok társaságában feredve is többnyire egyebet, mint egy kurta feredőgatyá magára vevését: kivált ha ingök vékony gyolcs (kivált ha pergál vagy batiz): az átázván, mikor olykor (néha) föl-fölemelkednek, állnak.

[...] Csak a teljes, tökélyes, általános *különválasztása*, elejétől fogva {a fél évi szoptatás, vagyis (csecstőli) elválasztás után}, a két nemnek tehát egyetlen mód a trágár beszédek s példáktóli tisztán megtartásra s megmentésére a gyermekeknek s így (egy) épebb, erőteljesb ember-nyom alapja megvetésére, sőt az emberiséget eredeti ártatlansága, paradicsomi állapotjairai visszavitelnek.³³

1086. 378×228 mm, fehér és világoskék papír 15 ív és 16 levél 92 lapján hasábosan tintával írva

³¹ A [...] *-gal jelzett helyeken Bolyai tussal mondatokat húzott ki.

³² Kiolvashatatlan szavak az áthúzások miatt.

³³ A sok kihúzás és a kézirat szakadozottsága miatt olvashatatlanná, illetőleg értelmezhetlenné válik a szöveg.

Címlapterv és előszó a Mel-tan első kötetéhez

TAN BOLYA- BOLYAI JÁNOSTÓL MEL-TAN ELSŐ KÖTET

Azaz TAN három, egymástól külön-választott, *oly* részben: *melyből az egyik „üdv-tan”, az egyik „mel-tan”, az egyik „mul-tan”* című; a mel-tan az üdv-tan *magyarázatjára*, a mul-tan pedig a mel-tanra vezetésre való: mi három rész között azonban még nincs *lényeges, változhatlan, szükséges, rend-szeres rend*, vagyis *összefüggés*; hanem a mel- és mul-tan, kivált az utóbbi, a *jelen* idomban, s részint a *lényegre* nézve is, az üdv-tan *három első* címével – tehát a *szerző* nevével is – együtt, *csak* a jelen- és az itt kijelölt darab jövőkorhozi alkalmazásért, tehát *csak ideig*, szükségesek.¹

Az üdv-tan *közvetlen* célja pedig, legalább *lényegére* nézve, a *minden-tan-, mindenség-tan-*, vagyis *minden* a Világon lehető tanokból, részint az, *előbb-hátrább, minden okos-lény elkerülhetlen* üdvére *elkerülhetlenül* szükséges – de még eddigelé, tudtomra, sőt hitem szerint, minden tömérdek derék, nagyszerű s néha ugyan éppen *colossalis* tan- s egyéb művek mellett, föld-gömbünkön, hiányzott; részint az Emberiség vagy annak nagyobb s kisebb része- s hatáskörébeni s általa, ön-üdve mellett, anyagilag jobb állapotot nyerhető érző-társaira nézve *köz-hasznú*; részint, az emberekre nézve legalább, *igazán, valódilag, lényegesen* érdekes tanok *tökéletesen jó* rendű, rendszerű és tökélyessé tett nyelvünköni *alapítványja, elkezdete*, kijelöltvényjével az út- és módnak, a reménylett bármeddigi tovább-folytathatásra. Az említett határ-időig pedig az olvasást, *legalább* a címre nézve, *bármelyik* részen lehetővé kezdeni; az *üdv-tan*bani lehető megakadás esetében *magyarázat* a *mel-tanban*, s erre nézvei bővebb értekező a *mul-tanban* levén; s *oka* ez némileg új divatú *külön-választásnak* – melynek eszméjéhez csakugyan illő megjegyezni: hogy valami *hasonló* találtatik már a köz-tiszteletű Szász Károly *Parthenonja*² XXXI. lapján is: mi azonban mégsem egészen ez – az levén: hogy az *üdv-tanban* nem csak a *szellem-, lényeg-*, tehát a *rend-szer-*, hanem az *idom- s test-*, tehát *a nyelv s egész külső szerkezete*, általában az *elő-adványra* nézve is, tökélyesmit, jelesen tökélyes-tant óhajtván a földön is, annyi év-ezred s annyi millió ember működése után, hiszen már egyszer ugyan mégis végre nagy-valahára létesíteni s előállítani, azonban

¹ Ezt az első mondatot Bolyai egy vonallal keresztülhúzta.

² Szász Károly: *Parthenon*. Magyar nyelv-tudomány. Nagyenyed 1839.

bármely nyelv ugyan, jelesen a magyar nyelv, legbelső, eredeti – de tudtomra, sőt hitem szerint, a földön, még mind eddig, ki nem fejlett – *szellemére* nézve ugyan ép, *ki-tűnő derék, józan tapintatú, szerencsés választású, egyszerű s gyönyörű, sőt általjában tökélyes, igazi philosophusi és éppen mathesisi szellemű, s Őseink láng-eszére mutató, azt bizonyító* levén, de illő elég figyelés, ügyelet, vigyázat, örködés, gond, számba vevés, a jelen földi nyelvek, következtetlenségekkel s kétely- s kétségekkel elárasztott, irtóztató hosszas *voltuk*, teste, külsője s csín-ellenes szerkezete, általjában *beteg és nyomorék* állapotja miatt, a *tökélyes idomban és szabály-szerűleg* még csak a megszólalást is *lehetlenné* tevén: *tökélyes* tan előállíthatására mindenek előtt *elkerülhetlenül* szükséges: *nyelvünkkel rend- s tisztába* jönnünk, s a végre némi betű-, szó-, más jel- és jegy-magyarázatok adnunk: mi vizsga- s eljárásra azonban nyilván csak a jelen nyelv nem-tökélyes volta miatt s *csak* addig levén szükség, míg – mit is az itt javasolt út- és módon, erős remény szerint, nem sokára elérhetni – a *tökélyes* nyelv, legalább nyelv-tan – azaz: ha tán nem is éppen tökélyesített nyelvünk *teste, tömegje*, szovaink idomja s ejtése, *legalább* annak *szelleme*, vagyis *elvei, szabályjai, lényege* – általánosan elterjesztetik: az ily tanokat, mint *csak* illő elterjedés- és életbe léptük, divatba jöttük, gyakorlatba vétükig szükségeseket nem találhattam illő és célszerűnek az *állandó lényegű* tan *elébe* bocsátni, s az által amannak tisztaságát, fényjét meghomályosítani, bemocskolni, besározni és salakosítani, szépségét borzosítani, s az Olvasónak az által azon tév-hitre alkalmat adni: mintha mindaz *örök* lényegű volna: hanem legtanácsosbnak tartottam az oly magyarázatok, *commentárkényt*, „*mel-, mell-,* vagyis *mellék-tan*” cím alatt az üdv-tannak *melléje* tenni, kény szerinti használhatásra az üdv-tan olvasásakor.

A mel-tanbani mind *jel-*, mind *dolog*-magyarázatokat is azonban újságuk-, könnyebben átnézhetés- és kényelmesebben megtalálhatásért célszerűnek tartottam *minél rövidebben* előterjeszteni.

Mivel továbbá, mind a mellett is: hogy ugyan *jeleket idomítani*, vagyis *sáját nyelvén* szoknija kinek-kinek, természet szerint – Atyámkényt az egész tollas seregből, az ég madaraikényt –, elvitázhatlan joga van: az okos, eszes, bölcs jel-, tehát nyelv-alkotó jeleinek minél szűvesb, gyorsabb és számos bementet, elfogadtatást készíteni s nyomni törekedik, s *azért egy felől a lehetőségig a már minél többeknél divatozó nyelv szerint szólal meg; más felől pedig az elkerülhetlenül* szükséges, bár *köz-hasznú, legalább érdekes* új jelei *eredete- s annyiban* okára, a *szükséges és kedvelt, jól eső átmentül, hídul*, az *addigiból* az újra az Olvasót ügyökezik rávezetni. És e földadatot, melynek megfajtvényjét, mint szer-fölött hosszas és kitérő, tartóztató s csakugyan *kevésbé lényeges- és állandót*, ismét hasonlóan illetlen- és célszerűtlennek találtam a mel-tannal öszvezavarni: *különválasztva a mel-tanban* kísér-

tem meg s reményem is elérni; e rendelkezvény, intézkedvény által azon kíváncsú és köz-hasznú célhoz jutó: hogy az új jelek idomítása-, választására nézve *csak a származat* mutatkozik elő, vagyis rögtön a már kész jel magyaráztatik meg; nem kevertetvén öszve a cél felé gyorsabban s lényegesben haladni kívánó olvasót hátra-tartóztató *származása* útja, módja azon jeleknek. Ha *ön-ízlésem- s kényelm-*, egy szóval *ön-érdekemet* tartanám szem előtt: ez *ideigi* tanokra nézve főleg a mel-tanra szorítkozok, vagyis a mul-tant csak nagyon rövidbe szorítom vala: mint melynek nagy része *előttem* ugyan, mint kevésbé lényeges, célra siettető s szellem-tápláló, éppen *előttem*, nagyon unalmas, magosb éldelet nélküli, s azonban *anyagilag* fáradságos foglalkozás.

Azonban főleg a megrögzött és hosszas elő- és bal-ítéletektől elfogultak számára és kedveért köteleességemnek tartottam: mind az új jelek választása, mind azon új tanoknak: melyekben az eddig divatozóktól – perse nem újítás-kórságtól szerencsétlenül átjárva s vizsga s választás nélkül vakon elragadtatva s különködésből, hanem – *elkerülhetlen szükség*, bár köz-haszon, legalább *jó* ízlés és csinért *kénytelen* valék némileg eltávozni, azon új tanoknak is – mondom, lehető világos fénybe helyezése és szilárd alapítása, megállítása s fölemelése tekintetéből, némi a mel-tan körüli fejtegetvényeket tenni: melyek, erős remény szerint, *bővön* elegendők lesznek arra: hogy a legel-átalkodottabb s magát az utósó csepp vérig ótalmazni és meg nem adni elszánt hit-ábrándost is némi általa jobbnak talált útra vezessék, térítsék. *Ragaszkodnunk kell* ugyanis, *természet szerint*, keményen a *régi* szokásainkhoz és irtóznunk minden újtól; de *csakis azért*, *annyiban és addig: miért, mennyiben és meddig* a réginél *jobbnak* látszó újat *nem* találunk. *Ellenben éppen oly mohón kapunk*, ismét *ugyan természet szerint*, *minden újat*, újdonság-újat, de megint *csak azért*, *annyiban és addig: miért, mennyiben és meddig* a kínálkozó újat a réginél *jobbnak* látjuk. *A megismert jó követése-* s az *ugyan megismert rossz kerülésére fölösleges bárkit is nógatni, ösztönözni, unszolni, ébresztetni, serkenteni, gyújtani, buzdítani, lelkesíteni: elég arra megérteni: mi a jó, és mi a rossz; amannak követése s az ettől óvakodás perse önkényt következő: mint például kétségen kívül tökélyesen elég volna az általa gyönyör-tengernek hitt, de szárnyait elperzselő s őt vég-vesztére becsaló gertya-lángja körül röpdéső esti lepkével megértetni azt, őt figyeltetni arra: hogy a tűz *éget, fájdalmat* s könnyen nyomorékságot s halált is okoz, a végre: hogy, *fölsőbb köteleesség, tehát éldelet nélkül* – mint például a szerencsétlen ábrándú s iszonyú embertelenül, részint a *braminok* aljas ön-érdekéből, részint a kimúló férjek alávaló féltékenységből, égő máglyán föláldozott kelet-indus nőknél –, a *tűztől magát, minden abbeli törvény, parancs, kül-erőszak nélkül* is, óvja. Sőt amennyiben lélek-tani s emberi természeti észre-vétel szerint, az *adott ok nélkül* tilos gyümölcs a fölsőbb műveltséggel,*

érettséggel még nem bíró emberre nézve némileg még ingerlőbb, több kíváncsiságot gerjesztő, több édességgel *kínálkozó* vagy *-et ígérő*, kísérletre inkább kísértő a szabadon kitártnál – *a tudatlanság, bizonytalanság* az okos lényre nézve szellemileg hasonló nyugtalanító s gyötrelmes levén: mint a bizonyos rossz anyagilag –: még éppen célszerűtlen és félszeg egyéb aránt bármely jó törvény, rendelet is, mind addig: míg elégséges oka, célja, haszna, üdvös volta is meggyőzőleg elő nem adatik, s némileg a rendelet *bizonyos, szárazon* s hasonló dacot szülni szokott daccal adatik ki. Követni is szokták azt a Fölsőbbek: amennyiben a Rendeleteknél lehetőleg ott szokott állani azoknak oka, alkalom-adó körülményje s reménylett jó-hatása, sükere is. És Horatzkényt: *A mindent elszenvedni merész emberi nem rohan át a tiltott vétken*. Csak illőleg és tökélyesen kifejtett s meggyőzőleg vérbe oltott *tan* lesz képes az embert a kísértettől, gonosztól s némileg, nagyobb, kisebb mértékben *ön-ördögségétől* meg- s poklából kimenteni, -szabadítani, -váltani, s *ön-angyaliságát* benne mind inkább s határtalanul tisztulva s érve fejteni, s örök-életét mind mennyeibbé tenni.

És, a fölebbi tekintetben, csakugyan a mul-tan *némely* része sem éppen érdektelen, még rám nézve s az én *legesleg-nagyobbszerű* mértékem szerint is; mely mérték abban áll: hogy *lényegesen* becses *csak az: mi a köz- és minden egyéni üdvet* némileg előmozdítja, vagyis a fő-, vég- és köz-célhoz *közelebb* viszen.

Céljára nézve pedig erős remény szerint senki sem lesz sem oly elfogult tudós, vagyis jártos, sem oly kevés, gyenge fogékonyság-, értelmi képesség-, vagyis tehetséggel ellátott, fölruházott: ki a mul-tan által ellenállhatlanul a mel-tan- s *ez* által az üdv-tanra okoson ne ragadtatnék. A *tökélynek* ugyanis, össz-hangzásban szólva az előbbivel, azon ellenállhatlan varázs-ereje, bú-bája van: hogy azt elég csak *észre venni* arra: hogy azt rögtön megkedveljük, elhatárizottan s tántoríthatlanul, minden lehető régi nyűgöző békókat eldobva, általa mind többre-többre törekedjünk. Kivált a mai roppant és mind inkább terjedő s már csaknem általános fogékonyság mellett méltán nagy remény lehet: hogy a jó, tökélyes és köz-üdvös azonnal el is ismertetik s fogadtatik. Az elmés embernek nem könnyen s ritkán kell a jó dolgot *kétszer* mondani, ajánlani: egy intés, egy szikra gyakran már elég a meggyúlt ésláng által az üdv-temploma nem elhamvasztása-, hanem fölépítésére.

A mul-tan tehát részint az eddigi iskola-szerű s ó divatú tudós, tudákosok, részint a járatlanabbak némi támogatása-, vezérlése- s világosítása-, oktatására szánva.

A fölött és kívül, egyéb arányt a mul-tanban lelik helyüket *némely elegyes*, tehát *minden egység*, vagyis *rendszer* nélküli tanok, amint különböző időkben, az eszme-társulat szerint, jöttek, öszve-vissza írva: *mi* rendetlen rendet a mul-tanban annyival kevésbé kétkedtem követni: hogy gyenge

egészségem miatt nincs reményem még annyi földi életre: hogy az egészet s még sok egyéb eszméimet jól rendbe szedhessem, s úgy adhassam; s így a többnyire lényegtelenebb- s kevésbé fontosért az örök-lényegűt veszélyeztetném: mely jól értelmezett legnagyobb szerénységgel ugyan, de a nagy rész és a világ eddigi irányját s működését látva s fontolóra véve, egyszer s mind őszintén szólva, tőlem elmaradva s – mitől Isten, *ha* úgy tetszik, nem az én, hanem az emberiség javára, őrizzen! – velem elveszve, tán tízezer évig, sőt örökre is, a földön, *oly* tökélyel: *mint* a mel-tanban kijelöltetik, elő nem állítódnék. És így annál inkább megszenvedtem s *mul-tan*omban egy helyre méltattam némely afféle *apróbszerű* eszme-szikrákat: hogy hasonló ír-mód is gyakran – például a híres és ki-tűnő termékeny, egyéb arányt általam alig ismert Jean Paulnál –, mégpedig többnyire kevés nyom, süker nélkül is, divatos. Kiváltképpen pedig meggondolván azt: hogy amint a *mul-tan*ban nincs *semmi* rendszer: a mel- s *mul-tan*ban *le van írva* s az *üdv-tan*ban el is kezdve a *tökélyes* rendszer; a mel-tanbani tárgyak, természet s intézet, vagyis céljuk szerint, sem *tökélyes rendszer* szerint *nem* lehetvén; sem egészen rend nélkül, össze-viszva hánva nem levén írva: hanem *oly* renddel következtén egy más után: mely a kor kívánata teljesítésére nézve legcélszerűbbnek látszott és látszik.

A *főlebbi* értelemben tehát *mindenki*, mégpedig *szükségesképpen*, *conservatív* is, szabad-elmű is. Avagy van-e ember: *ki* egy régi fenéhez vagy más üdült kórsághoz *csak azért is* ragaszkodják, sőt ne kívánna attól lehetőleg megválni, menekedni: mert dolga régi?! Semmivel sem jobb pedig az *értelmi* tévely, *bal-hít*, *ábránd*, *ábrány*, *puszta*, *üres* – *illő tárgy nélküli* – *képzelődés* a szellemre, *üdvre* nézve, sőt még sokkal rosszabb: a fenénél.

628. 440×283 mm és 415×245 mm, vastag fehér papír 2 ív 5 levél 17 lapján hasábosan tintával írva, ceruzajegyzetekkel kiegészítve

[illegible]

whol' hűvő, tehát a bűntudat is normalis;
 kezdőbe levő ^{szó} állomány a 3-as
 című et 2-ikre az az utam
 lapon főtárgy. De leg-jó
 zeb a mul-tanban modon
 meg-mondatva adni, s a főtűt
 a multan főtűbe veti.
 s attala on-udve metet,
 s a nála leg-jó et a potot
 nértelű

Az az:
 TAN,

BIRALTEKA
 TELEK-BOLYAI

hirom, ed mestol hylon-videretot, of rezben: ^{ja főtűben dőh}
 mestol az edik „ydv-tan”, az edik „met-tan”, az edik „multan”
 cumy, a met-tan az ydv-tan magarizadóra, a mul-tan
 pedig a met-tanra vezet sre valo: mi hirom rez hozat
 azontans ^{meg} leneges, vetorhatlan, zykseg, rend-zens
rend vadis ore-syges, hanem a met és multan, hivut
 az utobi, a jelen-idomban, s rezint a lenegre nézve is,
 az ydv-tan hirom elso cimével — tehát a zerke nézve is
 is = edyt, sak a jelen, kor és az it ki-jelölő darab jovo
korhori alkalmazasert, tehát sak ideig, zyksegerek;
 Az ydv-tan korvetlen célja, pedig, leg-alib lenegere nézve,
 rezint a minden-tan, minden-seg-tan, vadis minden a
Vilagon — tehát lehető tanokból, rezint az, elob hatrab, mim
den okos-lenye ^{et-henyhettlen} et-henyhettlenyl zyk-se
ges — de meg edig ele, tudtomra, sot hitem zerent, mim
den tomerdek derek, napzery, s neha ugan epen colosa
is tan s edeg nyvek, a fold metet, fold-gombynkon,
hunyot — rezint az Ember-segre, s hatas korhosi ektu
lan erzo-tan vad anak napot, s kis reze, s hatas ku
reben erzo-tan reze kor-hazenu, rezint, az embe
reke reze leg-alib igazan, szavalatilag, lenegesen erdekes,
tanok tokefesen jo rendy, rend-zery, s tokefese tet nyelnykon
alapitvina, et-hozate, ki-jelölve az ut es modnak, alib
medeg tozib foztathatasa. Az emlöl

B. 3. 628] 2. v.

teltlen és célzertelenség, találatok,
 a mellett az orv. zavarok, ki-
 lónvalóval a mut-tanban
 kürttem meg, s reményem is
 el-érni, és rendeltetve, intez-
 kedve, által azon kiváncsi-
 és, ha köz-házna célhoz jutó-
 hod az új jelek' idomítás,
 választásra nézve csak a
szemcséket mutatattik elő, és
 is rojdon a mir kez-jel ma-
 darítottak meg, nem kever-
 tetten orv. a cél felé, forrásban
 s lejegyesben haladni kívino
 olvasat hitre tartottat, szin-
magusa utja, módja azon
 jeleknek. Ha on-írt sem, s ke-
 nem, és zónát on-értelme-
 tartom sem előt. seleg az idő-
 tanokra nézve seleg a met-
 tanra zordítanak, és vad is a
 muttant csak nagyon rövid
 be zordítom vad: mint meg-
 nek nag reze előttem úfán,
amint kevesebb levegős, céltá-
sietelő, s zelem-tripló, és pen-
előttem, nagyon unalmas, és
delet nálkül, s azonban apag-
lag szabad szólatkoz.
 Ag

4) és irtóztunk minden
úttól

erős remény zereit, hogy
elegendők lesznek ^{igazság}
a legelbatalkodóknak, s ma-
gát az utolsó szeptemberi
talmárné és meg nem
adni el-zint hit-öröm-
dost is nem utala job-
nak talált utra vezérek,
teretrek. Ragazkodunk
ket ugyan is, természet
zereit, ^{kegyesen,} a régi zokszánk
hoz, de csak azért, a
ban és adig: miért, meg-
ben és medig a reginél
jobbnak látni újat nem
találunk. Ellenben ^{spen}
of mohon kapunk, ugyan
ugyan természet zereit,
minden ugyan, ugyan, ugyan,
ugyanat-ugyan: de megint
csak azért, aiban és
adig: miért, megiben
és medig a kinnthoz
újat a reginél jobbnak
létjük. A megismert
10' követése, s az ugyan
meg

B3-G28 5v.

LIBRARY

2) zurnat-el-perjelo 3

628 6
meg-ismert roz' keryle
se-re soladogas ber-kut is
noqatni, oztonozni, uz-
zolni, ebresteni, serkente-
ni, duptani, buraditni, le-
kesitni: eleg ara meg-
ertetni: mi a'jo, es mi
a'roz; ama-nak kovetke-
z enek az etoli ovakadu
per-se onkept kovetke-
veny: mint peldaul eleg
val ketsegen kovyl to-
kejesen eleg volna: an
utala donor tengernak
hit, de ot veg vestere be-
salo derta lingja kovyl
ropdoso esti lephet meg
tamthatta meg ertetni
ant, ot figelletteti ara:
hogy a' tyu eget, fydalmai,
u kojen nomorekregot
u halut u okoz, a' vegre:
hogy, solrob hotelesep, tehu
eldolat nehyl - mint pet
aul, a' kovyl ez elo zeren
setlen ebrendu, tember
telenyl, afat rezint braminok'
afas on endeketot, sol at
re

B4-628/6

BIBLIOTHECA
TELEGRAPHICA

a) a szabadon ki-terénél vezinti a ki-mulo sejték
 ahivato feltetkepegeukból,
 ego magfen tot-udozot
 kelet-indus-noknel - a
tisztol maget, minden
abedi torvep, parancs,
hul-erozak nelkyl is,
 ova. Tot a meñben
 lelek-tani s emberi terne
 zeti ezre-vetel zereñt,
 az adot ok nelkyl tilos
 dymols, a folsot my
 vetseget, eretseget meg
 nem biro ^{embere} ~~meg-ostyafra~~ my
 ve, nemuleq meg inger-
 lob, tot kivincsi, sugot ger-
 pesto, tot edeseget kumle
 koro, vad -et igero, ki-
 seletre entro kisereto,
 - a tudatlansq, bizony-
 talansq az erokas len-
 re neave ^{zefemileq} hasonlo nyuq
 talanito s ~~teget~~ relmes
 lenen: mint a bizonyos
 roz anagidaq - meg
^{epen} ~~teget~~ rytlen es felzeq, bar
 medeg-aranyt bar-mef
 jo terren, rendelet is,
 mind

B4-G22/65

628

mind adig: meg eléggé
 oka, csepe, harna, ym-vita
 meg-dorog, elo-nem-ade-
 tik, s nemdeq a p^{re}
 rendelt ^{bisepos}, ^{zarakon},
 s hasonló dactot ^{zaru} za
 kot dactal, adatik ki. Ko-
 vetni is szokik ^{antyp}
 Folsobek: a' ^{megeben} a'
 Bendeleteknek ^{tehatoq} ot ^{oknak} 2okot
 Itani ^{oknak} oka, atkalom-
 ado korymenye, s reme-
 let jo-hatara, ^{nyker} is
 Es Horatahent: A' minden
 el-zehvedni merer em-
 beri nem rohan-at a'
 tiltot vethen. Cak idig
 es tokejesen ki-seftet,
 s meg-dorogq verbe-
 tot tan lez, képes az
 embert ^{nyergetol} a' gonoztol, s
 nemdeq, ^{on-ortogsegetol}
 nadob, kiset meretben,
^{on-ortogsegetol} meg,
 s poklobol ki-menten,
 zabaditni, -váltani, s on-
 angalsagot bene mind
 inkab s hatirtalanul
 tisztulva, s erve seftene

B. 4. 628/7

BIBLIOTHECA
TELEKI-GOLYAI

2) Celpra nerve pedig is menet örök-életet mind
 erös remény zerent, senki megjebbé téni.
 sem lez, sem of el-fogult Is, et a folebi tekin-
tudás vaqis irtas, sem tetben, szakupan a'
of kover, szepenge foqe multan nemef reze
konny kepeseg vaqis sem epen endektelen,
tehetseget el-fotot, fol- meg rem, is an en lige
rahvot. ki ppa' mul- meg rem, is an en lige
tan utal elen isthat leg magobany meretekem
lanul a' mel-tanra, is zerent is, me meretek
ez ittal az ydv-tanra aban it: hoq bee lenegala
ne ragadtat nek. A' toket beles az szak az: me a'
nek ugan is, azon eten kor ydvet es minden et
isthat az hang asban ydvet nem ideg elo moz
zolva az elobivel, azon idja, vaqis a' fo, veg
eten isthatlan varj etja, vaqis a' fo, veg
ereje, by biya van hoq es kor celhoz kozele
ast eleg szak ezre ven. ezen 2)
ara: hoq ast rogtan me A' folebi ertelemben te
kedvelnyk, is elhatvraton hat mindenki, meg pe
is tintonthatlanul, min duq zyksege kepen, con
den lehto regi nygoro servativ is, lib zabad elmy
bekokat el dobva, ittal is. Avad van e ember ki
mind tobre tobre tore ed regi senchez, vaq mus
kedjynk. Kivett a' mai idyle kor inghoz, szak aren
is ropantul es is ragak kedjek, sot ne ki
mind inkub terjed, foqe vin a' atol lehtoleg me
konny mel is mir szak valni, menekodni: mert
nem utalinos, foqekony adja regi?! Semivel tem
metet, naq multin naq re

re: haq az egezet, s mag ^{in a' Hymenok, Terrore,}
 sok afel ezmegetet, ^{Shakespearek, Jean Paul,}
 rendbe szedhetem, s azat ^{is a' totu: kottárok az}
 hasam; s is a' ^{legioja, minden rep, s}
 legyeltelenet: s kevesse ^{es mel}
 fontosert, az orok legyeltet ^{erok mag nem kore}
 — megvezestetnem: ^{komol,}
 pol értelmezt leg-nagob ^{40 hon-irulom a'ra s}
 zerepfelgel ^{minden roma-kum-nel — mel}
 de a' naq-rez, es a' ^{minden romoruvolta meli,}
 edige ^{mar lak kottamag-vollan}
 set ^{putta, ha unhotitene,}
 edger-mund ^{Enem,}
 va, tolem el-maradva; s ^{Logia is nem: comium. 2. jai}
 — mitol Isten, ^{is muba: a'k told: neje}
 nem az en, hanem az Em ^{mar neha: es az ota}
 beruq javira, orizen! ^{hulan (Sjker) neha: bha}
 velem el-veve, ^{his) fcs: erok: precler}
 enq, s ol orokre is, a' ^{Non: pene: plet: vas)}
 don, of tokefel: ^{BIBLIOTHECA}
 multanban ^{TELEKI-DOLYAI}
 elo-nem-utodnek. Is is ^{83. 62. 1. 2.}
 anal inkib ^{igau: cseres: me?}
 vedtem s ^{Ustafat}
 ed hepre ^{Ustafat}
 afele ^{Ustafat}
 zikrikat: haq hasonlo ^{Ustafat}
 mod is dakra — ^{Ustafat}
 a' hures es ^{Ustafat}
 ken, edeb-arint ^{Ustafat}

Köszönöm, hogy az lettem, mi vagyok; szerencsére ment vagyok a költői láztól

Röviden szólva: tudja meg az olvasó: hogy *minden* Mel-mel-tan-, s némileg a Mel-tanomban is, sőt a kijelelt határig a Tanomban is, tanáltató fogatkozás, mint a jó is: teljes híremmel és szánt-szándékommal van, mint az előtt, ki mindeniket (nem csak átfutja), hanem jól is megérti: semmi kétség fönn nem maradand.

Ha csak *magam* számára írek (írtam volna): leginkább elmém (eszem) járása (észjártom), törekedésem (célom) s kedvem (ízlésem) szerinti, legkönnyebb, -kedvesb, -gyönyörteljesb mű (foglatatosság) vala (lett volna) nekem (rám nézve): *föltéve*: hogy csak *magam* számára írek, a {nyelv(bel)i tani s életi} rossz szokásokat nem is említve (érintve), s így (előrei) burján gyomlálás, tövis irtással minél kevesebbet bajlódva, az újabb (mintegy két évtized óta) divatosb *magyar* nyelvet {annak annyirai értését: mennyire a fejlődés jelen foka (stadiuma) lehetővé teszi (megengedi)} alapul (föl)téve: *mindenek előtt s fölött nyelv(ész)i javításaimat* (tehát nem csak *jobbítás*-, *tökélyesbítés*-, hanem nagy részint *éppen tökélyes*-, részint pedig, a kijelelendő, az eddigieknél sokkal tágasb, korlátok között, csakugyan tökélyesítéseimet), az (az új mű-)szók értelme (jelentése) *el nem feledése* (felejtése) iránti biztosulásra nézve *elkerülhetlen* vagy *szükséges burján irtására a Mel-tanban, megtevém*, s némi olyas érdekesb *okaimat* (vezér-)elveimet szó s általában *jegy*- s *jeleim* idomítása-, *választása* s azoknak *természetes eredetök*- vagy (jó értelemben) *önkénti származásuk*-, *magukat megadásuk*-, idom- vagy *alakulásuk*- (alkottatás-, alkotódás-, alkotás-, latinoson formálódás-)ukra nézve, az azoknak egyéb aránt további (bővebb) világosítás nélkül is (mint nyelvünk *szelleme* szerint a ma divatozó nyelvből folyóknak) *önként erősen könnyű megszokása*, még lehető könnyítése tekintetéből, hogy a *Mel-tan is* az ily ki- s félretérések- (-csapongások)tól tisztán maradjon, s könnyebben, sebesebben (hamarabb) átnézethessék: *ismét* (hasonlólag) külön, az úgy nevezett „Mel-mel-tan”-ban előadám, azokra figyelteték: azután azonnal és ezennel {töstént, legottan, mindjárt, egyszerre, egyszeribe, késedelem (haladék) nélkül, egyenesen} a *Tan* {jól elgondolt, megfontolt, *tökélyes rendszerem (systema) szerinti*} előadására siető, ahhoz fogó, kezdő, azt elkezdő, vagy, másképpen, világosítva, kijelelve (-fejezve), mit megértetni akarék: leginkább szeretém, az, *ma* is, nem csak (fő és örökké időről időre szükséges, tehát, ha elvész is, újra fölállítandó, és így *egyedül* örökké fönnálló *tökélyes*) *időkorárai tekintetből*, hanem *egyébként* is, egészben (egy-)általában, általánoson, általában, általán (véve), a minden *józan* tanász (tudós) által méltán kedvelt, dicsért, magasztalt s (tehát) keresett, *szi-*

gor- (latinul *rigor*), tisztaság- s világosság- (latinul *evidentia, methodus intuitiva*), gyönyör(é)t csak a *nemes* (jó) célszerű egyszerű(ség)ben lelő (tanáló) jó ízlés (csinosság), *szépség* (latinul *elegantia*), becsületes, s törekedése s szelleme nemes- (becsületes-, emberséges-, lelkiismeretes-)ségére nézve: akármely emberfiától, *különös* (kitűnő, kivált) tisztelés-, becsülés- és méltánylást (méltatást, méltálást, méltóztatást) megérdemlő, az utána következő legdereka(s)bb tanászoknak, szóval a föld-gömbének tanító- s mintául (mustra gyanánt) szolgáló, s minden jobb tanásztól mindeddig valósággal becsült, EUKLID(ES) ELEME(J)I (de ma már követelhető, végső *legmagosb, és teljes tökélyre emelt*) szellemében, magához a tanhoz fogni, az előbb említett előkészület után magát a tant *elkezdeni*. Ez s ily (volna) a természetes, egyes, egyszerű s az enyimmel megegyező észjárás, jó s jó ízlésű törekedés (út, mód), melyet, mint erősen reménylem: az itt vetett alap- és a kijelölt határig, teljes fölvilágosítás után, *lehet* is sükerrel követni, s magam is, mennyire mer(észel)hetem a *mel-mel-tanokat* nélkülözni (elhagyni), már most s hovatovább mind inkább követendek: de jelenleg még némileg tartok attól, hogy *az* eddig oly messze (távul) volt (*tökélyes*) tannak egyszerrei (hirtelen) előállítása, az igen fényes világosság miatt, mint a nap, illő vigyázattal föl nem fegyverkezett szem elejébe tartva (azaz úgy rá nézve), világosítás helyett, a gyengébb elméjüre nézve (kikre is, hogy minél többeknek használhassak, szolgáljak, segítek: tekintetet kívántam, ön-éldeletem, s a kitűnőbb elméjűeknek, az előbbiekkal az időt nem töltve, sokkal többet használhatás fölálldozásával is, venni) vakító, azaz értetlen lenne; mint az ISTEN minden véghetlen különbség, változás (*varietas*) mellett egyszerű tökélyes világa, vagy a természet könyve is szem előtt nyitva áll: mégis oly kevesen valának még eddig képesek benne némileg (valamennyire) olvasni; mi is azonban, erősen remé(ny)lem, ezután máskényn lesz (leend).

A fölötti által azon (ugyan eredeti, új divatú) *ideigi* rendszerem, eléggé kitetszik, mi szerint az egész jeleni s ezutáni (irati) tanomat oly móddal osztom s választom külön *három* részre, hogy az *egyik* az (idővel *egyedül* megtartandó s *szaporítandó*, gyarapítandó – a más két részben is a *lényeges* tanokat az illő tökélyes nyelven kidolgozva, *belevévén*) *Tan*, más a (*jelenleg legelőbb* olvasandó) s további világosítás nélkül nem szűkölködő, vagy magára is elég *előkészületet* befoglaló *Mel-tan*, a még hátralévő pedig a *Mel-tannak*, a gyengébb (belátású) olvasó számára, bővebb s hihetőleg nem csak *elég*, hanem inkább *igen* bő *világosítására* való s azon kívül némi egyes, *egység* vagy összefüggés nélküli, szakadozott tanokat (*cognitiones rhapsodisticas*), részint burján kiirtásra, részint (a lényegesnek) ezutáni kidolgozásra s a tanbai tevésségre való töredékeket (*materialékat*) befoglaló *Mel-mel-tan*.

Mi szerint itt nincs oly rend e három rész között (mint a „Mel” is már mutatja): hogy egyik *első*, más *második* meg más *harmadik* rész lenne, hanem

akármelyiken lehet az olvasást kezdeni, azon megjegyzéssel, hogy akár a Tanban, akár a Mel-mel-tanban megakadva (nem értve valamit): a (megmagyarázó) *Mel-tan*hoz kell folyamodni, kivevén, ha valami oly(an) (olyas) fordul elő a *Mel-mel-tan*ban, minek ismerete itt most magában föltétetik.

Egyéb aránt a *Mel-tan*ban is *magában* (absolute) tökélyes rendszer nincs, s nem lehet természet szerint, a nyelv eddigi alaptalan s lepcsessége (inelegantia) mellett, de elég jó, célszerű leend az itt követett; s a *Mel-tan*ban sem vágok, török *egyenesen* a *Mel-tan* rendje szerint a célra, hanem, mint közbeszédben (bármint természetem s ízlésem ellen is) számos és gyakran rendkívül hosszú kitérések, -csapongások (más tárgyakbai beléelegyedések, -kapások) vannak: minek okai:

1) hogy a lehetőségét, vagyis inkább képességemet ugyan megmutassam arra, hogy bár is *tökélyes* tiszta, jó és szép írásmód- s iratidomnak csak a Tanban követett természetes egyszerűt jelelem ki: ha tetszik, akár koncokon által is tudom a kör-iratokat vinni, mi egyéb aránt ma (az írástudók nagy száma mellett) már csekély dolog is. Egy termékeny szabály volna erre nézve (ha szükség *volna* rá, mi azonban nincs), midőn az afféle nehezen mozgó (schwerfällig) írásmód minden esetre kiirtandó, mint alább megemlíttetik, például, ha a latin „quis? quid? ubi? quibus auxilium? cur? quomodo? quando?”¹ kijelölésére figyelünk, mi által a kör-iratot kény szerint lehet nyújtani.

Az *elválasztó* (latinul *interpunctionalis*) vagy rövidebben *vál[asztó]jelek* használására nézve itt csak annyit, hogy ott, ahol *két pont* (colon) van a kör-iratban, mind a két iratrészben lehet még (nem csak pont, vonal semicolon, hanem) akárhány *kétpont*, s a *kétpont*, *pont-vonal* s vonal akármi *renddel* előjöhethetnek ugyanegy kör-iratban. De hogy a *többértelműsége*re azáltal nem adatik-e alkalom, az más kérdés. Megértve a *Mel-tan*ban kifürkészett, eddig egészben és illőleg koránt ismert természetes-, gyönyörű-, egyszerű-, rövid, könnyű-, tisztaságára nézve tudtomra s hitem szerint föld-gömbön eddig páratlan szellemét, vagyis anyagilag (tenyeresen-talpason) szólva, *szabályait* nyelvünknek: a vál- s egyéb jelekkeli itt élés módja okát is áthatandja az olvasó; ha néhol különbözik a szokottól: például miért írtam mindjárt legelőbb is „az mi” helyett „az: *mi*”-t. De ezen egész tárgy nem érdemli meg, s fölösleges itt tovább vitatgatni. Vannak még sok (szokatlan) irgalmatlan hosszú *közbe-szuratok* is vagy zár- vagy szünet-jelek (Gedankenstrich) közé [...] ² Bár erősen jól tudom is: hogy egy kör-iratnak sem szabad hosszabbra nyúlni: mint mennyit az ember egy lélekzet (lélegzet vevés nélkül, vagy az egyszerre tüdőjébe beszívott lég kibocsátásával s -kor), mégpedig kimerülés,

¹ Ki? mit? hol? kinek a segítségével? miért? mi módon? mikor?

² Hiányzó szavak a kéziratban.

-fáradás, elállás nélkül képes illő hangsúllyal s -emelés és -szállítással ki- s elmondani.

2) Tarték attól, a világot – tehát nem *egyénről* szólva, mely mindig minden érdemlett tiszteletet tulajdonítson magának, annak részemről megadásáról itt egyszer mindenkorra (*semel pro semper*) biztosítani kívánván az olvasót, minél fogva, ha a sokaság csaknem köz-hiba-ár- s -özöntől elragadottságát néha még megemlítem, senki se sértődjék: hanem ki magát alkalmat tanálni érzi az azáltal tökélyesbülésre, önkényt használja köz örömeinkre az alkalmát ismerve: hogy ha pereg a nyelv, s cserszeg az író-tollu s nem fitogat az ember köz-métely és pestis szerint némi olvasást és pöffedező, költészi képességet is: nem imponál(hat) úgy az olvasónak s -ra, s a kitűzött benyomás eltévesztetik (sükeretlen marad, füstbe menyen). Pedig amit már *más tanított*, azt soha se kell (*célszerű*, de ma még minden kereskedési láрма, zaj mellett teljesen hiányzó *közlekedés*, jó rend, organizatio mellett) újraírni, s az emberiséget az által (az *újat* várás kétségébe hozva) terhelni s megcsalni, hanem (ha a tárgy fontossága megérdemli) *vagy* néhalán *megcáfolni*, a hibáját illő egyenes szerénységgel, s az első tanító becsületességéhez képesti (ahhoz mért) *kíméléssel*, *fölfedezni*, a szolgálat szokott útját (köröztetés, azaz *circuláltatás* általi) tudósíttatásakor nevét aláírván, s a „látta” (vagy „meg- vagy „elolvasta”) -n kívül (mi nyugtatvány gyanánt szolgál a fölsőbb helynek az irat mindenüvé eljutása iránt) ki-ki magának vagy, minthogy ez ma lehetlen, legalább minden olyas könyvtárba egy példányt belőle megszerrez (ha ki van nyomtatva, s ha nincs, ki-ki igyekezzék magának vagy leírni, vagy – mi is elég – jól, figyelemmel megolvasva s átmenve rajta, a helyteleneknek tanált állításokat (azaz melyekkel véleményünk nem egyezik) cáfoljuk meg, a helyeseket pedig *helyeseljük* (hagyjuk helybe) azután a fölsőbbséghez fölküldendő iratban.

Ez által mindenki hozzáértő a dologhoz szólván (véleményét kiadván, mintegy voxolván), legbiztosabb út, mód, alkalom van a hibák kiirtására s a helyesbeni megerősödésre vagy az igazság kifürkészése-, keresése-, puhatólása-, nyomozása-, megtanulására. De mivel erősen igaz a történeten sok ízbeni igazolása szerint (mint legnagyobb példáját adta a KRISTUS is): hogy „Plus est saepe in uno: quam in turba boni”, azaz: több jó van *néha* (inkább, mint gyakran) egyben: mint a (nép-) tömegben (sereg-, csoportban), vagy: többet ér néha egy: mint ezer millió: illő, helyes és tanácsos e részben is a legnagyobb vigyázatot művelni, követni (observálni) (vigyázattal élni, lenni), s mindaddig nem könnyen nyugodni meg, míg *mind* nincsenek *egy* véleményen, úgy hogy tehát, ha csak *egy* kiváló, külözködő, eltávozó is van, lehetőleg igyekezni kell a köz-fölvilágosulásra (*vagy* a kevesebb számnak fölvilágosítására, vagy az azok általi fölvilágosulásra), mi az e Tanban adott egyszerű elvek szerint erősen könnyen és hamar is végbe vihető, nem lévén

semmi több alkalom a hibázhatásra, mint például (egy)néhány számnak az összeadásakor, s eldölvén itt szerencsésen az eddigi, még legnagyobb férfiak között is (mily például egy LEIBNIZ, BERNOULLI JÁNOS) s ami több a legtisztább Tanban, vagy a Tan *legtisztább*, egyszerűbb részében, a *tiszta* mathesisben a Tan gyalázatjára (mint szokás mondani), de helyesebben kifejezve, ön-szégyenőkre (noha csakugyan e sem jó *absolute* értve, mennyiben ők nem tehettek róla, hogy elméjük nem hatott mélyebben, élesebben be, nem ért tovább, s nem láttak tisztábban), vagy illőbben: ön-gyengeségök elárulás-, nyilvánítása-, kijelentése-, megismertetésére, oly hosszason s (mi már nem csodám, mert becsületes, tehát igazságszerető ember az igazat, *tiszta érdekből*, a köz-jóra, nem is hagyhatja) oly hévvel folytatott számos üres (puszta, azaz a más fél által, vagy mi még gyakrabban történt meg, *egyik* fél által is, nem értett, maga a beszélő sem tudván tisztán, mit beszél (vagyis nem bírván tiszta fogalmokkal) szók fölötti vitatások, versengések, tollu s szóharc (logomachia)oknak néha véres háborúk is voltak végei (azokkal végződtek), mily sebesen s biztosan lehet haladni!?

Olvasásom egyéb aránt nekem kevés van, istennek hála! jó elején önerőmen kezdve gondolkozni, s észrevéve, hogy jobb *kevés* a fölvetett tárgyról legderekasabban értekező könyvet {minek választásában nincs más vezér: mint más, általunk legderekabb belátású, ítéletű tanász ajánlása (hírnév), s ön-ítéletünk, ha belékezdve, megszeretjük}, *azt* pedig, ön-elmélés alkalmával gondolat összevetése, -mérése, -hasonlítása s némileg tanács, kérdés s ön-ítéletbeni megerősödés végett többször, csendes jó megfontolással, rágódva, törődve, megemésztve.

És e szerencsés módnak köszönöm, hogy az lettem (vált belőlem), mi vagyok, és hogy szóval régóta képes vagyok, de iratban csak ezennel, ezen egyetlen Tan által a tisztelt magyarul olvasó (műveltebbecske, nem éppen műveletlen) közönséget képessé teszek a mathesis, philosophia s egy csomó más tan, tanítószékekben (cathedrákban) s -ból eddig hiában keresett tökélyllyel birtokára szert tenni, részint tökélyesen, részint sok fölvilágosítással, anélkül, hogy erős hitem szerint, erre nézve más könyvre szüksége volna, haneha az itt idézett cifra, vagyis barbárus ó divatú latinos vagy híven fordított műszókra nézve.

Csakugyan egy-két olyas könyvet, mily például az EUKLID ELEMEI, a TENTAMEN, a GAUSS *minden* iratai (melyek mind mathesisiek vagy természettaniak, azt tárgyzók, illetők, érdeklők, a körül forognak), s általjában a legderekabb új tan(álmány)okat előadó (magukban foglaló) könyvre, addig is, míg a könyvek száma megkevesedve, s minden csak az *egy tanba* szorítatva, mindenki egy ily, csak a *Tanból* álló, könyvtárral bírhat: legalább köz-könyvtárokból vagy máshonnan szert tenni jó. Mert jeleni tan jól megértése,

áthatása után nincs mód, hogy még könnyen merészseljen valaki, a tan igazi gyarapítása, művelése nélkül, éretlen irattal előállni.

Költészetre pedig magam – istennek hála! – soha se adtam, attól isten engem megőrzött, elég baj s gyönyör lévén az *igaz- s valósággal*, s az szebb lévén minden költeménynél, sőt a meg nem romlott, *egészséges, ép* jó ízlésnek, mint az egészséges, ép, jó íny- s gyomornak, nem a fognak s gyomornak mindenkor ártalmas nyaláncságot, hanem a tápláló jó ízű eledelt (tápszert) kedveli: egyedül az szép. Minden költészet, ha nem említettik *nyilván* meg, hogy az valóságos *hazugság* (*minden kifogás nélkül – semmi ürügy* alatt azt e vád alól meg s föl nem lehetvén menteni), *tehát* tétovázás nélkül, kurta elhatározással (resolutioval) ítélve *alacsony*ság, az embernek (írónak) megalacsonyítása, s az olvasó megcsalása, s nem becsülése, s az irati művészet nemes, fölséges, remek és isteni legbecsesb tanálmánya megalacsonítása, vagy avval való balul- vagy visszaélés. Ha pedig az író előre kijeleli, hogy ő most hazudni fog, vagy más kedvezőbb, kímélőbb, szelídebb oldalról nézve, ha megvallja, hogy ő akkor csak elméletét (melyet maga sem tart a valósággal megegyezőnek, annak megfelelőnek) fejezi ki (tette papírra), ez ugyan első tekintetre úgy látszik, hogy ártatlan (szabad), sőt némelyek isten tudja, mi nagy becsét, befolyást az ember nemesítése- vagy művelésére tulajdonítanak neki (helyheztenek belé), de mélyebben, élesebben kijózanodva, fölélve, s jobb ízléssel megtekintve, meg fognak győződni, hogy erősen csalódtak és hogy *minden efféle mű*, ha mindjárt akármelyik SHAKESPEARE vagy JEAN PAUL kezéből jött (volna) is ki, idővel (előbb-hátrább), sőt, mint már most, jeleni tan után s által, állítom, *nem sokára* (legfőbb kevés évtizedek alatt) mint érdemetlen s becsstelen (a köznép szája, vagy műveletlen, piaci, triviális ejtéssel *bestelen*) a megtartásra s velei időveszt(eget)ésre, meg fog vettetni, az olyas nétaláni érdemes tant belőle illőleg kidolgozván, s a tanba vevén, tévén. – *Anyagot* is a költészetre mindig a világi fogyatkozásokkal viszonyok adnak, melyek idővel mind elhárulnak, s *azért* is mind száll érdekek az azokra *épített*, feszes, pöffedező (schülstig) nyelven írott daraboknak. Egyetlen egy *költészet* van, mi nem csak helyes, szabad, ajánlandó, hanem *természetes* is *minden érzőben*, tudniillik a *lehető legboldogabb* állapotja az író tehetsége szerinti leírása az egész érzők egyetemének, de ez azután (piacilag, *trivialiter*, osztán) nem csak pusztá *ábránd*, hanem *valósulónak* méltán, természet szerint, ösztönszerűleg, reményteljesen hitt. Minél tökélyesebb egy lény, annál mentebb, tisztultabb az *egyéb féle* költészi nyavalyától: az *istenben magában* pedig éppen mint tökélyes (*reális és solidus*) lényben, *legkisebb* költészi tehetség sincs, kivévén azt, mit tud, akar és érez gyermek módra járni próbáló teremtményei költészi állapotjából, mert ha az istenben *magában* is volna, az annyit tenne, vagy abból a következne, hogy az isten is határozatlanul, s meglehetősen, tétovázna, ingadozna (vagy

-*nék*) lelkületében, vagy ide s tova kapkodnék; mi az isteni véghetlen tökélyel egybe nem fér.

Lehet(ne) ugyan elmélni, mint éppen jelenleg is bizonyítom (példáját adom), hogy az isteni lelkületben nem csak a valóság, hanem a fölött s azon kívül *minden*, piacilag (gondolatlanul s belátás nélkül) úgy nevezett „lehetőség” is elméltessék, vagyis tisztábban: az anyag-világ részei (mert az ürbeni viszonyok *másképpen* elmélése, mint első tekintetre látszik, még istennek is, sőt annak, minthogy legtisztábban tud, *leginkább* lehetlennék tűnik föl) minden lehető helyzetben, egymás *iránt* vagy *-hozi* (mint helytelenül fejezik ki: *melletti*) elmélete. De mily *alaptalan és lehetlen* ez, megmutatom másutt abból, hogy ami *nincs* a (*valóságos*) világon, az nem is lehet, vagy *minden szükségesképpen* van, vagy végre, csak az ürben és időkor levő *anyag-világ* s az *annak* megfelelő szellemek (szellem-világ) *valóság*, vagy *valami és lehető* = *valami*, s az isteni szellem éppen semmi sem egyéb, mint az egész anyag-világnak megfelelő szellem, vagy annak lelke (szelleme), vagy másként (mi szerint) az anyag-világ maga az isten, vagy az isten *személyének* (a személy alatt a testet lelkestől értve) teste. – A költő, vagy képzelődő tehetség, még a neve is idéltlen s esztelen vala, midőn „képezelődő”-ből jött, s képez = képesít = kép-el s = képesít, kép(e)ződő = képesítő = képelődő (szellemileg, némileg, mintegy szinte magával tépelődő, tusakodó), s e szerint „kép(e)zelődő”-ben vagy az „(e)z” vagy az „el” fölösleges lévén: azon hibába esett az azt idomító, melyet a nyelvészek „barbarismus”-nak neveznek, s rövidebben „barbar(us)”-nak nevezhetnénk: *ha* nem volna szükségtelen e szóval is terhelni a nyelvet s az anélkül is nagy részint a költészi ábránd részegségétől, nem pedig *azért* hasznos, legbecsesb, nemesb és áldást (*hála[a]dást, köszönetet*) hozó (megelőző) neme módjára a gabonának s veteményeknek (úgy mint a búzáéra) már nehéz fejeket. A költő tehetség (*képzelődő képesség!*) (mi derék, alapos, gyönyörű s *képez* szó!) tehát *valóságos lelki betegség, láz*: nem vetem ugyan senkinek szemére, nem tulajdonítom hibául (mert nem tehet *senki* a *valóságról*, vagyis azt meg nem változtathatja még az isten is, *éppen* mivel *tökélyes*), de az mindenkor igaz lesz, hogy minél inkább kijózanodva, föltisztulva, fölébredve (magához jöve), ki-ki annál inkább csak a *valósághoz* közelít, leszállva fellengős légvéraiból, levette természet elleni szárnyait, vagy a jég hátára épített veszélyes, kétséges tartású házból kisietve a biztosabb alapú, s csak néha, erős földrengés (-rengés)kor megrepedező, meginduló s szerte menő *szárazra*. Ha az isten is költész volna, a legbetegebb, halálos beteg volna – mi tréfa nem az isten fölségeért, mert azt határtalanul imádom, s nem is volnék képes tökélyes tiszta róla való fogalmom mellett megsérteni, hanem tani s nyelvi tekintetből, mint *fölsleges*, illetlen, tehát (változatlansága miatt) éppen nem volna: mi lehetlen. – Egyéb aránt magam is, mint is csak ember, erősen nagy mértékben szeren-

csémre, ment vagyok a *költői láztól*, de tökélyesen mégsem ment *elméletem*, s a *Mel-tanom*, a Tan pedig (mi is csakugyan most egyelőre sok és elég – a tannak az ábránd s homály bilincsei kelepceiből valahárai kitisztítása, szabadítása) minden tökélyetlenségtől (a kijelölt tágas korlátok között) ment és azt ugyan kijeleltem kevés egyszerű elveket követve (mi erősen könnyen megeshetik): éppen uto[!]só legmagosb (végedes-végső) tökélyre emeltetik, mire is (ha nem lenne elég a tökély megismerése, egyszerű kijelelése) inkább mondhatnánk egy „győzelem!”-re, mint akármely nép meghódoltatására. – Az egész költészet tehát csupa gyermekség, gyermeki elme, s az emberi eddigi lelkület s nyelv erőtelensége eredménye, s annak bélyegét magán hordozó. S ha elnézed az egész történettant, azt tanálad, hogy minden nép már a legelső vad- vagy műveletlenségek némi jeleit mutatja költészi bárdolatlan-, szép tehetségének, s a művelődésben némileg előhaladva, kétségen kívül, csakhamar állanak elő s föl kireszelt s simított *költészi* művű Homer(us)ok, Shakespearek (bármint nevezze is némely, gyenge belátása miatt lázától elragadtatott s *ön-ítéletét* nem bíró „lelkek óriása”-nak) s amellet kérde: *haladott-e az emberi* nem boldogsága minden még a fölötti számos derék tanálmányok mellett is, *érezhetőleg elő*, a legrégibb időktől kezdve {mennyre a történet-tanból ismeretes, azon leltárban (inventarium- s archívumban) viseltetik gondja} a legújabbokig, és fog-e az elkezdett *költészi* s egyéb szokott úton s életmód mellett még tízezer, s akárhány évig *erősen érezhetőleg előhaladni*? A felelet alig lehet egyéb „nem” vagy „alig”-nál. Sőt sokrészt a régi hellének, honukbai bevándorlásuk után kevés századok múlva, a PERIKLES uralkodása alatt, virágzásuk, vagyis illőbben szólva, műveltségök legmagosb fokát elérve, s legjózanabb, -élesb (élénkebb) elmével a tan iránt, becsületesb akarattal s jobb ízléssel (a nemes egyszerűségben keresve a szépet s gyönyört), ártatlanobb, paradicsomibb, természetesb életet éltek, mint az azótai, eddig határt nem ismert, de jeleni Tan után, erősen remé(ny)lhetőleg, ha nem is mindjárt éppen egészen nélkülözendő – helytelenül úgynevezett ugrás, illőbben, szakadatlan átmenet nélküli változás a természetben nem lehetvén – de legalább a józanulófélben lévő iker Magyarhonban, más nemzeteknek, nem sokára, merem állítani (jövendőlni), követendő például, erősen nagy részint el- és lehangyandó, nem csak haszon nélküli, hanem káros, fáradságos és még az éldelőre nézve is kellemetlen, kínos, fészkes fényűzésben, cifrázkodásban, nyalánkságban, dologtalan- vagy henye-, tunyaságban (mi egy a legnagyobb kínok közül – az észak-amerikai szabadsztátusi rabok bizonyítása szerint – éppen az illő munka lévén édesb, s adván fűszert a nyugalom-, pihenésnek) boldogságát, bármi hiába is, hajhászó, ma úgy nevezett „művelt” népek!? Márpedig mint az erő-tanban (mechanika) erősen helyesen méretik és ítéltetik, becsültetik az *anyagi erő a művéből*, úgy a *szellemi* erőt is legigazságosb dolog eredményéből, *művéből*, vagyis a

köz-boldogság emelésére nézve *hatásából* megítélni. Márpedig a költészet e kitűzött célját (a történet-tan s *jelen* bizonyítása szerint) *el éppen* nem érte, noha nagy s ügyes költészi művészek (mesterek) nélkül éppen nem szűkölködik a világ. Szabad tehát és bátran lehet csak ebből is következtetni, hogy a *költészet nem* célszerű (célra vivő, vezető) út a boldogságra, s hogy éppen félrevezető, hátráltató, tartóztató, az avval *mindenkor* egybekötött bizonyos *láz*, az egészséges, ép, józan, éber és becsületes jó érzéstől távol lévő *érzelgősség* (Empfindelei, Schwärmerei) valóságos mótelye, pestise – megbocsásson a tisztelt olvasó! hogy éppen a költészi nyelv, írásmód ellen beszélve, s annak becsét, mint az előbbiek után, s különösen a tökéletes új magyar nyelv s a Tan, s általában az egész Tanomat jól megértve és kivált a két elsőben, a Tan- s Mel-tanban *tettel* (*positive*) látva, hogy mit kell tenni, erősen hiszem, teljesen és végképpen lerontva, magam is egy piaci (triviális) költészi kifejezéssel, hasonlatossággal tanálék itt élni! de itt azt nem veszem számba, csak eddigi nyölv szerint írva, megelégedve a célba vett értelmességgel, s nem nézve a *nyelv* tökélyére, e fogatkozást a tanban gazdagon kipótolván – az emberi boldogságnak, mert noha képzelhető, hogy valaki oly viszonyok valóságát hitesse el egykor magával (vegye a fejébe), melyeknek helytelensége iránt azután meggyőződik (mint szokott lenni a különösebben úgy nevezett „bolondokkal”, kik is, legalább a jövő életekben, kétségen kívül mind helyrejönnek), s kik között még oly is van, ki magát „atyaistennek” képzei és egy olynak (ha csakugyan némileg inkább megfelelne ama balhitének, mint más ember) rendkívüli elmeakarat- s érzeti gyönyörrel, szóval magos tökélytelenséggel kellene bírnia, mit magában nem állíthatnék lehetlenné, de meggon-
dolván az *ugrás lehetlenségét* a természetben, s hogy a magosb tökélyre való emelkedés korántsem afféle *gyengüléssel* és *önkéntelenül*, hanem csak illő *erő* – mi alatt tudni való: hogy nem valami durva, anyagi sámsoni vagy herkulesi *erőt* értek, bár ezt is szerencsének tartom, hanem ama finomabb részek erejét, finom hatását, melyek által elmélsz, akarsz és érepsz, szóval mi által élsz, mi *különösen* él benned, mi legnemesb részed, mi *te* (magad) önkényti vagy öntudattali működés által érhető el, *lehetlenné* tűnik föl, úgy, hogy az oly képzelt isten érzetében kétségen kívül nincs köszönet, s az oly szerencsétlenebb nálunk, magunkat csak *embereknek* tartók- és hívóknél. (Én) legalább nem kívánczok helyébe, s idegeiveli bírásra – s általában senki, még az isten helyébe sem: az efféle csere kívánságnak nem lévén helyes értelme, s ahelyett csak *magamat s mást*, mint *végcélt*, egyénenként s az egész tömeget *együtt* véve kívánom *lehetőleg* fokenként (azaz mennyire a természet megengedi, azaz a fejlődés kívánsága éppen *valósul*) határtalanul művelni, nem isteni belátásom s nem isteni stoikusi alkatom mellett azon gyengeséggel bírván, hogy mind magam, mind más szenvedélyét, az elmúltban, jelenben és jövőben, némileg éreznem kell, bár is a *csupa érzettel* az em-

ber senkinek nem használ, s tehát az annyiban semmit sem is ér, sőt káros, tehát oly szempontból a bölcsőtől éppen kerülendő, s a lehetőség elvonandó a figyelem az ön- vagy más szenved megismerése, észrevése után, avégre, hogy ne rontsuk magunkat hasztalanul lágy (nem erős lelkihöz illő) búsongással, magunk elhagyásával, hanem az afféle *terméketlen, haszontalan érzelgősség* s a képzelődés (fantázia) mezeje is véghetlen lévén (latinul per se vagy eo ipso, magyarul ugyanazért), vége az oly művészkedésnek soha sem lenne, márpedig az is bizonyos, hogy örökösön úgy művészkedve is, még csak egy alapos lépést sem tett és tehet senki a Tan és így a tökély pályáján.

Sinanak (minthogy annyi műveltség bélyegeit hordozó honban lehet műveletlenség eredménye, sőt éppen a legműveletlenebb népnél is van már megelőbb is nyoma a költészetnek) nem kevés becsületére válik: hogy tagjának *gyalázat* költővé lenni. Valóban sok józanság-, éberségre mutat! S a derék, s minden idők bölcsseitől mind egy szájjal magasztalt PLATO egyenesen kitiltandóknak ítélte a szokott böltsöket. Más a tökélyes menny-ország, a „Mi atyánk”-ban is naponta oly rég óta annyi ajak által annyiszor, s mind eddig oly süker nélkül emlegetett s óhajtott *isten* országa lefestése; mert ezt a KRISTUS kívánta, s ennek el is kell jönni: s merem reményleni, állítani, ígérni: hogy nem oly sokára (mintegy kevés évtizedek múlva), a jelenleg elkezdett utot híven követve, állhatatosan folytatva: erősen közel is leend az emberi nem hozza. Az *oly költészetet* már magam is nem csak (részemről) megengedem, s méltó-, bevehető-, elfogadhatónak tartom: hanem éppen a *legfőlségesebbnek*, mihez képest akármely *Lear Király* s más műve akármely SHAKESPEAREnek, minden művészi remekség, csínosság, finomság, lélek-tani ismeret mellett is csak *oly haszontalan* feszes érzelgősség s úgy elenyésző mű lesz, mint a „*szőke Maros*”-t érzelmősön megéneklő költész-hősök (lángelmék) légioji művei. A *valóság* javítására, a köz-jó emelésére kell intéztetve lenni jó költészetnek: minden más (ha mindjárt még hétszer nagyobb művészség is van benne, mint *Lear*-ben), ily legmagosb, istenibb s *józan emberibb* szempontból nézve: a fő célra *becstelen* – egy lépést sem halad vele az ember.

Ismerek egy erősen kitűnő embert, ki amellet, hogy a mathesisben, tanban is erősen eredeti, kivált és *sokrészt erősen* rokon észjárású- s ízlésűeknek ismerjük magunkat – noha az *első*, EUKLID s VEGA, DOTLER s más kézikönyvek szerinti tanulás után egy s más tőle nyert jó és istennek hála! jó földbe esett s gazdagon kikölt mag mellett – mily azonban, azon ember a TENTAMEN írója lévén, csak néhány, az említett könyvben lévő gondolat érintése kevés beleereszkedéssel, mily például és különösön, hogy az *egyent* (recta) szükség készíteni (generálni), hogy az EUKLID XI. *alaptan* (axióma)ja *nem alapul* tehető, s a többi –, mint (jeleni) tanommal bizonyosságát adom, kénytelen valék még eredetibb s csaknem egészen új s *még* az övétől is

összehasonlítva megláthatólag különböző, tehát tőle sem vehetett úton indulni ki – a TENTAMEN, *egyes* tárgyak is (az egészről nem is szólva) korántsem bírván azon tökélyel, melyet írójuk tulajdonít nekik – mit is kötelességemnek tarték az igazság terjesztésére, a homály, tévely gátlására ezennel őszinté[n] kinyilatkoztatni, állításom helyességét tanomban mind *tettel* és il-
lő körülményesen, apróra véve, eléggé megbizonyítván: szerencsétlenségére éppen oly zabolátlan, mint is erősen termékeny képzelődő erővel (költészi szellemmel) bír, mi előttem szinte oly megfoghatlan jelenet, midőn a kettő egymással ellenkezik, mint a tűz a (sok) vízzel (kevés megélesztvén) együtt rosszul, nehezen fér meg, s minél inkább lábra kap az egyik, a másik annál gyengébben állván, s omlófélben lévén, mint az *igen* és *nem*, *tisztaság* és *zavar* együtt lehetlen.

Azonban úgy volt még eddig, s kimagyarázható abból, hogy ő is (mégpedig remek elméjével híven egy arányú lépést tartó) gyengeséggel küzködő (bíró, fölruházott) ember. Jeleni tan kifejtés után azonban nincs mód, hogy meg ne térjen. Azonban azon író³ a PÁRISI PER című (*annak: mi*) derék és geniális műje előszóvában maga is a tani terméket s elmét messze a művészi fölébe helyezi, a kettőt sem erőre, sem számra nézve (a művészek eddig *kazallal*, csoporttal, jobb tanász csak mérsékeltebb számmal lévén) öszve nem hasonlíthatónak állítván. Ugyan azon író megvallotta egykor nekem, hogy ha célt ért volna (frankoson: réuszirozott) volna hajdon (az EUKLID XI. alaptanja megbizonyítását keresve), sem költészetre, sem kemence rakásra nem adta volna magát. Oly (általam dicsért, magasztalt, kedvelt és dicsőséges s egészen ízlésem szerinti) hévvel törekedett azon (minden fogyatkozások s gyengeségek s árnyékoldalok mellett is mindent egybevéve) kolossális nagy ember az említett célra, hogy nekem egykor (mikor magam is, minden intése s lebeszélése ellen, azon fába vágám a fejszét, mégpedig, istennek hála! erősen szerencsés sikerrel) azt nyilatkoztatta ki, hogy ha *azt* megtanálta volna (mi tárgyat már egy ezer newtoni s gaussi óriási tornyokat is sükertelenül elnyelő és soha meg nem világosuló feneketlen mélységnek állít), kész lett volna mártyr lenni, s ha senki sem tudta volna is meg, hogy ő tanálta, angyal lett volna; s hogy ki azt kitanálná, megérne egy akkora briliántot, mint a föld-gömbe. – Mindez elég fölséges szellemet árul el, nyilvánít. – De hogy mind emellett csaknem szünetlen költ(észel), azon gyengeségből magyarázhatom csak ki, hogy észrevevén, s látván, hogy azáltal *ámíthat* {a könnyelmű s gondolkozásra eddig kevésbé *szoktatott* s azt azért unósokaság meglegedvén a cifra szemkápráztató (szemfényvesztő) szókkal}, s örökre fitogtatni, s többnek akarván mutatni magát, mint amennyinek érzi (oly káros nagyra vágyással bírván – noha *ezen* gyengeség ellen is időről időre kikél), szünetlen valami *nagynak* tetszőt akar mondani, miben is

³ Bolyai Farkas.

könnyen célját érhetette, s érte is eddigelő, a nem mulatság s szépség nélkül való (csak nem illő módon előadott) képes beszéd s élénkség omolva folyván szájából.

Némelyek (milyek között még egyéb aránt kitűnő jeles emberek is tanálák magukat) azon vastag s képtelen fonákos (fölfordult) bal-hiedelemben, tévelyben úsznak, hogy a tanhoz nem kell az a magos *teremtő elme* (zseni, séni, frankul *génie*, latinul *genius*), mint az úgy nevezett „szépművészetekhez”, azt vetvén, vagyis inkább szellemök oda menvén ki, az forogván elméjükben, hogy *a tanász csak szigorú szolgai lélekkel a már magában* (mi szót is tisztán kifejtteni *az oly zsenik* elmúlatnak) *megvolt viszonyokhoz ragaszkodva s azok által mintegy önkényt, erővel, természet szerint csiga módra vitetik az általuk „száraz” s „hideg” s „unalmas”-nak nevezett, s általuk* (a tömjént kerülő ördög példájaként) *gondosan került* merő (mereven feszes, iskolabúzó, pedánt) *igazságra*, és hogy arra nem is kell semmi *zseni*, midőn *a művész bátor (merész)* gavalléri szabadsággal sasszárnyakkal emelkedik Jupiterig, önkénye szerint (vakmerően) koholván csodáit, a *semmiből* is *teremt*, s (még az érdemes Schiller helytelen kifejezése szerint is) szaporítja a természetet a természetben.

606. 380×235 mm, fehér papír 11 ív és 1 levél 46 lapján tintával írva

A történet-tan szelleme és becse

Ez alkalommal, reményilem, hasznos lesz néhány szót érinteni eleink (a régi magyarok) annyit vitatott történeteire (vagyis a magyarok régi történeteire) s általában az *eddig* szellemű, irányú történet-tan szellemére, erejére, hatására, lényegére, mivoltára és becsére vagy inkább becstelenségére nézve.

Az úgy nevezett „históriai” (történet-tani) vagy *közvetőleg*, azaz: *a mások tapasztalása által szerzett* ismeretet vagy az úgy nevezett „históriai hit”-et, a dolog fogalma szerint, csak az által nyerhetjük: hogy egy vagy több (bizonyosság-tevő) *tanútól* vagy ön-tapasztalásáról, vagy ismét (ismét) csak *históriai hite* szerint *másokéről*, hírt (tudósítást, tanúbizonyosságot, bizonyoságtételt) veszünk (kapunk).

Az (efféle) *hír* pedig vagy *élőleg* (*elevenen, közvetlenül*), például élőszókkal, vagy élettelen jelek (példaul irat által) közöltetik.

Minden esetre megkívántatik a tanú s bizonyossága hitelességére: hogy a tanúról föl lehessen méltán tenni: hogy a fönnforgó tárgyról (melyről tudósít) a követelt (magának tulajdonított) elég, illő *ismerete* legyen. Példaul hogy (egy) Erdélyből soha ki nem mozdult ember a sinai kőfalról s akarki is a földön a Föld idomjáról s ma élő ember ezelőtt 2000 évvel történt vagy ezután 2000 évvel történendő dologról mint szemével látott tárgyról értesítsen, s annak oly módon rajzát adja, az perse a természet ismeretes rendje s az emberi tehetség határa szerint méltán lehetlen, s tehát hihetlennnek tartatik. Másodszor megkívántatik a tanú igaz- vagy *egyen* (lelkű)sége iránti bizhatás, mi szerint tudniillik elég ok van reményleni: hogy a tanú *akarja* is az igazat kijelelni, vagyis *igaz* hírt adni, s nem tehetni föl: hogy ön-érdekből hazud; mi pont alá tartozik például egyéb aljas indító-okok mellett annak hitele is: hogy nem kényszerítésből s félelemből: hanem önkénytesen vallott a tanú.

A tanú belátó tehetségét teljesen senki más az istenen kívül nem ismerheti, s erre nézve is mind csak nemleges szabályt (*legem negativam*) lehet adni; mi szerint a *kétségnek mindig helye marad fönn*; mégpedig annál több, ha tudatik, hogy a tanú már egyszer (akar szánt-szándékból, akar akaratja ellen) nem-igazat állított. Az *egyenességet* illetőleg is lehetlen teljes meggyőződésre szert tenni: ugyanis a ma történt dolgokat is, jót, rosszat, a legtöbbször oly nevelve veszi mindenik tanú a másiktól által, s azok oly elformátlanítva s hamisan terjednek: hogy a hitel csak erősen gyenge lábon állhat. Fő oka annak az ön-haszon-keresés, legalább annyiban: mennyiben a tanú, ismervén az emberek rendkívülin, szokatlanon bámulásukat, bávaszkodásukat s azokon kapásukat: oly nagyított hírek által igyekezik mulatságot szerezni, s azáltal figyelmet nyerni.

De ha mind a tanúk belátása, mind annak egyenességehez semmi kétség nem férhetne is: erősen egyszerű, könnyen megfogható, tiszta, világos és természetes: hogy minden jó, tehát *alapos* történet-írónak múlhatatlanul szükséges mindenütt a *kútfőket, forrásokat*, melyekből merített, mint megannyi okleveleket, idézni, tehát kijelelni: hogy ön-tapasztalásából tanít-e, vagy minő más jelelése *észrevételéből* (mely is végre *annyiban* csakugyan ön-tapasztalássá vált); mert azt elmúlta a történet-tan csak csonka (fogyatkozó) s idétlen s még *lehetőleg* sem kielégítő, megnyugtató; s hasonló erőtlenséggel bír: mint az *eddig* (de erősen óhajtandólag s reménylhetőleg közelebbről minden afféle *mesterséges, egybebonyolított* s erősen *terhes* és *ízetlen, fölösleges*, tehát káros részekről egészen *megtisztulandó*) magyar törvényben a *retractatiok* (!) sorában, vagy valamelyik íznel hiányzott, s megszakadott a lánc. *Azt* kellett volna tehát *minden* történet-írónak elejétől fogva követni: hogy így a minden idézett író által idézett író mind nyilván (evidenter) ki legyen jelelve, s úgy a bizonyítás, előadás tanúról tanúra kísértetve, utoljára a legelső tanúéra mint *alapra* érjen az ember; mit is azonban erősen sokszor elmúltak, miáltal a tanúk láncja megszakad, fölakad, az előadás hitelessége, ereje meggyengül. Ugyanis a történet-tanban is csak olyanformán van ereje a *személyes tekintetnek* (propria auctoritasnak), mint a törvény gyakorlásában. Egyéb aránt fölösleges volna azért „A” „B” „C” s a többi, ily formán írni történeteit. „A azt tanítja {közvetlenül, előleg, maga, személyesen vagy közvetőleg, azaz irat vagy *egyéb* jel-szer (szer-jel) által}: hogy B azt tanítja: hogy C azt tanítja” s a többi végig vagy az uto(l)sóig; elég lévén az idézett írókat mind fölebb menve fölkeresni, s végre az utolsó alapra (fenékre) szállva, hatva: a legelső forrást *lát*ni, mivel azt is fölösleges ismégelni.

Igen, de ha a fönni szerint jó történet-írónak természet-törvényesen csak *azt* s annyit szabad ismégelnie, mit már előtte *más mind elmondott*, az azokból *önként* folyókat, *következőket* perse, mint egyebütt, itt is ki nem rekesztve, s némi *vélemények*, *hozza-vetések* (oda)mellékelésétől sem lévén eltiltva, s csak az lévén az utóbbi esetben kötelessége: hogy nyilván kijelelje s különválassa az *ön-véleményeit* s hozzáadásait az *átvett* hírektől: úgy a következő: hogy nincs is szükség újabb meg újabb idomú történet-tanokra: hanem csak a *legrégebb*, *legelső* író híradását kell mind egymás után megtartani, s egy tárba rakni, s a netalán hozzájuk adott *vélemény*- vagy *ráfogások*at pedig különválasztva (oda)mellékelni.

Különben, mint történt már is az elkezdett úton: a történet-tanok száma s idomja szünetlen szaporodik, s azok hovatovább (fellelgvár módjára) mind alaptalanabb s egybebonyolódottabb, ízetlenebb gyűjtemények lesznek.

Egyéb aránt, hogy még az *idézett* tanúról is {példaul ha LIVIUS- vagy HERODOT(US)t idézem} meg kell illő hitelesen bizonyítani: hogy az a követelt időkor élt: az magában értetik, s már abban van foglalva: miszerint

megkíváncsit a tanú ön-ismerete a dologról. – Az ön-koholmányoknak igazság gyanánti alacson árulásából következett: hogy a történet-írók oly gyakran egymással merőben ellenkezének; mert olyasmi (az igazság, természet soha magával nem ellenkezhetvén) lehetlen (vala, lett volna): ha mindenik helyes belátással s becsületes, emberséges törekedéssel, tiszta szándékkal s igaz(lelkű) előadással bír(t) volna. De a dologgal eddigi bánás szerint az egész történet-tan teli hazugsággal, mesével, a legnagyobb része erősen kétséges, s csak a legkevesebb része bír némi hitelességgel.

A *jelen kori* újságok is gyakran mily bővölködők (telvék) hazugságokkal! S a történet-tannal tudósítás szerint mind jól is ismeretes, mind azt használni különös sok ügyességgel képes NAPOLEON szerint is: „az (egész) történet-tan (a legnagyobbára csak egy) bevett mese”. S a derék elméjű s jellemű néhai báró KEMÉNY SIMON, mint atyámtól hallottam, azt mondotta: „az emberek abból sem tanulnak: mi naponként szemök láttára történik: (hát) hogy lehet reményleni: hogy abból okuljanak: mi ezelőtt több ezer évekkel történt?”

A fönniből, úgy hiszem, elég könnyen, világosan megtetszik: ha akarmelyik történet-tanba belényitünk: hogy az a fönn említett múlhatlan kívánnak, föltételnek (*conditioni sine qua non*) teljességgel meg nem felel, tehát annak *idomja* nem (természet-) törvényes, és így az egész teljességgel ki sem is elégítő, nem egészen megnyugtató, legyen szerzője egyéb aránt bármily nagy tekintetű, s érdemű is.

Ez illeté a történet-tan *idomját*, tudniillik *milynek* kell lennie [a] *jó* történet-tannak. Megolvashatni az (annak, kinek, várakozásom ellen, az itt írott nem lenne elég, s ki más, a maga nemében, úgy mint philosophi tárgyakban értekeződdőleg, egyszerű józan s tisztaságára nézve nem utolsó tekintetű író véleményét is kívánná: megolvastat érdemlő) KÖZÖNSÉGES LOGIKA-t KÖTELES SAMU(EL)től NAGY-ENYEDEN 1830-ban, a 219-dik lapon elkezdve a 232-dikig.

Ami pedig illeti a történet-tan *lényegét, tárgyát*: a történet-tant a *legszelebbebb* értelemben véve (mi szerint még a *tiszta* vagy *a priori* vagy bel-tapasztalás által nyert ismeretek is belé tartoznak, s a történet-tan = a tan), kétségen kívül (józan okosság szerint) az csak oly lehet, vagyis csak oly dolog abba tartozó, bevenni való (érdemes): mely által vagy a kül-, vagy a bel-természetről valamely szükséges (lényeges), bár hasznos, legalább érdekes (gyönyörködtető) ismeretet szerzünk, s az által a köz-boldogság nyilván érezhetőleg emelkedik. Ilyek például a szorosabb értelemben úgy nevezett „természet- s orvos- vagy gyógy-tani” és *jól* megválasztott (akar történetes, akar szánt-szándékos) tapasztalati tan (ismeret).

De *minden* igazat okos választás, elintézés nélkül a tanba bevenni erősen célszerűtlen volna, s a *lényegesre* nézve tartóztató, hátráltató lenne. Így például az egész eddigi történet-tan lényege, veleje röviden csak ebből áll, s

evvel be is van végezve: „Az emberek, mennyire észre vesszük: úgy látszik elejétől fogva, erősen kevés kivétellel, mind eddig mind értetlenkedtek, tévelyegtek, s annak következtében a legtöbbször mindenki minden más vele érintkezésben lévővel, sőt ön-magukkal is (egyének s népek) csaknem szünetlen egyenetlenkedtek, versengettek, civakodtak (egymást s önmagukat is ritkán értették meg, egymással, sőt ön-magukkal is, ritkán éltek békében), s azáltal a legtöbbször nem *jól kitűzött* célra igyekezők, vagyis ön-jovukra *működők*, hanem *háborgó* nyughatlanok, békételen- s boldogtalanok valának, s a hasonlatosság (*analogia*) s ráfogás (behozás, *inductio incompleta*) *lesznek még egy kisség*, tudniillik mindaddig, s csak addig, míg jeleni tant jól áthatják, s tehát szívökre is veszik; midőn (egész tanomban sohol sem egyénekről, hanem igen is a műveltebbek legnagyobb részéről szólva) kijózanulva s elméjükben föltisztulva s a *helyes* célt s boldogság igaz útját meglátva s -ismerve: az addigi csaknem minden renden s rangnál ezer meg ezer okokból tanáltató (napi rendeni) elégületlen- s kedvetlenségnek, erős reményem szerint, alig marad érezhető nyoma.”

Ily vagy valami hasonló idomú volna, mondom, az egész eddigi történettannak rövid, de teljes, és még rövidebben s az *örök* megtartásra *méltó* módon kifejezve, így hangzó, ily értelmű foglalatja: „a tan (belátás, tudás) a boldogság (idvesség) útja.”

Hogy melyik nemzet melyikkel, hol, mikor és hogy verekedett, a népek hogy vándoroltak, kóborlottak, bolyongottak e föld-gömbön: az (bármily érdekes is az illető idősorokra, azon időkorbeliekre nézve, azon okból: hogy a fenyegető veszélyt elhárítsák) a *jövő* korra nézve, mint már megváltozhatlan (*elmúlt*), úgy egészen lényegtelen, s alkalmatlan s (a részvételnél, együtt érzésnél fogva) tán kedvetlenítő: mint egy kakasviadal, s *népekre* nézve *éppen oly kevésbé* tartozik a (történet-)tanba: mint *egyének* botlásai, viszályai s akarminémű, csak *ideigi* s alsóbb nemű ön-érdekeket illető indítványai, működései.

Az örökké fennmaradó mérték szerint sem egyes ember, sem nemzetek, sem az egész emberi nem élete leirata éppen nem érdemes és célszerű az örök megtartásra, sőt ideigire is alig, s szűkőn, okoson a *jelen* szükségéhez alkalmazott (mért) választással. A kihalt (holt) egyén vagy nemzet neve úgy is már mindegy, akarmilyen volt {egykedvű, kedvegyenes, közömbös, piaci-lag (*csak*) *annyi*, *indifferens*}, mind az elhunyt, mind az előre nézve, s csupán a *hatása* marad meg mindenkinek az egész jövőre nézve, s az egyedüli lényeges és legdicsőbb élő emléke. Hogy pedig ezt erősen valóból, és érzésem, meggyőződése s józan megfontolásom szerint s -ből komolyan állítom: azt tartom az írottak után s azokon kívül (a divatozó rosszul értett s irányzott ön-szeretet s *halhatlanság* vadászása mellett), elég bizonyosságát adom azon kívánságom kijelelése által, hogy *legelőbb* is *ön-magam*on elkez-

ve, teljességgel nevem semmi fönymaradását (tanom célja teljes elérése után) nem óhajtom, sőt éppen ellenkezőleg, *azt kívánom*: hogy miután céloom elérődött (mi is a helyes tan, művelődés s életmód útjába, módjába való igazítása, vezetése, utasítása, indítása – újra írom: nem egyénekről, hanem a legnagyobb részről szólva – az eddig erősen tévelygő s nem csak homályban, hanem szinte vastag setétben révedezve tapogatózó s nyakra-főre botorkázó emberi nemnek): nevem azonnal, mint már lényeg- s érdektelenné váló s említésre nem méltó pusztá hang: maradjon örök feledék(enység)be, vagyis szűnjék meg említettetni, s a tan címéről is töröltessék. De annál inkább szívemen hordozom minden okos, emberséges (becsületes) emberrel a még előttünk s annyiban *némileg* kezünkben lévő s *némileg* tőlünk függő *jövő* sorsát az emberiségnek, s annál inkább óhajtom a *tan* fönymaradását, s mikor elkopik: hív, gondos és szorgos újranyomtatását – mennyiben *tökélyes: változatlanul*; mennyiben még hiányos vagy tökélyesítést váró: kipótolvá vagy tökélyesítve, gyarapítva, és azt: hogy mint eddig a szent-biblia (vagyis szent-könyvek, szent-írás) az al-népnél is helyet tanált: szintúgy a tan minden egyénhez elhasson. Ugyanis a szent-írásnak is lényege, mégpedig a legtökélyesben kidolgozva, -fejtve, vagyis az isten- s erkölcs-tan is a tanba való; de azon kívül a tan minden egyéb érdekes tant is befoglal.

És csak az ilyszerű szelíd, csendes, nemes úton, módon, népnevelés, -művelés vagy erkölcsi nemesítés által {melynek célszerű- s szükségessége már tán általánosan (közönségesen, minden okos ember által) el van ismerve} érődhetik és érődik, erős reményem szerint, a JÉZUSTÓL szerzett „MI ATYÁNK”-ban naponta kért „ISTEN ORSZÁGA” eljövetele – már nem sokára – el.

Ismeretesképpen minden eddigi különös (egyres, részletes) tannak is (példaul mathesis, philosophia s a többinek) története, vagyis eredete (származása) s különböző nemzeteknél előhaladása {-menetele, fejl(őd)ése} szokott adatni: de erre nézve is (ámbar ez a történet-tannak még *legérdekesebb, -mulatságosabb* része) azt tartom: hogy miután a tan, úgy, mint kell: tökélyesen készen áll: elég (mi hasznos is, s annyiban *szükségesen a tanba való*): ha azon út is: melyen rá lehetett és *kellett természetesen* menni, vagyis föl lehetett tanálni a tant (*ha legelőbb* nem éppen *azon* akadtak is rá), illő rövidséggel kijeleltetik, noha illő rövidséggel *minden* egyes tárgynak, tannak is történetét, a fölthanáló vagy gyarapító neve említése nélkül, nem lenne érdektelen megemlíteni: ha erre nézve is teljes *hitel(esség)* *lehetne*. De mivel az semmi történet-tanra nézve nem lehet: legfőlebb csak annyit lehet (mi is jó választással nem is érdektelen) említeni: hogy az illető tannak származását (keletkezését) s előmenetét így s így említik; hozzáadva az ön-véleményt: mennyire *hihető*.

Mind a fönnik után, mellett és ellenére is azonban, annyiban jeleni helyt a köz-divatnak hódolva: következő kevés szót jegyzem ide a honi történetekre (*historia patriae*- vagy *patriae historiara*) nézve. A dicső magyar nemzetnek azon gyakran emlegetni szeretett eredetét s sajátságát: mi szerint egy nagy kiterjedésű s hatalmú, világ-hódoltató, nyers, éber, eleven (virgonc) s legalább jeleni honukbani közelebbi emlegetődése után vadacska nedvű és a legrégi(e)bb ős korban szép műveltségű s nemes jellemű becsület-teljes nemzetnek (a szittyak, scythiaiak) ivadéka: magam is eléggé és illőleg kedvelem: azonban ha mindaz úgy volt is (mi iránt alig is lehet kétség), kivált jeleni állapotjában a világnak {mikor már, istennek hála! megszűntek a csak bárdolatlan vad népekhez illő vándorlások, más nemzet békéje háborítása (haneha elkerülhetlen szükség úgy hozza magával) s elnyomása}, azt szinte csak úgy hasonlólág nézhetni: mint ha egy régen nagy fényben élt, de elszegényedett család származását s az előkelő mai családokkali rokonságát (egybe-köttetését) említi, mit magam is tehetnék, csaknem magv-szakadós (kihaló, *deficiáló*) s az akkori villongós időkben *három* (!) szerencsétlen *egymás után* *árvaság* (!) által (mi néha már csak *egy* is elég meggyengíteni, sőt el is temetni egy jeles családot), a gyámatyák (tutorok) hamis-lelkűsége által lett elidegenítése által a családi leveleknek, sok birtokát s fényét vesztett családbóli származásomra nézve: ha általjában az efféle előttem lényegtelen nem lenne, s mindenkiben az eredetét, nem pedig őt magát nézném s becsül-ném, s nem tartanám szükségesnek s azonban *élegnek* is azt: hogy ősök dicsősége, érdemei mellett az ember *maga* is készítsen magának tanja s tette által nemes-levelet (*donatíot*), s emeljen nemzetének s az emberiségnek legbiztosabb, jelentősebb emléket, az emberiséget maga után eleven monumentumnak hagyván. A *természetes* nemes-levelet ugyanis ki-ki teljes szabadsága s kedve (kénye, kéje, kedélye) szerint *maga* írhatja meg; e szellemi tekintetben (magosb, fölsőbb szempontból) éppen azt s annyit nyerhetvén meg: mit s mennyit kíván, s mennyit igazságosan érdemel.

Ha *csakugyan valaha* maga idejében volna akar egyénnek, akar nemzetnek ősei fényét emlegetni, avval előállni: legillőbb volna akkor, mikor az *maga* is némi ki-tűnő dics(őség)et szerzett más társai között, s különösb figyelemre méltóságát nyilvánította.

De mindenkor lényegtelennek marad, s legfőlebb némileg jól eshetik: ha az ember vagy nemzet magát jó faj (*vica*)ból valónak hiszi; noha más felől még abban van némileg nagyobb jelesség: ha valaki a porból emelkedik egyszerre kolossá (milyre is vannak példák); valamint más felől annál nagyobb szégyen, gyalázat s vétek: ha az, kinek a szerencse bővebb kézzel nyitotta meg forrásait a művelődésnek s a köz-jó előmozdíthatásának: tespedésben hátramarad; mi is nem ritkaság – kétségen kívül onnan eredvén: hogy az oly már benne születvén s nevedvén a kész külső jókban: nem érzi *szükségét*,

sőt látja a *fölöslegességét* a csupa állati vagy növényi *megélhetésre* (*vegetálásra*) való működésnek, s annál fogva: különös esetet kivéve: elhagyja magát, s lelki tehetségeit parlagban.

Az ősi nemesi vér s hatalmaskodás emlegetése pedig rendszerint inkább irigységet, gyűlölséget s bosszúvágyot szokott ébreszteni: mint tiszteletet, bámulást gerjeszteni, sőt némely gúnyos erűek (*satyrische, sarkastische Ader*) által még nevetségessé is szokott tétetni: mint a bármily tisztesnek tartott ősi, kopott prémű mente, s copos haj föllépte (megjelenése a világ piacára, színpadjára, csatamezejére), nem csak a művelt külföldön: hanem saját honunkban is, legalább egy elmosolyodás nélkül, észre nem vétethetik, azonnal minden szemeket, köz-figyelmet magára vonó. Istennek hála, túl is kezd a magyar lenni ez ó divatú s már kezdődő-félben lévő s némileg meg is indult műveltségéhez többé nem illő (avval öszve nem férő) elveken – *az egyének s népek sinai kőfal mod(or)ú hideg s irtóztató (rémületes) eddigi különválasztása helyett mindent a lehetőségig igaz keresztény (érzés)hez illőleg egyesíteni hajolván.* Mint egyének a szorosabb értelmű nemzetekben közelebb-távolabbról rokonok: úgy nemzetek is. A német éppen úgy csak távolabbacská esett s nyelve-változottabb *magyar*: mint a magyar csak távolabbacská esett *német*. Ugyanis ha igaz az (mit, tiszta vagy *a priori* való *okoknál fogva*, sem *erősíteni*, sem *tagadni* nem lehet): hogy az egész emberi nem csak *egy* pártól jő le: kétségen kívül elején csak egy nyelv is volt a földön: hogy pedig az az azutáni szaporodássali elszéledés, -terjedés, szét- vagy szerte(széjjel)telepedéskor oly sokként csaknem ismerhetlenül elváltozott, sokféle elágazott (az első fő elágazás akar Babel tornya építéskori zavarkor, akar más alkalommal eredett legyen): az könnyen lehetett, s nem lesz csodája annak, ki meggondolja: hogy például az (ezelőtt mintegy 7-ed félszáz évvel) Német-hon különböző vidékeiből (tehát nem csak a szász királyságból) a magyar királyoktól honunkba hívott szászok is oly elváltozott, s gyakran a szomszéd faluig is sokat változó nyelvvel élnek. – De istennek hála! már ma is s még sokkal inkább ezen túl, a műveltebb világ csak alkotmányi osztályok s törvények által van még némileg elválasztva: mert egyéb iránt annyira s annyiban csak *egy* népet képez: hogy *pénzzel mindenütt* otthon van az ember, s jó barátokat tanál (s becsülete van, nemzet, vallás s minden egyébrei tekintet nélkül); a *nélkül* pedig ritka kivétellel mindenütt idegenen, hidegen szokott fogadtatni. Részemről ugyan született magyar vagyok, vagyis magyarnak vagyok *születve*: azonban öt évig Bécsbeni neveltetésem- s katonai pályámnál fogva (s mint az austriai császárság tagja s alattvalója) hason joggal *német* is vagyok, és különben egyenlő körülmények között (*caeteris paribus*), sőt a *nélkül is*, bármily körülmények között is – kivévén, mennyiben *természetesen, valósággal (in concreto, absolute)* mint becsületes ember lehetőleg kötelességem szerint igyekszek cselekedni – éppen oly jó szívem

van a német vagy más nemzethez (mennyiben az URALKODÓ FÖLSÉGnek lett elkötelező hit szerint nem tartozom ellenségesen bánni vele): mint a magyarhoz, vagy (utálván a hízélgést, ál képmutatást, s szeretvén őszintén csak annyit állítani, ígérni: mennyit meg is tartok, vagyis az ígértet híven meg is tartani) a magyarhoz sincs *csak azért*, hogy szó-hangjaik s szokásaik némileg különböznek: jobb indulatom, mint a némethez vagy máshoz. Művelt, tehát becsületes, emberséges ember mindenikben az *embert* (MOZESként az isten képét), *emberiséget* nézi s becsüli, s (ha a büntelen megtámadás esetében vagy egyéb kötelességből néha ellenséges indulattal viseltetik is némely egyén vagy nemzet iránt): *keresztényi* vagy *világpolgári* (felebaráti, ember-szerető) érzéssel bír. Egyéb iránt is attól, ki nemzeti gögtől vagy az iránti vakbuzgólkodás-, ábrándos buzgóság-, kivált bigottság-, fanatismusból, visionariusként, szinte csupán nemzetebelit nézi embernek, legalább derekabbnak, s isten különös gonddal s kegyelemmel kiválasztott (kegyenc) népebelinek: csak azt kérdelem (az erkölcsi) *érzés*, természetes részvétel, együtt érzés húrjait meg sem pendítve, s kérem: magyarázza meg hát nekem (mint illik, szorosan, szigorán): kit nevez kirekesztőleg „magyar”-nak? kit ismég „német”-nek? s úgy tovább. S aligha az oly, nemzetével túlságosan s más megvetésével büszkélkedő s érdemét csaknem egyedül abba helyező bajba nem jó a felelettel. Jeleni magyarázatokat azonban következőleg lehet szorosan adni. A *beszéd nem lehet* ismertető-jel (kritérium) a nemzetiségre, sőt még az *okosságra* nézve sem: mint kétségen kívül van abból: hogy a néma is lehet okos lény (vagy okos lény lehet néma is), s minden nemzetben születhetik néma. – A *származás* (eredet) sem vétethetik helyesen, józanon bizonyos és meghatározott ismertető-jelnek. Ugyanis egy felől (kivált az eddig szokott s nemesebb irányú elvek s törekedés és helyesebb, józanobb, kevésbé puha, általjában célszerűbb és jó *ön-példa*, bölcs ön-életmód, -életrend által *erősített*, s mintegy acélasítva, hatalmas ár módjára el- és ráragadólag életbe léptetett, foganatos nevelés behozataláig mind uralkodó bujaság, fajtalankodás, kicsapongás mellett) senki az istenen kívül teljes *bizonyos* nem lehet a gyermeknek melyik atyától lett származása iránt – még maga a legtisztább életű hölgy sem (ha a bábák ijesztgetése s babonája szerint „ki nem cserélődik” is a gyermek) – mennyiben *lehetséges*: hogy *álmában* is meglepetnék (-környékeztetnék) valamely előtolakodó (avatlan, nem illető, azaz: oly illető, kit az illetés *ébren* sem illetne) trágár lélek által, ön-hatalmúlag (*propria auctoritate*) oly elégtételt (satisfactiot) s végrehajtást (teljesedésbe vételt, *executionem*) vevén magának, mely még papi (lelkészi) közbejövés (*interventus*) után is csak illő jó mó(dor)ú, csinos, finom, gyöngéd előrei megintés, hír- vagy jeladás (*admonitio*), bizonyítás (certificatio) s a néálán az executio elpróbálására nem következett ellentállás után, tehát minden esetre csak éber állapotban engedtetik meg isteni, emberi természet és erköl-

csi törvény által – a katonai erővel {*militare bra(c)chiummali*} fölölélése a dolognak, vagy az (magában különben is ellenkezést foglaló) erősb joga (*jus fortioris*) használása itt nem lévén alkalmazható. Hát még, ha hozza járul: hogy a sok iparkodó (tolongó, némileg részvényt), a hölgy kezét megnyert, vagyis inkább gyenge óráját ellesett bálványozó között gyakran még maga az anya sem lehet bizonyos azon csak is egy iránt: kitől ez vagy amaz gyermeke lett!? Mert noha némelyek a gyermeknek a sürgetett (követelt, *praetendált*, *praetextált*) férjfihozi hasonlításából csálhatlanul vélik következtetni annak atyaságát: ez sem láttatik elég biztos alapnak lenni; midőn például az idegenneli ölelkezés legheve(s)b pontjában lehet, hogy az csaknem merőben, tökélyesen megunt s jó hónapig huzomoson kikerült férje nétalán lehető meglepése- s vad indulatjára gondoló s attól rettegő nő annál fogva férje mását (párját, hason-képét) szüli – mert hogy a külső tárgyak, körülmények, tehát gondolatok is, itt is, nem csak befolyással vannak: hanem teljesen *határoznak*: az kétségen kívül van.

De ha teljes bizonyossággal tudatnék is: ki-ki mely szülőktől származott? s *tiszta* „magyar”-nak nevezetnék például csak az, kinek mind a két szülője magyar; „korcsos (magyar)”-nak ellenben az, kinek csak egyik szülője magyar, s még tán ott is tétetnék {mint Észak-Amerikában a kreol, mulatt s mestiz (vagy mestic?) között} különbség, ami szerint az atya vagy az anya magyar: úgy is szem előtt van: hogy e magyarázat nem jó, semmit sem ér, abban kör (circulus) lévén, vagyis a megmagyarázandó fogalom (csak ismét) *önmaga* által (*idem per idem*) magyaráztatván meg. Az is nyilvános pedig: hogy így szülőkről szülőkre föl- vagy visszafelé menve is csak legfőlebb annyit nyerhetünk: hogy egy csomó szülőnél *valamikor* (vagy *ma*, vagy az *elmúltban*) megállapodunk gondolatunkban, s *megegyezünk* benne: hogy azokat és csak azokat s azoknak ivadékait például „magyarok”-nak nevezzük. Már a magyarul beszélni tudás vagy a némánál legalább magyar iratot értés (mert anélkül legfőlebb csak annyit lehet róla mondani: hogy magyar eredetű, vagyis szülőji magyarok, de ő *néma* és *nem-magyar*) ugyan *megkíváncsit* a magyarsághoz, de az előbbi magyarázat értelmében nem volna elég: midőn a szerint, bármily tökélyesen megtanulna is más, az ottakon kívül magyarul: az mégsem nézetnék magyarnak; ellenben ha egy még beszélni sem tudó kis gyermek idegen nemzethez, például Török-honba, sőt éppen a medvék közé vetődne, s ott növe föl, csak annak nyelvén (tehát a medvék között mormolva, mormogva s bőgve, ordítva) volna képes magát kinyilatkoztatni; s a nétalán rossz erkölcsöket s helytelen vallási s egyéb fogalmokat beszívva s eredete iránt teljes (sötét) tudatlanságban maradva: az *eredeti* nemzetének tán halálos ellensége volna is: a fönnebbi, *vérségre* épített elv szerint az oly(an) mégis (mind a mellett, *non obstantibus omnibus Jus*) mind magyar lenne, s az egy pár olytól származottak is örökké „magya-

rok”-nak nevezetnének! Igen, de ki-ki látja: mily célszerűtlen s esztelen volna oly magyarázat is (tudniillik a vérségnél fogva). És nincs ideig helyesebb, józanobb, egyszerűbb (ha s *még* csakugyan afféle magyarázat s nemzetbeli különböztetés kell s lesz) magyarázat: mint mind *azt* és *csak* *azt* nevezni „ép-magyar”-nak, ki magyarul (mégpedig szorosan a mel-tanbani módon, mathesisi szigorral meghatározva nyelvünket) *tud* beszélni; „magyar”-nak pedig, ki képes magyar iratunkat (illő tanítás után s tehetségéhez mérve legalább *részint* vagy bizonyos határig) legalább *érteni* (ha néma is), s magát is azon kifejezni. Így (e szoros, tiszta *magyarázat* szerint) egy felől némely eddig „magyar”-nak nevezettnek előbb meg kell érdemelnie a „magyar” nevezetet; más felől pedig minden embernek nyitva az út: nem csak *elmagyarosodni*, hanem *tökélyes magyarrá* lennie. Hasonló illik minden más nyelvre nézve. Ebből megfogható: hogy az ember e szerint lehet (minden ellenkezés nélkül) egyszersmind magyar is, német is, s általjában akarhány féle nyelvű, vagyis népbeli (nem akarván írni: „nemzet”-beli, nehogy botrányos, főnnakasztó legyen a *nemzés* s tehát vérség rokon fogalma). Szokták is ezelőtt is mondani arról, kiről például a frankul, latinul, hellenül s a többi jól-tudást akarták kifejezni: „jó francis”, „jó deák”, „jó görög” s a többi. S nagy kár vala sok magyarban: hogy ha más nyelvét megtanulja, s kocsintva (kocsantva) tanál valamely szót ejteni, sőt ha egészen (el)magyar(os)ul is: késő unokáinál is mind gondosan eszébe tartogatta, s emlegette (s haragjába még szemére is vetette): hogy nem magyar, hanem korcsos, vagy ilyen s olyan származású. Holott csak örvendhetni lehet: *minél többen megértik az ember nyelvét*, s erősen reménylem, mind az olyat már szorgosan nemzetéhez számlálja a magyar is, s inkább lehetőleg eltitkolná a más származása tudását (ismertetes voltát): ha az csakugyan valakinek kisebbségére válhatna; mely eset azonban teljességgel nincs. Igyekezzünk ahelyett már valahára nyomósban, érezhetőbben, jelesben kitűnőleg megmutatni s meggyőzni más művelt nemzeteket arról: hogy igazi dicsőséges és méltó (dolog) magyarnak s magyarrá lenni (azaz nyelvünket megtanulni). A frank- s olaszban afféle (éppen nem az helyeselhető, s nem a magyarnak már is sokként természetében, vérében fekvő komoly méltósághoz, hanem csak könnyelműség-, könnyen gondolkodáshoz illő) gyermeki elme, ész s (túláságos) kevélység (üermütig), hogy ne írjam: „ön-hitt”-ség s gúnyra hajlás, másan kikaphatáson kapkodás (az arrai alkalom lesés, vadászás) nincs (hiányzik): az, ha valaki annak nyelvén merészselve (próbálva) beszélni: hibát ejt: csendesen, komolyan megigazítja. – A sok közül egy más (ugyan egyéb tárgyú, tehát annyiban nem is *ide* való) gyakran ejtetni szokott magyar hiba is eszembe jutván: itt megemlítem, hogy figyeltetve rá: ezután elkerültethessék.

Ugyanis sok egyéb aránt sok jót mondó, derék író honunkat magasztalás nélkül nem említheti, nem gondolva meg egy felől azt: hogy különös esetet

kivéve mindennek szülötte, vagyis inkább gyermekkori neveltetése földje kedves, az északi (jég)sarkhoz közelítő samojeda- s eskimónak jeges honja, s a négernek (szerecsennek) a forró öv (égalj) oly édes lévén: mint a magyarnak a magyar hon, úgy hogy lakot cserélve, hihetőleg mindenik szerencsétlen, megleégedetlen lenne.

Azonban más felől a külső jókkal (sőt nem célszerű móddal a belsőekkel is) dicsekvés, kérkedés könnyen szülhetne a gondolatlan, rövid látású megleégedetlenben (mily *eddigelő* mindenütt van) irigységet s vágyakodást a nétaláni cserére, legalább el- vagy megpróbálására, mi csak csendháborításra s békétlenségre adna alkalmat. Még mit itt írek is: hasonló okból hiba volna, ha nem tanálám (vala) jónak az afféle tárgyak pengetéséről, egy tán eddig, legalább nem eléggé megfontolt oldalról nézve a dolgot (szinte fősvények módjára): szerény, okos hallgatást javasolni. Egyéb aránt minden jó sehol sincs együtt, s minden ember vagy más állat lakta helyen erősen egyszerű és természetes (nem csoda): hogy *minden* annak élelmére, élhetésére, fönnmaradására szükséges szer is fölтанáltatik. De mivel csakugyan a különböző megszokott s annyiban (második) természetté vált életmód a test-alkatot is erősen különbözővé teszi, úgy hogy az észak erősb természetű lakójának a dél nyalánsága, csemegéje igen híg, vékony (unsubstanziös) tápszer lenne, s az amellet elfogyna, elpusztulna; míg a déliebb nép az északi sanyarúbb, de éppen azért frissebb s egészségesebb, erősítőbb égalj alatt elszigorodnék: a fönn írott okból nem könnyen kívánczik, legalább nem könnyen indul meg egyik öv is a másika ellen tápszer fölött egyenetlenkedni. Jelesen hogy az északi életmód erősebb természettel s hosszabb élettel jár: a tapasztalás eléggé bizonyítja. Példaul hol él az ember 150 s 160 évig, mint néha Orosz-honban!? S melyik nemzetbeli merészelhetné a pálinkát (pályinkát, székelyesen *égett bort*) amellet csaknem oly bőséggel inni, mint mi a vizet, s részint (csak azon különbséggel: hogy az az élet sokkal más forma, nagyobb rövidítésével s egészség elpusztításával esik) némelyek nálunk is a pálinkát; vagy ki merne dél felé éppen választó-vizet inni: mint mely némely történetesen, vagyis a gyógyszerész, patikárius nagyon megütkezésére esett vétségéből rákapott (-tanált) oroszoknak, mint mondják, de erősen hihetőleg csak ráfogják: különösen kedvelt itala, s több afféle, hova azonban (a derék s maga nemében hasonlíthatlan kolossal nagy érdemű PRIESZNITZ hősi tapasztalása s fölvilágosítása után) éppen nem számlálom azon tettöket: mi szerint a (túrhető) hév sütő-kemenceből (azon izzadtan) egyenesen csaknem jeges vízbe ugranak, noha ez is mind a kettő túlzás, s tehát nem javaslandó, midőn (mikor, maga idejében, jó módjával, értelemmel, belátással, készülettel s megfontolással hasznos is) sem jeges víz, sem erőszakos izzasztás, se belölről, például herba-theak által, sem kívülről, éppen sütő-kemencébe bűvás által, sem PRIESZNITZ által nem javasoltatik, sem tán rendkívüli esetet – hol (mint tán a

choleraban) *hirtelen erős* változás, megrázás, hatás, segítség kell a testnek: nehogy az a rossz állapot súlya alatt elnyomassék – kivéve: tapasztalásom s véleményem szerint nem javaslandó.

A fönnt említett választó-vízét ihatására s megbírására az oroszoknak egyéb aránt megjegyzem: hogy szinte az is meg lehet úgy (az sem sokkal nagyobb csoda): mint a közöttünk *pálinka-ital* (!), midőn nyers hústra öntve pálinkát, az töstént megfejtődik, s tehát mi irtózatot gondolat afféle hevítő italt, vagyis inkább valóságos mérget venni a gyöngéd, finom bel-részekbe! Tapasztalják is (ha némelyek erősb alkatásuknál fogva tovább küzdenek is barátnak tartott ellenségekkel) a pálinka-hősök előbb-hátrább, s mindig korán, életmódjuk káros következtetését. De az is ki fog menni divatból egyéb féle (elmebeli s erkölcsi) józanulással, magosb művelődéssel. Azt a képtelenséget is különösen meggondolva: hogy a csaknem vérejtékkel (véres verejtékkel) természet s szerzett gabona eddig oly gondolatlanul s lelkiismeretlenségül pazérolva vesztegettetett a mérges s csaknem már lángoló s mégis drágán, a pénzen kívül egészséggel s étellel fizetendő kortyok készítésére.

Röviden: minden nemzeti megkülönböztetés egyéb aránt semmit sem ér s fölösleges: csupán az jó kérdés alá a körülötte lévőkre nézve: *ki mit tud* s tud-e beszélni vagy bár érteni valamely iratot vagy nem? s ha igen: hogy mily nyelven fejezi ki magát, s mily jellemű, indulatú ember?

Említém fönnt is: hogy hihetőleg minden nemzetek, mint egyes nemzet egyénjei: rokonok, s ha éppen nem volnának is azok: házassági s a természetes együtt érzés, részvétel inkább egyesíti, közelebb viszi őket, mint akarmely közel-rokonság; mely az eddigi úton, módon (mint a tapasztalás gyakran még a testvérek, sőt az atya s fiú között is a legkedvetlenebb ellenkezést mutatja) többnyire inkább el szokta távoztatni, mind közelíttetni a lelkületeket – azt pedig a legtöbbnyire csupán aljas ön-érdekből, a VERBŐCI(-féle) *enyim, tiéd* fölötti kakaskodásból.

Említém azt is: hogy legszélesebb értelemben akarmely más nemzet, például az eddigi homályos és határozatlan fogalmok szerint a német, nem csak (a fönnti magyarázat szerint) *ezutáni magyar(os)ulhatására*, hanem hihetőleg *származására (eredetére)* nézve is: némileg éppen oly mértékben *elváltozott* nyelvű magyar: mennyire a magyar is német; és mennyire jár a magyar nyelv a némettől.

Már, valóban és szokásom szerint őszintén és minden részrehajlás, elfogultság nélkül s többnyirei szokásom szerint komolyan szólva: az igazság, a tan lényege (mint már sok részint a mathesisi nyelv is) s a természeti törekedés érzés *egyenlő körülmények között minden ugyanazon vagy különböző egyéneken (tökéletesen)* egyenlő lévén: elsőben is nyilván fő dolog a tan lényege *helyes* megválasztása. Az előadást, nyelvet illetőleg is pedig, ha nem kívánnók, sőt ellenzenők is: előbb-hátrább győz(end) az: mi jobb. S nyelv-

vünk különös becsülésére s kiemelésére, -tüntetésére korántsem egyéb szokott, elfogult, a hon vakbuzgó szerelméből (honfii) eszme, előítélet s érzelm (érzelgés), hanem annak a mélyebb vizsgálásom s áthatásom után a legnagyobb gyönyörrel elismert, kitűnő, derék (de nyelvészeink által, mint a mel-tanból megtetszend: eddig korántsem eléggé kiemelt s illő *alaposon* csaknem éppen nem ismert s kifejtett) *szelleme, természete, belső* (s *némileg külső*) *tulajdonságai* s annak oly erősen egyszerű, rövid, tökéletes tiszta s természetes szabályokra való visszavitele s építése (szabályai kifürkészése, nyomozása, vagyis inkább öszverakása, elkészítése) határoztak; miszerint ahelyett: hogy nyelvünk szabályai vagy nyelv-tanunk megtanulására, mint (az eddig a latin csak *fél-szeg* megtanulására szánt legalább 8 [!] év helyett) már többen, kivált németek, dicsekedve, győzelemmel (triumphussal) s a csüggedező s hozzafogni nem elég bátrakat buzdítólag ígérték: néhány *hónapot* (!) töltene az azt megtanulni kívánó: azt (mégpedig véghetlen, hasonlíthatlan sokkal jobban) *néhány nap* (!) vagy tán *néhány óra* (!) alatt tökéletesen és kimerítőleg magáévá teheti. Azonban, mint könnyen meglátszand, -tetszend a benézőnek: sem az előbbi dics, magasztalás, sem e gyors nyelv-tanulási ígéret perse koránt sem eddigi fönnállott, divatozott, határozatlan s homályos, ingadozó, oly sok heves toll- s szóharcra (*logomachia*), hosszas perekre s néha véres háborúkra is gyalázatosan alkalmat adott nyelvet illet: mert a részben a magyar is oly gyenge lábon áll, mint a többi: hanem illeti annak belső, még elég mély s sötét titok-fátyol fedte – holott csak meg kellene karcolni a föld színét: hogy az eléggé megbecsülhetlen kincs a napvilágon ragyogjon – szellemét, lényegét s annak illő használatát. Ugyanis nyelvünk már most, szellemére, *természetére*, belső tulajdonságára nézve az *eredeti, természetes* nyelv lesz, mint erősen reménylem (bízom, hiszem), késedelem nélkül, és a mel-tanban s a tanban már itt is az; s eddigi kifejezetek szerint állíthatnám, fölöslegesen s idétlenül: hogy nyelvünk *természete* igazán *természetes*.

Lenne nyelvünk alkalmatlanabb a tökéletesülésre, s ismernék, vagyis inkább csak képzelhetnék akarmely *jobb* szelleműt: azonnal félrevetve, tétovázás nélkül annak adnám – ha cigány, héber vagy akarmely más lenne is – az elsőséget.

De erről, mint *előre (a priori)* is megtetszend: még csak szó sem lehet. Vegyük föl például (az oly nehezítő s haszontalan „der, die, das”, „hic, haec, hoc”, hellen „ho, hae, to” s számtalan egyéb, egy mustár-magnyi *lényeges* vagy *könnyebben*, nem *jobban* elérhető haszon nélkül, a nyelvet csak ízetlenül cifrábbá, mesterkéltté, nehezzé, unalmassá s visszataszítóvá, irtózatossá tevő tulajdonokat itt nem is említve tovább) e legegyszerűbb tant (*mondat* csak elő-tan lévén): „PÉTER ember”: a latin ezt így mondja teljesen (úgy nevezett s annyira: mennyire) tökéletesen, rendesen, törvényesen: „PETRUS est

homo”, s csak TACITUSi (szellemű) rövidséggel (ellipsissel) engedtetik meg afféle előadási (*licentia poëtica*-féle) szabadság: mi szerint az, a megítélt, -jegyzett, szélesebb kiterjedésű fogalom alá (vagy lények közé) befoglalt *al(ap)* vagy *ó-mi* (subjectum) *ó-jegyét* az al-miről állított, vagy annak tulajdonított új-jegyével (*praedicatum*) egybe (egy tanba) kötő szó (cifrában, hosszabban s tán képzelt erőteljesben, nyomósban: *ige*): „est” néha *kihagyatik*: de mind a mellett is az afféle latin tan: „PETRUS homo”, mind csak csorba-, csonka- s erőltetett-, vagyis a régi latin nyelv szellemével ellenkezőnek s annyiban tökélytelennek (hiányosnak), szabály elleninek marad, s abból soha oly természetes tan: mint a magyar szelleme szerint oly önkényt folyó „Péter ember” (csak úgy) nem válik. A németnek pedig annyi sem elég: hanem ugyanazt így fejezi ki: „Der Peter ist ein Mensch” (a „der”-t csak hibásabban beszélő tevén oda, az „ein”-t pedig minden jó német odatevén).

„Ez (az én) könyvem” vagy: „e könyv (az) enyim”, ezt (mit a magyar is fölöslegesen, tehát rosszul mond az „én” s „az” közbe beszúrásával) az olasz így mondja: „Questo è il mio libro”, mintha németül így mondaná: „das” vagy „dieres” vagy „dies”, vagy mint gyakran az Allgemeine Zeitungban: „dis ist mein Buch”, hol is (egyebeket itt mellőzve, elhallgatva, nem érintve, s tovább itt e tárgyba nem ereszkedve) legelőbb is „il” vagy „ist” utáni „das” rív ki (tűnik föl) mint fölösleges.

Hát még nyelvünknek azon élénksége, elevensége, hajlékonysága, tüzesége (!), mi szerint a csupa hangsúly (Betonung) változtatásai által is képesek vagyunk *egészen más* értelmet adni tanunknak (önteni belé): melyik nyelvben fordul elő? Tán egybe sem. Példaul: „ember Péter”, mint ha mondanám: „ember ám Péter”: ezt a német erőltetés nélkül csak némi adverbium (mintség szó, s a többi) hozzatételével fejezhette eddig ki, példaul: „Peter ist in der That (wahrhaftig, wahrlich, für – wahr, doch, ohne Widerrede s a többi) ein Mensch.” E tulajdona nyelvünknek oda menyen ki: hogy, megtartva mindenik a két szó közül a hangsúlyát: szócsere mellett is megmarad az értelem (változatlanul). S számtalan effélével tán minden nyelv teli (tele), s eddigelő némileg a magyar is; de csak avval a szerencsés és erősen nagy különbséggel: hogy egy kis utánállás által (a nyelv szellemi) *erőszak*(tétel) *nélkül* könnyen teljesen megtisztul, *tökéletesen* helyrehozatik, illő jogába visszahelyeződik nyelvünk (jogait visszanyeri, azok visszaadnak, mik gondatlan vigyázatlanság, nem figyelés miatt még nem is ismertettek); midőn a többi nyelvek mai állapotjukban már oly romlott állapotban vannak (úgy el vannak rontva, ha csakugyan valaha eredetileg, mint hihető: szellemök egyszerű- s természetességére nézve jobb állapotban voltak is): hogy azokat azokoni erőszak(tétel) nélkül éppen nem, s csak úgy lehetne (s úgy igen is *lehetne*) lehetőleg tökélyesbítni: ha (kurtán szólva) a magyar szellemet merő-

ben fölveszik, követik, úgy hogy nyelv-tanjuk mind egyezzek a magyarral, s legfőlebb csupán szovaik különbözzenek. De báris ez valóban, mégpedig erősen könnyen és hamar kivihető: a szók idomja s hang-tökély könnyen megnyerhetésére nézve is a magyar előbb való még Európa s tán a föld-gömb legszebb más nyelvénél, az olasznál is.

Ugyanis már az eddigi egyes vagy egyszerű vagy gyök magyar szók (mik is a NAGY JÁNOS PÁLYA-MUNKÁJA¹ BEVEZETÉSE szerint is eredetileg legfőleg csak 3 [!] betűből állottak) azon esetben: ha a szó *mássalhangzón* végződik, egy célszerű, ha lehet a nyelv ismerete, szelleme szerinti hangzó *utántevésével* (mit a nyelvünk a NAGY JÁNOS „A”-ja 2-dik lapja szerint is megszenved) *tökélyes* simák és szépek lesznek. Oly enyhítő utóhangzó nélkül ugyan tagadhatlan (mint már a PARTHENONban² is bővön kifejtetett): hogy több egymás utáni szovaink gyakran csak dőcögösön s nem folyólag (folytonoson) dísztelenül, nem tisztán, *élesen* meghatározva ejtődhetnek. Példaul: „megkedveled tanomat: mihelyt (a PARTHENON ezerekre könnyen szaporítható példáival) száz vagy több szint (árnyéklatú szint) játszó szivárványát szemlélted (lesz)”: ezt, s általában valamikor lágy vagy kemény betűn végződő szó után kemény vagy lágy betűn kezdődő szó következik: csak *vagy* megszakasztással, tehát kellemetlen dőcögéssel, darabossággal, bukdácsolással, tördeltséggel, durvasággal lehet kiejteni; vagy ha folyékony, sima ejtésre igyekszünk (nem gondolva a pontossággal): minden oly szó végéni kemény vagy lágy mássalhangzó e részben oly természetűvé válik: mily a következő (tehát a szóban forgó esetben lággyá vagy keménnyé), úgy hogy például a fölenni tant így ejtenők hanyagon (báris hibáson): „mekkedveled tanomat: mihelyt száz vagy töpp árnyékszinttyáccó szivárványát szemlélted (lesz).” Az eddigi *szép* (!) irodalmi árja s dühe, s az (gyomor-gyengítő s lázas fő-kábulással, szédelgősséggel járó) érzélgősség túlságos és mi főleg, mint vele járó, megjegyzendő: *terméketlen, haszontalan, üres, pusztá* érzékenység, tehát nem igazi művelt emberhez illő {férjfinál férjfiás, némbérenél némbéres, de azért nem a férjfiak általi neveltetés s elrontatás következtében, eddigi kényes, túlságos követelő (kapricias), visszaélve a férjfiak által adott kényeztetéssel (becéztetéssel), kilépve köréből, uralkodni kívánó *egészséges, ép, józan, éber* és *munkás* érzés mellett, alig szükséges magyarázatul említenem: hogy itt (jó-)remény-szivárványt érték}, mert egyéb aránt valóban annyira merőben meg van régóta vetve s el van hagyva (mennyre a nevelés, szokás által rám is elragadott volt is annak a józan elmét s érzést tisztító s az igazi derekas, sarkalatos, alapos, gyökeres műveltséget gátoló pestise) előttem az afféle képes (képpeli) vagy átvitt értelmű (tropussali), hasonlatossággali (metaphora)s, példázattali (rhetori) vagy szónoki parabolás

¹ *A magyar nyelv szóalkotó s módosító ragjainak nyelvtudományi vizsgálata.* Buda 1834.

² Szász Károly könyvében.

kifejezés: hogy valóban egy felől *szégyennek* tartom, szégyenlem affélével élni (mint Sinaban gyalázatnak tartatik költővé lenni s a talpraesett eszű s a bölcsék között nem utolsó, derék PLATO is a költészeket számúzta, hogy más józan ítéletűeket elhallgassak), *méltán* föltéve: hogy *józan*, komoly ítéletű ember vagy éppen *esztelenségnek*, értetlennek tanálja az oly kifejezést (nyilatkozatot), vagy legalább az *igazi* ér[e]tt, művelt jó ízlés előtt az oly kerülő, horgos, cifra, mesterkéltségek kifejezés mód csak pöffedező, feszegető, feszedező, fölfuvalkodott, kelletlen, ízetlen, sületlen (íny-, fog- s gyomor-rontós), csak a megromlott ízlés s képzelődés előtt kapós nyalánkságnak nézetik.

Visszatérve s röviden szólva: tagadhatlan (mit ön-jovunkra, a bajon, fogatkozásokon segítség végett ismerünk el, az orvosnak is előbb a betegséget kellvén az orvoslás előtt ismernie): hogy az eddigi (élő) beszédünk, a fönn írott okból, sima- vagy folyékonyassággal, kerekességgel erősen gyakran nem dicsekedhetett, mi az olaszoknak annál fogva különösen ki-tűnő tulajdona: hogy *abban minden szó vagy hangzó* vagy a folyó „l”-en, vagy „r”-en, vagy *hangzón végződik*, kivevén: ha amikor az „e” szó után hangzón kezdődő szó áll: ismég a könnyebb kimondásért (mint a magyarban „a” helyett „az”) „e” helyett „ez” íratik s mondatik.

Néha maga a *hang-kellem* vagy *szép-hang* (*euphonia*) vagy (mit avval egynek lehet és kell, józan ítélet szerint, állítani) a *kimondás könnyűsége* megengedi az olaszban is a véghangzó elhagyását (lecsípését) (néha az „o” előtti „ll”-ből is egy „l”-et elragadván), például: „per far(e) del(lo) bene.”

De mi képtelen s célszerűtlen s káros rengeteg egybebonnyolítása, nehezítése egy nyelvnek az, *ha a szók, szomszédjaikért, épségöket elvesztik, s majd így, majd más idomban jelennek meg*: könnyű látni. És ezt kell tehát alaposan s általánosan orvosolni minden (darabosságot elveszteni s tökéletesen megismulni, kigyalulódni akaró) nyelvnek: mire is nyelvünkben kevés és könnyű, egyszerű szabályok önkényt kínálkoznak. Elsőben is a NAGY JÁNOS fönn említett helyje szerint is s általában a derék RÉVAI után ma már köz-értelemmel el van ismerve s fogadva: hogy „báty”, „aty”, „ap”, „ip”, „any”, „öcs”, „nén” s a többi tiszta magyar gyökök, s egy értelműek ezekkel: „bátya”, „atya”, „apa”, „ipa”, „anya”, „öcse”, „néne” s a többi, úgy kétségen kívül hasonlólag az előbbi nyelvészek szerint is méltán *minden* más, mássalhangzón végződő szónak igenis *szabad* (ha csak kétértelműség nem ered belőle: mi esetben egyébként kell segíteni) vagy „a”-t, vagy „e”-t (a nyelv ismeretes szelleme szerint); mi szerint az említett, a kimondást *nyomósító, könnyítő, szépítő, tisztító, élesítő, kerekítő* toldalék, mint többnyire (ámbar korántsem, némely nyelvészek állítása szerint, *mindenkor*, mit másutt számos példával bizonyított) a ragok is a gyök szó hangzójához szabják magukat: *alhangú* (azaz: az „a”, „á”, „o”, „u” közül valamelyikes szó alhangú); *főhangú* (azaz: az „e”, „ö”, „ü”-nek egyikevel bíró szó főhangú); s *közhan-*

gú (azaz: „é”- vagy „í”-s szó néha al-, néha fölhangú ragot kap), mi által a legnagyobb akadály, darabosság már elenyészik. [...]³

Általában, annál inkább: hogy *eredetileg* az „a” s „á”, az „e” s „é” nem egyéb lényegesen, csak hossz által különböztek: ahol csak *lehet* (perse kétes-ség nélkül), *egyszerítés*-, tisztaság- s eredetiségért az „á”, „é” helyett eddigi nyelvészeink által úgy kifejezettképpen („éket vesztetve”) csak „a” s „e”-t lesz jó írni, például *harom* = három („haram-basa” hihetőleg a „haramia”-tól jött), s „angol” jobb, mint „ángol”, s úgy tovább. Így a nyelv szelleme, eredeti tisztasága nyilván inkább épségben tartatik. Egyéb aránt hogy egy nálunk hiányzó fogalomnak más nyelv fogalmát vagy szovát csak azért ne vegyük be, mivel más előbb tanálta: azt csak esztelenségnek lehet – józanon megnézve – tartani. Úgy a más nyelvből eredett szók kiirtása dühet is.

Nekem a csak gyermekkoromban kezem között vött s keveset forgatott MÁRTON JÓSEF magyar–német s német–magyar szótárán⁴ kívül *semmiféle* szótárom nincs (hat keleti nyelv latin szótárát kivéve) – egy magyar *zsebszótárt* csak kevés óráig nézegettem, magyar könyvem s általjában könyvem is kevés van – s nem is *sok*, hanem *kevés jó* könyv s választás, ítélő-tehetség (képesség) s főleg *ön-erő* (genius) által születik leginkább remek eredeti. Az ökröt (akar az egyiptomiak bálvány-bikáját, Apist) be lehet állítani az oxfordi vagy göttingai óriási könyvhalom közé: hiába(való) lesz! Az csak ököről tér vissza, földre csüggesztett fővel, s füvet kereső szemmel.

A simasággal a szláv nyelvek, jelesen a cseh után {melynek szovai kimondásakor megmerevedett (feszült), edződött nyelve meg minden más nyelv szovai kimondására, betűkkeli bővölködésénél fogva, hihetőleg legal-kalmasabb a magyar is szinte a kettépattanás veszélyében hihetné forogni} éppen nem dicsekedhető s sarkából német is adja jeleit mind a nyelve *egyszeríteni*, mind az azt *simítani* törekedésének, mint egy Literatur Zeitung-ban is láttam, s az Allgemeine Zeitungokban is látszik nyoma az egyszerűtésnek, például „dieses”, „Aeltern”, „Gränze” helyett „dis”, „Eltern”, „Grenze”; s az ámbár eddig elő nem művelten (Hochdertsch), csak ösztön-szerűleg „den” helyett írott „dem” is állításom igazságára mutat.

Egyéb aránt abban is, úgy látszik, megcsalatkozik némely nyelvész: hogy a fönn az al- s fölhangokra említett tulajdonnal csak a magyar s a finn töröskü rokon nyelvek bírnának Európában: ugyanis NAGY JÁNOS szerint törökök „it-mek” vagy „et-mek” azt teszi: mit „cselekedni”, „or-mak” pedig *ordítani*-t teszen: miből úgy látszik (világlik ki): hogy a töröknél is a részben hasonló szellem divatozik. S {a török nyelv is tán az arab(s)-, persa- s tulaj-donképpen vagy szorosb értelemben törökből lévén alkotva} nyelvünk a kö-

³ Következik a „saláta” szó terjengős nyelvészeti elemzése.

⁴ *Új német–magyar és magyar–német lexikon, vagyis szókönyv*. Bécs–Pozsony 1799–1800.

zelebbi vagy szűkebb értelembeni keleti nyelvek[kel] általjában rokon, vagy hason természetű.

De más tulajdona a magyarnak, mi szerint még az olasznál is sokkal simább nyelvű: kiviláglik abból: hogy, kivált szó elején: egynél több mássalhangzót nehezen szenved, s eddig is *jobb* hiánya mellett csak kénytelenségből tűrettek némely *újabb* eredetű szovainknál el.

Így lett „schola”-ból előbb „skola”, azután „iskola”, „Preuss”-ból (miből még latinul is „borussus”-t csináltak) „porosz”, s több afféle hangzóvali pótlás vagy közbeszúrás általi kimondási könnyítés, simítás, szépítés, tökélyesbítés; ámbár az *újabb eredetű* szovainkban a később kor elfeledve, vagy gondatlanul nem követve, félretéve az *eredeti*, ősi gyök szovainkban oly gyönyörűen kitündöklő nemes egyszerű szellemet: sok ez elleni vétések, botlások is történtek, miket is azonban, az itt napvilágra hozott elvek s szellem szerint, *mind* könnyű *tökélyesíteni*; holott (ellenben) nem csak a nekünk dideregtes (didergős) zordon észak, hanem a minket bádjasztó dél nyelvei is, jelesen az olasz, gazdagok, szók elején is, mássalhangzókkal, például lengyelül: „w skrzypcachie”, olaszul: „lo stromento”.

Szóval, a nyelvészi szemmel vizsgáló- s be- s átlátónak a magyar nyelv szelleme úgy tűnik föl: mint legegyszerű(e)bb, természetesb, eredetiebb s régibb- (tehát még a 4000 évesnél is régibb)nek. És (tán a sinait, japanit kivéve) régiségre nézve egy más nyelv által is magát ki nem vágathatni követelni látszó hébernél is régibb, és (kivéve az apróbb, egyes szók- s szellemi más nyelvekből lett beszivárgásokat) nem több nyelvekből egybeforrott nyelv: hanem eleinkkel együtt lett, vagy (ha tetszik héberül egy ADAMot vagy magyarul „népek atyját” s EVAt vagy köz-anyát hinni, föltenni) az első emberek (odaszámlálva az első pár ivadékait is) a magyar nyelvet maguk kezdték alkotni, mely is azóta, a később kor gondatlan-, hanyag- s ügy(el)etlensége, együgyűsége miatt erősen hihetőleg (ha csak az utóbbi két évtizedből ítélünk is), a némi javítás mellett, bizonyoson sokat díszteletett, elfajtatott, és az alapos önállólagi megerősítés helyett egybezavarodás-, hanyatlás- s annyiban szinte végső romlásnak indított. Óhajtható, mint a tanban, úgy a nyelvben is: hogy csak az merészellen nyelvjavítás tárgyába avatkozni, belésszólni: ki előbb illőleg gondolt, s el-, meg- s átgondolta a dolgot *minden* oldalról, s az igazi helyes {és szerencsére már valósággal nemes s távolabbról természet szerint minden más nyelvben is rejlő, s ha egyikben sem rejlenek (mi azonban *lehetlen*): úgy beléoltani, vagy *újonnan* fölállítódni kellő} elvek s nyomdok szerint járdalván: idétlen, éretlen, sületlen, haszontalan szó- s baj-szaporító s idő-vesztő koholmányoktól vagy -kal a világot megkíméli. A cél a nyelvre nézve (mely maga csak *eszköz* a tanra, mi utóbbi ismét csak *eszköz* a *köz-boldogság* határtalan emelésére) nem cifra nyelvpergés vagy hatalmas csergés, sem nem *zene* (musika, *melódia*, *aria*,

dal): hanem főleg (*tökélyes*) *értelem-határozottság* (*határozott és tiszta értelműség*); amellet lehető *rövidség* (*egyszerűség*, idő- s helynyerés, *elmondási* kényelmesség, könnyűség), s végre *kimondási* könnyű-, tiszta-, éles-, szép-, kellemes-, csinos-, kerektség.

S hogy a nyelv célja s származása, eredete, egyberakása módja azt kívánja: hogy minden szóban a hangzók s mássalhangzók egymást úgy váltsák föl: hogy sem két hangzó, sem két mássalhangzó egymás mellé ne essék: kitetszik abból: hogy legelőbb (mint a koákoló gyermek) az emberek is csak hangzókat ejtettek, s csak azután mentek által {több s szebb szókra lévén szükségök, mint mennyit s milyeket csupa hangzókkal idomítani képes (lehet)} mássalhangzós szókra: de mint egy felől mássalhangzó csak hangzó által s -val mondathatik ki: úgy más felől fölösleges, cifra s a jó ízlésnek ízetlen (bármí kedvelt volt is a képzelt nyelvpergés s abbeli *változatosság*) egy hangzó mellé egynél több mássalhangzót tenni. Nem is volt ily régebb nyelvünkben: csak a *célszerűtlen* módóni elkorcsosulása által lopóztak ez elleni szók belé. És nem is lehet soha az oly szókat, például: „zöld”, „mond” tökélyesen tisztán úgy kimondani: hogy az „l” s „n”, szóval mindenik betű hatása *éppen* oly legyen: mint szó *elején*. Ugyanis az „l” hatása a „zöld” kimondásában hasonlít a lengyel „l”-éhez, az „n”-é a „mond”-ében a frank „n”-éhez, a szók végén, például „en”-ban, hol az egy orr-betű, tehát kellemetlen, mint maga egy híres és kitűnő, FOGARASI JÁNOS által sok ízben emlegetett frank nyelvész is azt állítja: hogy minden igen orri betűk kellemetlenek. Igaz, hogy *minden* betű, valamint egy felől *száji* betű: úgy más felől *orri* betű is, mennyiben egy része a tüdőből kitoluló légnek az orron is tódul ki a természeti kimondáskor, vagy beszívódik az *erőltetett*, annak ellenében úgy nevezhető „bemondás”-kor (hogy is *keveset*, bajoson húzva, lehet beszélni): de melyek (mégis) *ki-tűnő* mértékben orr-betűk: megpróbáltam, megismertem, kiválasztottam, meggyőződtem azáltal: hogy az orromat hüvelykem s mutatóujjam által úgy öszveszorítottam (fogtam): hogy annak lyukain érezhetőleg lég át ne mehessen, azután pedig elkezdtem az abécé betűjít rendre kimondani: mi alkalommal azt tapasztaltam: hogy az „em” (vagy „mé”), „en”, „eny” kimondásakor ütközik leginkább meg a lég az orr lyukaiban, s azoknál lesz legdünnögőbb kiejtés: miből bátran következtethetni: hogy mint KEMPELEN beszélő-mű(szer)ész is megjegyzette: az „m”, „n” (általam hozzáadva az „ny”-t is) ki-tűnőleg orr-betűk. Mi egész vizsgálat s különböztetés egyéb aránt tökélyes elveinkre építendő, s itt (a mel-tanban) építeni el is kezdett nyelvünkben fölösleges.

Egyéb aránt a német nyelv sem láttatik ugyan, a beléfonódott újabb kori latin s más idegen szókat kivéve (melyeknek tűzzel-vassal kiirtása ott is megfordult, s némileg nem kevesebb sükerrel kivinni is merésztetett), mi szerint például a latin „nusus”-ból jött, tehát szenvedhetlen (!?) „Nase” he-

lyett a tiszta német „Gesichts-Vorsprung”-ot koholta valaki! Eredetére nézve korcsos nyelvnek, mennyiben avval rokon nyelvet a tőle származott nyelveken kívül {úgy mint a holland(us) vagy németalföldi, svéd, danus vagy dánus, s végre némileg a korcsos angolon kívül a helvétiai vagy svájci fő, azaz a nagyobb részben élő nyelv is csak a németnek egy durva faja lévén} nem ismerünk, ámbár LAMATRICH földtanász (geographus) azt írja: hogy az új-persa nyelvnek a némettel *föltűnő* hasonlatossága van. Azonban minden rengeteg és kolossalis tisztelettel mellett is a szorgalmas, nemes és dicső s a magyart is sokra tanított német nemzet iránt, a nemzet dicsőségét kebelebből *egyének* tevén (báris a szellem- vagy jellemét a *nagyobb* része határozza el), melyek dolgában a német nem második a földön – tekintetért érdemelvén azon környezetet is: hogy (a poroszokat is odaszámlálva, melyek, ha Porosz-hon nem számláltatik is Német-honhoz: kétségen kívül éppen úgy eredeti németek: mint a székely, jász, kun, palóc eredeti magyar) német több van 40 milliónál, tehát az Ásiában, a japaniakat kivéve, legműveltebb sinaiakat (melyeknek száma 150 millióra tétetik, s mely a németnek állhatatos szorgalma, maga körére szorítkozni szeretésére nézve sok hasonlatossága van) kivéve, a föld-gömb ismeretes részén (az oroszokat sem véve ki, mely, mint írják: mintegy 38 milliónyi van, mi szám a 40 milliót el nem éri) szám szerinti kiterjedésére nézve is legnagyobb nép – részrehajlás és elfogultság nélkül kötelességemnek tartom az igazságért s a közönség, tehát az erősen mélyen tisztelt német nemzetnek is, jóváért kijelenteni: hogy a magyar nyelvet minden (mind a 3 fölött) tekintetben legkönnyebben kiművelhetőnek, tehát a *végző* tökélyre vitelre legcélszerűbb-, alkalmasb- s érdemesbnek tanálok, nem kétlő, hogy miután (a dicső német nemzet más körülményeihez alkalmazott német s latin előadásból) jeleni (a mel-tanbani) elveket megértendi, vagyis arra figyeltetik: maga a német s akarki állításomat örömmel helyben hagyja.

Ez alkalommal egy jellemét említem meg a németnek. Ugyanis egy helyt azt olvasám: hogy „társaság elvonja a németet *alapos* tanoktól”. De ezt nem tanálok: sőt *eddig* némileg még tán a legalaposabb-, solidusabb-, realisabb- (*valóság* után járó, nem hiúságon kapkodó)nak tartom. A komoly fontosságú, philosophi arcvonulat (*mina*-t) igaz, hogy szereti gúny tárgyává tenni, magát mulatni (kikapni) rajta (kinevetni), s azt hamis (színelt, affectált) pathosnak keresztelve kerülni (futni tőle), alsóbb körében *szerényen* megmaradva {báris szinte annyi idétlen német s más philosophia van, mint polyva s gaz – mint a zsíros, kövér földben tenyészás mellett (üppige Vegetation) a burján, vastag gyurdalyok is gondoson ápoló, tisztító kertészi kéz nélkül, a hasznos növényekkel együtt iparkodnak, kapaszkodnak, rugaszkodnak fölfelé}, ugyanis egy jelleme a szerénység, nem dicsekvés, haneha, mi is nem ritkán esik: nem legtisztább ön-érdekből (haszonvadászásból), műve kapóssá

tételéből, s használására, eladására, -költésére, terjesztésére *kiváltság* (privilegium)-vadászás ösztönözi újabb meg újabb s cifrasága által kitünőbb, kiáltóbb címekre (mi nyavalya is a magyarra is csaknem hason s nem is kisebb mértékben híven elragada, erősen reménylhetőleg nemsokára mindennek kigyógyulván belőle) s művének – követeltképpen – új (addig soha sem hallott, látott s a többi) s rendkívüli hasznú tulajdonai fénypontokbai helyezésére, rakosgatására, annak kapóssá tételére s azáltal önmeggazdagulásra minden csinosnak látszó módot elkövetve, s mit sem (kicsit) gondolva: a bevőközönség mikényt számol magával. Ide tartoznak főleg az oly fő szerepet játszó, lármás, híres számtalan nagyobb s kisebb s különböző nemű, a „közjó előmozdítása” s „felebaráti szeretet” s „embertársárolói gondoskodás” ürügye s cégére alatt állítgatott, alapítgatott intézetek, melyek is, fájdalom! úgy látszik, gyakran csak néhány kevés mesterkélők, ál-okoskodók, koholók (*sophistak*) ön-hasznukra intézvék. Nem ereszkedve itt név szerint belé: csak annyit teszek hozzá: hogy az elkezdett úton mindenféle articulusra nézve hason jókkal, okkal, móddal *külön*-kármentesítő társaságot lehetne (még tovább lépve, terjesztve az alap-eszmét) idomítani, például ló-kármentő vagy, kinek a kutya csaknem bálványja, s házánál szinte legnagyobb becsületben van: kutya-kármentő, láb-kimarjulás-kármentő társulatot, s a többi, s így hátár nélkül s azonban haszontalanul, célszerűtlenül szaporítani a már is győzhetlen bajt, s nyűgözni a már is terhe alatt görbedező szegénységet.

Nem ily kerülő út a célszerű: hanem legelőbb is az illő és szükséges: hogy legyen, vagyis adassék mindenkinek, ki *földművelő* akar lenni (nem tudván *egyébként*, egyéb működéssel megélni), annyi föld: mennyi elég családja táplálására, s kár (példaul jég-kárvallás) esetére csakugyan szép volna némileg a fönni társulati eszme: de mind az eszme, mind a kivitel igen bonyolódott s ál-utakra s kezelésre, kísértetre alkalmat adó lévén: tanácsosabb (mint a lotteriara teendő bizonyost az azon nyerendő, erősen kevésbé valószínű helyett jobb megtartani) azokkal fölhagyni, s más úton próbálni a közjó ügyében koszorút nyerni, érdemet szerezni.

Legegy- s célszerűbb erre nézve az ezen császárságban (tán a bécsi árvíz óta) fölvelt mód: mi szerint a FÖLSÉGES UDVARnak a kárt vallott közönség sorsát illő legalázatosabb kér-levél mellett följelenti, minek következtében Ő CSÁSZÁRI FÖLSÉGE az egész nagy kiterjedésű és leghatalmasb egyeduratságban tartományon- s néposztályonként legkegyelmesebben méltóztat körlevelet jártatni: miután a begyűlt mennyiség, legalább a katonaság részéről, pontosan rendeltetése helyére jut.

Én, bizonyos több ízbeni buzgónak s „ön-jovam”-ra célzónak láttatni akaró fölszólítására bizonyos kár-mentesítő társulatbai beállításba s mintegy – vagy quasi – *megtérítés* elpróbálására, megnézvén az intézet kötelező s remény-pontjait, titulusait, articulusait, paragraphusait: azt feleltem: (részem-

ről) igyekezek rossz embert magamnak nem csinálni (haneha fölsőbb kötelesség, ok kívánja), sőt mindennek (fölsőbb s alsóbb szempontból) lehetőleg szolgálva, mindenkit megnyerni, kitelhetőleg ügyelni s ügyeltetni is igyekezek; ha azonban csakugyan kár szerencsétlensége érne: igyekezném senki-nek terhére nem válni.

Visszatérve: a német az *illedelmet*, tisztességet, becsületet (*decorum*, *honestum*, *Biederkeit*, *Rechtschaffenheit*) szereti szem előtt tartani, s azért nagyobb részint ritkán kicsapongó, erkölcstelen s annak következtében erőteljes jó, tehát, ha jó irányt kap (jó célt tűz ki magának és így, állhatatosságánál fogva), erejét *jól* (*célszerűleg*) is használja, nem pazérolja: nagy reménységű faj (ráca) is.

A magyar pedig, a hiúságot hagyva, erőteljben s nemes tehetségekben egy nemzetbeli megett sem áll hátra, és erősen reménylhetőleg, teljes erővel és komolyan azon fog igyekezni: hogy más nemzetek, jeleni tannak fülökbe hatása után, kétségen kívül öszveszedett erővel a helyes cél felé iramodván: a nemes pályán ne maradjon hátra, annyival inkább, hogy annak megnyitása a gondviseléstől magyarnak (honja fíjának, honfíjának) adatott.

Egyéb aránt pedig közelebbről, mielőtt a JÉZUSTól említett s magukat követőjének hívők, tartók és vallók által naponta ismégeltképpen, igazán mindnyájan testvérek, felebarátok lennénk, s egy keresztényi (anya-szent-egy-) ház-népet képeznénk: itt bővebben ki nem fejtendő okokból röviden, de nyomóson csak azt kívánom eléggé megértetni (arra kívánok figyeltetni), s azt ajánlom: hogy a németnek a magyarral jó lesz az austriai főhercegségnek s az erdélyi szászságnak az iker magyar honnali szoros politikai érintkezése- s általános viszonyukra nézve igazi bizalmason, testvérileg kezét fogni, s a magyarnak a németet, mint bátyját, illőleg szeretettel tisztelni, feledve minden elmúlt kedvetlenségeket, mert komoly, de ha a magyar az austriai kétfejű sas hatalmas szárnyai alatt nyugszik: sokkal jobb jövőt reménylhetünk, s áll mindenik nemzet előtt, s arra kinézve. Közeledjenek erkölcsileg a nemzetek a bizalmatlan különködés helyett.

A phlegmaticus német szorgalom hasonló egy hátán hatalmas hajókat vi-vő, nagy és csendesen partot mosó folyamhoz: a magyar pedig – isten ment-sen, távul legyen: hogy ne serkentésre, hanem kisebbsítésre említsem (vagyis: korántsem kívánom evvel gyalázní: hanem nemes működésre ébresztetni, buzdítani a minden jóra képes magyar vért) – eddigelő gyakran egy lármás zajjal csergő patakhhoz, mely {atyám TENTAMENje ön-cáf(olat)ja (recensio, kritika)beli gondolatja szerint} majd fenekén (a szárazság miatt) kövér füvet enged kaszálni, majd fölhőszakadás által a hasznos vetéseket s épületeket pusztítva kiárad (kivont árjából) – mindenik esetben *túlozva*, tehát *ártva*. Vagy a német állhatatosság s működés fogamatja hasonló a csendes, tiszta lánggal tartósan égő mécséhez s napvilághoz: a magyar pedig eddigelő egy

sötét éjben olykor metzőleg lecsapó villámhoz, vagy hirtelen föllobbanó, de el is lobogó szalma-tűzhöz (az *emberségét* nem számlálva, elegyítve ide): de mindezek után, erősen reménylem, s úgy adja isten! hogy már most valahára följövend az értelem s erkölcs köz-napja {nemsokára minden nemzeteket egyformán (igazságosan) megvilág(os)ítva, s a köz-szeretet nemes melegét gyújtva minden kebelben, s oly nemes törekedésre buzdítva (térítve)}, mely mindenkinek mind ön-jovára, mind a máséra nem annyira legcélszerűbb, mint *egyedül* célszerű útja a határtalan boldogságnak, idvességnek.

Visszatérve már az eddigi történet-tan lényegére: erősen természetes és nyilvánvaló: hogy akarmely történet-tanító e világon azon történetekről (eseményekről), melyeket *nem* maga tapasztalt: *közvetlenül* csak annyit vagy helyesebben szólva: éppen úgy nem tudhat semmit, mint a legújabb újonca, s mivel ugyanez az őt megelőzőt tanítókról is illik, mindaddig, míg végre *eredeti* valló- vagy tanítóra vagy tanjára (kút-főre) akadunk: világos, hogy legfőlebb ez utóbbi érhet valamit (lehet hiteles), s legfőlebb arra építhetni, abból meríthetni. De az már ott (meg)van, s azt kár új idomban szaporítani másként, haneha csupa tiszta *kivonatot* adva belőle (néáltalán *külön* hozzaadott véleményekkel). De más felől egy iratnak is, például a MOZES öt könyvének is régisége- s koráról nem tudhatunk egyébként s egyebűnnen semmit: mint a néáltalán *abban* tanáltató évszámokból, s *más* (egykorú vagy akkori s utána élt) írók állításaiból. De mi szövevényes, fáradságos dolog az, s a végén (a világ *minden* történet-írója tanját összeolvastva s egybevetve is) mi bizonytalan, homályos és lényegtelen a nyerhető tan!? Jobb azért a *becsest*, *lényegest*, *figyelmet érdemlőt* kiszedve, lehetőleg megvizsgálva s *hasznossá* téve (közhaszonra fordítva): *minden* történet-írókat, valamint {velejöket (tökélyes nyölven) tökélyesen föl- s kidolgozva} minden más könyvet (miután céljukat elérték: az én *mel-tanaimat* is) merőben kiirtani – mint már is régóta elkezdették a sötét időbeli scholastikusok műveit –, úgy: hogy csak a tan maradjon meg, s gyarapítódjék, s (mennyiben még szükség) tökélyesítődjék. Mi fölséges dolog lesz: mikor csak *egy (!) féle* könyv lesz a földön, sőt a világon, s az egész könyvtárak csak *egy* (jó rendű, rendszeres, perse *többkötetű*) munkából állanak; s minden tanok tán már műriadjai, legalább légioji, egész könyveket megtölthető címök nélkül (azok semmiségökbe visszahullván, -enyészvén) *egy egyszerű* s mégis *minden* lényegest, de *csak (!)* is azt, befoglaló *köz-tanba* szoríttassanak, s egyesüljenek igazi s illő testvérileg.

Ami egyszer könyv e földön, azt természet szerint ember vagy emberek írták, mi szerint a szent-irat ellen is semmi bűn nem követtetik el, sőt a mai idő kora s szelleme kívánja, s tanácsossá teszi (nehogy némely abba becsúszott lehetlen állítások lehetlensége átlátása után s által a nem elég belátó s ítélő erővel bíró előtt még a helyes is kétségesse váljék): hogy (mint már is csináltak kivonatok belőle) csak lényege tartassék meg, mi is a tanban

mind előhozandó, kevésből áll, s nagyobbára már itt előfordul, mint merem állítani: báris „idő nem léte miatt” a szent-iratból erősen keveset olvastam.

Mi ellenkező, képtelen, botrányos, fönn-eső, föltűnő az is: hogy az ember a legszentebbnek s idvességére nélkülözhetlenebbnek tartott tan olvasására időt ne fordíthasson!?

Már pedig mily kevés ember olvassa (a papokon kívül) a bibliát egészen által? {az anyám annya (anyámtóli nagyanyám) ritkaságul említette: hogy három(!)szor olvasta át}.

Kurtán szólva, teljes, világos és kézzel fogható: hogy *szent-irattal mindenkinék szükséges* (mint az erkölcsi és polgári törvényekkel, hogy azokat, mégpedig *elv* szerint, követni lehessen) *megismerkedni*, hogy „okos lény” névre méltó legyen; arra pedig: hogy lehetséges legyen a megismerkedés: okvetlenül szükséges sokkal rövidebbé s csupán a lelkét egybe szorítani, szóval általános és minden tant befoglaló új-szent-iratot (szent-tant) ZOROASTERként, ki tán húsz évigi vizsgálása után egy hegyen, remetésen visszavonulva a természetnek [!]: egyszerre előállott vele (Zenda-Vesta vagy Zent-a beszta, azaz: szent beszéd), és *ezt* kezdém én a *tanban* (de nem a *mel-tanban*) legelőbb el. Az által az igazi vallás, hit csak tisztul, *erősödik*, s hasonlíthatatlanul, s belső tiszta meggyőződésből, szentebbnek tartatand. Az ember némileg nem nagyobb: hanem véghetlenül gyengébb művész az istennél: midőn az ember valóban *semmiből* is, vagy ott is, hol semmi lényeg, alka-
lom nincs: *teremte* (!) egész sor sületlen tani rendszereket, holott az isteni véghetlen tökély- s fölségnek csak emberi gyarlóságéból megbántása azt (!) ráfogni: hogy *semmiből* (!) teremtette volna e világot! De mindez s minden megtisztuland, fölvilágosuland a köz-üdvre nemsokára. Amily kellemes, éledeletes, gyönyörűs [!], idvességes és a tárgyhoz képest könnyű nekem a tan, s (csak ideigi használatra, s a tan csak ideigi magyarázatjára szükséges lévén, a tan megértésére nyitván utat) a *mel-tan* írása, s mily természetem szerinti az *alapos, jó rendszeres* írás s menetel: oly alkatlan, unalmas, ízetlen az a némely elfogult, gyenge belátású előítéletével harcolás miatt írott *mel-mel-tan* írása: mivel egyszerre oly tömérdek sokféle omlik ismeretem annyiban igen dús tárából (báris én még nem sok könyvet olvasok), mit mind egyszerre akarnék a (rossz rendű, rendetlen) *mel-mel-tanban* említeni: hogy csak a legerősben habarva is csak kicsi részét írhatom le annak, mit élő szóval mondanék, s erősen illő *mel-mel-tanomra az*: mit VERBŐCI a munkája berekesztésében következőleg ír: „Plotinus, inter posteros, Platonicos longe principes (tán „princeps” helyett áll nyomtatási, vagyis inkább betűszedő hibából „principes” – haneha általjában szól a Plato követőiről Verbőci, mert egyéb aránt az egész Plotinust csak annyiban ismerem: mennyit Verbőci ír róla), ita artis elegantiam neglexisse dicitur: ut cum aliquid scripsisset, quod scripserat: respicere bis minime tolerabat, sed nec etiam semel legere, atque

percurrere, neque ullam orthographiae diligentiam adhibere, soli videlicet intelligentiae studens. Hanc eandem in scribendo incuriam nonnulli Aristoteli quoque philosopho adscribere non sunt veriti”⁵ s a többi. Tudni il-lik magyarul röviden és szabadon: hogy a derék Plotinus- s Aristotelesről is azt írják: hogy írataiknak egyszer leírott részét még csak átolvasni, elnézni sem akarták többé (ne[m]hogy megváltoztatni), csak az értelemre, érthetőségre ügyelvén. Nálom s hihetőleg némileg azoknál is oka a nagy irathalom, s ennek megint éppen a *nyelv tökélyetlensége*; mert a nyelv csínjára, tökélyére, tehát meghatározott írásmódra (orthographia) figyelmet nem fordítani a Platok Platojánál sem volna menthető. És arra a *tanban* s a *mel-tanban* (kivéve a *magyarázó* részt, mely is természet szerint az eddigi lábon állás szerint csak határozatlan és tökélyetlen lehet) a *legnagyobb figyelmet, gondot* fordít és fordítand (ma már) minden okos olvasó. S amint habarok mel-mel-tanomban (noha itt is igyekezek helyest és jót írni, állítani): oly megfontolva, körültekintve lépdegelek a mel-tanban s a tanban elő.

Jóllehet már nem eddigi szellemű történet-tant, tehát a tanban nem is a magyarok történeteit leírni (egybefonni, elénekelni) határoztam (tettem föl magamban, szándékom, föltett célom), báris más, fölsőbb szempontból, nemesebb értelemben az egész tan nem egyéb történet-tannál, úgy mint a (háttálan) idvezülés útja, módja történetéről – valamint, mind a mellett: hogy merőben *minden eddigi* (érzelgős) szellemű *költészet* ellen vagyok, s azt nem csak kiirtandónak, elhagyandónak tartom, hanem annak is merem teljes bizalommal (az emberiség most jövő érettebb korával) reményleni: más felől a tan maga sem egyéb a legfölségesb, -remekebb, -tökélyesb, -érdekesb, -hasznosb, -szükségesb, -kolossalisabb, -nagyobbyszerű, -üdvösb, -szentebb, -istenibb, a *valóhoz ragaszkodó, abból merített, azt ábrázoló, képező költészetnél*, s így legszélesebb értelemben csak philosophia, csak törvény-tan (olyan, milyen tetszik), mathesis, s a többi, szóval mindenek mindene; (mind az által) néhány szót ideteszek öseink állapotjára nézve – részint például a történet-írók alaptalanságára nézve.

VERBŐCI első része 3-dik titulusa (szakasza) szerint *hun(nus)* = hungarus = magyar, egy más író szerint (nem lévén céloom alapos történet-tant írni: történet-tan-író azon kötelességének, mi szerint a kút-főket múlhatlanul idéznie kellene: sem kötelezém magamat eleget tenni – avval nem tartozom, s azt

⁵ A Magyar Törvénytár (1000–1895) millenniumi emlékkiadásában Kolosvári Sándor és Óváry Kelemen így fordította Werbőczy idézett mondatait: „Plotinus, Plato későbbi követőinek legeslegfőbbike, mint mondják, az ékesszólás művészetét annyira elhanyagolta, hogy mikor valamit írt, azt, amit írt, kétszer áttekinteni, sőt csak egyszer is átolvasni és átlapozni, semmi türelme sem volt; és a helyesírásra sem fordított semmi gondot, minthogy tudniillik egyedül arra törekedett, hogy magát megértesse. Némelyek Arisztotelészt, a bölcselkedőt sem átalították ugyanezen írói gondatlansággal vádolni” (Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest 1897. 426–427).

nem is akarom) pedig *hun* = kun, miből (ha mindenik igaz, vagyis együtt megállnak) kurtán az következik: hogy (tehát) kun = magyar.

Ambár már nincs az iránt kétség, mennyire lehet állítani ily tárgyban: hogy a kun, mint a jász, palóc s székely, a magyarral mind egy köz-, mégpedig scythia (szittya) törökből származott és közel rokon, sőt ma már újra *eggyé vált* (egyesült) nemzet {semmit sem tévén némely, törvényeikben lévő különbségek: midőn afféle például a magyaroknál is egyik várostól a másikig (a municipalis törvényekben), sőt egyes személyeknél is (bizonyos kiváltságoknál s kötéseknek fogva) tanáltatik}: mind a mellett is a fönni állítás: mi szerint a kun és magyar akar eredetileg, akar a *mai* értelemben s állásban, ugyan-azon-egy: nyilván hibás. Miből következik: hogy valamelyik is a fönni két kút-fő közül hibás.

MARIENBURG (író)⁶ Nagy-Szebenben 1813-ban kijött Erdély-tanjában (*Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*) a 69-dik lapon azt írja: hogy magyarok tanáltattak a 4-dik században {az austriai, nem pedig az (európai s amerikai) spanyol, galíciai királysággal mintegy egy geographiai szélességben lévő, noha szinte 4-szer nagyobb} *Orenburg* asiai orosz tartományban, és hogy ez még a 13-dik században is „Nagy-magyar-hon”-nak neveztetett. Onnan vonultak az Azov- s a Fekete-tengerhez, az úgy nevezett „kaukazusi tartományok”-ba, melyek is ismeretesképpen a Fekete- s a Kaspium-tenger (vagy ha inkább tetszik: -tó) közötti széles száraz-szorosból állanak.

Eleink e szerint belső Sibiériából (Sibíria) jöttek volna. De hihetőbb az (a scythak, vagyis magyarok régi történeteit a hellen s latin írókból össze-szedett egy írótól megolvassván): hogy a magyarok (mennyire ítélni, vagyis inkább hozzavetni lehet) eredetileg az említett kaukazusi tartományokból jöttek mai hazájukba, mégpedig nem idegen földre, hanem az *asiai Scythia*, vagyis a scythia birodalom asiai részéből az *európai Scythia*, vagyis a scythia birodalom európai részébe (szinte mint mikor egyik jószágából menyen valaki a másba). Az európai Scythia ugyancsak az *Ister*- (Duna)ig nyúlt: de az azon túl lévő Pannonianak mai része birtokában is annál méltábban megmaradtak: hogy azt régebbi rokonaik bírták, kiket a rómaiak meghódoltatván: sokféle népet gyűjtöttek bele egybe. – A finnök voltak pedig (a helyzetről ítélve) inkább azon (ugyancsak magyar) ágazat, mely Orenburg környékéből költözött mai honjába, hasonlólag az asiai Scythiából az európaiba (mintegy az 5-dik században); mi költözéseknek oka az eláradó népesedés is lehetett. A bécsi ingénieur-akadémiai történet-tanító azt írta: hogy a magyarok a történet-tanban már 462- vagy 463-ban (a thraciai *Leo* császár alatt) kezdenek ismeretesek lenni, de hogy előbb a Volga, Don vizek s a Fekete- (s Azov)-tenger között, szóval a Kaukázus mellékén laktak, s a többi.

⁶ Lukás Josef Marienburg.

Sőt még olyat s azt is olvastam (egy helyt): hogy a mai Orosz-hont magyarok alapították tehát a MOZES által emlegetett Paradicsom helyéhez (honnan elszéledtek) közel, mi is már, a többi történeti adatokkal együtt, mint elmúlt, mindegy – csak a *jövő* lévén igazi érdekes.

A finn(us)ok (phoeni) a magyarok rokonai is, az 5-dik században, keletről eljőve, mai honukban némelyek szerint „finnlapp”, de „finn” nem (*genus* vagy törsök), „lapp” faj lévén, s tulajdonképpi vagy szorosb értelemben finnok is lévén – tán helyesben „finn” név alatt megtelepedtek (abba szállottak), finn törsökű rokonok, úgy mint szűk (keskeny) értelemben finnek (finnök), lapp-, esth-, liv-, perm-, jak-, sirjan-, vogul-, vottyák-, cseremiss-, csuvas-, mordvin-, obi ostyák- s a teptarok, az Orosz-hon sok részeiben el lévén terjedve. Mi szerint a magyarok *közelebbi* rokonai, a finn törökküeken kívül, erősen hihetőleg a kaukazusi népek, oda való georgiai-, abaz-, lesgh- (vagy leks-), osset-, mizgyeg- (hova tartoznak a khist-, ingus-, kharabulak- s csecsencek), tatar- (tatár-), örmény-, heberék, s az újabb időben annyit emlegetett cserkeszek {vagy kabardin(er)ek} hihetőleg nevöket a rég óta némberei szépségére nézve híres (s nevét „circa” s „Asia”-tól vett) Circassiaétól véve, melyek is erős, tartós és szép arányú, athletai s általjában szép termékre nézve a föld-gömben tán legelsők, s általjában sok szellemmel bírók, csak hogy művelődésök nekik is még nem vett jó irányt. A Kaukaz(us) melléke keleti oldaláni Daghestan s Sirvan tartományokbani leghatalmasb nép-osztály neve „avar” (tán a régi, ugyancsak scytha eredetű s Európában oly hatalmas avarok ivadéka).

De nem akarom az egész föld-tant leírni. Sok Kaukazus melléki szó ma is hasonlít a magyarhoz, például ott *za* = magyar szó.

Hogy sok különbség van: annyi idő óta természetes. Egyik nép-osztálya még keresztényektől származást is állítja: noha ma muhamedan(us) (mahmud) vallású.

De nem csak a kaukazusi tatárokkal: hanem általjában a tatárokkal, melyeknek egy része, ellenére az al-nép „tatár” szóval egybekötött véleményének, képzelődésének, egy a maga nemében ma ugyancsak művelt, emberséges, szóval magyar szellemű nép (ha egykor sokat nyaggatta is a magyarokat másokkal együtt) – mi abból is kitűnik (minek az is már elég szép jele), hogy *Samarkand*-ban egész Asiában (tehát a híres sinai- s japaninál is derekabb?) a legjobb selyempapírt (!) készítik. Műveletlen nép nem jár az után, s tapasztaljuk: hogy még műveltségre ebredező nemzetek is (mily éppen a magyar is) még a leggyalázatosabb papírt (mily e jeleni is) s annak alacson készítőjét nem általják megszenvedni; a mong(h)olokkal (melyeknek is nevét többként szokták írni), tehát, mint ezeknek egy fájával, a kalmukokkal is közelebbi rokonoknak tartják sokan a magyarokat; mi is hihető.

Az oroszok „ugor”-oknak nevezik a magyarokat, mi szerint természetes: hogy némelyek a magyarokat az ugoroktól származtatják. A lengyelek „venger”-eknek nevezik. Furcsa: hogy a törökök „törökök”-nek nevezik – tán, minden régi viszongásaik mellett, rokonság tartásából, eszméjéből, mi is hihetőleg szintoly van, mint a heber s több keleti népekkel –, a keresztényeket pedig „frankok”-nak.

Méltán kérhetném a bocsánatot tisztelt olvasóimtól azért: hogy ennyi semmiséget, haszontalanságot írkálok, mióta történet-tanba elegyedém: de legyen már némely játzibb elméjükért: mivel bízom: hogy az egész mel-mel-, sőt a mel-tanra is nem sokáig leend szükség.

ATTILA a hunok királya s vezére, ki ön-magát leginkább szerette (vadacska szellemmel) az „isten (vagy a népek) ostora”-nak nevezni: mint a császári királyi Ingénieur Akademiában létemben Fuchs, abbani történet-tanítótól is tanultam: sergével minden népek rém(ülés)e leve.

Ismeretes: hogy a híres, nagy és hatalmas szittyia hon (Scythia) asiai részéből kijött eleink 3 ízben jöttek ki Asiából Európába: *elsőben* „hun” vagy „hon” név alatt (mind KRISZTUS születése után érve) 373- vagy mások szerint 374-dikben. Attila halálával (mely 454-, más szerint 453-ban történt) visszavonultak Asiába.

Másodszor „avarok” név alatt jöttek ki Asiából 550-ben. Ezek bár is egy Fuchs történet-író szerint erősen kevés számúak (számmal) voltak, 280 évig (Nagy Károlyig) hatalmason uralkodtak, úgy hogy (mint ugyancsak a császári királyi Ingénieur Akademiában tanultam): a byzantiumi udvar ijedelmeire bir(od)almuk, a nagy avar hon Austria-, Stajer-hon-, Karinthia-, Karniolia-, Magyar-hon-, Erdély-, Orosz-hon-, (régi) Lengyel-hon-, Cseh-hon-, Lausitz- s Morva-honra kiterjedett. Mint ugyanazon tanítóm (ki német volt) említette: nagyságukat az avarok fejedelmeiknek (kágánjuknak, chanjaiknak) köszönhatték: *melyek többnyire bátor és helyesen gondolkozó emberek voltak, és kik között magát Bajan különösön kitüntette.*

Csakugyan jól esék más nemzetbelinek, kivált németnek (meggondolva a régi sok viszályukat a magyarokkal) ily becsületre való elismerése. Egyéb aránt az ember mindenütt ember s a németnek s más nemzeteknek is megvannak hősei s azokról énekei. S az augsburgi ütközet magyartóli megénekélése rosszul hangzik (a ropogós hatlábú versekben), ha meggondolja: hogy éppen ott verettek meg „Hunnia rettenetes karú hősei” különösön keményen meg [!], s lakoltak merész nyugtalanságaikért. Igazságosnak kell lenni, mindennek megadni a magaét. Azonban hogy sokaig hatalmas (Német-hont illetlenül pusztító) s {kivált mint lovasok, huszárosan, a „húsz”(adik)-ból jövőn, s elterjedvén egész Európában a hadi sergeknél a „huszár” név a huszárokkal együtt} rettenetes és szünetlen győző népek valának eleink: azt még

az általuk pusztított Német-hon kebeléből tanító is megadja. De úgy szokott lenni: hogy ki sokaig győz: meg is győzetik.

Csak várakbai zárkózással s azokból kiütegetések által szedhette magát rendbe s állhata lábra az egészen le- s a magyarok keze alá állott hatalmú Német-hon, miáltal I. Henrich (Henrik) egykor egyik legderékabb magyar vezért elfogván: sok érette ígért pénzért sem adta ki, hanem csupán egy 9 évi fegyvernyugvási kötés mellett, mi idő alatt nagy sergét illően gyakorlotta, városokat erősített, s a többi, s úgy a nyug-idő alatt jól neki készülve (azt arra használva): miután a nem sokat tűnődő (magukat előbbi hosszas szerencsájök s előmenetek által igen megbízott) magyarok a 9 év betelése után az előbbi adót követelték: Henrich azt megtagadta, mire két hadi sereggel Német-honba beütvé, Keischbergnél (nem messze Morseburgtól) megvertek, úgy hogy 30 000, más szerint 36 000 ember a csata-piacon maradt. Henrich fija s követője, I. Otto alatt is még megújítván a beütések: Augsburgig hatottak: de nem messze onnan (a Lech-mezőn) oly veszteséget szenvedtek: hogy 100 000 ember megöletett, mikor is megszűntek a további háborgatások. Így a költsönt vissza is adták.

Egyéb iránt minden régi történet-tani adatokat, melyekről tanomban, imitt-amott, emlékezek: csak én is, természet szerint (másként nem lehetvén), csak mások után mondván: azoknak igaz-, helyessége-, úgyléte-, pontosságáról, a valóvali megegyezéséről jót nem is állok (nem kezeskedek, nem felelek), s e részben tehát a történeti tárgyakat kiveszem azon legkeményebb cáfolás alól, melyre tanomat, jelesen a mel-tant, legkülönöbben pedig a tant ajánlottam. Ha akarnék ugyan, s időm érne: erősen csekély főtöréssel, noha sok olvasási bajjal, könnyen szerkesztethetnék egybe egy lehető alapos és a legjobb, -biztosabb, -hitelesebb kút-főkkal megegyező (azokból szedett) történet-tant: de a végén, minden ügyekezett mellett az egész mégis csak erőtlen (nem elég erős alapú) maradna, fönn nem állhatna, hanem öszverogyna {rogynék, hul(la)na} a maga semmi-, üres-, lényeg- s haszontalanságába.

Igyekezzünk már egyéb magosb dolog, mű által kiválni, vagyis inkább magunkat és másokat a műveltségben s az általi boldogságban emelés által kitüntetni.

Bir(od)almukat az avarok, FUCHS szerént is, saját módon erősítették meg. Kerek várakat építettek, melyeket „gyűrű”-knek neveztek, s melyek közül a nagyobbak kilenc geographi mértföldnyi átlójú- (*diameterű*)ek valának. Azokat hatalmas földtöltés-, árkok- (sáncok)kal s egyéb akadályokkal körülvették: az ellenség behatását meggátlandók. Oly várjuk volt hét és két kisebb *Austriaban* a Ramp [?] víznél (magyaroson a latin megszakasztás mód:

„Au-stria”, természet elleni lévén). Az utóbbi kettő közül egyik Grafenwerth-nél, a másik Kumersberg-nél volt, nem messze Tutte-tól.

A bir(od)alom-erősítés módot érintvén itt: csak azt jegyzem meg: hogy a régiek a lő-por földtanálása vagy inkább nálunk használása, rá-fordítása előtt {némelyek azt állítván: hogy Sina-, Kel(et)-India-, sőt Európában is már sokkal régebb ismeretes volt: mint többnyire Európában hiszik földtanálása idejét Berthold Schwarz (egy freiburgi barát, szerzetes) által} is sokféle elméssel s rengetek [!] munkával s állhatatossággal ügykeztek az akkori várakat ostromolni s oltalmazni.

Thucidid(es), *Polyb(ius)*, *Dionys(ius)* *Halikarnass(us)* s mások, legrégibb írók (továbbá *Homer* az *Ilias*ban) emlegetik már a legrégibb erősítés-módot. *Nagy Sándor* s *Caesar* tapasztalták. Furcsák (rendesek) az úgy nevezett „egyszerű (egyes)” s „kettős tekenős (tekenyős)-béka” idomú ostrom- s néha visszavonulási rend. *Anton(ius)* a parthoktól (egy scytha néptől) visszaveretettvén: oly egyes tekenős-béka idomba burkolódva (kurkolódva) ügykezett gyalogságát a parthok nyíljai általi elpusztítástól megvédeni (oltalmazni, menteni). A *circum-* s *contrevallatio*-lineakkali megerősítés is divatban volt. Nevezetesen voltak a kő(vár-)fal törő *berbécs*ek cserfa- s vasból, melyet *Constantin(us)* *hetven* (!) láb (schuh) hosszat s *öt száz* (!) *másányit* vitt *Amida* ellen, *Anton(ius)* pedig a *parthok* ellen *nyolcvan* láb(nyi) hosszat és *nyolc száz* (!) mása súlyút. Ebből is láthatni: mily hatalmas volt a scytha nemzet: midőn oly erő kellett ellene. De az oltalmazó is éppen oly fáradhatlan volt.

A berbécs fejét valami (köteleken vagy láncon függő) harapó-fogó nemű szerrel ügykezett megkapni, s egy a vár falán nyugvó emelcső által fölbil-lenteni s emelni. Rengeteg tüzes (égő) szereket vetett (hányt) a berbécs födelére. Kiütött, s belőlről meggyújtotta (mint *Amida* ostrománál történt). Az ostromlókra gerendákat, köveket, forró vizet, olvasztott szurkot, ércet s minden lehető mesterséges égő-szerket vetett, hogy a fal aljától eltartóztassa, s erő-műveit elrontsa. S ha mind a mellett is végre rés (Bresche) nyitott a falon: már az alatt új erősség s akadály állott belül készen, s ha ez is megvétetett, egy második is, sőt (mint *Lilibaeumban* *Himilco* által a rómaiak ellen) még egy harmadik is.

De csak egy oly berbécs által nyitott rés igen szűk (keskeny) lévén arra: hogy az ostromló nagyobb erejét használhassa (jó móddal beférhessen) s a betörni (-rohanni) ügykezőknek az ostromlottak egész dühvel (dühjeljesen) testeikkel oly tömötten ellentállván: hogy csaknem egy új álló-erősséget képeztek: elég hatalmas és széles rést nyitó berbécs-battéria (egy csomó egymás melletti berbécs) kellett, mindenik berbéccsel mesterséges saját nemű paisok (vértések) oltalma alatt készített sáncokban lehető jó móddal (veszély-apasztással, biztosabban) közelítvén a vár árkához, hova elérkezve,

jobbra s balra bizonyos fölállított pais-fal megöl, lövő-lyukakon által a vár-oltalmazókat lődözték. A *Trajan* híres oszlopán látható egy ily ostrom idomja. A képe megvan a FOLARD 2-dik kötetjében a 15- és 16-dik lapon.

Az oltalmazó részéről pedig a leggyengébb (leginkább az ellenségnek kitett) részei, oldalai a kő-fal-kerítésnek, legalább a berbécs magosságaig, erősen nagy s legnagyobb szorgalommal (pontossággal) kifaragott márvány-kövekből rakatott föl, melyek (vas) kapacsok[kal] (Klammer) úgy öszve voltak foglalva: mintha csak egy darabból állottak volna, melyek ellen azután a berbécs-batteriák semmi kívánt hatást nem tehettek többé, s hol oly kövek nem voltak: két s három hasonló kerítést csináltak egymás után. Így volt Jerusalem, Athen(ae), Bizantium (ma Konstantzinapoly, törökül „Stambul”), Babylon, Syrene s Karthago részint megerősítve.

Azonban, természet szerint csak a gyengébb fél zárkózván várba s módjával s szakadatlan ügyekezettel akarmely várat meg lehetvén venni: így is a leghősebb oltalmazóknak is végre vagy életöket, vagy szabadságokat {vagy egészen, vagy, mennyiben még az ostromlónak is volt hátra a merőbeni vár-megvevésre nézve, illő föltételek, módosítások, megszorítások (*capitulatio*) alatt} el kellett veszteniök, magukat meg kellett adniok. Ugyanis: mint az egyik fél elmésedett, ügyesedett, tanálós lett: a másik fél is annál tanálósabb lett: s úgy itt is az ostromló a mindjárt említendő fa-tornyok által ügyekezett berontani a várba. Gyakran vettek holt testek is be, a várban lévő megrontására, s a garnison az általi megölésére. Elmések, nevezetesen valának a *ballisták* s *katapulták* is; mi előbbi által tizenkét másányi kövek, a mai bombá (bomba) s nagy kosár kövek is (a mai kortács helyett) roppant (s szinte hihetetlen) sebességgel (parittyá módra) öt stadium- vagy 520 ölnyire is hajtattak; az utóbbi által pedig két- s három ölnyi gerendák (nyíl módjára vagy nagy nyílcsomók is) ugyan roppant erővel lövették el.

A FOLARD 10 Zoll hosszú s 13 Zoll széles ballistája egy egy fontos öngolyóbist 233 ölre vetett, s a tulajdonos ítélete (becsüje) szerint (mit azonban, *föltételek* szerint, előre is föl lehet számítani) 45 gradus (fél fertály szög) emelés alatt 380 ölre is elhajtotta volna. Az *Athenaeus* állítása (bizonyítása) szerint az *Agesistrat* katapultái, a nagyobbak négy stadiumra is lőttek.

Ez öldöklő szereket a nagy *Archimed*(es) is (ki *ingénieur*-general volt) használta, ha nem éppen ő gondolta legelőbb a Syrakusa oltalmazásában. Ő gyűjtotta meg tükrök által az ellenség hajójait is. Azonban minden józan ítéletű tanász előtt hírét, dicsőségét azon epochalis láng-elméjű férfikoránt sem annyira ezen ügyességeinek: mint a mathesisben (természet-tanban is) tett szép tan(álmány)jainak köszöni, például a gömb telje, a parabola terje meghatározása, a spirál-vonalaróli tanjának, erő-tanjának (kemény s híg testek-róli) (mechanika, hydrostatika) s a többinek.

A Paris ostrománál 886-ban száz afféle erő-művek állottak a váron. A híres város-ostromló *Demetrius*nak *Rhod(us)* vára 800-at állított ellenébe. Karthagenában a rómaiak 120 nagy, 281 közepes (középszerű) s nagy számú apró ballistákat, 24 roppant katapultákat, 52 középezt s ezernél több kicsit tanáltak. *Vitruv(ius)* megadja a mértékeiket is.

Filep (Philipp) *Thebaenél*, *Titus Jerusalemnél* s *Caesar* minden hadi útjában sok afféle erő-művekkel jelentek meg. Nevezetesen valának továbbá a 100 s 120 sing magosságú fa-tornyok is, melyeket, némileg hasonlólag, mint a 3 millió parisi (párizsi) font súlyú, 37 (láb) hosszú, 21 széles, 22 magos granit-darab – a végre: hogy a *Nagy Péter* szobrának Szent-Pétervárbán (-várott) alapul szolgáljon – 3750 parisi öl távról, hat hét alatt (a hely mocsárossága miatt a legkeményebb télben) egyszerű készület s erőművek által helyre vitetett – mint a hely alkalmasabb volt, vagy egészen készen, vagy darabonként a vár árkaig vittek, s ott (lehető ön-el-fődezés mellett s alatt) fölállítottak, hogy lehető sok vitéz, jobb móddal (magosb helyről, dominálva) lödözhesse be a várba, s azonban kevésbé legyen a hátrább álló batteriak játkának útjában.

A leghíresebb ily tornya *Demetrius*nak *Rhodus* felé volt, 100 sing magos, 50 sing széles; 3400 ember mozgatta, de csak oly lassan: hogy a loger-*(Logger)*től⁷ a várig (mintegy 4 stadium távon által) több kellett 4 hónapnál.

Néha előbb föld-halmok hordattak, s arra tétetett a torony. *Sylva*, *Massada* előtt, két föld-halmot rakatott egymásra, az első 100, a második 50 singnyi magos s széles volt; s akkor tétetett még egy 60 sing magos toronyt rá. A toronynak gyakran 10, 20 emeletje volt: az alsó részében s a torony megett állottak az – a várból kiűtő – ellenségnek töstént elejébe menők s azt megverendők, a felső emeletekből pedig ontották a nyilak s kövek záporát a vár falán megjelenőkre, annál jobb móddal közelíthetni a falhoz. S miután a torony a falhoz elég közel csúsztatott: egy fölvonó (húzó) híd a felső részéből részenként lebecsáttatott (eresztetett) a vár-falra, mely híd két felőli lyukaiba fűz-vesszőkből font falat állítottak, részint hogy a katonák az árokba ne hulljanak, részint oltalomul is a kisebb, a mellék-tornyokból omló ellőtt nyilak, kövek s egyebek ellen. Lebecsáttatván pedig a híd: a felsőbb emeletekből a nyilas- s nyilászok s az erő-művek jászodtak [?] a vár tetejéni ostromlottakra, s azoknak oltalma alatt az ostromlók szoros tömegben erővel rohantak a hídon a várba be. Egyik legjelesebb (előkelőbb) ily hídas tornyot vitte *Boemont Durazzo* vár ellen, *Caesar Namur*, *I. Fridrik Cremona*, *Nagy Sándor Tyrus* ellen. De az ostromlottak is (belőlről, kívülről, ottan-ottani kiütések, fölégetések s egyéb mű-elrontások által) mindent elkövettek ám a megvétele nehezítésére.

⁷ Sebesség.

Egyebeket elhallgatva: akkora ballistakból is sodrották a nagy köveket: hogy gyakran a tornyokat öszvetörték. A katapultákból hév vas rudakat vagy vas hegyű gerendákat, égető szerrel körülvéve, lőttek el, az által az ellenség erő-műveit, s a többi, öszveégendők. Éjjel kimozdult az egész garnison, különböző kapukon, meglepte az ellenséget (ha nem tanált eléggé ügyelni, vigyázni magára) minden felől, s gyújtott, pusztított; míg némberek s gyermekek a vár falát őrzötték.

Ily körülmények között a föld alatt is (azaz: *minak* által) nekifogtak az ostromhoz, s sok-, sőt minden általuk kigondolhatóképpen mesterkedtek, ostromló s ostromlott, célt érni, vagyis az ellenség célját meggátolni. Mind ez erősítés-tant pedig csak legnagyobb rövidséggel érintvén itt meg, s nem szándékozván itt fortificatio-tant, sem annak historiaját írni, s sok példákat hozni elő: itt körülményesben a minak régi módjába sem ereszkedek belé. Említem még: hogy ha az ostromnak nem teheték szerét: a várat bizonyos sereggel körülvették, s ügyekeztek annak közlekedését s lehető segítségül érkező sergét elvágni, s úgy éhség által kényszeríteni az ön-főladásra. Vagy csak éppen szemüggel tartották (*observálták*), mint az újabb időkben. Ebből némely nem elég alaposon gondolkozó-, megfontolók hirtelenkedve azt következtették: hogy tehát már ezen túl a várak fölöslegeseek (becsöket elvesztették). Úgy de egy vár célja részint már azáltal el van érve: ha kénytelen az ellenség figyelemmel lenni iránta, s az által serge egy része vesztegelvén, magát gyengíteni (erejét megosztani); részint és főleg pedig várak tár-helyekül (magazinokul) s egyéb becsesb holmik megőrzéseül kétségen kívül legbiztosabban szolgálnak, arra legalkalmasbak s végre s főleg: ha az ellenség egyéb iránt (a váron vagy várakon kívül) meghódoltat is egy országot: télben {mikor nem lehet logerben (Lager) fekünni} vagy kénytelen lenne a népnél lenni szállásban, hol is semmi által sincs biztosítva: hogy egy (öszvebeszéltképpen) meghatározott éjjel minden egyénje, ha nem is gyilkoltatik meg a gazdája által {minémű esetek (lakadalmok, mészárlások) is már többször történtek}, legalább minden fegyverétől úgy megfosztatik (frankoson: *désarmiroztatik*): hogy kénytelen lesz, ha nem rabja, legalább szolgája lenni a gazdának, midőn ez könnyen teheti (köz-megegyezése szerint a gazdának): hogy (előre értésére adva s megfenyítve az új szolgát: hogy az ahhoz szabja s ahhoz képest viselhesse magát) az új szolgát a legkisebb gyanús mozdulatra (tehát egynél több társávali öszvegyűlésre is) töstént agyonlője. Vagy külön falukba szállnak (a gazdákat onnan kihajtván), vagy önszolgálat(j)ukra meg is tarthatnák, csak éjjel zárva ki (nappal is pedig lő- s vágó-szert oldaláról soha le nem téve), s szabályul állítva: hogy aki éjjel az öröktől megláttatik: lőtessék meg, hol is alkalmas bátorságban lehetnének: ha a fölgújtás iránt biztosítva lennének, célszerű épületek s szoros őrizet által.

Csak akkor lehetne e részben jobb reményje: ha az előbbi uralkodás alatt erősen el voltak nyomva a népek, az új uralkodó pedig ismeretes szelíd kormányjáról. Az uralkodóknak tehát érdekekben fekszik: szelíd kímélésök által a népet magukhoz hódítani, mint az okos gazda cselédjével, ha nem keresztényi érzésből, legalább ön-érdekből sem bánik igen keményen (különben kifogyó a cselédekből, anélkül maradó, azt nem kapó), annál erősebb lévén belsőképpen, erkölcsileg, egészben, és végre egy status: minél inkább ragaszkodik a nép az alkotmányához s az azt oltalmazó fejedelméhez. Mert a nép is úgy gondolkozik a végén, mint *Phaedrus* a számárról költi: hogy nem vette számba ura (gazdája) megváltozását (cserélődését) azon egyszerű okból: hogy azután is csak egy nyeretget kelle hordoznia. Egyéb aránt a népnek a tulajdon nála szállásoló katonákkal nem volna jó így bánni: ha más úr hatalma alá nem akar jöni. Bánhatna ugyan azután is minden nála szállásoló katonákkal hasonlólag, mindaddig: míg egy katona sem lenne többé a földön (mind eltöröltetnék). De ez így (bölcsebb, érettebb tanács, consilium nélkül) sem nem kívánatos, jó, sem nem ajánlható.

Mivel az által a műveletlen nép, nem lévén többé a katonai erő által zabolázva (féken tartva): nem bírván ön-erejével (nem vezéreltetvén bölcs tanács által), túlzásba esnék, elhinné magát, már semmitől és senkitől sem félne, főülkapna, s a műveltebb részt, bosszúból a rég óta szenvedett elnyomásért s igazságtalan, hamis követelésekért (usurpalásért), kétségen kívül erősen kínozon, elpusztítná, s az emberiség eddigi haladta-pontjáról vissza leesnék a bárdolatlan, vad durvaság állapotjába. Az ugrás, *hirtelen* (nem jó móddali) változás is, tehát itt is erősen ártalmas lenne.

A lő-por divatba jövése utáni „sárkány”, „basilisk(us)”, „(griff) keselyű”, „oroszlán(y)”, „kígyó” s egyéb, hatásuk irtózatosságát jellemző, s tekintetet szerző nevű ágyúk {melyek régebb, jelesen egy törököktől elvett (foglalt), erősen finom cifraságú ágyú 22 $\frac{3}{4}$ láb hosszú volt, s 130 fontos vas golyóbist lőtt} s sok egyéb lő-szerek- s *pyrotechnia*- s ostrom- s a többiről itt nem szólhatok. Az előbbit is, a régiek erősítése, ostrom s oltalmazásuk módjáról, csak erősen röviden érintém meg.

A vízi oldalról ostromai tenger-partoni váraknak, a mind két részről sokféle működések-, erő-művekre nézve, általában mindig még sokkal mestersegebbek s nevezetesebbek voltak, mint a száraz oldalról. Mindenik féle pedig többnyire erősen sokáig tartott. Példaul *Tyrus* és *Agrigent(um)* 7 hónapig védte magát, *Saguntus* a *Karthagoiak* egész hatalmának 8 hónapig állott ellent, *Demetrius* a *Rhodus* ostromát 12 hónap múlva félbe hagyta, *Karthago*, *Syrakusa* s *Byzantium* pedig csak 3 évi ostrom után vétettek meg.

Egy legújabb tanálmány a Congrev angol ezerekes gonosz rakétáji, melyeknek készítése modo [!] tán csak Angol-hon s *Austria* előtt nem titok. Az pedig hihetlen, mit egy angol (tán kapitány)ról hallottam: mi szerint egy

egész hajós serget (*flotta*-t) közlekedés s előkészület nélkül, egy csupa intésre (!) öszveronthatna.

Annyit működött a telhetlenség s kevésység a felebarátja ön-hatalma alá hajtására s a másik fél ön-oltalmára, minden lehető-, vagyis általa kigondolható-képpen. (A régi schythaknak s Austrianak is nem volt természete: megtámadni más nemzetet. Megtámadva pedig többnyire tudta magát védeni.)

Mennyire nem mehetett volna az emberiség, ha azon fáradságot lényegesen előbb vivő dologra fordította volna?!

De oktan dolog a *valóság* ellen zúgolódni (simbelni): csináljuk, mit legjobbnak s *kivihetőnek* látunk, hiszünk, reménylünk *jövendőre nézve*.

Annyi is látszik: mily erős legyen egy hadi sereg egy várban, oly országban, mely ön hadi seregtől meg van fosztva. Várjából időről időre kiütve (erőszakos tolvajokként) minden szükséges terméket s művet a néptől erővel kicsikorhat, s bevihet várjába (kénye szerint szatolhatván a népet). Mi szerint az uralkodóknak egyik fő alapos erejük nyilván a várakban áll, csak ott vethetvén meg biztoson télbe[n] is lábát. Azonban van módja az ily sereg meggyőzésének s az oly sarnokság megszüntetésének is. Lehet oly sok a vár: hogy nem lehet tőlök jó móddal eléggé eltávolozni s őket kikerülni, a hátra-hagyott falukat (a vihető hasznost belőlők elvivén) elégetve, hogy az ellenség ne használhassa télben, s legyen kénytelen várjába visszavonulni {mi szerint a muszkáknak sem lett volna szükség(ök) a Napoleon megbuktatására *Moskaut* (oroszosan Moskwa-t) magát elégetni: midőn elég lett volna csak az abbani tárházakat s a körüli falukat elégetni, ha el nem lehetett hordani az eleséget, s a többi – mint tudva levőleg 1809-ben mind a Bécsbe jött frankok, mind a bécsiek maguk szinte éhel holtak meg eleség bé-nem-hordás miatt}, mi kevésbé kivihető.

Példaul ha 30 millió emberből álló statusban csak 300 ezer is, tehát százból egy, katona; ámbár a mintegy 32 millió emberből álló austriai császári status háború idején 750 ezer katonát is képes, mindent öszvevéve, állítani, Svajc {„Svájc” helyett, amaz inkább a „Rhein”, „Seine”, „Kreitzer”-ból lett „Rajna”, „Sajna”, „krajcár” idomjára (kaptájára), hasonlatosságára lévén idomítva} 1 719 000 főből álló népe 1815-ben 36 624 katonát állított ki, tehát 100-ból kettőnél is többet, s állhat még több, példaul 5-ből egy ki: a helységeket mind egy népességűeknek téve föl {általjában, közepesen, noha *London* vagy *Pekin*(g) népességét nem lehet egy kis faluéhoz tenni}: minden századik helységet meg kellene erősíteni, s a föld-gömböt a szerint megrakni várakkal. Lehetne ugyan (csak oly formán: mint naggyára a határ-örző székelység) várak nélkül is, a katonákat *külön* falukba helyheztenni, hol is elég bátorságban volnának: ha a fölgyújtás iránt (célszerű épületek által) s szokott

illő strásák által a nagyobb erővelí éjjeli meglepetés ellen magukat bátorságba tennék.

Akar váraik-, akar faluikból már, az oly katonák aratás után, s a többi, behordáskor, executiora vagy inkább kirablásra ki-kirándulhatnak, s a munkás nép termékét általa maguknak hordathatják be.

A rendes, gyakorlott s löszeres hadi sereg erejének a gyámoltalan nép elene nem állhatván, sőt ezen a henyelni szerető, vagyis a henye élet nagy kínját (ideig) *tűrni képes* (mert egy időn túl bármily henye is fölébred, s nemesb működésre ösztönöztetik) előtt (ideig) jónak (szerencsésnek) tetsző élet-módra még a népből is sokan vágyhatnak, s alkalom szerint (üres hely adván magát elő a hadi seregben) által is állhatnak. Mert a műveletlen, rövid látású s az elragadtatott indulattól (a dolognak csak egy oldalát látó, megfontolni szokott) elkényszeredett ember hamar lesz áruló, s ritka oly nemes: ki ön-érdekéért nem képes az egész népet szerencsétlenné tenni. – És valóban a fönni eset egy oly lenne: hogy abban nem könnyű volna általános jó tanácsot adni. Az ugyan (általános nézése módjáról is az emberiségnek még kevés *beható* szó lévén) szerencsére hihetőleg még nem igen fordult másnak elméjében meg. De isten tán meg is őrzi tőle a szegény embereket, s előbb kivitetik az [...]⁸

Vár ugyan akarmelyik élelem odaszolgáltatás nélkül végre kénytelen magát magadni, de csakugyan minden esetre tagadhatlanul s természet szerint sokkal erősebb egy sereg várban, mint a szabadban.

Azért minden vár-építés nem csak az építési költségességért, hanem jövendőre nézve is, ha nem is a nép gyengítésére céloz: legalább arra erősen alkalmas: mely mindennek, az uralkodótól a legkisebbig, -utolsóig, jóvára van: jó lesz minden várakat haladék nélkül örökre lerontani {mint már is kisebb körben maguk az uralkodók is tettek, a nép zabolázhatására, például I. Béla 1061-ben az Erdélyt körülvevő, a hét (fő) hegy-láncakon minden mért-földnyi távra (hosszára s szélére) épített várakat, s a többi} s az abból nyert, épületei anyagot békés házak építésére fölhasználni.

Az említett erdélyi várak nem a rómaiak ideje óta látszatván építve lenni (kik jelesen a székel földön nem látszik hogy jártak volna): egy író régi scythia maradványoknak tartja, a Hargita-hegy-láncon, nem messze a homoród-almási barlangtól *Zete-* vagy *Zet(h)a-laka*-tól lévő Zetha-várát Seth (Adam fia!) által épített várnak, az azon alul nem messze, az almási barlang felé lévő nagy magos, négy szögre kifaragott kő-szálakat, pártázott tetővel és (állításként) halotti vedrekkkel (*urnákkal*) fölékesítve a sűrű erdők között, minthogy csalhatlanul emberi kéz művének s emlék-oszlopoknak tartja: s hason joggal s alappal tarthatja Zetelakát is hason eredetű helységnek.

⁸ A folytatás a kéziratban hiányzik.

A régi scytha királyok temető-boltjaikat jegyzőknek véli, s azt hiszi: hogy ezeket értették Indatirzi scytha király, mikor Dariusnak visszaizente: „bátorkodjál csak őseink temetőboltjait megsérteni s a többi”, s mikor a negyven scytha követek Nagy Sándort azzal fenyegették: „bátorkodjál csak őseink hamvait bántani: megismered akkor erőnket” – mint *Curtius*ban láthatni.

Orosz-honban Perm(ia) gouvernement-ben Kungur városnál némileg hasonló *alabástrom* barlang van, melyben is úgy látszik: hogy egykor sok ezer család lakott.

Nevezetes barlangok még: Skót-honban a Fingal-barlang, továbbá a salayni, Rosenmyller-barlang, Al-honban = Holland(ia) = Német-alföld, a *mesterséges* (emberi mű) nagy barlang, vagyis Kő-bánya (= Steinbruch), a haseli (csepegő-köves) híres barlang Baden nagy-hercegségben, Krainban a Magdalena-barlang; a Karpath-hegyek teljese barlangokkal, például Agteleknél, továbbá Zelice-barlang Árva (vár)megyében, más, Erdélyben a Tündér-, Sebes-, Gyerő-, Cenk-vár alatt. Különösön nevezetes (kivált magyarokra, különösön erdélyiekre nézve) pedig az homoród-almási roppant barlang, melynek 15 napig sem tudták végét érni. Ennek benn egy erősen szoros, kemény idomú kijárója van, mindenütt kő-sziklába vágott lépcsőkkel, mely éppen a Hargita-hegy tetejére vezet: hova máshonnan fölmenni nem lehet. Az abban tanáltató ember-*könyökök* már igazán mintegy singesek (két lábnyiak, két Schuhosak) lehetnek a leírás szerint. Egyéb aránt az efféle barlangok eredéséről sok vélemény van, s sokat tűnődtek az emberek rajta: közelebből leghihetőbbnek látszik a *természetiekre* nézve, hogy azokat előbb egy rajtuk többnyire átfolyó víz öblegette, dolgozta ki, azután pedig főünnől (föünnen) a lágyabb föld- s kő-részek leszakadoztak, s úgy idomultak idővel a bámulásra méltó boltozatok. Menedék-helyül az emberek is alkalmazhatták, használhatták, hozzájárulhatott emberi kéz is. A homoród-almási barlangot is emberi kéz művének hiszi. Azon oszlopoktól nem messze van egy 3 lábú nagy kő is és mindenféle állatok rajta metszett képeivel (mind számozva), mik tán hieroglyphák (-glyphok) voltak.

Mindezt pedig, üres üdőben, vagy fontosb (lényeges, a *jövendőre* célzó, jövő jót előmozdító) műtőli megnyugvás okáért, nem volna érdektelen lehető szemesen megvizsgálni, s magam is szeretném, ha időm volna; különösön azért: hogy az iránt jöjjen tisztába: azon híres barlang s oszlopok emberi kéz műve(i)-e vagy nem, s az utóbbiak azon esetben mi célra voltak, s építők ideje mi tájatt lehetett, s a többi.

Azon író még erősen sok csodálatos dolgokat, vagyis inkább véleményeket állít. De mi több a csupa véleménynél, azt írja: hogy *Herodot* idejében a hellen nemzet leginkább virágzott. *Herodot*, nem járhatok utána: mikor élt, de azt úgy tanultam: hogy *Perikles* ideje alatt érték el a hellenek műveltségök tetejét (akkor *kulmináltak*), tehát a két időnek egyezniök kellene. S

minthogy Herodot minden emlegetése mellett a legnagyobb hellen fénynek a scythákat, különösen az agathirsi scythákat erősen dicséri, s a legkiműveltebb s ügyesebb, vitézebb nemzetnek tartja a világon, vagyis inkább s földön: az ugyan nem kicsi előmenetelőkre mutat a scytháknak. Kár, hogy az idő mostohasága úgy eltörölte volt csaknem minden nyomait: hogy csaknem egészen újból kellett kezdeni. Az Egyiptom- s Phoeniciából kivándorolt s Hellasban megtelepedett, egészen műveletlen hellenek, hogy az akkor már sok részt művelt szomszéd scythaktól sokat tanultak: az nem csak hihető: hanem a régi történet-írókból elég bizonyos és világos, noha azt nem tudom körülményesen s aprójában: *miben* állott a scytha műveltség? s hogy bírtak-e alapos, tehát mathesisi tannal? S Euklid s elődjei nyertek a mathesisre nézve Scythiából némi segedelmet? Hogy az ég-visgálás (mi tiszta mathesis nélkül nem lehet) Scythiában is otthon volt (mint általában a régi híres nemzeteknél), abból is sejdíthetni, mit *Bissel* ír: *Siudas* armeniai születés megízéltvén *Chaldaeában* az ég-visgálót-tant: midőn a *Chamidák* és *Semidák* a *Senaar* mezején tartatott osztálykor vetélkedtek: a *chaldaei*akat, *armeniai*akat és *persákat* megegyeztetve, azután Persiába menvén: a legmagosabb hegyeket választotta lakásul, magát egészen az égi testek vizsgálására adta, és húsz évig annyira vitte tanját: hogy „Zoroaster”, azaz „ég-visgáló”, „csillagász” nevet nyert magának előbb a *persáktól*, azután más keleti és déli nemzetektől is, ő a nap és tűz tiszteletét állította föl ... onnan *Baktriába* ment (Scythiában), és baktriai (bakter) király lett, a nap és tűz tiszteletét oda (vagy ide) is behozta, végre Ninussal hadban Zoroaster megöletett. „Zoroaster”-nek „aster” végezetje látszik, hogy hason idomú a latin „astrum”-mal, s hellen (tán) „asteras” kimondású nevével a csillagnak. Azonban tiszta mér-tanban ugyan sokra mehetni a hegyek tetején is: de az ég vizsgálásai alkalmazásra perse illő mű-szerek kellenek. A nap és tűz képébeni bálványozás pedig ugyan helytelen volt, és gyenge belátásra mutat, s általában minden *külső*, *kimért* (isteni s emberi) tisztelet helytelen, az igazi belső tisztelet önkényt kijeleli magát, ha pedig az hiányzik: az erőltetett külső csak undorító képmutatás, kok(v)etteria [...]⁹

Egyéb iránt, hogy már az Attila idejében a hunok tanultak latinul: láthatni *Priskusból*. E nyelv még a minden idegent kizárni szerető Sinaban is tanultak.

A scythákról azonban általuk *egyenesen, közvetlenül* semmit sem tudunk iratjaikból, midőn azok hihetőleg az idők mostohasága miatt elvesztek, pusztultak. Más régi írókból pedig sok szép, derék dolgokat lehet róluk olvasni. Az *igazságot* elsőben is különösen szerették, minél fogva soha sem is fogadtak valamit esküvel, csak „scytha parola”, „emberség”, „becsület”-re. Megtámadva különben oroszlán módra az ellenséget legtöbbnyire leontók (míg

⁹ A folytatás a kéziratban hiányzik.

vége őket is az egymás közötti egyenetlenség lerontotta), ha az ellenség a viadal közben fegyverét letette: nem volt szabad bántani, gyilkosság büntetése alatt, sőt ha az ellenség fegyvere eltört is: azt sem volt szabad még csak fogollyá is tenni. *Ovid* írja scythiabai számkivetése helyéről: hogy „azt gondolta: hogy semmi örömet nem tanál Scythiában”. *Justin* írja: hogy „amely erkölcsiséget más nemzetek hosszas tanulással szerezhettek: az az erkölcsi fény a scytháknál velők született, más nemzetek mesterkélt erkölcsiségüket a scythák természetes erkölcsi díszé föül haladja, annyival nevelik föebb a scythák dicsét a vétkek ismeretlenségei: mennyi erkölcsi dísz és fényt képzelnek maguknak más nemzetek.”

E valóban szép jellemre mutató szovai *Justin*nak eléggé megcáfolják azon vakmerő és alaptalan állítását némely újabb íróknak: mi szerént a scythák durva, vad, bárdolatlan nemzetek lettek volna.

A világ híres hét bölcseiből is kettő legalább scythá volt, úgy mint: *Bion Borysthenesi* {ma *Dnie(e)per* folyam}, *Anacharsis Hileai*. *Lydia* híres gazdag királya, *Kroesus* nagy tüzzel vágódván a bölcsességre: látván egész bir(od)almát tanult férjfiak nélkül: egy belső emberét egy csomó arannyal *Anacharsishoz* küldvén *Athenaebe*, kérvén: hogy menne hozzája; a bölcs így válaszolt: „*Anacharsis Krésus*nak jót kíván. *Gréciába* jöttem, *Lydia* királya! azért: hogy jó tanokat tanuljak; aranyodra nincs szükségem, elég nekem az, ha bölcsebben térhetek vissza a scythához; de mivel jóságodat különösen tisztetem: nem sokára meglátogatlak.” Ez valóban oly nemes egyszerűséggel vala válaszolva, mely akarmily eddigi bölcsnek is becsületére vált volna. De hiszem, hogy sok érdekes van (eddigi szelleműleg szólva) az (ifjú) *Anacharsis Hellas*-bani utazása leírásában, melyet én nem olvashattam (egy lapon kívül).

Antigon(us) király annyira becsülte a scythá Biont: hogy midőn betegségét hallá, két jó embereit küldötte látogatása-, segedelme- s gyógyítására.

Általában számos, sok bölcsességgel, nemes erkölcsiséggel (a rettenthetlen bátorság, vitézség, hősiség mellett) tündöklő férjfiakat, sőt némbereket is állított Scythia elő. *Zamolchis Tomiris*, *Penthesilea*, *Menalippe*, *Thalestris*, *Karikka*, *Onthia* s mások ilyek.

Egy a legterhesebb vétkek közülinek tartatott a scytháknál a lopás, a gazdálkodás s a szükölködőni segítség ellenbe[n] egy fő erénynek. Az ezüstet, aranyat úgy nem becsülték: mint kedvelik más nemzetek, erősen bölcsen csak a szükséges és éldelhető szerekbe helyeztetvén a birtokot.

Nem volt szabad egy ifjúnak is Scythiából addig idegen nemzetek közé menni: míg magát minden scythá ügyességben jelesen ki nem tüntette. Ez is részint nemes ön-érzet s szégyen-vallás s lehető kisebbség-érezéstől okos óvakodása volt a nemzetnek. Mit írt *Thucidid* a scythák mindenkénti fölmelegasztalására, mind hadi erejökre (úgy hogy, ha egyet értenek, sem *európai*,

sem *asiai* nemzetek sem hasonlíthatnak hozzá, és még a legerősebb más birodalom is sokkal alább való a scythiainál), mind egyéb szorgalmukra s okosságukra nézve, úgy hogy más egy nemzetet sem lehetett akkor ahhoz hasonlítani: másutt is előhoztam.

Soha a régi scythák birodalmuk terjesztéseért nem hadakoztak, hanem hájuk- s szabadságuk-, oltárjuk-, tűzhely- s temető-helyeik oltalmaért igen is; s akkor a tetszett ki *Justin* szerint: hogy „mérhetlen nagy az erejük”, s a többi; mert az a főbb baj(om): hogy szerezzünk magunknak mű is magyarakul, németekül, s általjában *emberekül*, minél több érdemet s boldogságot. Az agathirzi scythák, melyeket Herodot legkimíveltebb férjfiaknak állít a világon, a *Maris* vize mellett laktak. Furcsa volna, ha ez a mai *Maros* volna. *Plutarch*, *Ksenof(on)* (*Xenophon*) s mások mind azt állítják: hogy Hellas minden fényjét a scythaktól vette. Athen 12 ezer scythakat tartott költségesen: hogy azoktól tanulhasson, s házi s őrző isteneinek nevezte. Mind a hellenek, mind a rómaiak a scythaknak köszönheték nagyságuk nagy részét, s hátha az Anglia magos fényjére is nem a *Domitian* alatt a Duna melyékéről Britanniába költözött agathirsi scytha nemzet egy része tett különösön sokat?¹⁰

Azonban (jó szívvel) megengedem: hogy hason joggal: mint e szép nemzeti ágazat, genealogia állítatik: azt is lehet(ne) hinni: hogy a „Bolyai” név „Bue”-tól, Szent István királlyal második unoka nevétől, s a Bolyai (ma már ugyan erősen elapadott) család Bue-től származott, az oláh neve Bolya-nak ma is „Buje”; de annak perse az előbbi (egyéb aránt pusztá, csupa) vélemény- vagy hozzaetésre nézve nincs súlya. Föltűnik itt: hogy mind Bue, mind testvére, Bukne nevében az úgy nevezett „alhangú” „u” a fölhangú „e”-vel együtt fordul elő, noha ma már al- és fölhangú betűk mind (akar) egy egyszerű névben, mind (akar) ragozott szóban egyszerre ritkán kivétel nélkül fordulnak elő; noha csakugyan, némely nyelvész hite ellenére, s ilyet mutatószóira fölhasználására számos, e szabályra nézve kivételt csináló, egyszerű s ragozott nevet is lehet mutatni, például: „Gyergyó”, „hernyó” (melyeket ugyan némelyek „Gyirgyó”- s „hirnyó”-nak is mondanak, de tán kevésbé szokottul s művelten), „deszka” („decka”), „gyertya” (az al-nép szájában néha „györtya”, sőt „gyartya” is), „geleszta” („giliszta”), „dereka”, s sok más szó. Béla király névtelen írója (jegyzője) is írja: a boldvai halottas beszédében: „halálnec”, „puculnec”, „muganec”, s több affélét (mint láthatni a Tudományos Gyűjtemény 1819-beni XI-dik kötet 94-dik lapján), a „c”-t akkor latinon használván, szembetűnő az is: hogy a „muganak” helyesebben volt „muga”-ból származtatva: mint később vala „maga”-ból „magának”.¹¹

¹⁰ A gondolatmenet megszakad, és családtörténeti fejtegetéssel folytatódik a mondandó.

¹¹ Az idézett példák nem Anonymus Gestájában, hanem a *Halotti beszéd és könyörgés*ben fordulnak elő, mely nyelvemlékünk úgynevezett vendégszöveggént a Borsodi-medencében fekvő Boldva községben megőrzött kódexben maradt fenn.

Egyéb iránt mint lett később(en) a „pucul” s „muga”, „pokol” s „maga”, tehát az „u”-ból „o” s „a”, úgy könnyen válhatott a fõnn említett „Bue”-ból is „Bolya”, az „e” helyett az „o”-hoz közelebb járó, rokonabb, ugyancsak alhangú „a”-t téve, s könnyebb s tökélyesebb kimondásért „ly”-et közbeszúrva a két hangzó közé. Egyéb iránt akar bizonyíttathatnék a Bue, tehát Tuhutum első erdélyi vajdától származása és így Szent István királyi rokonsága a Bolyai családnak, akar nem: a már ma mindegy, sem az első hasznos, sem az uto(l)só káros nem lévén, s csak annyit érvén ki-ki a világ előtt: mennyit érte adnak (mennyiben jár, mint a forgó pénz). Hallottam: hogy egy Bolyai régen a király mellett főhivatalt viselt, és attól vette, általa is építette, „Bolya” helység (falu) nevét, s hogy általgában előkelő család volt, s egy a legelőkelőbbek közül: jele az is: hogy az akkori fejedelmi Bethlen családból is házasodott némelyik. S a Bethlen Farkas Erdély történeteiben említetik *Eodem fat* egy Bolyai, mint „*expertae virtutis nobilis eques*” (tapasztalt vitézségű, jelességű nemes lovas). Vettem észre jeleit: hogy egy csomó falut bírt egykor (különböző vármegyékben, a Bolya, mint fő hely, központ körüli, néhány faluból álló Bolya völgyén kívül is) egy Bolyai, s hallottam a többek között: hogy volt két (inkább kádnak nevezhető) akkora ezüst poharuk: hogy egy szarvasmarha, fejét szarvastól beledugva: ihatott belőle. És hogy a szebeni kétszáz ezer ezüst (pengő) Rforintra becsült s éppen a várostól mintegy öt órányira fekvő bolyai határral egybe rúgó (oda érő, avval szomszédos, mellette levő) erdőt Bolyai Ilona egy szebeni kedveltjének prédálva, jutott későbbre tán a szász komes (comes) s a város kezére. És hogy a tán hét (vagy öt?) falu határán elnyúló „Csokána” nevű erdő háromszáz emberrel tán háromszáz forintért zálogba adatván: a ma is élő gróf T(h)oldi Adam (Ádám) néhai (édes) atyja az atyám atyjának, a zálog özveg letétele mellett, már éppen ki is akarta adni: midőn egy gróf Bethlen Bonyhárol véletlenül közbejőve: leveré (beszélé) róla, sőt a bolyai kastélybani templom falábani, kőbe kifaragott Bolyai címer bevakoltatása (?) vagy lefordítása (?) is azon időben történt. – Okuknak is kellett lennie a Bethleneknek a Bolyai leveleket érdekeseknek tanálniuk: midőn magam láttam az atyám néhai testvérénél egy Bethlen (tán Elek?) Bolyába írott levelét: melyben egy árván maradt Bolyai (tán György), gyámatyját (tutorát) erősen sürgölődve, forgolódva kéri: hogy „ha még némi Bolyai levelek tanáltatnának ő kegyelménél: azokat is a levélíró kezébe szolgáltatni el ne mulatná; midőn azokat is nem kevésbé fogná (a levélíró) őkegyelmének megjutalmazni: mint a többieket”. Hogy hajdon fényes családom úgy leszállott, elszegényedett, elpusztult {mint a magyar nemzet újabb hősi híre koszorúja a rokon hajdoni hunok, avarok s közelebbi (tulajdonképpen) magyar elejük híréhez képest természet szerint elhervadt, nem lévén ma többé azon alkalom, körülmény; noha a székely határ őrző katonaságot Napoleon is különösön szemügyre vette, s megdicsér-

te, s a régi Attilai szellem némi példájaul Nagy Fridrik ellen is adták a magyarok bizonyosságát dicső uralkodójukhozi hívségőknek; egy csomó poroszoktól körülvéetve, vala egy Bolyai oly elátalkodott: hogy magát semmiként meg nem akará adni, míg végre a sokaságtól öszvevágattatott – általában a családombeliek is, mint a magyarok általjában, legtöbbnyire nem ijedtek meg még az árnyéknál telibb valóságtól is, s született katonai szellemmel bírók}, annak oka röviden: *három egymás utáni* szerencsétlen *árvaság* volt, mily tudvalévőleg *egy* is elég káros szokott lenni, kivált az akkori villongós időkben, mi alkalmat használva, a hamis lelki *gyámatyák* sok világi jóból kiforgatták családukat. Ennek következtetül is látám a főméltóságú (a „fölséges” csak császárt és királyt, nem pedig egyéb császárit s királyit illetvén) királyi kormányzék egy rendelet(j)ét, melynek értelme az, hogy: „midőn a bolyai Bolyai György árvasága alatt sok Bolyai levelek elidegenítettek: akarkinél az országban affélék tanáltatnak: kiadattassanak”. Gróf Bethlen Elek ezelőtt néhány évvel is (már tiszt koromban) emlité az atyámnak: hogy (tán egész láda) Bolyai leveleket bír. Azon kívül a különböző káptalanokban is elég van. Egyéb aránt pedig mind ezt is, mind általjában a történeti adatokat: korántsem azért hozom elő: mintha lényegeseknek tartanám: csak mint (e helyeni céloim szerént) semmiséget: mert tölem ki-ki bírja békével, mit elejimtől nyertek eleji, ha jogom is volna némelyhez: én soha sem fogom követelni. Tölem nincs miért tartani senkinek: én isten kegyelméből nem vagyok telhetlen, s megelégedve a tisztességeni megélhetéssel: idvességemet egyéb szellemi, a magam s mások igazi jóvát előmozdító működésben keresem és lelem. – Az előbbiről még csak néhány szót. Nem is tudatik: hogy valaha *legelőbb* nyertek volna őseim királyi adománylevelet. Ez is arra mutat: hogy elejétől fogva (ha nem lettek volna is éppen a szent István királlyal rokon Tuhutum véreből) nemesek voltak. Egyéb iránt Marienburg (író, nem egy a több így nevezett helységek közül)¹² Erdély-tanában (*Geo-, und Choro- und Topographie... Siebenbürgen. Hermannstadt, 1813*) történetesen Bolyával kezdvén meg a helységek leírását: a 12-dik laponi jegyzetben ezt írja (magyarra fordítva): „Itt (tudniillik Bolyában) egykor egy fejedelmi kastély volt egy várnaggyal (fölügyelő, gondviselő, castellan).” Az 1541-beli országgyűlési articulusokban, Januariusban, ez van: „Item, ut potentia per *Bolyensem Castellenum* ipsis Cibiniensibus facta, per captivitatem certorum hominum et aballentionem bonorum debito modo rectificetur.”¹³

¹² Marienburg a Brassó melletti Földvár német neve.

¹³ „Hasonlóképpen a hatalmaskodást, amit a bolyai várnagy a szebenieknek bizonyos emberek elfogásával és javak elidegenítésével okozott, méltó módon eligazítsák.”

Az I. Károly¹⁴ király által 1324-ben az erdélyi nemességnek adott kiváltságban előző egy Gáspár (Casparus) de Bolya; de azután a szász nemzeti comes, Marc Pempflinger, bírt abban részeket (bírtá annak egy részét). Később a Mihály oláh vajda kezére került, jutott, és az 1598-diki országgyűlésben, Martius 23-dikán, az haza iránti érdemeiért, adó(tól) mentté tétetett a bolyai kastély, az ahhoz (hozza) való helységekkkel együtt. Láthatni az 1598-beli országgyűlési articulusokat a 4-dik szám alatt. 1302-ben is előző már Bolyai Ákos.

Elég az végre: hogy már ma mind a nemes, dicső magyar nemzet, mind pedig családombeliek, csak avval vannak: mit *ön-érdemök* által képesek maguknak megszerezni, kivívni, mégpedig, mint hogy alkalmasint eltölt a régi féle hősi dicsőség mezejinek nyitva állása, s a körülmények egészen megváltoztak, nem is lévén többé ön-álló nemzet a magyar: már most nem durva erővel, hanem *műveltséggel* kell ügyekezünk kitűnni, s ha lehet, nem csak elérnünk: hanem messze el is hagynunk más már régóta messze előrugaszkodott nemzeteket, azoknak dicső példát adván.

A régi scythákat is csak *szélesebb értelemben* lehet „magyarok”-nak nevezni, midőn nem igen hihető: hogy oly nagy birodalom lakóji mind megegyezőleg beszéltek volna: midőn ma a sokkal kisebb Magyar-hon- sőt Erdélyben is szinte ahány író, annyiéként ír. Oly jótékony megegyezésre oly sokkal magosb műveltség kell: mily e földön eddig nehezen volt; jeleni tan által pedig, erősen reménylem, nem sokára, mégpedig az *egész* föld-gömbön elterjedve lesz.

A hunok hihetőleg rokonok voltak még Ásiában a magyarokkal s *fin(n)*-vagy *phoen(us)*okkal, melyeket, úgy látszik, nem helyesen neveznek „finn-lapp”-oknak, midőn ezek a finn törököknek csak egy ágát teszik a sok közül. A magyarok, hihetőleg régebb s tán elejétől fogva vagy tán az első emberek, az *Euphrat* s *Tigris* vizek között (ha igaz otti eredetök) igen elszaporodván: költözve oda a Kaspiumi tó köré, a Volga, Don, az Azov-, Fekete-tenger, a *Kaukas* (Kaukaz) s a Kaspiumi tó között laktak; a hunok vagy tovább északra, vagy tán a magyarok mellett, s a finnek még tovább, *Orenburg* mai orosz gouvernement helyén (mely még a 13-dik században is „nagy-magyar-hon”-nak neveztetett). Az oroszok a magyarokat „ugri”-nak nevezik (a lengyelek „vengerek”-nek, a törökök „tyrki”-nek vagy magyarosan „törökök”-nek – közelebbi *rokonok* ők is velünk a több közelebbi keleti nemzetekkel együtt); egy író a régi *Juguriából* hozza ki a magyarokat, de azt nem kereshettem ki, hol feküdt; tán Orenburg maga volt. Tán a magyarok adták tehát *Nagy Sándornak* azon híres (itt egyebüktől előhozott) feleletet, s általuk veretett meg azon híres foglalt. A hunok kijövének Asiából (tán az európai scythiabani

¹⁴ Károly Róbert.

rokonjaik segítségére „Balog” nevű ember által hívatván) 373- vagy mások szerint 374-ben, *Bal-ember* (*Balamber*) vezér alatt, ki tán egy volt az iminti *Baloggal*; s miután *Attila Európát* úgy megreszkettette, s a száraz-földet (északig, nap-nyugot s dél felé) vagy magaévá, vagy adófizetőjévé tette, s a szinte 5000 évig fennállott scytha birodalmat is részint meghódítván, az végre leromlott: hogy *Jordanes* babonás góth püspök (ki hihetőleg rémültében, a hunokat az ördögök- s boszorkányoktól származottaknak állította) azt írta: hogy soha senki oly rövid idő alatt oly nagy dolgokat, vagyis inkább foglalásokat (hódításokat) ki nem vitt: Attila 454-ben vagy más szerint 453-ban meghalván: fiai egyenetlensége miatt a hatalmas hun birodalom leomlott, s a hunok nagy részint Asiaba visszavonultak, egy részök pedig az európai Scythiában maradt. Föltűnő: hogy *Priskus, II. Theodos(ius)* követje Attilánál, a hunokat „scythak”-nak nevezi, s említi: hogy hun szomszédjával latinul beszélt. Sok egyéb szembe tűnőt is (nem akarom írni: „nevezetést”, „megjegyzendő”) említ *Priskus* az Attila nagyszerű jelleme ki-tüntetésére.

Ha a székely földön tanáltató számos hun betűkkeli emlékek¹⁵ (kő-falakon) *magyarul* írtaknak tanáltattak (mint úgy veszek észre): midőn különben nem könnyen fejthettek volna meg, tanálhatták volna ki (*dechiffrirozhatták*) azon jelek értelmét (hatását): úgy a hun s magyar nemzetek közel rokonsága még szembetűnőbb. Nem tudom, a mai kunoknál tanáltatnak-e oly hun betűk: ha igen: úgy hihetőleg ők (mint egy író állítja is) a hunok ivadéakai. A régi kun nyelv ugyan, melyen *Arpad* első magyar fejedelem idejében, *Dugonics* szerint, beszélt a fejedelmi udvar (tán hogy intézetei annál inkább titokban maradjanak), a mai magyar nyelvtől (melyen, kevés különbséggel, már a nemes kun rokonaink is, mint nemzeti nyelvökön, beszélnek) erősen különbözik. Vagy tán inkább a Magyar-honban oly sokáig gazdaskodott török atyafiak maradványa-, hagyományjai azon jelek, melyeket a régibb kunoknak tulajdonítanak?

Azután 550-ben kijővén avar atyánkfi(j)a(j)i {kiknek ugyan azon név alatti lakosai a kaukas(us)i tartományoknak tán ivadéakai}, s (röviden szólva) szinte hasonló nagy tekintet, hatalmat szerezvén maguknak, *Európában* mintegy a mai austriai s orosz császárságra kiterjedvén birodalmuk, ijedel-mére a byzantiumi udvarnak, mely kétszer is nagy veszélyben forgott az avarok kezére kerülni: 280 év múlva azok is Nagy Károly által elnyomattak. Elül-járóikat „kágány”, vagyis inkább „csákány”- („chan”)-oknak nevezték. Az avarok kijöttekor az *Európában* letelepedett (hátra-maradott) hunok elejökbe menvén: mint rokonaikkal kezét fogtak.

Az elnyomatott avarokról nem olvastam: hogy Asiaba visszamentek volna: hanem, hogy helyt maradtak. 462- vagy 463-ban már a magyaroknak is hallszik híre nap-nyugoton is a történet-íróknál, bár is még akkor a Volga s

¹⁵ Rovásírásos emlékek.

Don között laktak, hol egy részök megmaradván: a másik *Daciaba* jött (mely állott a mai Moldova-, Oláh-hon-, Erdélyből s Magyar-honnak a Tisza-ígi részéből), honnan a görög császároknak a bolgárok ellen sok segítségével voltak; hét osztályból állának, hét külön vezér alatt, melyet „vajda”-nak neveztek. Azon hét osztályhoz Fuchs szerint még egy 8-adik (idegen) is jött (járult). Már Fuchs azt állítja: hogy a *leg hatalmasabb*, Marienburg (Erdély-rőli iratjában, Geographiajában) pedig azt: hogy a *legkisebb* osztály nevére neveztek magukat „magyarok”-nak. 880-ban Arpadot köz-fejedelmöknek választák. A magyar írók pedig szeretik *Japhet* „Magog” nevű fia Hunor nagyobbik fiától a hunokat, Magor kisebbik fiától pedig származtatni a magyarokat; mi szerint Adam születése után mintegy 1880 és a héber számlálást téve föl, *Kristus* születése előtt mintegy 1883 évvel már kezdődött a „magyar” nevezet; azonban *Flavius* szerint a magyarok magukat „scythia”-knak neveztek. A magyarok sorsa is sok (ismeretes) változásokon menvén által, hol győzve, hol szenvedve is: végre reménylhetni isten után: hogy mai honukban [megmaradnak] állandólag, mennyire köz-napi emberileg lehet szólni, mert minek állandóságát a világon, lehet, az örök tiszta tan *értelmén, lényegén* kívül, vakmerően erősíteni, arról jót állni?

Egyéb aránt a magyarok jeleni honukba jövetelökkel a székelyeket már jeleni honukban tanálták, elismerve őket rokonaiknak, ráismerve nyelvök s némileg szokásaik hasonlatosságára. Hogy a székelyek mind jeleni honukban laktak-e (mint némelyek állítják), vagy nem, s más nemzettől származtak-e vagy eredeti (teremtéskori) scythia nemzet(ek): az *ellen* is, *mellett* is tehetnék ugyan némi véleményeket (jelzeteket), de már mindegy lévén: nem akarok beléereszkedni.

A finnök pedig a történet-tan szerint az 5-dik század tájatt (tehát azon idő körül, mikor a magyarok is a Volga s Don között, már *különösön*, „magyar” név alatt, kezdettek ismeretesekek lenni a nyugotiak történet-tanjában) költöztek az európai Scythiába, hol ma is laknak. De foliantokat s ha idő volna elég: könyvtárakat lehetne könnyen betölteni történet(-tan)i adatokkal; de mire? Midőn *csak* azt lehet legfőlebb *alapul* tenni, s *abból* helyesen, ügyesen következtetni, azt öszvekötni (*combinálni*): mit már más írott, tehát fölösleges és vétek a lényegtelen halmát szaporítani. Nem az a baj: hogy milyenek voltak eleink: hanem milyenek vagyunk s leszünk mű (de nem csak ki-ki önmaga: hanem embertársai is).

Nem a (már) változhatlan s *annyiban* lényeg- s érdektelen *elmúlt* mi-volta vagy története méltó a vizsgálatra (kutatás-, fürkészésre): hanem a még az ember előtt (kezében) lévő s némileg, nagyobb s kisebb mértékben – kinek-kinek hatása köre szerint – az embertől függő *jövő* történetével, jövő kinézésekkel illőbb foglalatoskodni, mint, biztos háttal, csak az elül vagy szembe

álló ellenségre szükség vigyázni az okos (előre-látó) vezérnek, fölösleges lévén erejét oda vesztegetni: hol biztosítva van minden ellenségre nézve. Az egész *eddig szellemű* köz- vagy világ- vagy helyesebben emberiség-történet-tan legnagyobb része, lényege, veleje oda menyen ki röviden, vagy abban foglaltatik be: „Az emberek mind az ön-tapasztalásból, mind az eddig észrevett történeti adatokból (nyomokból) ítélve, úgy látszik: hogy a legnagyobbára (kevés bölcsőbb, tehát jobb érzésűeket kivéve), elejétől fogva, mind eddig, értetlenkedtek, nem csak egymást, hanem önmagukat sem értve, azaz: vagy maguk sem tudták tisztán, elhatározottan, *mit* akarnak (nem látták a célt maguk előtt), s tehát nem is igyekeztek lelkesen, elszántan feléje, hanem álm-kórságban tespedtek (senyvedtek, halódtak), vagy félre indultak, s annak úgy, biztos kompas nélkül bolyázva, bolyongva, tévelyegve, mint egyenetlenségeik-, versengéseiknek is, természetes kárát vallották. Hogy *mi* nevű népek, vagy egyének, hol? mikor? minő körülmények között viaskodtak? az ugyan *maga idejében* perse érdekes, a jövő korra nézve pedig már érdektelenné válik, *mindenkor* csak annyi maradván érdekes: hogy lehető jövő veszély *miben* állhatna, és miképpen fordíthatatik legbiztosabban, -bátorságosban, -okosabban, jobb móddal el. Úgy is, ha kedvetlent tanálunk az elmúltban (millyel is bővölködik, a legtöbbnyire avval lévén teljes): az csak fájdalmas érzést, részvételt ébreszthet nem egészen műveletlen, elfajult emberben (annyival inkább: hogy látja, érzi a nem-segíthetés, megváltoztatás lehetlenségét), akar ősein, akar azoknak egykori ellenségein, sőt ha ön-ellen-ségén történt is, s *elkerülhetlen* rossz is elég lévén a világ véghetlen bölcs és csak az isten által áthatólag ismert tervében, kár annak tömegét még a holt rosszak föltámasztása, elevenítése által is gondolatlanul s úgy szólva: pajkosan (csintalanul), sőt vétkesen, szaporítani. Ha pedig jót lelünk az elmúltban: annak ugyan csak szűvesen örvend (minden) művelt ember: de minden örömmünkkel is a régi örömök csak olyak maradván (milyek voltak), az által semmit sem nővén, magunk pedig, a régiek (némileg, bizonyos tekintetben) vak, fagyos (nem *jóféle* tűzű, az okos természettel *megegyező* ösztönű), iskolai feszes (pedant) s terméketlen, tunya, úgy bérmált „bámulása”, „dicsőítése” helyett (mi által némelyek *eleget*, vagyis *kitenni* vélik magukért, azaz *megtenni* maguk részét) hasznosabban s az okos *ön-szeretethez* illőbben cselekszünk: ha az afféle régiségekben {mint a férgek egy bűdös megromlott (peshedt, bűzhödt) tóban vagy egyéb szerben – melynek undok- s undorító-ságától távozni kíván az ember} nem túrkálunk, s nem támaszkodunk eleink s mások érdemeire, mi által legkevesebbet sem nyerünk ön-művelődésünkre nézve: hanem ki-ki *maga* igyekszik, amit lehet (mi tőle kitelhetik), de csak is annyit megtenni (nem többet); *többet* a lehetőnél akarni esztelenség lévén, vagyis csak belátás hiányából eredhetvén.

Tettel, követeléssel lehet csak az igazi lelkes bámulást, helybe-hagyást, megkedvelését a nagy-, jó-, szépnek hitelesen bebizonyítani. – Oly lelketlen, istentelen gonoszságok, kegyetlenségek, irgalmatlanságok történtek: hogy a nem éppen tigris- vagy hyena-fenevad természetű emberi idom (bármily bátor, vitéz, hős férjfi vagy bosszú-álló néember – az igaz, nemes, nagy lelkű, hősi szellem magát, valamint nem *ok nélkül* veszély-keresésben: úgy nem is a megalázott, s kezébe kerített ellenség az erkölcsi érzés előtt undorító, utálatos, fölháborító, alacson kínzásában, hanem éppen nagylelkű megszánsban s megengedésben nyilatkoztatván, tüntetvén ki, s csak neveletlen, vagyis inkább *rosszul* nevelt néemberhez illvén a bosszúállás) megdobbanva, -döbbenve, -hökkenve megborzad, elrémül, s azután elpirulva szégyenli: hogy hogy férhetett olyasmi emberhez, s hogy vihetett ember olyat véghez, mit jobb érzésű még csak föl sem tudott volna gondolni.

Annyira megütközik a természetes érzés az afféle irtóztató tetteknek már csak hallatára is: hogy alig foghatja föl ésszel: hogy hogy volt képes embernek olyat még csak föl is gondolni, sőt magától képzelni is. S a fölülegesen, könnyebben gondolkozó egy pillanatig még az isten léte felől is kételkedhetnék (bizonytalan lehetne): ha jókor eszébe nem jutna: hogy *minden szenv csak nagyobb jövő jóért van, s később, a kiállás után, gyönyörrel tekintetik, az isteni véghetlen bölcs terv szerint*, noha *mű* annak összefüggését átlátni elégtelenek vagyunk. A többek között, mint egy REGULUS, különösen illeti ez az hitőkbeni állhatatosságukért a más felekezetektől irtóztató kínokat szenvedtetett s azért a római katolikusoktól szentesített martyrok, vértanúk.

Afféle szenvedélyek tán minden ismeretes vallás felett vannak, jeleül az emberi nem éretlen, vad korának. S azon égre kiáltó méltatlanságok megfontolása is eléggé megtaníthatá, megérlelheté s rábírhata a jelen-kort arra: hogy többé senki is hite- s vallásaért ne üldöztessék, hanem legyen szabad kinek-kinek hinni: mit legjobb-, józanobb-, helyesebb-, okosabb-, szelídebb-, bölcsebb-, üdvességesebbnek tart, tanál. El is jött, hála istennek, a föld műveltebb részeiben már mindenütt a vallási türelem. Ha azt akarjuk: hogy helyes hitű legyen más: előbb magunknak szükséges helyes, tiszta, józan, éber hitre jutni, s azután mást is arra tanítani. Az illő vallási türelem pedig csak a nem üldözésben áll: mert egyéb aránt nagyobb szeretetlenség, gyűlölség nem volna, mint valakit szánt szándékkal nyilváni balhitben akarni hagyni. Azt csak ördög (satan) tehetné, mi pedig (az isten világában) nincs.

Legjobb tehát, mit az elmúlt- (mind jó, mind rossz)ra nézve tehetünk, az: hogy azt örök feledékbe hagyjuk, arról nem szólunk, azt hallgatással elmellőzzük.

Egyéb iránt a meggyőzött s elfogott ellenséggeli bánás is {mellyel már Attila is, a történet-írók szerint általában sok nagylelkűséggel, komoly-, méltóság-, fölséggel bírván, erősen kegy(elm)esen bánt} az újabb műveltebb

időben mind emberibb lett, úgy hogy most a foglyokkal is a műveltebb nemzetek csaknem úgy bánnak: mint honjukbeliekkel, s a betegeket, megsebesítetteket is nem különben gyógyítatják. Sőt, mi legnagyobb s -fölségesebb bizonyossága az emberiség föl jövő napjának: még koronás megszentelt személyek, fejek elleni, éppen oly merész, vakmerő, esztelen, mint alacson, gyalázatos, gaz próbák, illetlenségek is valóban bámulandó legfölsőbb kegyelemmel, dicsőségesen és igazi nemes nagy-lelkűleg megbocsáttattak. Különösen gyönyörűen tündöklő számos példáit adá az oly legfölsőbb kegyelem(esség)eknek trónra lépte kevés évei alatt is a dicsőségesen uralkodó fölséges CSÁSZÁRunk, KIRÁLYunk, FEJEDELMünk például 1839-ben s 1840 elején.¹⁶ Mennyi hálás érzet s hív indulat, legfölsőbb szolgálatra készség is gerjedett a megtért szívekben oly nagy-lelkű kegyelem által! Világból kivégetett, igaz, hogy nem árthat többé e földön, de nem is használhat, a megtérített eltántorodott bűnöstől pedig még legnagyobb hasznót is lehet néha venni. A fogoly ellenséggel szépen-bánást s általjában a senkinek kénytelenség nélkül nem-ártást, sőt a lehetőségig használást még a józan, okos ön-érdek, politika is javasolja, meggondolván azt: hogy az ember maga is jöhet (a hadi s más szerencse változósága mellett) hasonló esetben, s jóért jót, rosszért rosszat várni készen kellvén állnia.

Most a történet-tanra visszatérve: MOZESnek (tán legrégebb történet-írónak), a keletiek s a hellenek is {kiket is Egyiptomból s Phoeniciából kívándoroltaknak, származatoknak s Hellen-honba (Hellasba) telepedetteknek írnak} szokása s ma már nem dicsérhető ízlése szerint, *mesés* idomban előadása szerint már az általa „ADAM”- s „EVA”-nak nevezett első emberek elcsábultak, s hibáztak, KAIN fiukban fölforrott az irigység s bosszú-vágy, s ABEL testvérét istentelen gonoszul agyon üté, s azóta nem is igen vala szünete az ellenkezésnek, gyűlölségnek a földön, oly termékeny, szapora burján-magot vetének e 3 első emberek.

Azt vetik ugyan a történet-tan pártfogóji, kedvelőji: hogy az elmúlt ismeretéből okoskodhatni csak a jövő hogy létre nézve. Ebben van is annyi igaz: hogy a jövőbe belátásra s általjában a kül-természet- s lélek-tanra *tapasztalás* kell. Csak azt hibáztatom, s tartom fölöslegesnek, tehát károsnak: hogy a tapasztalás *eredménye* előadása helyett, mit röviden el lehet végezni: évezredek foliantokba zavaroson egybe bonyolított, alaptalan történetei vagy inkább ráfogásai, meséi által („történet-tan”-i, fontosnak lenni akaró név alatt) kívánják megmutatni.

E szerint a szokott történet-tan becse ellen szólván s annak célszerűtlenségét, mint hiszem, eléggé megmutatván, éreztetvén: nem magam, tudtomon kívül, e kijelelt hibába esve, hanem szánt szándékkal teszek magam is (a ma-

¹⁶ V. Ferdinánd, József főherceg nádor tanácsára, kegyelemben részesítette a politikai elítélteket.

gyarok 884-ben esett harmadszori bejövetelök utáni történetök ismeretesebbek, legalább gyakran emlegetettek lévén) a scythak vagy mint magyarosan szokták nevezni: „szittyák” {ámbar, ha „szita” nem tenne már egyebet: inkább illet volna „szita”- vagy leginkább „sit(h)a”-knak nevezni} legrégebb történeteiről, úgy, amint azt egy sokat olvasott buzgó történet-író kézirat-jából kiszedtem, ugyanis jeleni *történeti* részét tanomnak *legelőbb* tartom méltónak az elvetésre, s tehát ezt különösen nem azért írtam: hogy *megmaradjon*, hanem éppen azért: hogy az effélének hasztalan, lényegtelen- s ízetlenségét egy különös közelebbi példával nyomósabban megbizonyítsam, a történet-tan ezután további művelése megszüntetésére irányt, hajlamot adjak, s más történet-tanokkal együtt e jeleni is elenyésszék.

Előre bocsátom: hogy minden olyas nemzetnek megvannak a maga világi s vallási hősei; majd mindenik szereti magát nagyozni, s világ köz-pontjává tenni, s végre csak volt dicsőségért (akar nemzetnek, akar családnak) az okos ítélő semmit sem ad, sőt annak emlegetése, fitogtatása, azzali kérdés által (mi már a mai kor-szellemhez úgy nem is illő: mint egy kopott prémű mente pantallon nadrághoz) néha könnyen még nevetségre is adhat némely alkalmat. Továbbá mi jó indulatot lehet várni nemzetek közelebbi rokonságából: midőn oly gyakran tapasztaltuk: hogy nem csak távolabb, hanem közelebb-ről rokon nemzetek is, ugyanazon egy nemzet rokon egyénjei, s ami legfőbb, testvér testvért, s félretéve (mit sem tudva róla, véve számba) a legszorosabb, -egyenesebb s -szentebb természeti köteleket: a szülő a gyermekét, gyermek a szülőjét gyűlöli! Ma (sőt, úgy hiszem, még a régi hellen- s római-aknál is) a pengetett hon-szeretet a legnagyobbára csak üres hang, s ha nem egyéb, ön-érdek: legalább kevélységből ered a nemzet melletti fogás, annak oltalma, pártfogása.

„Pénz” a jelszó, s (nem hely- s alaptalanul s vakon) erős az (a) hit: hogy *pénzzel* a művelt világban mindenütt *otthon* van az ember, s csaknem minden megkapható külső jót (mint mondják: apát, anyát), s pénzzel a legtöbbnyire több becsületje van az embernek a legtávolabbi idegeneknél is, mint üres erszénnyel a legközelebbi rokonainál, s viszont a pénzes idegennek a legtöbbnyire inkább szokás kedvét vadászni s hízelegni, mint a legjobb indulatú, de pénzetlen, tehetlen honosnak. Ismerje az ember magát, hullassa le a hályogot szeméről, lássa a dolgokat, viszonyokat illő igaz fényben, s ne bér-málja nevöket méltatlanul.

Ide illik az is: hogy ma más jel-szó: „a hazánaki szolgálat”, „a köz-jó elő-mozdítása”. Pedig ha magát szorosabban megvizsgálja: kevés ember marad, ki nem ön-érdekből teszi szolgálatját, úgy mint vagy azért, hogy élhessen, vagy idő-töltésből, mulatságból s az unalom elűzésére.

Mindezekből előre is azon kellemes és vigasztaló, szív-vidító követke-zést húzom ki, hogy némileg már is természet szerint az emberek (ha külső

akadályok meg nem bontják a jó indulatot) erkölcsileg testvérek, fele-barátok, minden nyelv és szokásbeli különbségek mellett (melyek is a művelődéssel mind közelebb mennek egymáshoz), s (ha a kiművelődés foka s külső körülmények különböznek is: egyforma tehetség szunnyadozván, rejlven minden élő állatban, s egyként lévén és élven határtalan boldogulásra): nem illő senkit a bölcs scytha ANACHARSISKént nemzetjeért vagy egyéb állapotjaért fönnhéjazva megvetni. Afölött úgy látszik, legalább nem hihetetlen a történet-tan szerint: hogy közelebb-távolabb minden európai s más földrészbeli nemzetek valóságos vér szerinti rokonok: noha e megjegyzést szinte tartózkodva teszem, azon okból, nehogy a (kivált magyar) rokonok között szokott irigység- s rossz indulatra azáltal alkalmat adjak, jobb lévén a jó idegen a rossz rokonnál.

Ami vonalokat, jegyzeteket, töredékeket már itt a scythák régi történeteiről említek: azokat egyéb kút-fők mellett nagyobbára a fönn említett kéziratból ekként szedtem ki.

Legelőbb is a „scythá” vagy „sitha” nevet „SETH”-től, ADAM (népek atyja) MOZESként istenfélő, kegyes kisebbik fia nevéből akarja azon buzgó történet-író származtatni, azt állítván, vagyis inkább képzelvén: hogy a scythák a SETH maradékai, s egyek a szent történet-tanban emlegetett sethitákkal, melyeknek, miután ADAM, rémítő gonoszságaért, fiát, KAINT elűldözte, s ez Egyiptomba menvén, a régi Memphist, a mai Kairo város- vagy Kahirahoz közel építette, vagyis inkább tán alapította: a Kainitaktól (KAIN maradékatól) oly sok háborgatásokat, ostromoltatásokat kellett szenvedniök. Ezt én nem tudom, de tudom azt: hogy ember azt ma nem képes eldöjteni, valamint azt is: hogy az egész dolog nem érdemel vitatást, feszegetést, nem hozván semmit sem az értelem, sem a szív tárába.

Minden ember a természet ismeretes rendje s módja szerint egy pár embertől szokott születni, melyeknek valami nevök is szokott lenni, egyéb aránt a nemzetek s családok származása (genealogiaja) természet szerint csak addig s annyira érdekes: meddig, mennyire a körülményeknél fogva szükség van rá. Azonban, ha egy felől a MOZES előadására tekintünk {melyet ő vagy szájról szájról általadás (traditio), vagy csupa ön-költemény által teljesített}, más felől a HERODOT(US) szavait hisszük: mi szerint a scythák a régi egyiptomiak előtt már régen fönnállott nemzetek voltak: az idő-korokat s lak-helyeket is egybevetve, valóban úgy jó ki: hogy nem minden alap nélküli állítás az: mi szerint a scythák a sethitákkal egy nép volt, s *vagy* a scythá vette nevét SETH-től, vagy „SETH” nevet alkotta MOZES a „scythá” név után. De legyen akárhogy: mindegy.

Egy megadott (fölvett) nemzetre nézve legfőlebb az lehetne történet-tanilag kérdés (jöhetne vizsgálat alá): elejétől kezdve minő helyen vagy helyeken, mikor s mi körülmények között lakott? De ez is mire való? Nemzeteket is il-

letőleg ez oly kevéssé lényegesen érdekes s méltó az emlékezetbe tartásra: mint egyének élet-írása. Így egy nemzet régi- s eredetiségeről szólva: csak azt lehet érteni a legrégibb alatt: melynek *nyelve s szokásai* az eredeti természetes szokásokra nézve legkevesebb változáson ment által. Itt, mint jelen célunkra legérdekesebbbről, sőt egyedül érdekesről, előbb csak a nyelvről szólva: méltán azt lehetne hinni s föltenni: hogy azon nyelv legrégibb, melynek legegyszerűbb gyök szavai s szabályai vannak; mivel a természet s a természet embere is mindig az egyszerűséget szereti, kedveli, keresi, noha e vélemény mégis módosítást, sőt kivételt szenved, ha igaz az: hogy a peserac nemzet a kevéssé öszverakott 3-at „polertariorunkurak”-nak (oly éktelen hosszú szóval!) nevezte.

Így (a NAGY JÁNOS magyar gyök szókról írott pálya-munkája bevezetésebeli állítás szerént) a sinai (chinai) nyelvet (nyelvészeinket kivéve) egész Európa bámolta (bámulta), s legrégibbnek egyedül azon oknál fogva állítja: hogy (400-an fölül lévő) gyök szavai *egy tagúak*, hogy ejtések (grammatikai casus[!]ok!), ejtegetések (declinatiok!), hajtogatások (conjugatiok!) abban nincsenek, hanem mindezek a gyök szók öszveragasztása által vitetnek véghez, és hozzáadja: hogy (e szempontokból véve, nézve) mennyivel inkább bámolásra méltó a magyar nyelv, és legrégibbnek tartandó, megfontolván azt: hogy amellet: hogy gyök szavai egy tagúak, s számuk jóval fölül van ezeren: hasonlólag nincsenek declinatiok s conjugatiok, hanem az egész magyar tan, szólás értelmes egy tagú gyök szók egybe forrasztása (-olvasztása) által vitetik véghez, s megmaradott (sok részint) eredeti tisztaságában már legalább is mintegy ezer év óta {a magyarok harmadikszor 884-ben jövéen be jeleni hazájukba, s az ugyancsak magyar nyelvű s *némileg* (noha nem mindenben) hasonló szokású székelyeket már alkalmasint mostani hazájukban tanálván}, annyiféle az óvilág 3 részeiből nemzetekkel érintkezés, kísértet s viszontagság, nemzetiségök s nyelvek elenyészése veszélye között is, midőn Sinanak eredeti, meggyökeresedett jelleme, szelleme szerint (minél fogva sem honosa honjából *ki* nem könnyen menyen, sem idegent abba nem könnyen bocsát) sokkal könnyebb volt (afféle ostromok nélkül) nemzetiségét s nyelvét függetlenül megőrizni. Erre azonban itt csak azt jegyzem meg: *elsőben*, hogy mint a gyök szók *egy tagúsága* nyelvünk nagy dicsőségére válik: úgy azoknak sokaságával ne kérkedjünk, mert (mint megmutatom) azokból, csak a lényegeseket megtartva s a fölöslegeseket kiirtva: még sok elhull. Ugyanis egy fogalomnak nem csak elég *egy* szó s egy tannak *egy* kifejezés-idom: hanem az egynél több kifejezhetés a nyelv-gazdagság helyett erősen ártalmas, hátráltató s a *legízetlenebb*, undorítóbb. Amit pedig NAGY JÁNOS a declinatiok s conjugatiok nyelvünkbeni hiányjáról említ: ez ugyan erősen fölséges volna, ha úgy tanáztatnék, de a nyelv *eddig* állapotjában a legmagosb s -fölsőbb tökélyt föltanálni nem lehet szerencsém, noha bizo-

nyos az: hogy legbelső alap-szellemé nyelvünknek éppen azt kívánja: hogy azon undorító cellariusi nyűgek merőben nélkülöztessenek. S éppen ez az egyik fő, mit nyelvünkben (már régen NAGY JÁNOS olvasása előtt) véghez vinni szükségesnek tanáltam, s szerencsésen véghez is vittem, mégpedig úgy, hogy nem hiszem, sem a sinai, sem más nyelv e földön vele dicsekedhessék, ön-részére örvendhessen.

Egyéb aránt itt most a sok között fölvésem például csak a „folyó(víz)” nevet (melyet, itt más helyt értékére nézve megvizsgálendő névvel, az újabbak „folyam”-nak nevezének); ez a „foly”-ból származott, mely kétségen kívül eredeti tiszta magyar gyök szó, nem lévén hihető, hogy ezt eleink valaha másként mondták, s megváltoztatták volna. Ezt a latin „fluvius”-sal fejezi ki, vagy a haszon- s lényegtelen, semmit sem jelentő, nem név-alkotó „us” s „ius” farkot (ragot, toldalékot) elhagyván: „fluv” vagy (a „v”, „u”, mint az „i”, „j”, „b”, „v” s több affélék egymással az ezelőtti gondatlan s rossz írásmódban – minek káros következtetését eléggé tapasztalja az emberi nem – számba nem vevőleg, lelkiismeretlenül fölcseréltetvén) „fluu”, „flü”, „flu”, s könnyítve, lágyítva: „fulu”, melynek hasonló- s rokonsága a „folyó”- vagy „foljó”-, „folio”-hoz s éppen ebből származása erősen hihető; azt mondván a történet-tan is: hogy a régi Rómat alapítók, s meggondolván azt is: hogy a „folyó”-val öszvekött fogalom oly közönséges, csaknem mindennapi, melyre minden nemzetnek e földön csakhamar szüksége volt; noha megeshetik történetből az is: hogy két egymásról semmit nem tudó nemzet is ugyanazon egy tárgynak egyenlő nevet ad, mi kivált a hangos tárgyak hangjai követése által természet szerint nem ritkán történik. Így a „Fluss” is láthatólag s kétségen kívül rokon az előbbiekkal: de egyik sincs oly tökéletes és szép hang-idomjára nézve, mint a „folyó” (a mel-tanbani elvünk szerint), és azért is s mindent egybevéve (mi szerint a magyar szellemét s nyelvét nagy ok nélkül nem könnyen változtatja) méltán föl lehet tenni: hogy az eredeti tiszta gyök erre nézve „foly(ó)”. De akárhogy *volt* is: annyi úgy áll, mint az: hogy kétszer kettő négy: hogy „folyó” mind ezen szók között a kimondásra nézve nem csak legtökélyesebb, hanem egyedül tökéletes, tehát méltó arra: hogy minden más nemzet bevegje, haneha valamelyik csak két betűjű szóval fejezné ki, mi esetben *idővel*, jó móddal, illőleg értekezve s értesítve a köz(ön)séget, örömet föl lehet váltani (cserélni) hosszabb szónkat a rövidebbel.

Fontos, nyomós, hangoson szóló körülmény a magyar nyelv eredetisége, azaz (*naggyában*) változatlanul maradott, tisztán bejöttsége mellett az is: hogy a magyarban kettős magánhangzó s (NAGY JÁNOS szerint is) eredetileg két mássalhangzó egymás mellett, kivált szó elején, nincs, hanem a magyar (még az al-nép is) minden szót tisztán, élesen, érthetőleg, megkülönböztethetőleg szokott ejteni: midőn más élő nyelveknek, például a németnek, oly

töméredek sok neme, faja (*dialectusa*) van, s például az erdélyi szászok is csaknem faluról falura másként beszélnek.

De ámbár ezeknek is nagy része (kivéven a tökélyes szó-idomról s a declinatiók, conjugatiók kiküszöbölése szükségességéről említést) haszontalan s mind azzal az idvességünkre (lényeges) tanban semmit sem haladunk: mind az által még szándékom van itt egy darabig folytatni e semmiségeket, hogy a gyermeki játékon, mesén, nyaláncságon kapkodó, viszketeges s romlott ízlés s ábrándos elme meggyógyíttassék, kijózaníttassék, s ezután igazi *hasznos*, gyarapító, foganatos célra fordíttassék.

De mielőtt a semmiségbe ereszkedném: fönebb egy oly kérdés megfejtésével kezdem, mely igazán érdekes és lényeges, tudniillik: hogy lettek az első emberek? Mert hogy az emberi nem, föld, hold, nap, tej-utak jeleni *idomukra* (nem anyagukra s lényegökre) nézve valamikor kezdődtek s elmúlnak: az iránt nincs kétség, és örök óta elhatározva lévén az isteni változhatlan s véghetlen erejű akarat s jóság (kegyelem) szerint az emberi nem elkezdődése, és akarmely élettelen darab agyagból (a természetnek az isteni akarat szerint folyó örök rendje szerint – az isten, éppen tökélyénél fogva, ön-magával nem ellenkezhetvén) éppen oly kevéssé állhatván elő prometheusi szikrával föléleszthető, megeleveníthető, életbe hozható (szólítható) idom: mint semmiből, vagyis inkább *üres helyt*, anélkül: hogy oda *egyebűnnen* mozogna. Ez még eddig erősen mély homályban, sötétségben volt, s csaknem megfejtetlennek tartott, s azonban oly érdekes bogot is következőleg kielégítőleg s megnyugtatólag meg lehet (a tárgyhöz képest) fejteni, oldani. Kinek-kinek a legelső szüléi semmi másként teljességgel nem teremhettek (ugrás a természetben nem lehetség, vagyis mindenütt csak szakadatlan *mozgás általi* átmenetel lévén): ha nem *vagy* valami más állatnak halála, azaz: durvább teste levetése által (mint a hernyóból puppa s ebből pillangó) – úgy hogy azon első emberek az említett előbbeni állati állapotjukra nézve már e földön *jövő életet* éltek (mint a puppa s pillangó) – *vagy* pedig (mi utóbbi leghihetőbb és csaknem kétségen kívül is van) bizonyos más állatoktól, mégpedig az emberhez leginkább hasonlító majmoktól származtak, s azoktól (jó értelemben) *elfajulván*, azaz: *tökélyesebb* testtel teremvén: s nevezetesen {a majmokban hiányzó beszélő élő-szerekkel levén fölruházva (azokat nyervén)} a majmoknak (jó értelemben) *idétlen* szülöttjei, monstrumai voltak, vagy ha inkább tetszik: valami láng-elméjű (genialis) majmok születése által lettek. Az, vagyis oly eredetünk, származásunk nem szolgál semmi kisebbségünkre: ugyanis az okatlan állatok éppen úgy isten akaratja szerinti lények, s *maguk nemökben* s céljukra éppen oly tökélyesek: mint az ember s maga az isten. Egy mű is a művésznél rosszabb, alábbvaló nem lehet, vagyis: (a)mily a művész: oly a mű. Sőt még annál fölségesebben tűnik föl s tündöklök az isten véghetlen tökélye, bölcsessége, jósága s emelkedik

ön-méltóságunk érzete sokkal magosbra: hogy némileg már értjük azon (különben megfoghatlan) csodát: miként válhatott, erősen természetesen, noha véghetlen és örök bám(ulás)unkra, az oktalan lényből lassanként okos lény. És erősen hihetőleg idővel *minden* oktalan állat (különböző életeken általmenve) okossá tökélyesbül, s velünk együtt határtalanul idvezülend. De perse itt is nem egyszerre lett oktalan majmoknak neu[w]tonilag kiművelt okos gyermekök: hanem (mint nap-följöttekor) lassanként kezdett édesen virradni, s az oktalanság s csupa ösztönt vakon követés szürkületességéből az értelem világa napja lassanként kimondhatlan paradicsomi örömmel (gyönyörrel), mint mikor egy láng elméjű (genialis) ember valami rendkívüli nagy, fontos dolgot tanál, emelkedni, míg már most (isten kegyelméből s annak örök hála!) *egészen, teljesen* észreve[he]tőleg föllépett a láthatáron, dicsőségesen rogyogva (ragyogva) határtalan pályáját, ha olykor (néha) ideig fölhők által elborítva is, örökké folytatandó. A beszéd, irat ugyan teljességgel nem *lényeges* föltétele, tulajdona az okos lénynek (mint csaknem közönségesen hiszik az emberek, az eddigi iskolai logikusok azt is helytelenül állítván: hogy az elmélkedésre *szók* kellene): ugyanis néma is lehet okos, vagyis okos néma, szóval okosság és némaság vagy *hallgatás* egymással megférhetnek, s a legtöbbnyire a beszélőknek, íróknak eddigelő *okosabb* lett volna *hallgatni*, s nem terhelni az emberiséget haszontalansággal, sőt akadályoztatni a (báris eddig világos fogalom hiánya mellett a legtöbbnyire csak ösztönszerűleg) tökélyre törő útjában, működésében, legalább bár annyit gondolna meg (vastagabb vagy aljasabb ön-érdekére nézve) a beszélő s író: „si tacuisses: philosophus mansisses”¹⁷, azaz: hallgatóról lehet bölcsességet föltenni: de gondolatlanul, éretlenül, meg nem főzöten, -sülten, -rágva, -emésztve haszontalanul csevegő, ha elámít is némely hasonló könnyelműleg nem vizsgálókat: a dolog fenekére belátó, a lényegen átható előtt leszállítja becsületét. Az irat, beszéd isteni ajándék: azt csak szent célra, fontos okból, szükségből illő használni, illő, komoly méltósággal, nem pedig esztelen, értelmetlen tanokra s sületlen, ízetlen, ledér tréfákra, melyek csak a gyermeki, éretlen s rossz ízlés előtt lehetnek, mint nyaláncságok, kapósok. S mily édes, kellemes, kedves és néha közbe-közbe (megszűnván a *dolog* komolyságától) kíváncsi a jó móddali mérsékelt röpke mosoly s rövid nevetés (mint egy igazi, de nem ártalmas fűszer): oly ízetlen, keletlen, idétlen, unalmas s valódi műveltséghez nem illő a túlzó, s többnyire nem is szüvből jövő, hanem erőltetett hahotávali kacaj (kacagás) – a has eléggé megráz(k)ódik a mérsékletesebb határok között jókedvvel is, és jobban fog az olyan esni, foganatosb lesz.

¹⁷ „Ha hallgattál volna, megmaradtál volna filozófusnak” (Boethius: *De consolazione philosophiae*. I. 17).

[illegible]

Szép jellemre mutat, amit az a sokaságnál oly irtózatossá képzelt s valóban is nem sok tréfát értő ATTILARÓL PRISKUS rhetor (nála lévő követségekor öntapasztalása után) bizonyít: tudniillik, hogy ebéd után valami udvari bolond nemű ember tetten s idétlen szovain minden más jelen lévő megnevetetett: az egy ATTILA szünetlen egy színben (némileg mint az isten), legkisebb változás nélkül, állhatatosan megmaradott, és hogy nem is tapasztalta senki: hogy olyast vagy cselekedett, vagy szólott volna, mit tréfára vagy vigasságra lehetett volna magyarázni (miből tréfát lehetett volna ütni). Csak éppen, midőn legkisebbik fia, IRNAK (IRNACS, kit „CSABA”-nak is neveznek) bejőve, és hozzája közelgete: azt víg, de csendes szemekkel nézte, s én csodálván: hogy ATTILA mellőzvéen idősb fiait, azt leginkább szereti: egy a scythak közül (ki mellettem ült, s nyelvemen is beszélt) azt mondá (hallgatás föltéte alatt): hogy a jóslók azt jelentették ATTILANAK: hogy nemzetét csak azon fiú állítandja talpra. Egyéb aránt ATTILA maga mindenben a legmértékletesbnek tapasztaltatott. Vendégei arany s ezüst edényekről s -ből evén, iván: ő maga fa edényekről s -ből e(ve)tt, ivott. Öltözte is nagyon egyszerű volt, s közönséges, csak különös tisztasága különböztette meg. Sem kardja, sem saruja szíjai, sem lova zabolája nem voltak cifrák, midőn a többi scytháknál arannyal, drágakövekkel s gyöngyökkel kirakvák. – Az előbbire térve, megemlítem: hogy én (noha a helyes tréfától nem vagyok is olykor idegen) soha sem bolondon, sem ki-tűnő testi nyomorékon vagy tán éppen valami állatnak vagy éppen embernek kínja szemlélésében (miben sokan multságukat, gyönyört, élvezetet lelnek) nem csak legkisebb jó kedvemet se tanálhattam: hanem éppen kedvetlenség foglalt el, a szerencsétlen látása s állapotja meggondolása.

Még főlebb visszatérve: az okosság ugyan lényegesen, eredetileg, alapjában nem éppen beszéd vagy irat vagy más önkénytes, ön-tudattali vagy okos jeladások által mutatja ki magát: hanem azon *tárgyak* által, melyekről ismeretet csak okos lény képes szerezni (előbb magának, azután másnak is, közlés által). Így például *okos* nyelv megértésére s mathesisi belátásra (ismeretre), az istenről, túlvilágról s igaz-, jó-, széprőli eszmére csak okos lény képes. Hogy a beszéd nem az okos lény kirekesztő sajátja s ismertető jele, abból is kitetszik: hogy az isten maga soha egy hangot sem szól.

Azonban: hogy a beszélhetés és jegyezhetés az okosság kiművelésének leghatalmasb eszköze, segédje, és hogy a véges (azaz nem-isten), ép (nem nyomorék) lénynél együtt szokott lenni (járni, tanáltatni): az bizonyos. Az önkényes jelek használásavali tisztasága, elevensége, erőssége is az elmélésnek (báris első pillanatra úgy tethetnék: hogy az oktan és okos teremtmény között nem lehet semmi harmadikféle közbul) csak szakadat(lan)ul, fokokként emelkedhetik s szállhat (időről időre). – Az első (nagyon hasznos, tökélyetlen) beszéd hihetőleg, mint ma is a kis gyermekeknél,

csak hangzók ejtésével kezdődött, mint melyek legegyszerűbben kiejthetők: azonban nevekede a majom-gyermek (fiú) vagy gyermek-majom: kétségen kívül hamar használni kezdetek az első emberek mássalhangzós szokat is, mint melyek ugyan kis gyermeknek nehezebbek, jól nőtteknek pedig szintoly könnyek. Az irat, vagyis állandó (látható, tapogatható) jelek elsőben hihetőleg, természetesen az illető tárgyak durva, de eléggé megkülönböztető lerajzolásával vagy metzésével fára vagy -ba vagy valamely ércbe. Részint az akkori leggyermekibb ábránd idejében *helyettes* képekkel is éltek {a tárgyak *rész szerinti* hasonlatosságából, megegyezéséből az igen eleven, elragadó, nem józanon, okosan mérsékelt képzelődés azoknak egészeni (általános, éppenséges) megegyezését álmodván}, mihez is az Asia hevesebb részében (noha nem éppen a forró öv alatt) termett s elején (egy darabig, míg a népesedés miatt lehetett) élt (tartózkodott) eleink annyira hozzaszoktak, a *képes*, átvitt értelmű, hasonlatosságok-, példázatok-, mesékkeli, kerülő szóval *rejtett* értelmű beszéd oly közönséges (divatos) s az afféle cifra előadás nyavalyája úgy a vérökbe ment: hogy azon merőben fölfordult, természet és cél elleni s csak (mint a fognak és gyomornak ártalmas nyaláncság csak megromlott ízlésnek kívánatos) éretlen, gyermeki, kiműveletlen rossz ízlésnek kapós, facsaros, keringő szólásmódnak (a komoly ért kor legtisztább s -magosb, -istenibb gyönyörét e részben az egyszerű, egyenes, *illő* kifejezésekkel előadásban tanálván), az igazi lényeges, alapos, gyökeres, átható, velős művelődésnek roppant kárára, még a mai napig is „*ékesen* szólás” (!) nevezete alatt tömördek maradványa van, úgy hogy ma a varga-inas is költészi szellemmel danol az utcán: midőn ellenben még eddig a legjobb író sem írhatott tökélyesen jól, mivel a nyelvtan maga nem állott még (mint hiszem) soha e földön illő jó állapotban s lábon, úgy mint már (istennek hála!) most a mel-tanban örvendhetni neki. Hogy pedig az *eddig* költészi írásmód {mint az *eddig* történet-tanok is – mert egyéb iránt, fölsőbb értelemben, magam sem törekszem a tanban egyébire, [mint] egy *tökélyes* (józan, a valót ábrázoló) *költészetre* vagy ha tetszik: történet-tanra, mathesisre, természet-tanra, philosophiara, isten-tanra, lélek-tanra, ember-tanra, törvény-tanra, s a többi, mindezt a legszélesebb értelemben véve, vagy röviden *a tanra*, mivel ez általam elkezdve, az ezutániak igazi lelkes (az itt kijelelt szellembeni) ügyekezetek által gyarapítva, minden szükséges, hasznos, érdekes tant befoglalandó} nem vala célszerű: megtetszik abból is, ha az *eredményét, hatását* s az emberi szellem állapotját megtekintjük. A történet-tan maga azt mutatja: hogy minden ébredő nemzet legelőbb is költészeskedni kezd, még a legvadabb, műveletlenebb népnek is meg lévén bizonyos (hozza illő) költészetje; azonban mindaz s minden mellett a boldogság (mi pedig kétségen kívül és természet szerint a fő- és vég-cél, melyért minden működés van, amiért van az egész örök-élet, különben: mire való minden? mi haszna akarminak is?) egészben, nagyjában

véve, érezhetőleg éppen nem nevededett, noha (némi gyönyörű nyomós s még sokkal több haszontalan, tehát káros tanok mellett) – a legnagyobb rész szajkó-módra – cifrán egybefűzött szovú iratokkal, tanálmányokkal már szinte inkább bővölködünk: mint egy csinos istálló gazzal. Csalhatlan pedig az: hogy mint a kül-természetben az (magában, mint a szellem, láthatlan, vagyis inkább, helyesebben, nem látás tárgyú) erőt tökéletesen méltán csak a műve-, hatása-, sükeréből (mégpedig) biztoson ítélni meg: úgy a bel-világra nézve is minden tényt csak hatása-, eredményéből lehet igazán megbecsülni. Már pedig az emberi nem boldogsága minden költészetek, történet-tanok s minden egyéb cifra nevű eddigi iskolai tanok kazalai által (kevés egynek, kik némileg jobb útra akadtak, kivéve) nem nevededett észrevehetőleg a legrégibb idők óta (a történet-tanból magából ítélve), sőt némileg tehát következtetni s állítani: hogy sem az eddigi szellemű költészet, sem az eddigi iskolai szellemű történet-tan, philosophia s a többi nem az igazi, helyes, célszerű, jó út az idvesség felé. A következetességet mindenben szeretvén, és nélkülözhetlennek tartván, pedig ajánlom s kívánom: hogy magam is, vagyis inkább jeleni tanom (mert az lehet csak érdekesb az emberiség előtt, nem pedig az író személyje, az maga erősen örvendvén: ha a reménylett köz-szeretetet megnyerendi; a tapasztalt jó szűvből eredő jó hatásért senki is a jó indulatot meg sem is tagadhatván, ronthatván) csupán hatása szerint ítéltessek meg, s csak annyira (de kevesebbre se) becsültessék: mennyire jótékony hatása a köz-jóra tapasztaltatni fog.

Most visszatérve: idővel az emberek elmésebbekké lévén, ügyesedvén, fejlődvén, nyilván, élesedvén elméjük: átlátták, hogy igen terhes {képzelt *ékes* és volt divatos hozzáadással: terhes *volna*, s az a latin nyelvet bálványozva s híven, vagyis inkább vakon követve, ugyancsak divatos, de az igaz, józan, eber (éber) magyar szellemmel ellenkező, kirívó idétlen latin ízléssel: terhes legyen} az emlék(ező tehetség)nek minden tárgynak eredeti egyszerű jegyet adni. A sinaiakról azt állítják ugyan: hogy náluk még ma is úgy van, mi szerint ott a köz-népnek már tíz ezer, a tanultabbnak nyolcvan ezer, a tudósabbnak száz húsz, száz nyolcvan, sőt a legtudósabbnak két százezer jegyet kell ismerni. De mint egy felől annyi jegy használása roppant *pazérlás* nélkül bizonyoson nincs (aztán még koránt sem állván ott, haladván annyira: hogy annyi jegyet méltó volna, *lényeges* ok-, haszonnál fogva idomítani); más felől egy oly művelt nemzetről, mint a sinai (melyben minden vallási s egyéb tani fogyatkozásai mellett sok kitűnő jelességet megtagadni nem lehet), föl nem lehet tenni, hogy (mint hinni szokták) azon jegyek *betűk* (volnának): hanem kétségen kívül szók, mégpedig (mint gyanítom tán a másutt kijeleltem módon) a többi nemzetek betűji számához csaknem hasonló számú egyszerű betűkből egyszerű szabályok szerint egybe rakottak. De a sinaiakban is, mint a régi egyiptomiakban megvan még eddig (részint tán más nemzetektől óva-

ködésből, részint ön-érdekből) azon szerencsétlen hajlam: mi szerint szeretik maguknak titokban tartani tanjaikat, sem személyt, sem tant sem honukból ki, sem abba be nem könnyen eresztvén, sőt portékát is nehezen, úgy hogy azon magába zárkózott néppel s a japan- (japán-, japon-)iakkal is (melyre nézve a művelt európai s észak-amerikai népekkel homlok-egyenest állnak) a kereskedés is, általjában minden közlekedés eddig fölötté nehéz volt.

Eljutott tehát később, s mint hiszem, nem sokára az ember oda, hogy a szükséges szokat egy néhány kevés egyszerű jegyekkel, azokat különféle rendbe egymás után rakosgatván (mire az *elő* nyelv lényege is természetesen könnyen rávihette az embert): fejezze ki. Ki, hol és mikor, minő körülmények között volt (első) fölтанálója (*annyyira*: mennyire): nem tudatik, a legrégibb ős-korban enyészvén (veszvéen) el annak kezdete. Annyi azonban bizonyos: hogy (bármily egyszerűen és könnyen rá lehetett s kell természetesen menni) *még mind eddig* (kivéve a mel-tanbani állapotját, tökélyét nyelvünknek) némileg (legnagyobb mértékben tán a frank s angol, de nagyobb-kisebb mértékben minden más irat is) minden eddigi irat még mind sinai szellemű, mennyiben nem annyira egyszerű „betű” nevet érdemlő jelekből vannak szovai idomítva: hanem csaknem, sőt éppen minden élő szó leírása módját s viszont írott szó kimondását szintúgy *külön* kellett megtanulni, mint a sinaiaknál állítatik, úgy hogy, ahelyett: hogy a mel-tanbani természetes, egyszerű, könnyű (s *nyelvünk szellemével* merőben *egyező* s az által *sürgetett* módon – az eddigi fogyatkozásokat csak mint betegségeket, beteges részeket, úgy kellvén nézni) módon az elő-nyelvvvel csekély munkával s *csaknem egyszerre* (*egyszersmind*) az *irati* nyelv is megtanultassék: eddig csaknem *két egészen különböző* nyelvet kellett minden nemzetnek (nagyobb-kisebb mértékben) sajátjává tennie, hogy akarmelyik nyelven bár mind írni, olvasni, mind beszélni tudjon (annyira is: mennyire a nyelv eddigi tökélye, vagyis inkább tökélyetlensége mellett lehetett).

Itt (a mel-tanban) taníttatik (de csak a tanban használtatik) tehát legelőbb (a) tökélyes elő- és irati nyelv (a kijelelt kevés s már lényegtelen s csak a *külsőt*, a hang-kellemet illető fogyatkozásokat, melyeket is ezután, mikor jeleni nyelv jól lábra kapott, elterjedett, erősen könnyű lesz elhárítani, kivéve).

Ez erősen lényeges tárgyról pedig, mint fönnt kitűzém magamnak, a legsemmibb-, üresebb-, hasz(on)talán-, lényegtelen-, lelket nem táplálóra menyek itt át, az is annyiban céломhoz tartozván e *mel-mel-tanban* (mert még a mel-tanbai bevétetésre sem lévén méltó): hogy azzal az afféle vizgálatok s vitatások lehetőleg bevégeztesse. Közlök tehát néhány tán kevésbé ismeretes jellem-vonalokat a régi scytha nemzetről, oly formán: mint azt magam is olvastam s kombináltam, anélkül: hogy hosszas s lehető alapos vizgálatra méltóztattam volna; az efféle alaposságra, azaz: a dolognak lehető,

utolsó, vagyis legrégibb kút-főkre való visszavitele-, vagyis abbóli merítésre s e tárgyban helyes combinatiókra csak középszerű elme is elég lévén. Az adatokat körülményesebben kijelelni sem időm nincs, sem nem akarom, sem a kút-főket, tanúkat idézni, noha ez, ha csakugyan eddigi szellemű történet-tanra *volna* szükség: elengedhetlen *volna*.

E részben tehát semmi adatról jót nem állok, annak igazságáról nem kezdek, csak olvasottakat adok ebben elő.

E kút-fejek közé tartoznak azonban HOMER(US), HERODOT(US), JUSTIN(US), mely utóbbi a KRISTUS születése előtt mintegy 300 évvel írott, de elveszett legelső köz-történet-író TROG POMPEI, KRISTUS születése után 140 évvel kivonatot csinált, továbbá CURTIUS, POMPON MELA, FLAVI IOSEF, ZONAR(AS), STRABO, Siciliai DIODOR, Ravennai nevetlen (anonymus), BONFINI, PRAY, TIMON, KATONA és sok mások. Ez írók elősorolásában sem ügyelek az *idő* szerinti rendre, noha úgy illett volna, s a későbbi írók a hitelességet nem nevelik.

Ha több elfecsékelni való időm volna, s akarnám (méltónak tartanám): lehető alaposan kiszedném a tanálható legrégibb kút-főkből az egész történet-tant is, de itt is, mint egyébben, megszólalni sem lehet jó móddal eddigi állapotjában a tanoknak, hosszadalmasság nélkül, és távul vagyok attól, hogy jeleni történeti töredéket *lehető jó móddal* írotnak higgyem, midőn a kút-fejeket nem elég pontosan idézem s vizsgálom, kritizálom. Úgy is, ha minden elhagyandót belőlök elhagyunk: a végén *mind* elmarad, s legbiztosabb s helyesebb is egészen elhagyni. A jó összefüggést, idő szerinti (chronologiai) s egyéb szerinti jó rendet sem veszem számba: mint általában arra az egész mel-mel-tanban mit sem ügyelek, annál nagyobb és teljes figyelmet fordítok a *tanbani* jó rendre. Az efféle úgy is a legtöbbszörre iskolai tudósság, pedant füst (nem világosság s jóféle tűz) fitogatása ámitás végett szokott lenni: hogy a *semmiségbe* öszveható tanokkal fölfuvalkodott s isten tudja mi tudósságot képzelő s affectáló, imponáló, követelő eddigi iskolaszerű tudósoknak is (kik egyebet s a lényegest megvetve nézik, anélkül, hogy fogalmuk is lenne róla, mint a vakon születettnek a kuklikó¹⁸ színről) legyen valami ízlésök szerinti súly is ellen téve, hogy az ember azon mezőn is koránt sem oly járatlan: mint tán némely ismerősök is (tudván, hogy az ember lényegesebb dolgokkal szeret foglalatoskodni) gondolhatnák.

Első emberek a majmoktól hányan termettek: nem tudhatjuk (egy, kettő vagy több-e?), annyit bizonyoson föltehetünk: hogy mindenik egészen, épen kiképződve termett, s nem a másik oldala csontjából. Anélkül is elég, sőt emberi véges látással szólva *igen* erős vonzalom van a két nem között (mert ugyancsak emberi fölsőbb látás szerint azt kell hinni: hogy az isteni terv szerint az egész örök-életre nézve minden éppen úgy van jól: mint van). MOZES

¹⁸ Textilanyag.

szerint a Tigris és Euphrates vizek között, Mesopotamia- (vagy mai Al-Desira)ban volt azon hely, hol az első pár ember szerencsésen terme, és éle a „paradicsom”-nak nevezett helyen vagy az Eden-kertben. A héber számítás, vagyis állítás következtében KRISTUS születése előtt (most nem mathesisi, legalább csillagászi szigorral, hanem csak körülbé szólva) mintegy 3762 év s 118 nappal; az is állíttatván: hogy azon teremtkor Hold újsága lett. Azonban a régi egyiptomiak, kaldeaiak (chaldaei), sinaiak nem hajtván e számolásra: magukat sokkal régibb (több száz ezer éves) népeknek állítják, szinte olyan alap- s bizonytalan, mint a másik. Azután, akarhogy volt: igen elszaporodván arra, hogy oly szűk helyt elférhettek s megélhettek volna: már ez okból is kénytelen volt egy rész elvándorolni, s messzebb földön megtelepedni.

Az Adam születése után (hogy ne bajlódjunk a KRISTUS születésére nézve számítással, s megmaradjanak az ismeretes számok – ámbár illőbb az *időt* egy pontból számlálni, mind a jövőben előfelé, mind az elmúltban visszafelé) 1656-dik évben több emberi nem elpusztult. Az özön-víz vagy víz-özön pedig közönséges (általános) természet szerint nem könnyen lehetett, vagyis az egész föld-gömbet egyszerre nem könnyen borította el, hatásáról vagy befolyásáról is hasonló áll. Tehát a sarkok felé mind inkább csak a részek *súlyjától* függ a részek helyeződése, mi szerint a sarkoknál hihetőleg vagy már eredetileg, vagy csakhamar víz volt, s maradt (noha ugyan vannak a víznél könnyebb, tehát a vízen s -ben úszó kemény testek is, de kevesebb mértékben tapasztaltatnak), mely is későbbre, a napsugároknak erősen ferdén s a sarkok felé mind ferdébben rájuk esése, tehát gyengébb melegítő ereje miatt (részint tán fenékig) megfagyott.

Mert ha egykor az egész földet víz fődte volna el: a (föld) tengelye hossza (vagyis azon két pontjának távja, melyek körül forog) az egyenlítő átlójához (diameter) képest vagy *nagyobb*, vagy *kisebb*, vagy (éppen) akkora volt, mint mai, a sarkainál öszvelapult idomjánál.

Az utolsó esetben az özön-víz maig sem szűnt volna meg; az első esetben az egyenlítő felé (az idom kidülyedéséért) még nőtt volna a víz-özön, s az egyenlítőnél nem lehetne száraz (föld), a 2-dik esetben pedig maradhatott volna ugyan az egyenlítő körül száraz (a föld idomja a mostani természetéhez lassanként közelítvén): de eset eset [!] nem hihető, nem látszván ok annak föltevésére. Nem is hihető tehát: hogy valaha az egész földet egyszerre víz fődte volna el. Hogy az ellenkezőt lehessen állítani: arra az egésznek, különösen annak legmagosabb hegyének {a Dhahavalagiri vagy Dholagi (fejér hegy)} magosságának a tenger külszíne fölött álló ismerete kívántatnék, mi ismeretet s visgálatot NOE ósatyánkról alig lehet föltenni, nem lévén nyoma valami különös finomabb műveltségnek (minden Babylon s Ninive s egyéb *külsőleg* nagyszerű építmények mellett) egész a hellenekig (noha ugyan egy

hegy magossága megmérésére még nem sok mély ismeret kell), s egy igazi művelt népről s egyénről is nem lehetvén azt föltenni: hogy ne igyekezett volna lényeges tanját a maradéknak (a boldogság emelésére) hátrahagyni, mire is lehet módot tanálni.

„Vera virtus propagatur, radicesque agit.”¹⁹ Azonban, hogy jelesen nálunk körülbe meglehetősen magas hegyek teteje egykor tenger feneké volt: azt sok (ismeretes, de itt rövidségért elhagyott) jelekből eléggé kétségen kívül lehet tenni, s meglehet: hogy azon tenger *hirtelen* is lett, vagyis *özön-víz* volt (mert tulajdonképpen *az* értetik *özön-víz* név alatt, a mai tengereket senki sem nevezvén „*özön-víz*”-nek). A föld idomját s annak egykor tenger alatti hegyeit közelebből vizsgálva: alkalmasint még sokat lehetne ez (érdekes) dolog iránt világosulni, s tán egészen is kielégítőleg tisztába lehet hozni, hogy *hogyan* eredett s miért múlt el azon tenger? De erre nekem (még fontosabb dolgok állván előttem) időm nem lévén: kénytelen vagyok a természet-visgálók szorgalmára bízni; utasításul itt csak azt jegyezvén meg: *elsőben*, hogy *hirteleni tenger-áradás* lehet, s *eredhet* még *ezután* is (ha eleje nem vétetik), ha például egy száraz-szorosat a tenger elmos, vagy azon által-tör, ha az egyik oldalán a tenger jóval magosabb, mint a másikon. Ilyennek hallszik a Panamai szoros, hol a tenger két felőli magossága különbségét tán néhány ölnyinek mondják. Ott aszerint idővel nem kicsi pusztítást tehetne a tenger.

A Suez-néli száraz-szorosnál nem tudom, miként van két felől a tenger magossága; de e tárgy minden ember lakta száraz-szorosoknál különös figyelemre méltó, hogy lehető szükség s nyomor esetére jó előre lehessen (ha csak kivihető emberi erővel) illő töltésekkel (mint Hollandban vagy a Német-alföldön, mely is jóval alább fekszik, mint a szomszéd tenger) működni, segíteni, elejét venni a romlásnak.

Lassabb, de nagyobbra is nőhet a tenger általi elborítása mostani száraznak származhatik az által is: hogy a föld tengelyje, vagyis inkább azon két, külszíne tájatti pontok körüli részek kétségen kívül hosszabb idő alatt erősen érezhetőleg változnak. Bizonyítja ezt a mozgás-tanon kívül az is: hogy a hidegebb észak felé ma oly állatok csontjai (vagyis inkább kövületjei) tanálatnak (mint a mammuth), milyeket csak melegebb helyeken lehet hinni: hogy termettek (de ma már nincsenek).

Mi szerint Orosz-hon egykor hihetőleg nagyobbára melegebb hely volt, s megint leend. Közép-Afrika s más, az egyenlítő körüli helyek pedig mérsékeltébb hevének lesznek, s idővel tán még a szerezsenek is megfejeződnek; mű (ivadékunk) pedig, ha megbarnulunk vagy éppen feketedünk is: semmi, csak *elménk világosodjék s szívünk melegüljön jóféleképpen*. – *Lehet* tehát, hogy volt: de csakis rész szerint (azaz: a föld csak egy részén uralkodott) lehetett,

¹⁹ Cicero *De officiis* (A kötelességről) című értekezéséből szabadon idézett szólásmondás: A valódi erény fejlődik és ver gyökeret.

és még (*megint*) lehet, a fönnt írott első módon, ha azon káros hirtelen változásnak, természeti revolutionnak (midőn többnyire mindenféle revolutio ke-serves szokott lenni) jó előre okos ellen-működéssel, -készülettel elejét nem veszik az illető környékbeliek.

Akarhogy volt: itt legyen most elég annyi(t említni): hogy az özön-víz után, mint állítják: elpusztulván a KAIN istentelen (gonosz) ivadéka: csak a SETH-től származott NOE családja maradott, mentődött meg bárkája által; s hogy ennek kisebbik fiától, JAPHET-től (ki később egész Európát is megnépe-sítette, úgy hogy az európai s részint asiai nemzetek mind közelebbi roko-nok) származtak a scythak, mint JAPHET ivadéka egyik ága.

Az asiai (NOE más fiától, SEMTől) úgy nevezett „semi” népek, hová (ho-va) tartoznak tán nagyobbára minden asiai népek az ind(us)ok- vagy hindu- kon s tán a sinai- s japaniakon kívül, is perse rokonok az európaiakkal; (vala)mint a többi {a NOE 3-dik fiától, CHAM-tól lejt s főleg Afrikában s kel(et) Indiában elterjedett} népek is. A sinaiakat nem tudom, kikkel vannak közelebbi rokonságban, midőn évezredek óta oly magányosok, s nyelvöket nem ismerem. Annyi úgy látszik: hogy jelleme ezen, Asianak a japanok- (ja-pániak, japonok)on kívül legműveltebb s hatalmas nemzetnek tán sok részt hasonlít, okos, csendes, fontos működése-, állhatatossága-, ügyessége-, ud-variassága-, embersége- (mást megbecsülése-, nyájassága-), tan- s más mű kedvelése- (úgy hogy ott sincs egy talpalatnyi művelhető műveletlen föld), ok nélkül azonban (hiúlag) az idegennel öszve nem ereszkedésére nézve, a dicső nagy német nemzetéhez, mellyel, mint a slav (szláv) töröskü nemze-tekkel is, a magyarok, vagyis scytha töröskü nemzetek kétségen kívül köze-lebbi testvérek. Sőt egy föld-író azt állítja: hogy az új persa nyelv a német-hez szembe tűnőleg hasonlít. Már pedig az új persák is scytha eredetű, tehát a magyarokkal közelebbi vérség szerint rokonok. Elég az: hogy fő dolog az erkölcsi rokonság, mely áll az egymást testvéri (emberi) jól-megértésben, megegyezésben, békében. Ez a vérségi rokonság hiányját is gazdagon kipó-olja, s egybeköti az embereket, anélkül pedig a legközelebbi rokonság sem ér semmit, sőt még annál rosszabbul esik: minél közelebből való atyafitól esik sérelem, midőn attól legkevésbé volna várható s illő.

Hogy az özön-víz nem volt az egész föld-gömbön egyszerre közönséges: az is bizonyítja (ha igaz): hogy Asia a scythaknak 1500 évig adózott, az adó-zásnak 1996-ban (ADAM születése után) lett vége; tehát az 496-ban kezdő-dött, és így az 1656-ban állított özönvíz ideje belé- vagy öszveesett azon adózás egy korával, tehát nem pusztulhatott sem az adózó, sem az adószedő nép el: különben nem folyhatott (tarthatott) volna az adózás. – A tatar (tatár), mongol, sinai, ind(us), persa, chaldaei, arab(s) s egyiptomi írókról, tehát a föld jó nagy részéről is az állítatik: hogy a víz-özönt nem ismerték (tartot-

ták) közönségesnek: holott Egyiptom (a PTOLOMEUS előadása szerint) sokkal alább fekvő tartomány másoknál.

Még egy pár szót az özön-víz nem általánosságáról. Hogy a föld s minden a részben vizsgálható, tehát látcsókkal (teleskoppal) nagyítható, s a hasonlóság- s (analógia)nál fogva a többi égi test is egykor *híg* volt: az hihető abból: hogy sarkuknál többnyire öszve vannak nyomulva, midőn e lapos idomot hihetőleg a tengely körül forgás által származó (eredő, dolgozó) (parittya módra hajtó, kergető, taszító): *futó*-erő (vis centrifuga, Flieh- vagy Zentrifugalkraft) által nyerték, mi szerént minden, a tengelyen kívüli részek annál inkább ügyekeztek a tengelytől eltávolozni: minél messzebb voltak attól.

Lehet, hogy bizonyos mélységen alul most is az, s éppen csupa víz. Arra mutat az(on) körülmény): hogy beásva vagy fúrva (artési mód szerént): még tán mindenütt (a legszárazobb, -vizezlenebb helyt is) vízre tanáltak.

MOZES szerént követeltképpen, a vizek elsőben elválván a száraztól s idomulván chemiai (vegy-tani) s más erők által a hegyek, szóval a száraz és víz lehetne ugyan az(on) eset is: hogy hirtelen a hegyek (tán aljuk elásván) öszverokkantak, s úgy, ideig, sok, sőt minden száraz is, egyszerre víz alá jutott (merült) volna. S abban semmi lehetlen nincs is: hogy így az egész földgömb általános víz-özön alá esett volna. Minthogy ezt nem csak el nem dőjthetem, hanem erősen hiszem, sőt csaknem meg vagyok győződve: hogy ember el nem dőjtheti: azért *állítani* valamit csak vakmerőség volna. Egyéb aránt abból, hogy egykor híg volt egy égi test, perse nem következik, hogy öröktől fogva az volt: hidegebb körülmények között lehetett azelőtt kemény is s megint híg, s úgy tovább, mint a földön is a víz, vas, kéneső s más ércek hol merők (ha nem is fagyasok), hol folyók. – Hogy a föld a napból s a hold(unk) a földből mennyiben s mi módon törhetett az által, mint egy parittya módra elhajtva: az iránt lásd vizgálatimat másutt. Itt, hogy a lényeges tárgyba ne ereszkedjek igen erősen bele: csak annyit említek még: hogy a *moz(gás)-tan*, megadott véges (nem pedig véghetlen) súlyú vagy tömegű anyagnál s eltanált, legalább megadott vagy fölvetett von(zó) vagy taszító (tehát az ellenoldalra, irányban vonó) erőknél *tökélyesen* (mathesileg) kidolgozható, báris eddig ezen egyik legfontosb tárgy is senki által (Newton, La Grange, sőt, a föld legnagyobb eddigi mathematicusa, Gauss által) sem vala még annyira is kidolgozva: hogy (mellőzve itt a könnyebb fogyatkozásokat) még a hold(unk) (mozgása, járása) tanját is egészen tisztába hozzák. Ha elérkezek: e részbeni *tökélyesen kimerítő* és bevégzett, átható *moz(gás)-tanomat* is ügyekezek (rengeteg köz-haszonra) köz-hírré tenni. – Itt csak azt jegyzem még meg: hogy ámbár a tengely körüli forgásban, mióta élesebben vizgálatik (az ég) (minek is már nagy ideje): semmi változást észre nem vettek, mint az *álló* csillagok helyzetében is (némi kevéseket kivéve): (mindazáltal) meg lehet, sok idő múlva, sőt *kétségen kívül* is megvolt s -lesz megint: hogy

abban is, mint az álló csillagok helyzetében is, akkora változás essék: hogy a földről is észre vehető lesz.

A Mozes (Moyses) által állított özön-víz közönséges létét nagyobbára csakis a héberék s keresztények {ezeknek is csak a nem ön-erején gondoló, magától gondolni rest, hanem a vakon (más szavára) hívő, azon meginduló, arra építő, támaszkodó, ahhoz ragaszkodó, nem ön-erején szabadon járni, hanem magát bekötött szemmel vezetetni szerető része} hiszik, nem pedig a más felekezetek (a régi egyiptomiak, persák, indusok, sinaiak s a többi), tehát csak a kisebb része az embereknek követője Mozesnek. Általában Mozes az öt könyvében elejétől kezdve nyilván sokat és a legvastagabbakat *hazudott*, és tehát érdekes dologban is csak erősen kötve s a legszorosabb vizsgálat alatt s után nyerhet hitelt. Egyéb aránt ő sok lélek-tani ismerettel bírt {ember-ismerő, psycholog(us) volt}, s hogy jól tudott *ámítani*: csakugyan látszik abból: hogy maig is oly sok embert elbolondított, noha a *nem-gondoló* embert *rábeszélni* valamire semmi dicsőség sem.

Már az első emberek eredése ideje is kétséges; a több keleti nemzetek magokat mind sokkal régibbeknek is állítják, mint Mozes Adamot.

Hogy Kaint Abel ellen föltámasztotta Mozes: az is (akar hallomásból írta, akar maga koholta) hű képe az embernek: midőn a jobb állapotban lenni hittre a műveletlen előbb irigykedik, azután bosszú-vággyal telik meg, s végre azt kiönti, -fűjja. A művelt pedig ügyekszik hasonló boldogságra, s ha magánál boldogtalanabbat lát: azt is hasonló boldogságra fölemelni.

Csoda s aligha Adamot is nőjével öszve nem vesztette Mozes (nem vala soha időm megolvasni legalább az érdekes könyveit: hogy ami nem méltó a megtartásra: örökre kiirtassék). Legalább akkor s azért egy keveset simbel-tethette volna Evara: mikor (meséje szerint) a tiltott almából nem csak maga e(ve)tt, hanem még Adamot is kínálta, s elcsábította. – A Kainitaknak az özön-víz általi követelt elpusztulásában is mind kinézése volt Mozesnek, tudni illik, hogy szem elejébe terjessze a jónak jutalmát, a rossznak büntetését. Azonban vétkezett, s sok kárt okozott, hogy annyit hazudott. A jónak *szellemi* jutalma ugyan mindenkor megvan ön-magával: de (*ideig*) a külső jó sokszor nincs (az isten bölcsebb kinézéséből) illőnek látszó összhangzásban.

A régi Scythia (új nem is lévén) úgy látszik, kiterjedett Európában a mai Dunaig (mely utóbbít régen „Ister”-nek nevezték, némelyek szerint pedig csak egy részét nevezték „Ister”-nek), Porosz-honig, továbbá (hogy röviden szóljak) föl az északi jeges tengerig; Asia pedig tán nagyobbára csak Japant, Sina- {China vagy a sinai kimondás szerint (csina)-t} a mong(h)ol honon kívül, mely hihetőleg, a tatar honnal együtt, Scythiahoz tartozott} s Persiat s Arabiat kivéve, tán a Taur és Kaukas hegyektől elkezdve, úgy látszik, mind Scythiahoz tartozott.

Főleg IUSTINból íratik: hogy sokat ír a scythakról, és hogy az még nem tartatott hitelt nem érdemlő írónak, sőt még kérdés alá sem jött hitelessége, s munkája minden római császárok, fő-polgár-mesterek, tanácsosok, vezérek, tábornokok, igazgatók, fő-emberek, általjában minden tiszt-viselők s tudósok előtt erősen nagy becsben tartatott, és a régiség által is már minden tekintet megszerzett neki. Példaul a 2-dik könyvében magyarra fordítva így szól: „Egyiptom régi királya, VEXOR a scythakat maga hatalma alá akarván hajtani, s a végre nagy táborral indulván TANAIIS scytha király ellen: a scythak a szomszédoktól megtudván jövetelét: a VEXOR követjeinek azt felelték: mi szerint nem várják a scythak: hogy hozzájuk jöjjön: hanem önkényt elejébe menendnek, s azzal megindulván, s VEXORT meglepven, ez, táborát minden hadi készületeivel elhagyván: megijedve vonult vissza országába. A scythakat Egyiptomtól csak a tók rekesztették el. Egyiptomtól északra maga a (föld-) köz(ép) tenger, Arabia szomszéd ország pedig erősen vízetlen, s maga Egyiptom is ma vízzel nem bővölködvén {folyam csak a Nil(us) lévén benne, s azon kívül kevés tók (tavak)}; úgy látszik: hogy víz dolgában Egyiptomban azóta sok változásnak kellett esnie. Onnan visszatérven: tizenöt évig fáradoztak Asia lecsendesítésén, melyet meghódoltatván: adó alá vették, és másfél ezer évig adózott Asia a scythaknak. Ezek a határ-őrizetre a Bakter és Parth bir(od)almokat fölállították. Ezek ellen bátrítja HORATIUS a latin ifjakat, midőn énekl: »Et parthos *ferocis* vexet eques metuendus hasta.«²⁰ Az adófizetésnek NINUS hatalmas assyriai király vetett véget, kinek utolsó háborúja a bakter-scythak királyával, ZOROASTERrel volt, kit NINUS megölvén: maga is nemsokára megöletett a világ, vagyis inkább az ADAM (születése) 1996-dik évében.”

Ezen időből az említett 1500 évet, úgy mint az asiai adózás idején, kivonva: úgy jó ki: hogy az adózás 496-ban kezdődött, tehát még az (930 évet élt s nője, EVA által csak 10 évvel főül élt) ADAM első atyánk életében, mikor még SETH fia is virágzott, mint a szent-írás állítja.

Ezen adatok igazságát *föltéve*, ugyan kijő (az): hogy a scythak s ezen nevők már a SETH idejében megvoltak. A hely is egyezik, midőn ADAM az Euphrat és Tigris vizek között, tehát Scythiában termett.

Melyek szerint megeshetik (de éppen egyenesen erősíteni, állítani csak-ugyan nem lehet merni): hogy a „scytha” név „SETH”-ből származott, mi esetben inkább (helyesebben) amazt „seth(it)a” lehetett volna nevezni. A régi írók által mind is régibb nemzetek voltak a scythak az egyiptomiaknál. Azonban, ha a régi hellenek (kiktől, azután a rómaiaktól olvashatni itt mint közelebbi s ismeretesb nyelvű nemzetektől, a scythakról) {mit sem időm, sem kedvem (nincsen) vizsgálni, annak utána (végére) járni} tán „skitha”-

²⁰ „Így ront lovon, szörnyű gerellyel majd a vadult-szívű parthusokra” (*Az énekek harmadik könyve. 2. A rómaiakhoz. Illyés Gyula fordítása*).

knak írták, s utánuk írtak a rómaiak, szokott szellemök szerint, a „k”-t „c”-vé változtatva, vagyis inkább a „k” helyett „c”-t írva, „scytha”-t: (úgy) azon „SETH”-től származtatás (lehozás) megszűnnék.

DUGONICS szerint a „scytha” név egyébként (egyebünnen) is származott, úgy mint: mindegyik a magyar vitézek közül úgy vélekedett magáról (maga felől) (úgy bízott az inában s karjában): hogy *száz*, azaz: (itt) *sok*nak (is) megfelel, s szembe is mert százzal is szállani. A csata elején azt (is) szokták egymásnak kiáltani: „száz ki-ki”, miből a persák „szaki”-t („saki”-, „sakae”-, „saci”-, „sacae”-t) csináltak, s úgy nevezték a magyar(ok)at azután „szakita”-knak, s vég(té)re „skita”-nak mondták, a latin írók pedig „scytha”-t csináltak belőle. Mi szerint *scythia* nem *ország*, vagyis föld: hanem *nemzet* (volna). – Ezen {némileg tán erő(l)tetettnek is látszható} okoskodással azonban ellenkezik azon (FLAVI JOSEF s mások) állítása: mi szerint a magyarok (*maguk*) is magukat „scytha”-knak nevezték; egy oly eredeti s jeles nemzet-ről nehezen lehetvén föltenni: hogy magának *más* nemzet által adott volna török-nevet, midőn már megvolt a „magogar” nevök; s midőn ma így is még egy úgy nevezett „idegen” szó általi elkorcsosulásától (a dolgot csak külszínűleg, nem behatva nézők) úgy félnek, s annak eltávoztatásán annyira teprenkednek. – Legalább nem kevésbé hihetőnek látszik a „SETH”-től lehozás.

Megjegyzem ez alkalommal: hogy rengeteg sok értetlenség, hiba eredett abból is: hogy egy nemzetbeli meghallván egy élő szót, nevet más nemzetbelitől: azt az (előbbi) tulajdon írása módja szerint írta le; melyet egy harmadik vagy akár a második nemzet is néha egészen másként ejtett, s így vége-hossza alig volt számtalanszor a hibából hibái süllyedéseknek. Például az angol „but” írott szót a frank „bü”-nek, a magyar azon élő szót „bot”-nak mondja ki, s „China” névben is hihetőleg a „ch” „cs”-ként hat a sinaiaknál, mi szerint azután helyesebb, célszerűbb lett volna nálunk is az eredeti nev(ez)et)hez közelítőleg „Sina” helyett „Csina”-t vagy tán éppen „Cájne”-t, vagy a „Rajna”, „Sajna”, „krajcár” szerint a „Rhein”, frank („Szén”-ként kimondott) „Seine” s „Rein(t)zne” helyett magyarosan „Csajna”-t írni s mondani.

JAPHET fia (mint állítják) MAGOG, ennek fiai HUNOR és MAGOR, mely előbbtől a hunok, az utóbbtól a magogarak, scythak, a magyarok, vagyis szoros értelemben scythak származának; mint ma is a családneveket meg szokás az ivadéknak tartani: úgy a nemzet is némi, mint kisebb családba is lehető becsúszható meghamisítás-, korcsosítással, csak egy nagyobb család, s az egész emberi nem (*ha* egy pártól jött le) a legnagyobb ember-család e földön; mit azonban nem azért hozok elő: mintha azáltal szorosabb felebaráti szeretetet, erkölcsi egyesülést reménylenék: mert tapasztalás szerint még testvérek s szülő s gyermek is ritkán nem gyűlölik egymást a szép s (mind a két fél *értelmessége*, *józanága*, *csendessége* s *becsületessége* mellett) oly

könnyű megegyezés helyett; sőt az „atyafi” névre éppen azon tapasztalásért némileg szinte meg lehet undorodva fázni, arról leghamarább (hamarébb) föltehetvén azt: hogy egy konc vagy egy talpalatnyi föld fölött ellenség lesz; s többnyire a meg nem bántott idegen jobb, bizodalmasabb lévén a róka módra simító atyafinál.

Mert a PRISKUS rhetor adatja (tudósítása, szova) szerint is a hunok is nyilván scythak voltak. A scytha köz-, vagyis nemi nevet sokféle mellék-nevek ruházták fel, vagy a lakhelyök, vizek, hegyek, vagy foglalatosságok szerint s a többi. Meglehet: hogy a „magor” név e két (fő)névből lett „mag” (mint az „-am”, „-ad” s a több eddigi nyelvészileg nevezett „személy-ragok” fölvételéből is kitűnik) és „or”, mi utóbbi a régi chaldaeiaknál s általában keleten országot is, királyt is, vagyis {kitűnő értelemben, mint ma is, hozzátéve az illő mellék-nevet, sőt maga az isten is néha fontos (nyomós) méltósággal, kitűnőleg, csak „az úr”-nak hívatik} urat jelentett, mi szerint „mag-or” annyit jelentett, mint „maga ura” s „magogarok”, mint „maguk uruk” vagy jobban szólva „maguk urai” {mint mondatik ma is szabad vagy senkitől (embertől) sem függő emberről}, mily azonban ma már nincs a magyarok között, legfőlebb tán a remetéket kivéve. Még a patriarchai rend-tartás (rendszer, igazgatás) (nem a vallási patriarchakat értve, hanem a család-atyák uralkodását) sem egészen szabadok, a család részei, csak a *nomadok* azok. Azonban nemes szabadság nem csak erősen jól megfér a polgári okos kötelezményekkel: hanem (az emberi társaság egyesítésére, hogy költsönös segítség által könnyebben s sikeresebben érhessenek célú dolgaik előmozdításában s köz-boldogulásukban) erősen célszerű és okos lényekhez (kirekesztőleg) illő is a kettőnek bölcs egyesítése. És tökélyesen elrendelt országban mindenki úr is, szolga is: szolga, mennyiben a köz-jó előmozdítására vállalt részét teljesíti; úr azon kívül. Mint mondják: „bagoly is úr a (maga) fészében.” Egyéb iránt „maga ura” helyett egyenesebben s többet jelentőleg inkább „maga szolgája”-t lehet(ne) mondani, midőn magának mindenki ura, de nem mindenki csak ön-szolgája.

A fönni gondolatot pedig a „magor” eredeti jelentéséről, ismételve emlitem, koránt sem erősítőleg, hanem hozzavetőleg s legalább egy üres tréfának akarám előadni.

Végre akarhonnan jött is a „magyar” nevezet: bizonyos az: hogy ma a magyarok (maguk) magukat nem nevezik „magor”-oknak, ha egykor úgy nevezték is, hanem tisztán „magyarok”-nak, de lehet: hogy előbb lett „magor”-ból „magiar” s vagy (akkor az „y” „j” hatású lévén) „magyar”, melynek bármily sebes kimondása ugyan éppen tisztán „magyar”-ul soha nem hangzik; de hogy ehhez sokat közelít: az is igaz; s annál fogva a könnyű beszédben „magyar”-t szokván mondani; józanon megfontolva nem is írhatjuk már egyébként, mint így: „magyar”. Ezt csak azért említém: nehogy valami ok nélkül, erőszakosan gáncsoskodni szerető eddigi iskolai tudós botrányt tanál-

jon abban: hogy a magyarnak „magyar” nevezése által az ó frigyi szent-írás-beli nevektől származat isten tudja mi veszélyes homályba boruljon.

Annak némi jelül továbbá: hogy a scythak az akkori időben koránt sem voltak oly műveletlen nemzetek: milyeknek sok történeti írók tartják {ha nem is bírtak azon fő(l)sőbb műveltséggel: melyre mind eddig sem teve szert az emberiség} – noha olvastam egy a meggyőzött, tehát eléggé megalázott, elfogott, kezében lévő ellenséggel oly gyalázatos kegyetlenül bánt egyénről is: hogy képzelni is irtózás, és még csak említeni is vétek volna, az emberi nem egészen eltántorodott érzés fájdalomason elpirulva, s szégyenlve megüt-közve azon, hogy nemebeli s általjában okos külső idomú lény képes volt oly elvetemedésre, melyet még a legkegyetlenebb oktan állat, a hiéna {hy(a)ena}, tigris s az evvel rokon fajú s hason szellemű házi macska sem mivel prédájával. „THEROMEDON” volt (mint íratik) neve azon ember-idomú, de az oktan fene-vadnál sokkal alább való, nem-emberi (embertelen) gyilkos[nak], ki egy fogoly ellenséget nem csak kivégeztetett, hanem afölött oly kínoson: mint még említeni is irtóztos (volna), s melyhez valók még a NERO s más hasonló elfajult, kegyetlen természetűek általi üldöztetései a keresztényeknek az első századokban. De midőn még jó érdemű embernek sem lesz miért e földöni nevét halála után említeni (midőn mi jót tett: magában él a boldogságnak a földöni előmozdításában, s neve egy üres hanggá válik): a rosszat pedig annál inkább nem kell említeni a kedvetlenség s példaadás elkerüléséért.

E tan (szabály) ellen ugyan éppen magam is vétni láttatom éppen az iménti emberi iszonyú csoda említésével: de itt ez utoljára, minthogy tannak (tanúságul) szánva (rendelve): önkényt megmentődik. Az íratik azon emberi idomú csodáról: hogy oroszán téjjel neveltetett (volna): mi azonban nem hihető, nem látszván egykönnyen ok oly természet elleni nevelésre. Egyéb iránt az oroszán koránt sem is valami ok nélkül vérengező, vér-szomjúhozó, kegyetlen állat, mint a hyaena s a tigris, párduc, macska s más afféle, úgy hogy: ha a szükségtől nincs kényszerítette: nem bántja még a kisdud állatokat is, noha mikor megehül: perse hogy a nagyobbakra is villám módra iszonyú erővel rácsapva, s tán mint a farkas is szokta, prédáját torkon kapva, töstént megöli, s széttépi (szaggatja) prédáját.

OVIDTÓL íratik: hogy azt írja THEROMEDONRÓL: hogy azért bánt azon szerencsétlen áldozatjával oly iszonyúlag: hogy tőle elállván (-pártolván): a scythá nemzeti titkokat elárulta a rómaiaknak. Az ugyan rengeteg status elleni vétek volt. De az erkölcsi érzés, a keresztény vallás s a mai műveltség, különösön emberileg érzőleg-kegyelmesebb URUNK tágas birodalmában, istennek hála, már ott állnak a műveltebb nemzeteknél: hogy a kínzás éppen legnagyobb részént már is kiment szokásból (megszűnt), s vagy állapotjához illő fogságba, vagy igazító helyre tétetik a bűnös, vagy ha csakugyan (mi is azonban már is erősen ritkán történik, s a nép több művelődésével, erősen

reménylhetőleg, annál kevésbé is adván okot rá: egészen is megszűnik) valaki halált érdemlőnek tanáztatik: egyszerre, vagy fővétel, vagy golyóbis, vagy (a leggyalázatosbak számára, melyek a *főlség*-árulás, hívségtelenség s más legnagyobb vétkesek) akasztófa (bitófa) által vesztetnek el e földről, s fosztatnak meg földi idomuktól. A megölettet többé az életre vissza nem hozhatni, a pedig meglehet: hogy ha megtartatik a bűnösnek ítélt: még [...] ²¹

T(H)UCIDID leírván Thracia nagy erejét, hatalmát: így fejezi be: „így jött az ország oly hatalomra: hogy a joniai kebel s Pontus között ez legnagyobb: de a hadi serege nagyságára, erejére s a hadi mesterségre nézve a scytha nemzetnél mégis sokkal alább való, mert a scythakhoz nem csak az (több) európai, hanem még az (több) asiai nemzetek sem hasonlíthatnak, sőt egyéb szorgalmuk- s okosságuk- (eszességök-, ügyességök-)re nézve sem hasonlíthatók.”

Míg a scythak s athenaebeliek egymás között szövetséget tartottak: mind addig csendben éltek amazok, fölháborította e csendet FILEP macedoniai király, aki az Ister (Duna) vizén átmenvén: prédálni kezdett; de meglakolt vakmerőségeért: mert népe vesztével kergettetett vissza.

FILEP halála után a fia, SÁNDOR (az úgy nevezett „NAGY”) rohanván be a scytha bir(od)alomba: a scythak két nagy táborát egymás után, két nagy vezéreivel együtt, eltörölték. CURTIUS szerint a 40 scytha követek következő nyomos és bátor beszédet tartották SÁNDOR előtt: „Ha tested alkotását szíved nagyságához mérték volna az istenek: nem férnél el az egész világon: ki vagy? honnan jössz a békességben élő nemzetek csendje fölháborítására? Színled magadat: hogy a tolvajok kergetésére indultál, azonban te magad ragadozó tolvaj vagy. Mű a bakterekkel egyek vagyunk, csak a Tanais (Don) választ el, a Tanaistól egész Thraciaig bírunk; Thracianak szomszédja Macedonia, meg tudjuk mű Asiat is, Európát is őrizni, jól tudod; már lássad: barát(a)idnak-e vagy ellenség(e)idnek akarsz tartani.” Mi után nem is háborgatta többé a scythakat. S sok más efféle esetek, példái vannak a scythá ügyesség- s erőnek. Mikor Cirusnak, Dariusnak izentek, T(H)UCIDID, CTÉSIAS, CURTIUS s mások szerint.

Azon szép vonal látszik a scythá jellemében: hogy ők más népeket meg nem szoktak támadni, s emberséggel, becsület-teljesen bántak mással; megtámadtatva ellenben, s ön-oltalom- (védelem)hez fogván: szinte mint megannyi oroszlány, úgy pusztították az ellenséget azon béke- s csendes honi ipar-szerető nemzet.

JUSTIN írja: hogy a scythak hallották, de nem érzették a római fegyvert.

574. 380×240 mm, fehér papír 13 ív 52 lapján hasábosan tintával írva

²¹ A folytatás hiányzik.

Vallomás 1848 nyarán: „mindenemet adnám az emberiség közüdvéért”

Rövid foglalatra, e részben, az emberiség történeteinek, állam-politikai szempontból ez: Eredetileg, vagyis kezdetben, elején, természet szerint a család-anya, jelesen az első ember vagy, ha tán *több* első ember is volt, az első emberek voltak a házi család igazgatói, parancsnokai, kormányzóji, fejei, urai. A gyermekek s gyermekek gyermekei nagy-kort érése s elszaporodása által s miatt, lehetetlen lévén tovább egy hajlékban elférni: *külön*-családoknak kellett származniuk: melyek azonban, az egy-vérség, rokonság, természetes kötelénél fogva, természetesen és önkényt a rokon-családok legidősbike, mint köz- és fő-(tanács-adó) s fő-vezér alatt kívántak s határozták megmaradni, s így egy nagyobb családot, társaságot képezni, abba össze-állni, azon célból: *egy felől*, hogy mindenik tagja a társaságnak használhasson, segíthessen, szolgálhasson – legalább közvetőleg – az egész társaságnak és mindenik más tagnak, s megfordítva, az egész társaság élvezhesse mindenik tagja segítségét, szolgálatját, s mindenik tag az egész államét s minden más tagét. *Más felől*, hogy mind lehető külső, mind belső ellenség ellen magukat, honjukat s okos-szabadságukat egyesült erővel védjék.

A *polgári*- vagyis *okos*-társaságba-lépésnek ugyanis egész célja csak a *tagok mind szellemi, mind anyagi erejük célszerű egyesítése a köz- és minden egyéni üdvre*.

E *fő-, vég- és köz-célra jó, okos, tökélyes polgári törvények*, parancsok, vagyis inkább, mérsékeltebben, szelídebben és helyesebben, illőbben kifejezve, *javaslat-, ajánlat-, tanácsok*, s még jobban szólva, *jó-tan*, azaz a *jó, helyes, bölcs élet-módról tan*, élet-bölcsesség is készítenők az állam *minden* tagjai ereje öszveszedése, -gyűjtése s közre-munkálása által, mi szerint ugyan-azért: hogy úgy a polgári törvény a *köz-akarat* kifolyása, eredményje, szüleményje, származatja, minden tag már *önként* s természet szerint, minden további eskü nélkül is, magát a törvénynek – mely már az ő akaratja is – alája vetni, vagyis annak megtartására s *mások* által is *megtartatására* magát kötelezi; ismét természet szerint *mind addig* és *csak addig* és akkor: meddig és mikor mélyebb, tökélyesb belátása, vagy csak kedélyje is, nem tanácsol neki egyebet, újat, nem bírja a törvénynek legalább ön-számárai megváltoztatására.

Csupa vak ösztön, vagyis az *eredeti* természetből társaság, mint a méhek-, kásztörök¹-, sőt némileg minden okatlan állatoknál, s rész szerint még *mind* eddig az *embereknél* is, a főlebb említett üdvös célt, a *köz-üdvöt soha el nem érheti*. Oly *szándokos* társaság, vagyis *művelt okos második* természete-

¹ Hódok.

ti szövetség sem lehet soha üdvös: melyben a *kül*-erőszaknak bármi kis nyoma, maradványa van még. Az alábbi módon illőül jól fogalmazva, értelmezve, magyarázva ugyanis, *tökélyes* államban – mily pedig a köz-üdvre perse nélkülözhetlen, s milyre törekszik már hatezer év s annyi ezer millió ember – *tökélyes*, ugyan maguk a törvények által helyesen, illőleg, méltólag korlátolt, *okos-szabadság* és *okos-egyenlőség* és *okos-testvérség*, vagyis *okos-(köz-szeretet)* nélkülözhetlen. *Boldog* addig egyik fél sem lehet, míg egyik a másikon *kül*-erőszakot követ el; mint addig sem: míg a folytatott élet *áldozatokkal* jár, *azokba* kerül: amennyiben az áldozat is némi csinosabb *kül*-erőszakkal jár, tudni illik *vagy* az elmulasztás miatti szégyen s gyalázat *félelméből*, *vagy* dicsézetből, *vagy* más *mellékokokból* ered. Részemről minden vagyonomat, földi életemet, sőt világi, vagyis *kül*-becsületemet ugyan rögtön jó szívvel, teljes készséggel, tehát *áldozat* nélkül odaadnám: *ha* meg volnék győződve az irányt, hogy az emberiség köz-üdve e földön az által leginkább elérődhetik. Azonban más felől minden legkisebb szellemi vagy anyagi megérőltetést, erőlködést, melynek *hatása*, *módja*, *sükere*, *célja* irányt *tisztában nem vagyok*, igazi *áldozatnak* s annyiban *vak-merőségnek* tartok.

627. 440×282 és 430×270 mm, világoskék vastag fehér papír 3 levele 5 lapján tintával hasábosan írva

Az unióról, szabadságról, egyenlőségről és a román nép szeretetéről

Az újabb hetekben sokat s bővön vizsgált s fölfejtett, az már testté vált unió ígéje s eszméje főbb eredményei röviden ezek: *elsőben* az *egyesült* erő, mind *szellemileg*, mind *anyagilag*, kétségen kívül hatalmasabb, hatásteljesb, mint a megosztott, elszakadozott, vagy – mi főleg a közelebbi Majus 20-án boldogult Erdélynek, minden, aránylag bármely föld-országénál nem csekélyebb képessége mellett, úgy szellemi, mint anyagi tekintetben, eddigi szerencsétlen törpesége, pujasá[ga] *egyik* fő-oka volt – éppen egy más *ellen!* – viszálkodó, háborgó, dühöngő: és így a hon java, tehát már szinte évezredes királyi trónja állása szilárdítása is ez úton annyival inkább eszközölhető, legalább Isten után remélhető, hogy a *pragmatica sanctio* által egy egészé kapcsolt összes ausztriai birodalomban Magyar-hon közösen elismertképpen mind anyagilag, mind szellemi álláspontja s európai hatása tekintetében első helyet foglal el, fő oszlop; a jelen lépések által már erős remény szerint oly üdvös fejlődések következvén: melyek által a már többé nem iker-, hanem egy és összes *Magyar-hon* az ó európai országok, hatalmak között egy nevezetes szerepet vivend (vár rá) és egy fény-pontja lesz Európának; a magyar nemzet, a jó ausztriai uralkodók híve, tudta nélkül minden módon és áron bármint őt elnyomni ügyekezett önző, de mint a következés és saját rossz véget ért tapasztalásuk megmutatta, s még inkább átlátandják az illetők: mikor megértendik, hogy a *fény-űzésnél*, *nyalánkságnál*, *hiúságnál*, *henyeségnél*, vagy uralkodni, hatalmaskodni, zsarnokoskodni, *nagyra-vágyásnál*, *mesterkéltnél gondoknál*, *játéknál*, szóval minden *anyagi éldeletnél* *magosabb-*, *nemesebb-*, *istenibbek bizonyos szellemi éldeletek – tisztábbak*, de *ön-érdekük* előmozdítására is *rosszul* dolgozott, eljár, ön-számukra is valóságos *rossz politikájú* a tanácsosok működése, sűrűge dacára is, az isteni örök, változhatlan, véghetlen bölcs s a gonoszt csak is legfőlebb ideig diadalmos[kod]ni engedő – hogy azután a jó, mint az éj után a ragyogó nap följötte, az árny mellett a világosság, a bingyó után az ért gyümölcs, a dissonantia után a harmonia, az atyai vessző után a jól nevelt s boldog fiú, a kellemetlen ízű gyógyszer bevévése után az egészség, annál édesebb, szebb, dicsőbb legyen! – legalább *papíron* a *constitutionalis*, eszméhözi, jogaiból ki nem vetkeztetődhetett, ki nem forgat[hatott], csikortatódott kezeiből a jog és kard tettelesen is (újra életbe léptetése) (mégpedig szebb, dicsőbb, érettebb modorban, színekkel, mint valaha).

Másodszor. Az unió által a *hivatal*, vagyis ország- vagy állam- vagy hon-szolgálat *egyszerűl, könnyűl, kényelmesebb lesz* – a kényelmet pedig ki nem szereti, sőt hajhássza? Nemde nem ez-e egyik fő törekvésünk célja? Boldog-

ságunk egyik lényeg-, tényezőjét nem a *kényelem* teszi-e? milyért nem kész-e egyén s nemzet véres háborúra? A kényelem azonban korántsem restségben, henyeségben állván, *melynél fáradtságosabb és kínosabb*, gyötrőbb, ölöbb munka egy sincs: hanem abban: mint az éjszak-amerikai *dologért* esedező rabok is átlátták, hogy az üdvös célra minél könnyebben juthassunk, az e földön véges, emberi idő s erőnek különben is rengeteg teendője levén. És a kényelem elvével ellenkező látszólag, bizonyoson egy írnok sem irand többé a rövid és tökéletes „év” helyett „esztendő”-t, csak azért, hogy az ív annál hamarébb megteljen: mihelyt az állam és köz-nevelé[s] oly célszerűleg intézkendez: hogy mi fő dolog: *mindenkinek legyen lényegesen* szükséges, bár köz-hasznú, legalább *igazán* jó ízlésű, és csinosító foglalkozása által megélhető módja, állapotja, s ne kénytelenítessék *képzelt* és rossz ízlésű szükségek kielégítésével keresni alsóbb, állati élete fönntartását.

Harmadszor – mit is azonban a második pont alá vehetni –, az unió által az ez előtti két ország rendezése egy-elvűbb s -szelleműbb lett; s a volt Erdély is, mely számos pártjai, felekezetei szerencsétlen viszálykodása s kicsiny-létére is Isten tudja hány, csaknem annyi féle, ahány egyénből állott, elszaggatott, darabolt, s azért egyetértésre verekedni, szert tenni, üdvös határozatra emelkedni az utósó országgyűlésen kívül, melyen, miután az azelőttin hozott törvénycikkelyek, még életbe sem léphetvén idétlen voltak miatt, hasonlók voltak egy ellett gyermekhez, az unió derék és sarkalatos eszméje országosan kimondódott, elfogadódott s megállítódott, s némileg már a közelebbi magyar-honi gyűlésig is életbe léptetődött. Így a volt Erdély magára, csak későbbre, több bajjal, küzdéssel s hihetőleg szerencsétlen vérontás után vívhatta volna ki azon, jól értve, nagy részint üdvös jogokat, melyeknek a volt nagyobb Magyar-hon már birtokába lépett, míg így egyszerre részesül azokban. Egy szóval az unió egy lépés az emberi nem egyesülése, tehát az Isten országa felé.

Szerencsésen megessvén pedig az unió: röviden a következőket látnám, vagyis helyesebben, egyenesen és föltétlenül szólva, látom a jelen körülményekhez képest, nem csak az újjá született Magyar-hon, hanem – mi avval perse szoros kapcsolatban áll – Európa javára nézve is legsürgetőbb teendőknék. (NB. Előre a pesti 12 pont irányti magyarázatomat, kifejtésemet!)

1. Az okos szabadság s *egyenlőség* eszméjét ugyan üdvösebbnek, szentebb-, istenibbnek senki a világon nálomnál nem tarthatja: mint azonban mindkettő józanon, éber figyelem mellett nem illeszthető az ezen elveket s általában a polgári törvényeket megrontó, azért az államnak veszélyes és bünte[tést], tán börtönt érdemlett rabra; s mint a kül-természetben egy iskolai, ámbár nem helyes szóvali kifejezet szerint nincs *ugrás*: úgy a szellemvilágban is csak *okoson mérsékelt* nevelés, ész-fejtés vihet, teremthet üdvös eredményeket, gyümölcsöket. Az eddigelé politikai, mint egyéb tani dolgok-

ban csaknem egészen kis-korú népnek, mint a gyermeknek, veszélyes, rá magára nézve is, hirtelen a tudás fájához vezetve, a *csak érett-kort illető titkokat* egyszerre fölfődezni. Mint a vakon született, sőt a hosszason vakoskodottat vagy sötétben tartottat, ha szeme világát, fényjét egyszerre szerencsés megnyerni: a hirtelen nap-világ, minden paloták fényjénél hasonlíthatatlanul szebben, fölségesebben, nagyszerűbben a ragyogó nap láng-tengerbe merülés[e] szeme elébe tartása rögtön újból megfosztaná a látás jótékonyaságától, s általjában *minden hirtelen*, illő idő előtti változás, átmenet veszélyes, tompító vagy *túlzásba* rántó: úgy a művelődésben elhanyagolt nép-osztályt is, mint a beteget, csak illő *fokozatokon* vive, lépcsőnkényt célszerű, *rá magára nézve is*, kiművelni, meggyógyítani.

A beteg, gyenge gyomor az erősen tápláló, nehéz ételt nem bírja meg. Üdvös és üdvös lesz ugyan tehát a szabadság, egyenlőség, testvériség: de csak ugyan, míg célszerű *nép-nevelés* által – mi egyik fő ügy – arra mindenki teljes mértékben és kivétel nélkül képes- és érdemessé műveltetik, célszerű lesz 1) hogy az eddig, bár nem is a számos jó érzetűek által, de politikailag alig embernek tartatott úr-béres oláhnak jelenleg még ne engedessék fegyver-fölvétel s nemzet- s polgár-örség állítása, mivel különben, még igen újoncok s szokatlanok levén a szabadság terén, szelíd nemes harc-mezején, s légében, némely alaptalanul, gondolatlanul ábrándozók s netaláni kísérletüket erős remény szerint újonnan nyert szabadságukat megsiratók azon vak merényre vetemülhetnének, fajulhatnának: mi szerint azon ferde, sikamlós és már megavultsága, s roskadtsága miatt erős kemény alkotmányt meg nem bontható alapon: hogy ezelőtt már majd ezer évvel az oláhok bírták Erdély egy részét, s a diadalmason ide beérkezett magyarok őket itt tanálva, meghódítva, s uralkodásuk, hatalmuk alá hajtva foglalták el e hont, s bírták mindeddig Isten kegyelméből minden kül- és bel-viszályok dacára, minden kül- és bel-erőtlenítés, ön-gyengítés mellett is, s azt ezután, ön-állásukban, egyesülésükben s üdvösebb kormány mellett növelkedvén testben lélekben, erős remény szerint még sokkal képesebbek lesznek épségben megtartani, mint valaha – hogy *azon* alapon, mondom, valaki tán egy *Romania* föllállításáról álmodozhatnék? Kár volna magát oly pusztá képzelődésekkel ámítani, *áltatni*, s ahelyett jobb lesz *éberségre* törekedni, s a dolgokat való-színökben látni s fölfogni a köz-jóra. Senki inkább nem szereti, becsüli, pártolja az oláh nemzetet nálomnál, s mint *embert* éppen úgy szeretem, mint a magyart, s gyönyörrel elismerem s hiszem föltanálni s ráismerni benne a hajdani római népnek még egyik legigazabb, legtisztább, oly hosszason elnyomott, de szerencsére mégis élet-erejét, rugonyosságát, vidorságát el nem vesztett, csak – mi a zsarnokság, politikai absolutismus, önkény szokott természetes szerencsétlen szüleményje – álom-kórságba, lethargiába, a pulicka megszerzésén túl alig terjedő gondú gondatlanságba süllyedés-te[s]pedésbe merült ivadékát;

mintha látnám bennük az érv-teljes régi római érc-mejjeiket s szilárd erélyű tetteket: azonban mivel nagyobb s lehető biztosság kedvéért jó nem a *képzelet*, vagyis *ábrándnak* még a fellegnél is gyengébb alapjára, hanem a *valóság* kemény alapjára építeni: figyel[mez]tetem szeretett oláh polgártársaim értelmesbjeit – kiknek szava után nádszálkényt hajol a *magától* mit sem tevő nép műveletlenebb osztálya –: hogy egy felől az eddigi úgy nevezett kivált-ságtalan osztály általjában, s abban különösen az oláhok is, az idő szerencsés fordulatjával, érése, kifejelettsége, -bontakozása által, a véghetlen bölcs Isten jó-voltából, egyszerre hirtelen *annyit nyertek*, annyi jóban részesültek: mennyit ők magok se vártak, nem reméltek, s mennyiről alig álmodozhattak; úgymint a helyes értelemben vett egyformaságot, szabadságot eddigi uraikkal, parancsolóikkal, s azokban testben is általánosan kifejlődven az addig csak az egyesek érzetében élt forró óhaj, s nagy eszme, keresztényi testvéri jobbokat nyújták őket magukhoz fölemelésre; s nincs miért azt vélje tán némely túlságoso[n] és mindenből rosszat kihozni, mindent rosszra magyarázni akaró: hogy az eddigi urak tán nem jó indulatból, hanem félelemből és kénytelenségből tevék, amit tőnek: mert ugyan minden jó Isten *akarátja*, Istentől jó, s *annyiban*, az idő *eljövén*, *megérvén* az új változásokra, igen is *kénytelen* volt a világ hódolni a természet szent törvényjének, s úszni a világ árával, s amennyiben a dolgok többé a régi idétlen lábon nem maradhattak, minden okos, a jövő idő mélyjébe belátó ember méltán is tarthatott volna attól: hogy a régi rendszer még további fönntartogatás[a] mellett előbb-hátrább kedvetlen kifejlések történnek: azonban mind a mellett mindenki az adott engedményeket méltán úgy veheti: mint érettebb megfontolás, méltánylás és jobb érzelem hangosabb fölébredését és általánosságát – néhány elfogult, fojtos érzelmű, igazi *ön-javát* sem látó s azt bal- s ál-utakon elérni ábrándozó kivétel itt nem jövén tekintetbe. Mire nézve csak a véghetlen jó és bölcs Isten irányti ima-, hála-, öröm-, szeretet és szent-borzalom, s volt földes-uraikhoz is hála-, szeretet- és bizalom-érzettel eltelve fogadhatták s élvezhetik a volt rab-szolgák fölszabadulásuk állapotját; a volt földes urak is hasonló buzgó ima-, hála-, öröm-, gyönyör-, szeretet és szent-borzalom teljes ünnepi érzettel üdvözlőlvén azon véghetlen tökélyes lényt: mely elég erőt adott nekik, s őket eszközeül használta a más nép-osztály fölsegítése-, gyámolítására. A jeleni állapotnál pedig, jeleni műveltségökhöz képest csak balgatag vak-merészség volna olyformán *többre* vágyni: hogy tán a magyarok *fölebe* kerüljenek, emelkedjenek az oláhok: mert, oláh és más, kevésbé művelt barátaim! mondom nektek, és tudjátok meg azt: hogy a politikai, vagyis polgári *aristokratia* ugyan, hála az Istennek! kiment divatból, letörpült s elenyészett *laterna magica*i rém- s csoda-képek gyanánt a semmiség méhében (*nagy részint*, mert még mind van sok gyökere, sőt hatalmas élő-fája is, maradványa). A *pénz-aristokratiát* mondják némelyek: hogy soha ki nem megyen divatból: én pe-

dig azt állítom: hogy a menny-országban *bizonyoson*, e földi életben pedig nagyobb, fejlettebb művelődéssel – hol is a mennyi élet, erős remény szerént eljövend – *erős* remény szerént a pénz-aristokratia, vagyis legelőbb is pénz általi hatalommali *visszaélés*, visszaélhetés, azután pedig a helytelen, tehát ön-káros éleletek s végre az eddigi pénz-istenítés, arany-bálványozás is *megszűnend*. Hanem van, barátim! egy bizonyos aristokratia: mely nehezen szűnik valaha, legalább nagyon hihetőleg nehezebben és későbbre meg. Ez a *szellemi*, vagyis józan *értelmi*, belátási fölsőbbség, ész, okosság, *bölcsesség*, köz-üdvét előmozdítani képesség *aristokrátiája*. Ez van állandóbbnak Istentől rendelve; de ez nemes s nem veszélyes: hanem, éppen fogalmánál fogva, *köz-üdvű*. Ugyanis valamíg mindenki egyenlő mély és éles belátással nem bír: természetesen a tudatlanabb örömet tanul szükség idejében és -re a beavatottabbtól, s általa magát jó szűvvel, készséggel s köszönettel, szeretettel, bizalommal engedi vezérlődni. Jól tudom én ugyan, drága al-nép! hogy eddigelé a¹

476. 240×200 mm, 3 ív 12 lapjára tintával írt feljegyzés²

¹ A szöveg megszakad.

² Csiki József folyfalvi jegyző Bolyai Jánoshoz intézett, 1848. június 5-én kelt levele tisztán maradt helyeire rótt fogalmazás.

Kossuth Lajos

országos kormányzó elnökhöz címzett beadvány

fogalmazványa¹

Nagyon Mélyen Tisztelt Országos Kormányzó Elnök Úr!

Akinek a köz-jó előmozdítása s az oly rég-óta óhajtott köz-üdvnek – melynek lehet az egyéni üdv is kifolyása – valahárai elő-idézése szívében fekszik, csak örvendhet, valamikor a köz-ügyök élére és vezetésére oly egyének választatnak, kik arra illő képességgel s ahhoz illő jó és tiszta szándokkal és buzgósággal s a köz bizal[mával] bírnak; s eszerént én is csak különös örömmel érthettem Önnek azon legmagosabb és legfényesebb polcra törvényszerűleg is lett emeltetését: melyet Nemzetünk és Honunk, vagyis némileg csak nagyobb, magosabban potentirozott ön-magunk boldogságáért oly nemesen lángoló keblű, ki-tűnő, jeles, dicső, érdem-dús és koszorús tettei s legnagyobbyszerű s üdvös hatása által, szellemileg vagy erkölcsileg és tettleg már a múlt évben, sőt sok részint már több évek óta is elfoglalt, s melynek betöltésére az ISTENi véghetlen bölcs Gondviseléstől kétségen kívül kirekesztőleg hivatva van. Szebben és dicsőbben ragyog Ön polgári fővegje a Világ, a jó és természetes romlatlan ízlés előtt bármely koronájánál, s vagy érdemejének önzéstől s egyéb mellékes és aljas érdekektől tiszta keble s koronára, gyermeki s ideigi dicsőségre, s a kormány élére sem vágyott, s oda csak köz-óhaj s bizalom nyilvánítására szükségből állott, nemes szerény jelleme teszi föl a leggyönyörűbb koronát! Áldja s jutalmazza meg ISTEN Önnek Honunk javára célzó, buzgó és rengeteg jó és nagyszerű hatású törekvéseit!!! Melyek által is páratlan dicső és nagyra termett Nemzetünk erős remény szerént elég célszerű és bölcs tanács hiánya miatt eddig egyik lázból jól ki sem üdülve a másba esett agg Európának, sőt a Föld-Gömbnek jótékony irányadója leend, s melyeket minden Honfinak kitelhetőleg támogatni annyival szentebb kötelessége: hogy egy felől virágzandó és célszerű rendezés mellett nem sokára okos művölt második paradicsomi Honunk népének megelégedése és szellemi s anyagi erősbulése s eddigi dicsősége azok által nőttön nőjön, más felől más népek is a jelen magyar mozgalmak, forradalom s átalakulásnak jótékony hatását, üdvös eredményét látva, az úgy üdülő Magyar Honra áhítattal nézve, annak mintájára saját országaikat alkotni kétely nélkül tisztelet-teljesen és buzgón siessenek, törökődjenek.

¹ A levél tisztázata feltehetően nem készült el, következésképpen nem juthatott el a címzetthez. (Vö. *Kossuth Lajos összes munkái*. XV. k. *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest 1955.)

Mondhatni csaknem merőben készületlenül, semmivel, oly ritka és sok részint a történezetben páratlan bölcs és művészi remek vezérlete és intézetei által roppant sokra vitetve és menve, páratlan Nemzetünknek még csak idomtalan, de fogékony és gyúlékony anyagjába prometheusi szikra által életet és lelket, az igaz szép és jóért, a nemes és szent köz-ügyért lángoló lelket öntve s azt akkora Colossussá ébresztve és varázsolva, s Európa egyik évszázadok óta híres és büszke s annyi ellenszenvű elemmel szövetkezett fő-hatalmát, a kígyót öszverontó gyermek Herkulesként, ily rövid idő alatt – minden sok gaz és gyalázat tető-pontját ért árulások s egyéb nem kedvező s hátráltató körülmények mellett, s néha szinte minden bajjal küzdve, az ISTENI örök végzet és segély hozzájárultával szerencsésen máris csaknem egészen annyira tönkre tett, hogy az rövid időn szappan-buborék módjára elenyészik, üdvtelen egykori létének s ármány- és gyalázat-teljes létének csak vérfagylaló emlékét hagyva maga után: ez után már, naponta, sőt óránként erős-bülvé, az egész földi és al-világ sem bírta vele – meg nem támadhatná annyi ellenség, hogy azt el ne verje; általjában éppen el-végzett ördög – kinek ideálját jelenleg egy más egyén s testület már alkalmasint elérni láttatott – sem diadalmaskodhatik rajta, pokol kapui is erőt nem vehetnek. S nincs miért aggódjék a frank és angol, sem más az iránt, hogy Magyar-Hon különválása vagy elszakadása által az orosz ellen nem lenne elég erős és biztos véd-fal: ugyanis a magyar, Európa s az ismerő, szemét rajta tartó s tettjeire figyelő Világ nem kis meglepetésére, bámultára s a rab-iga alatt nyögő népek millióinak örvendetes rémülésükre, elegendőleg bebizonyítani láttatik azon, első tekintetre képtelenség- vagy paradoxumnak látszó állítmányt és igazságot, hogy itt a köz-mértan törvényjeivel ellenkezőleg, a rész erősb és hatalmasb az egésznél. – Bátor vagyok hozzátenni azt, hogy csekély személyeknek ugyan, mint az ó divatú és lejárt rendszer szerént hű és engedelmes alattvaló- és szolgának, sem az osztrák dinasztia egyik tagja, sem annak borzasztó ördögi szellemű bérence, Puchner, sem más olyas ellen panaszom nem lehet, sőt mondhatom, hogy mi egy s más – perse helyes – folyamodványom volt: mind kegyesen igazították: kivéve az itt volt gaz osztrák vár-parancsnok August ezredest – a magyarok egyik fő ellensége, gyűlölője, ki kétségen kívül egyik fő okozója volt a Maros-Vásárhely és Erdély nagyobb része tavalyi elpusztításának s meggyaláztatásának; ki most hír szerint még egy csomó ördöggel a gyulafehérvári várban kuttog, és hihetőleg nem sokára elveendi gaztetteji érdemlett jutalmát; ki egy helybeli vár-téren kívül eső, vagyis inkább az általom egy a tulajdonos nevében az akkori erdélyi fő-hadvezérséghez küldött s onnan a mérnök fő-tisztséghez Bécsbe küldött panasz és kérvény által hat hét alatt nyert fölsőbb határozat következtében kívül ejtett kő-ház fölépíthetése eszközléseért alattomban mind orrolt, noha azt soha nyíltan ki nem mutatta, de ki hihetőleg eszközölője volt annak is, hogy a

nyug-díjak a múlt October eleje óta Február közepéig – azon igazságtalan nyilatkozatjával a General-Commandonak, hogy míg authenticice ki nem világosodik az, hogy a nyug-díjas katona tisztek a jelen körülmények között miként viselték magukat, egyik sem kap nyugdíjt – részemről, ki csaknem egészen abból kénytelenítettem élni, s betegeskedésem mellett, kivált oly szigorú időben, sem táborba mehetésemről, sem egyéb szolgálatról szó nem lehetett, s a Magyar Kormánynak is az akkori sürgős bajok között nyugdíjamért alkalmatlankodni áttallottam, nem kis szükségbe hozatásomra, megszűntek volt; míg aztán még az érdemetlenek iránt is példás, nagy lelkű kormányunk szokott méltánnyal és igazság-szeretetével a jó érzelmű nyug-díjas tisztek illetményeit régi szabály szerűleg kiadatni méltatá.

Egy más, magához Ferdinánd volt osztrák császárhoz intézett folyamodványomra is, bár is már az osztrák-Olasz-Hon lángba volt borulva, a császár saját aláírása alatt, rövid időn a kegyedvezőbb választ volt szerencsém nyerni.

Csupán csekély személyemre nézve tehát, mint főt említém, nekem az osztrák kormányra panaszom nem lehetne, sőt – a lehető jót még a rosszban is illő lévén kiválasztani – *annyiban* annak csak hálával tartoznám: azonban miután és mihelyt észre-vettem, hogy az nem csak az ártatlan és példás tántoríthatlan hűségű s az osztrák-Ház iránt is oly szokott nagy-lelket és kegyeletet oly ritka tartós kitűréssel tanúsított páratlan nemes és magos érzelmű s erélyes magyar nemzet ellen előbb alattomban, satani machinatiokkal, ármánykodással fölbujtogatni nem irtózott, hanem később még nyíltan sem áttallotta, s elég merész és orcátlan volt az elrémult s a dolgok miként kifejlődését aggódva és áhítattal váró Európa és az Emberiség szent színe előtt az önkényt szentesített törvényeket lábbal tapodni, és a valahára adott, igen is az emberi méltósághoz illő engedményeket gyalázatosan és szemtelenül visszavonni akarva, nemzetem, vérem ellen fegyvert fogni, s a nép kiszívott zsírján szerzett s a nép kebléből részint erőszakoson kiragadott bérenceit a magában különben is a köz-megelégedetlenség miatt bosszút forralt és annak kifűvására csak alkalmat leső s azon mohón, fogékonysággal kapó ellenszenvű és rossz szándékú nép-tömegeket fölböszíteni, fölhasználni, sőt végre – szinte hihetőséget főül muló, borzasztó, irtózatossá, rémületes, vér-fagylaló s minden emberiséget szűvéből kiirtott s -oltott, -vetkezett elvetemültségének tető-pontja elérésére – azon égre kiáltó, ISTENTelen gonosz, nagyszerű, de szerencsére vak-merényhez is hozzá fogott: egy ártatlan nemzetet, egy oly számos millióból álló, egy oly dicső és páratlan nemzetet, mily a magyar, mely egy helyt méltán neveztetik a Föld virágának, természet dísz(itmény)ének, s hozzáteszem: nemes büszkeségének, s erős remény szerint nem sokára az ISTEN megelégedésének, egy ily nemzetet gyökerestől kiirtani, mi kísérlet- és töröködésben és -ért azonban, hála az Ég és Földnek! a go-

noszsághoz illő eréllyel gátoltatott és lakolt meg máris a szunnyadni s hosszas elnyomatás, üldözés által ellankadva, elalélva látszott, de fölriadva, fölbőszült oroszlánként, cikázó villám és dörgés között rémítő és köz-tiszteletet gerjesztő pusztítás között rohant (hitelt főül erő kifejesztés mellett védte) villogó és öldöklő fegyverrel a lesújtott száz-fejű ellenségre – már akkor, afféle hallatlan aljasság és méltatlanság látására, lehetlen volt érzelmeknek meg nem fordulnia, föl nem bőszülnöm, ki nem fokadnom, -törnöm; minden kegyeletet oly elfajultság ellen ki nem irtanom szüvömből, és annak minden kibékülés és egyezkedés merőben és elhatározottani kirekesztésével, már szerencsésen törvényesen is kimondott és megállapított örökrei száműzetését még jó előre nem óhajtanom. Ha a magyar nemzet – mitől a jó ISTEN megóvta – oly gyáva volna, hogy egy oly embert s Házat, mely minden kigondolható aljas mód, hit-szegés, hadi és népek törvényei számba nem vételével őt vad csordák által a legkínosobban lemészároltatni, lehóhéroltathatni minden kitelhetőt elkövetett, még uralkodójának [nevezne]: akkor nem volna méltó rá, hogy éljen, legalább sajnálásra méltó maradna, ha oly bilincseiből kibontakozni képes nem volna. De erre sorsunk fő- és al-vezetői igen józan-okosok, eszélyesek és bölcsék voltak; és soha egy oly fényes uralkodó Ház is, nagyobb ön-bűne miatt, nagyobb, igazságosobban és gyalázatosabban nem bukott, nem büntetődött, inkább pórul nem járt, csúfabbá nem lett. Az igazságos ISTEN köz-mondat szerint nem vér bottal; de eléggé meg van verve és átkozva az, kinek esze elmenyen; s a lyukába nem férő s mégis farkára tökött kötő egér, s a szájabani hús-árny után kapkodó s a másét kíváncsilag elvenni akaró kutya...

Méltassa Ön, báris testületektől hódolat-nyilatkozatok s egyéb csoportos bajokkal el van árasztva, kegyesen fogadni, legalább megbocsátni egy Önt igazán bensőleg és hová-tovább nőttön növe tisztelő, ámbár eddig még ismeretlen s hízelegni nem tudó egyénnek is ezen, báris – én sem költér, sem szónok nem lévén – csak egyszerű hímezetlen szókkali őszinte rövid nyilatkozatját.

Egyéb aránt pedig, báris a velem született szerénység mellett – az igaz és jól értett szerénység azonban természet szerint nem abban állván, hogy az ember valódi képességét illetlenül kicsidítse, (hanem) magáról az illőnél többöt ne tartson, szóval magát illőleg ismerje – némi tartózkodással, tolakodni semmiképpen és semmi esetre nem kívánva, s egyedül a köz-jónak csekély erőmtől is lehető- és kitelhetőlegi előmozdítása óhajától s a köz-szükség és -hiány észre-vételétől és érzetétől ösztönöztetve, bátor, tehát csakugyan nem éppen vak-merő vagyok következő őszinte nyilatkozatot és legszerényebb, -igénytelenebb és alázatosabb ajánlatot ezennel egyenesen Önhöz annyival inkább tenni: hogy részint számos lelkes buzgó Honfi-társak által, részint hírlapilag is, sőt – mint értésemre esett, éppen Öntől mint a volt Honvédel-

mi Bizottmány nagy-tiszteletű elnökétől megbízatva – *Dobolyi Sándor* jelenleg belügy-miniszteri tanácsnok és kép-viselő úrnak egy hozzám intézni méltatott levelében is föl lévén szólíttatva szent köz-ügyünk diadalmas kivívásában részemről is a (kevés) lehetővel hozzájárulni és közre-munkálni: a csekély személyem iránt – az ön-becs és tiszta kebel ön-tudatja s a köz- és minden egyéni üdv elérése után – előttem legmagosabb becsben és tiszteletben álló, figyelemre méltató s jó véleményű és reményű Nagy Tiszteletű Közönségnek az által, lehető- és kitelhetőleg, csak sürgős kíváнатját teljesítem; részint a köz-véleménynek tovább már nem hordozható súlya alól is magamat az által óhajtom megszabadítani: végre pedig, mivel ön-magam is ezen utot és módot, szokott érett és komoly megfontolás után, minden tekintetben éppen legcélszerűbbnek, legjobb alkalmat nyitónak látom, még fiatal korom óta tántoríthatlan hűséggel, untalanul kitelhető fáradhatlanul, a legbuzgóbban, -forróbban, -lelkesebben és legszigorúbb és kényesebb lelkiismerettel változhatlan azon egy fő, az oly rég óta keresett köz-üdvnek már egyszer valahárai előidézésére intézett és folytatott irányban tett elmélkedéseim gyümölcének köz-hasznúvá tételére s a mások által is elismerendő, elfogadandó és megkedvelendő eszméknek, nézeteknek életbe léptetésére vagy gyakorlatba tételére, a jó és célszerűnek tanált igének megtestesítésére, meghúsoztatására.

ISTENünk után mindenekfölött, sőt, a fogalom helyes értelmezése szerint, a véghetlen tökélyes lénnyel egy-aránt szeretett nemzetünk és honunknak jelen szabadság-, igazság- és élet-halál-harcában, mint előbb is szerencsétlen szerencsés vala válaszolni, (nagyon) beteges állapotom miatt – minden egyéb aránti jó és tiszta-vérűség mellett –, elég és szenvedésemet még sokkal növelő fájdalom! részt ugyan nem vehettem: mit annyival inkább sajnállok, hogy e harc, mind hosszason béke-tűrő, hű, ártatlan nemzetünknek oly a történelemben példátlan igazságtalanul és hálátlanul lett megtámadtatására; mind – hála a harc és béke ISTENének és lelkes ügyös derék vezérekkel ellátott páratlan hős harcosainknak, oroszláni rettenthetetlenségű vitéz bajnokainknak, általjában derék had-seregünknek! – minden készületlenség mellett is, üres kézzel, üres zsebbel, Európa s a nyughatlan s aggódo rész-véttel szemét ráfüggesztett néző világ bámultára s a világnak nyolcadiknál nagyobb csodájára, annyiféle s részint oly gyakorlott bel- és kül-ellenséges elem ellen oly rövid idő alatt oly roppant sokra menetele-, haladtára s eredményjére; mind végre az ügy és cél tisztasága- és szentségére nézve; egy szóval, hogy e harc mind túlfelöli aljas és gaz eredetére, mind férjfiason elszánt folytatására, mind jótékony s az üdvhöz tetemesen közelített céljára nézve, legméltoőbb, -nemesebb, -jelesebb, -dicsőbb, -fényesebb, -szentebb, -nagyszerűbb s mint erős remény szerint a vajúdo vagy egy vad-vér-forgású s még iránytalan délceg ifjúhoz hasonló, ön-erejével még nem bíró – *viris consilii exper-*

tis² – s azért egyik lázból a másba eső Európának s a Föld-Gömbnek egy nevezetes tekintetben irányt adó, s annak sorsára rendkívüli befolyással és hatással bíró, legeredménydúsabb és üdvösebb mind azon harcok között, melyek valaha a Föld színén vívattak. Melyben szinte bebizonyítá nemzetünk az ügyünk élén álló ki-tűnő férjfiú által vezéreltetve az ígéret földére, hogy lehessen semmiből is, legbuzgóbb, -forróbb és lelkesebb óhaj s ahhoz illő, erős remény szerént, majd paradicsommá változtatandó, természetesen varázsolandó rengeteget teremteni.

De, előbb is említettképpen, egészségi állapotom, többféle üdült bajok miatt s éltémnek már 47-dik évében, úgy hogy (a híres Jellachich nem csak egy csomó osztrák törzs-tiszt s a között számos ezredes, hanem hihetőleg néhány tábornok is, noha ISTENnek hála! érzelmem a vak-merő száj-hős vagy quasi képzelt horvát bánéval homlok-egyenest szemben áll, még pedig osztályomban utánam lévő tanuló társaim voltak) nyárban is, de kivált téli időben oly rossz és kornyadozó s e részben, vagyis anyagilag annyira nem vagyok magamnak ura, hogy még békés oly hivatalnokoskodást vagy szolgálatot sem igen merhetnék vállalni: minél fogva rendszeresen vagy szabály szerént lennék kötelezve a munkára. Bátran föl is lehet már tenni azt, hogy a fillérkedő és négy-krajcáros hősz osztrák pénztár a szolgálat fáradsalmaji kiállítására képes egyént nem is (egykönnyen) nyug-díjazott, mi kilépésemre nézve is János főherceg osztrák fő mérnökség-igazgató vagy general-génie-directort illetőleg is, a legjobb és tisztelet-teljesb ok-irattal van szerencsém bírni.

Mind a mellett is, egy kis illő és célszerű módosítvány mellett képesnek érzem magamat Honunknak egy s más, s tán fontos, és némi tekintetre méltatást érdemlő szolgálatot is tenni: mire töreködni mindenkor legszentebb kötelességemnek is tartottam. Ugyanis teendő, még szabadság-harcunk szerencsés bevégzése s az állam-politikai béke-, csend-, rend- és szabadságnak nagyjábani elérése után is, kétségen kívül még pedig nagyon és roppant sok van, midőn a csaták által a nemzet a fő-zsarnokoktól meg-megszabad[ulva] s igaz[talanul], leg törvénytelenebbül megtámadtatva magát megvédte, s életét megmentette, némi egy más, jobb intézet mellett élete mentődvén meg, más felől ha nem is oly zajos dicsőségű, legalább nem kevésbé óhajtott hatású és fontos föladat: a megtartott életet mindenkire nézve lehető kellemessé és boldoggá tenni; a boldogtalan életnél néha a halál kívánatosabb lévén; és a boldogítás lévén az élet-megmentésnek másik, az elsónél nem kisebb szükségű, fontosságú és érdekű fele és kiegészítő része. Más szókkal: az állam jó és célszerű rendezése és szervezetje vagy organisatioja, constitutioja, s a nyert béke állandósítása s a Hon állásának, kül- és bel-viszonyainak megszilárdítása, egy szóval még pedig az állandó szellemi és anyagi jól-létel esz-

² A tanácsadásra alkalmas férfiak segítségével.

közlése – mikre a jelen veszélyes állapotokban lehetlen is volt érkezni – még nagyobb részint hátra van: köz-üdvös intézetek nélkül maga a szabadság s bármi egyéb is, okos lényre nézve kielégítő még koránt sem levén és lehet-vén.

Páratlan ügyös, jeles, derék, széles körütekintésű, nagy világ- s ember-ismeretű, mély belátású, finom tapintatú, bölcs, lelkes, bámulandó eréllyel kitartható, fáradhatlan tevékenységet kifejtett és tanúsított dicső kormányunktól ugyan, mint eddig is tapasztalnunk szerencsénk volt, ezután is hasonló óhajtott eredményű rendeleteket várhatunk, azonban *plus quam oculus videntibus oculis*, azaz nyelvünkön: szemnél szemek többet látván, s magam is ezen legfontosabb tárgyat, amennyire csak kevés és gyenge képességem megengedte, évek óta, bár is zajtalanul, teljes méltósága szerént, különös és huzomos figyelembe vevén: eszméim s a Tisztelt Közönség részéről kívánt föllépésem, segélyem és rész-vétem a köz-ügyök folyamának – koránt sem újításvágy- vagy bármi nevű egyéb kórságból, hanem a köz-üdvre *elkerülhetlen szükségből*, bár *köz-haszonból*, legalább ízlésjavítás és csinosbítás tekintetéből, a régit, vagyis múltat mindenkor lehetőleg illő tiszteletben tartó s annak szellemében működő s annak alapjára fektetett – némi módosítására tán nem lesznek fölöslegesek; sőt mindenki irányt mindenkor teljes polgári és erkölcsi tisztelet és minden legnagyobb szerénység mellett azt kell hinnem és eddig sem gyötörtetve az ír-, dics- s egyéb afféle kórságtól, már most, a Világ állapotja jelen fordultával legjobb alkalom nyilván nyert eszméim köz-hasznúvá tételére és egyedül a köz-üdv óhajától buzdítva, legszentebb kötelességemnek tartom nyilvánítani, hogy, mint tömérdek Mások véghezvittek sok nagy és, mint jelenleg is nemzetünk egy erélyes férjfi vezérlete alatt néha éppen colossalis dolgokat, milyhez én, bár is egyéb aránt én sem vagyok a nyúlászúvűek családjából, megvallom, még csak hozzá fogni s azt megkísérteni is legfőlőbb csak kedvetlenül, aggálllyal és irtózással határozhattam volna el magamat; úgy más felől, különböző egyének különböző köz-hasznú gyümölcsöket teremhetvén, egy más fő-fontosságú, a köz-üdvre, mely nélkül senki külön boldog nem lehet, *elkerülhetlenül* szükséges, de még eddig, tudtomra, sőt hitem szerént, a Földön hiányzott, s általam, huzomos gondolkodás és érett komoly megfontolás által, meggyőződésemm szerént tökélyre vitt tárgyak olyak: melyek, ha velem el találnának veszni, talán minden roppant nagyszerű és hatalmas léptekkeli haladás mellett, éppen azon bevégezett tökélyvel, mellyel nálom megvannak, tán még tízezer évig sem találtatnának meg, vagy tán éppen sohasem hozatnának tisztába a Föld-Gömbön.

Ugyanis, némileg részletesebben szólva, fiatal korom óta rendkívüli szenvedéllyel és elragadtatással vonzódván a mathematicai tanokhoz – melyek köz-elismerés szerént legalkalmasak az elme élesbítésére, tiszta, legalább

világos és határozott fogalmak szerzésére, ítélő-tehetség erősítésére, gondoló-erő biztosabban járására, nemes törekedés ébresztésére, s így közvetőleg legcélszerűbb és hatalmasb eszköz a szűvnek is javítására, nemesbítésére, s általában az egész ember vagy más véges okos lény lehető kiművölésére és az egész Emberiségnek vagy emberi társaságnak is tökélyesbítésére; s melyeket köz-kár nélkül senki sem mellőzhet el egészen, s melyeknek méltán és helyes alappal állíthatólag eddigelé nagyobbárai elhanyagolása miatt süllyedtek sok részint némely népek oly alá s mélyen a sárba, hogy még az Égről is elfeledkeztek s eredett a Földön tömérdek rossz, s melyeknek többnyirei elhanyagolásából származott sok részint a Világon eddig tapasztalt rossz –, különös hajlammal üzvé, mondom, a mathesisi tanokat: előbb azokat ügyököztem tökélyesen alapítani, mely mezőn is szerencsém volt egy más, addig vagy éppen nem, vagy legalább nem illőleg és kielégítőleg kidolgozott tárgyakat illő teljes tökélyre vinni: adván is már némi jelejt is annak – bár is az akkori körülményeknél fogva még csak latinul –, hogy ügyököztem rendkívüli s általában év-ezredek óta meggyőzhetleneknek tartott akadályoknál is nem mindig sükertelen: annyi óriási tudósokat és más művészeket előteremtett Német-Hon, vagyis inkább a Föld-Gömb és az év-ezredeknek csak néhány keveseket kitűnőleg magasztalva dicsérő colossusa, *Gauss* udvari tanácsnok, egy az Édes-Atyámnak arról írott levelében, afölötti csodájában vagy bámultában – bár is akkor a dolgot hirtelenséggel csak minden reszelés, simítás, csinosítás nélkül habarhattam le – egyik außerte Überraschungjából³ a másba esvén, s több ízben irántam különös nagyrabecsülését nyilvánítani méltatván.

Egyszersmind – az ép szellemnek illő csinos test is kellvén – mint a dolog előadásához tartozó tárgyat s egyik fő-fontosságú s legderekasabb és sarkalatosabb nemzeti ügyöt s egyik fő-alapját a nemzetiségnek – melynek, mint utolsó szemes taglalás-, boncolás- és vizsgálatból kitűnik és -világlik, ingatagsága, homályossága, tökélyetlensége s elhanyagolásából s jó egyetértés hiányjából, gondolatlanságból, tétlenségből származik főleg az *értetlenség, tudatlanság*, ebből a *művöletlenség*, s ebből minden *gonoszság* és *rossz* a Világon –, természet szerént nem mulathattam el a leggondosabb tekintettel és figyelemmel lenni a Földön sok tekintetben hihetőleg páratlan derék és – beljében – ugyan ép, de minden irtóztató izmos nyelv-tanok mellett még tudomra illőleg ki nem fejtett szellemű, de még, minden roppant haladása mellett is, különösen az újabb év-tizedekben, a többi nyelvekkel együtt, ha kevésbé is, még beteges testű, és minden kül-simítás és ékesítés, művölés és hatalmas hatás és eredmény mellett, belül még sínlődő *nyelvünk* végső kiművölése- és tökélyesítése alapítására is, és, mi csakugyan nagyon kívánatos lehet: oly könnyűvé tételére, hogy ahelyett, mi szerént, mint eddig, évek alatt

³ Váratlan meglepetésből.

is csak többnyire rosszul tanultatott meg, azután néhány óra alatt, középszerű elméjű más nemzetbeli is, jól megtanulhassa, magáévá tehesse, elsajátíthassa; mi által a tökélynek természet szerint oly ellenállhatlan varázs-ereje lévén, hogy azt elég csak észre venni, arra, hogy azonnal elragadólag megkedveltessék – nyelvünk minden kül-erőszak nélkül más nemzeteknél is – kivált miután lényeges tartalmú ahhoz illő tanokat is írandunk – önkényt terjed, ily bel-erőszak, azaz jobbnak mutatása által – bármi merésznek lássék is egyelőre e várvány s szép remény – kétségen kívül még a nyelvére büszke frank és angol s általjában minden, az afféle birtokára féltékeny nemzet oda ébredvén és érlelődén, hogy idétlen rossz ízlésű nyelvét, mint egy rossz ízlésű, megavult s már megunt régi nótát, elhagyja divatból, s nemes lobbanással, elszántsággal, méltatlankodással s bosszúval eldobja, s ha nem is venné éppen, legalább mindjárt, a miénket be: legalább az övét annak mintájára, szabályjai szerint módosítandja, alkotandja: mint ennek minden nemzet, kétségen kívül az ősi szokásaihoz elátalkodva, vak-buzgón ragaszkodó chinait vagy sinait vagy tán, helyesb kimondás szerint, csinait sem véve ki, időről időre jeleit adja; így mondott le a német az ó divatú, darabig erő-teljesnek s nélkülözhetlen[nek] látszott „szenthemal” és „alldieweilen”-ről, így ment ki nálunk is az a becsevesztett erdélyi Approbatában „ekkedileglen”... divatból, s hozattak be számtalan újítások nem csak a nyelvben, hanem a Világ állapotjában is, mégpedig ugyancsak roppant nagyszerűek: nem állván, és minden illő tisztelet és kegyelet mellett őseink iránt, méltán nem vétetvén tekintetbe a nem eléggé megfontoltan, jogszerűleg és helyesen kimondott átok az újítókra vagy változtatókra. Azon hevükben kimondott átkukat utódjaikhoz méltó harcos és tiszt es eldödeink maguk is, figyeltetve az emberi elme végességére, csalódhatására, tökélyetlenségére, kétségen kívül rögtön visszavonnák, s ivadéuk javításait nem csak helybe hagynák, hanem azokon még örvidenének, s maradékaikat, azokon örömmel legeltetve szemeiket, dicsérnék; csak a kome-világ meséi, tréfái s elméncségek közé tartozván azon monda is: mi szerint a székelv készek nyilatkozott inkább rögtön agyon ütni fiát, mintsem az apjánál derekabb ember legyen. S mint a más erszényére senki se rakhat adósságot: úgy az elő-kor is az utó-kor birtoka, jogai, intézetei fölött természet szerint nem rendelkezhetik; s képtelenség lévén a gazda nélkül számítani, s minden törvény, természet szerint, politikailag szabad államban, vagy más igazság csak addig s annak számára bírván *erkölcsileg* kötelező erővel: meddig s ki által az elfogadtatik. Ragaszkodunk ugyanis, mégpedig természetesen és igen helyesen, *egy felől* mindenben a régihez, és irtózunk az újtol, de csak-is addig, azért s annyiban, meddig, miért és mennyiben az újat a réginél jobbnak még nem ismerjük, amannak ennél üdvösb voltáról még meg nem győződünk; valamint *más felől* untalan és szünetlen mindenben újabbat meg újabbat keresünk, új után kapkodunk, s megunva

kerüljük s igyökszünk elhagyni a régit, s attól menekedni; de ismég csak addig, azért és annyiban, meddig, miért és mennyiben a régit még tökéletesnek, tehát teljesen megnyugtató- és kielégítőnek még nem ismerjük, még tökélyesbítőnek tartjuk, tehát eredeti és okos természet szerint tökélyesbre is töreködünk.

Hogy fölbbi nagy és üdvös reményem a Tisztelt Olvasó előtt egyelőre is annál inkább és könnyebben hitelt nyerjen: e tárgyra nézve itt még csak azt jegyzem meg, hogy arra nézve a legalaposb remény van, mégpedig rövid időn, a legszelídebb úton oda vinni a dolgot: hogy ha nem lenne is még éppen tökélyesen csak egy nyelv és nemzet – az Ember-Nemzet máris meg lévén – a Földön, legalább valamennyi nyelv mind egyidomú szó-illesztésű lesz, úgy, hogy a nyelvek legfőbb még csak a *szókban* különbözendnek, s minden nemzet nem csak ön-nyelvét jól megtanulhatja, hanem csupán egy illető szótár segélye által bármely más nyelven íratot is rögtön megérthet, vagy maga is bármely más nyelven írhat, s annyiban egyszerre a Föld-Gömb minden nyelvein tudand szólni. Továbbá és végre a dolog lényege nem is az lévén, hogy a kinyeret „kenyér” vagy „panis” vagy „Brod” vagy másként hogy nevezik, hanem az erre nézve abban állván, hogy az illő gondoson s munka által megszereztessek, és szükség esetére legyen; annyi eszélyességet is, rengeteg könnyebbség- és kényelem-nyerésért a már annyira ment, haladt és emelkedett emberiségről, azt kell hinnem, hogy bátran föl lehet tenni, és valóban szégyenleném és megsértésének tartanám azt nem merni föltenni, hogy oda érlelődve, művelődve, az ugyanegy értelmű vagy jelentésű szók közül köz-megegyezés vagy jó és okos egyet-értés szerint azt vagy olyat választand ki, melynél rövidebb és szebb s tisztább hangzatú vagy kimondású egyik sem. De míg oly fölsőbb tökélyt nem mutat egyik nemzet a másnak: addig természetesen mindenik unja, irtózik s némileg undorodik – az ok nélküli különbségérti titkos vagy homályoson érzett méltatlanság és bosszúság érzetében, s ritka tartván méltónak, különös ok nélkül, más nyelveket, legalább jól, megtanolni – a más ajkú szótól s azért nemzettől is, s addig magát senki se kecsgetesse, ámitgassa hiába, hogy még a cigány is, szép adományért is, anya-nyelvétől egy-könnyen s ellen-szenv nélkül megválják. Legalább egy köz-nyelvet, a saját nemzeti nyelv mellett, ez úton méltán lehet reményleni; és, mint már általam érdemlettül és különösen rendkívül tisztelt Édes Atyám is megjegyzette, mily egybe-foglaló kötél lenne, s mely közelítés lenne ez az emberi nem egyességére! Hozzáteszem, hogy ez így lesz, ahelyett: mi szerint *egy felől* ugyan az egész emberi nemet szokottképpen nem kevesebb joggal lehetett *egy* nagy családnak tekinteni, mint például az Erdély-kerületi idegenecske érzelmű szász rokonaink a Némettel közeli rokonok, holott a „Böfles” [!], „Kámpez”, „Klepp”... iránylag a „Speck”-, „Krant”- és „Stock”-tól nem különbözik kevésbé, mint bármely két szó a Vi-

lágón; míg *más felől* az eddigi bábeli nyelv-zavarban, melyben kevés és ritka ember érti csak ön-magát is, s azért ritka ember is *akar*, azaz bír állandólag egy, mégpedig a fő-, vég-, köz-, ön-, azaz önmagáérti célra intézett vagy irányzott tevékenységgel, s annál kevésbé ért meg mást, vagy értethet meg mással valamit – hozzá téve s rá gondolva azon borzasztó, de az életből vagy tapasztalásból és gyakorlatból merített igazságra, hogy eddigelé, kevés nemesebb lelkűek, magosabb érzelműek, műveltebbek tiszteletli kivételével, csaknem mindenki magát a csupán érette lenni képzett Mindenség köz- és tűz-pontjának véli lenni, csak ön-sebét érző kevélység jég-varával környezett szívvel s egy krajcárért a dicső és fölségesen ragyogó Napot, ha termékenyítésére nézve kárát nem vallaná, sőt a Világ boldogságát elárulni kész és nem irtózó s imádott hasára s becses személye számára való kövér vagy más képzett jó falatoknak annak világa s melege által leendő termelését az eddigi értelmi és erkölcsi értetlenségben, mondom, szigorú értelemben szinte annyi nemzet volt, hány egyén; sőt fontolóra vevén azt, hogy tökélyes nyelv föllálítása előtt senki *tökélyesen szabályszerűleg* még csak meg sem szólalhat – bármily fülbe-mászó s mézes szavakkal ringassanak ügyös költész vagy költérein, s bármily hatalmasan ragadjanak el lelkes szónokaink hatályos szózatjaikkal –: a legszigorúbb és végső tökélyes értelemben csak akkor kezd nemzet lenni a Földön, mikor tökélyes nyelv is születend. Ezen állítmányom alaposságát könnyű szerrel már csak abból is könnyen láthatni, hogy eddigelé, bár is sok vita foly a nemzetiség fölött, még csak azt sem lehetett, mint illik, teljes nyi-tani szigorral és fénnyel – latinul: *rigore geometrico ac evidentia* – meghatározni és eldönteni, hogy ki *magyar*? ki *német*? ki *tót*? ... s ki *nem* az. Ha csak ugyan a Nemzetiségre vagy *születésre* figyelünk: mert ha a *Honról* van szó: úgy világos és kétségen kívüli az, hogy mint a Lengyel-Honban lakó zsidókat „lengyel-zsidók”-nak szokták nevezni: a Magyar-Honban lakó zsidó, szász, oláh... is aránylag „magyar-zsidó”, „magyar-szász”, „magyar-oláh”... nevet érdemel. A végén nem az a fő-dolog, hogy ki mi nemzetbeli?, hanem hogy fő és lényeges dolog az, hogy ki *milyen*? s e tekintetben kétségen kívül bármely zsidót, törököt, pogányt, *ha* jó érzelmű, tiszta és becsületes szándokú ember, méltán inkább szeretünk s többre becsülünk egy aljas, gaz lelkületű s tettű magyarnál, mily is, fájdalom! nem csak egy találkozott.

Szeréntem magyar – a Nemzetiségre nézve – *az*: *ki* magyarul tud, legalább magyar iratot ért; mi határzat teljessé tételére tehát aztán csak az van még hátra, hogy az is illő szigorral megállíttassék: mit teszen magyarul tudni, tehát miben áll, vagyis milyen, vagyis melyik a magyar nyelv? Minek is módját tudom. S hasonló eljárás szükséges bármely lehető nemzetre nézve a Világon.

Hogy mily nagy fontosságú földadat már csak az emberi nyelv tökélyes és teljes tisztába hozatala, s mily remény nélküli ügy vala eddig: eléggé kiviláglik honunk egyik legjelesb, híresb és kitűnőbb állású fijának néhány kevés évvel ezelőtt e tárgyról tett ily nyilatkozata és ítéletéből: „Hatalmas Istenek! Mit mondál! Én, a gyengék gyengébbike, fogjak olyanhoz, mit láng-eszek myriadjaji s végetlen év-százak sora nem volna képes létesíteni! Ki az emberi beszédet *minden* képességéből kitisztítaná: azaz embert Istenné magosította volna.” Mire én, minden illő és érdemlett tisztelet s méltánylat mellett, a köz-ügy legnagyobb szentségeért s lehető elő-haladásáért kötelességemnek tartom és kénytelen vagyok következőt jegyezni meg.

Hogy a nyelvnek tökélyre vitele igen is egyik legfőbb érdekű, hasznú, fontosságú, a köz és egyéni üdvre elkerülhetlen szükségű és rengeteg befolyású tárgy: az ugyan tökélyesen bizonyos dolog, de más felől nem kevésbé áll az is, hogy még tökélyes nyelv birtoka mellett is mi emberekül s más véges okos lényekül, bár is mindnyájan és egyenként előbb-hátrább, mégpedig a tárgy mi-voltához képest mathesisi szigorral és fénnel megbizonyíthatólag *szükséges-képpen* vagy *elkerülhetlenül*, *határtalanul*, vagyis inkább véges határ nélkül boldogulandunk, ISTEN, vagyis *végzetlen* tökélyes lény mégis egy sem lesz soha közülünk, sőt attól mindenikünk örökké *végzetlen* távol marad a tökélyben. Mint más felől az is szilárdul áll, hogy valóságos véges, okos lénynek, tehát embernek is való és szükséges földadat *tökélyes nyelvnek* alkotása. Ugyanis nehogy valaki a fölőbbi állítmányban, tév-útra találva, megbotránkozzék, s állításomat s ígéretemet igen merész, és hittel s emberi, sőt véges erő fölöttinek tartsa, megjegyzem azt: ámbár *végzetlen* tökélyes csak az ISTEN: *véges* tökélyt mi emberekül is érhetünk el, és *kell* előbb-hátrább, ha némelyikünk, sőt jelenleg egyikünk sem is érheti el jelen vagy földi életében, elérnünk: mindezt előre lehet sejdíteni már például a tiszta mathematicai fogalmak s ok-mutatványok némi, legalább a közéletbenieknél sokkal magosb tisztasága, „tökélye” s meggyőző ereje valamennyirei megízeltetéséből is; mint abból is, hogy kül(ső) érző-szereinkre nézve is, vagy a gyakorlatra, egy mű vagy műszer, például egy kép vagy időmérő, az általuk elérteni szándoklott célra s ránk nézve méltán neveztetetik tökélyesnek, mihelyt céljuknak oly hűn megfelelnek, hogy illető érző-szereinkkel legkisebb hibát és hiányt észrevenni képesek nem vagyunk. Minden számunkra s állandó javunkra s üdvünkre szolgáló igaz, szép és jó előbb-hátrább *teljes* bizonytalansággal valószínű; mint érezve a szükségét, s anélkül meg nem tudván nyugodni, s neki fogván a végzetlen fölségű tárgyhöz is, hála ISTENnek, eljutottam oda is, hogy a dolog természetéhez képest mathesisi szigorral és fénnel teljesen megnyugtató- és kielégítőleg képes vagyok a minden tárgyaknak eddigelő leghomályosbikát és legfölségesbikét is, mely előtt minden emberi pompa és fény és nagyság elhalványul, s mint véges a végetlenbe, elenyésszik, kialszik, s melyről egy régi bölcs, becsületére legyen megjegyezve

az, hogy az illónél nem tulajdonított magának többet, s nem ment *ultra crepidam*, azt mondotta, hogy minél többöt gondolkozik róla, annál homályosbnak, megfoghatatlanabbnak látszik előtte – tisztára fejteni: tudni illik – fogalmát is illő tisztára fejtve az ISTEN s örök élet létét az erényesség vagy jó erkölcsű életnek s köz- és minden egyéni üdvnek – ki-ki lehető bűneiért előbb-hátrább kérlelhetlenül és szükségesképpen meglakolván, megbűnhődven, azokból azáltal kitisztulván s azoktól jobb útra vagy *megtérvén* – előbb-hátrább csalhatlanuli bekövetkezését és az örök-időben határtalan gyarapodását; s az erény állandó gyakorlatjának – mi nélkül boldogság minden világ-bölcsök egy-szájjali elismerésük szerint el nem érődhetik – gyermek-könnyűvé válása; mi legfontosb és a gyakorlatra vagy kivitelre nézve legnehezebbnek tapasztalt földadatot is megfejtettem, tudván és szert tevén a módjára, miképpen lehessen és kellessék az üdvös életre köz-értelemmel múlhatlan és nélkülözhetlennek ítélte, de darabos, meredek, nehéz vagy más hasonlattal élve, sikámlós útját könnyűvé, *okos művölt második természetűvé*, divatossá vagy szokássá s lehető és elég biztossá tenni.

Általában minden fő-érdekű philosophiai, metaphysikai s az emberi s véges elmét eddig fölhaladni, emberi erő-fölöttieknek, elérhetleneknek hitt, képzelt és tartott, ijesztő – latin tudákos kifejezettel úgy nevezett „transcendentalis” – tárgyakban szintoly megnyugtató és kielégítő tisztában vagyok, mint bármely tiszta mathesisi tanban.

Végre, hogy itt, rövidségért, több efféle fő-érdekű és fontosságú, *elkerülhetlen* szükségű és érezhetőleg igazán üdvös, általam tisztába hozott tárgyak közül még csak némelyeket említsek, bármint és mennyire belé voltam is mélyedve a mathesis kincs-teljes tengerébeni bűvárkodásban, komolyan kezdettem figyelmemet a Világ, vagyis inkább Emberiség fatalis helyzetére és nagy részint sajnos állapotjára fordítani, és kitűzván magamnak földadatul egy tökélyes Állam-tan vagy constitutio fogalmának, mily véghetlen sok csillagon teljes tökélyes bizonnyal már valóban és szükségesképpen létezik, kigondolását, egybe-rakását, és annak mégpedig megvallom, csak szelíd útoni valósítása módját, a Jézus nyelvén, vagyis képes kifejezete szerint a naponta annyi milliő, buzgó imától égő, legalább szokásból járó ajaktól oly régóta óhajtott ISTEN országának vagy a menny-országnak valahárai elhozatalát vagy másképpen egy, az *elveszettnél* még sokkal szebb és gyönyörűbb, *okos művölt második paradicsom megtanálását*, s akként az eredeti vagy kezdetbeni ártatlan állapotjából gyarlósága és vak-merősége, elvetemülése által kiesett és elfajult sápítozás s terméketlen kegyes óhaj nélkül, mint jelenleg is tapasztalja a magyar s Európa nagyon-nagyon elfajult s a gonosz-ság tetőpontjára hágott Emberiséget, mégpedig szelíd úton, tehát minden vagy erőszakolás, vagy tolakodás nélkül – eléggé és magát önkényt föltoló lévén a tiszta igazság –, előbb-hátrább mindenkinek kára nélkül, sőt haszná-

val, csupán célszerű növelés és művelés által, az *okos művölt második* természet állapotjába vagy az ígéret boldog földjére bevezetését: mindezekben is, hála ISTENnek! szerencsésen célt értem. Mégpedig, mi kifejzet, a könnyebbesség-kényelmet, ha nem is a nemes egyszerűséget, kétségen kívül mindenki kedvelvén, hihetőleg legkapósabb lesz: földtanáltam és birtokában vagyok, legalább részenként, egy, az Emberiséget, jelenleg egyszerre átmenet lehetlen lévén sok részint, körülbe[lül] egy emberélet alatt pedig a legbuzgóbb, -forróbb és lelkesebb óhaj s ahhoz illő erős remény szerint, tökélyesen is boldogítani kezdő *szernek*: mi cél más úton soha el nem érődhetik.

Ugyanis, itt csak röviden szólva, a köz- és minden egyéni üdv kétségen kívül a fő-, vég-, köz- és ön-, azaz ön-magáérti cél, minden célok célja, minden földadatok földadatja, minden kérdvények kérdvényje, melynek elérésére, megfejtésére mindnyájan és mindenikünk, ki-ki belátása vagy tudatja, ismeretje, sorsa állapotja, körülményei, hatás-köréhez képest, mindenkor az ugyanakkorrihoz – mind az eredeti vagy kezdetbeni természet vagy vak-ösztön, mind az okos művölt második természeti vagy okos ösztön, illedelem, méltány, s az avval egyező véghetlen bölcs örök ISTENi akarat, végzet, gondviselés szerint, mind végre még az anyagi, durva és aljas ön-érdek lehető biztosítására is a gondosan körültekintő és előrelátó szem előtt – minden, kivételt csinálni látszó esetek mellett – valósággal és szükségesképpen töröködünk. Mert hogy ön-javát s a másét is minden érző töröködik: azt könnyű átlátni s megmutogatni; az ön-gyilkos és magát fölláldozó magyar Cajus Mucius Scaevolák sem tévén ebben kivételt, s a rút fekete-sárga irigységtől is csak boldogtalan s addig gyötörtethetvén, míg maga irigysége tárgyát érdeme fölött boldognak tartja, magát képzei, pedig vágyján alul boldogtalannak érzi: mihelyt e viszonyok megszűnnek, azonnal az irigység is eltűnven.

Eszerént tökélyes állam-tannak, ha bár is még nem egészen rendbe szedve is, birtokában vagyok, jelesen és közelebbről az oly fő-érdekű, s az országokat egyik lázból alig kiüdvülve a másba ejtő, a folytatandó nemzet-gyűlésen éppen szőnyegre kerülendő, megszűnt kényes és annyi bajt okozott és okozó úrbéri viszonyok miatti kár-mentesítés legegyszerűbb, tisztább, könnyebb, kényelmesebb módjára, a kiszabott adó legkönnyőbb és kímélő vagy legkevésebbé s mit sem érezhető fölszedésére, az északtól délig s kelettől nyugotig a halandók keblét többnyire szánalmasan sajnálatra méltólag kínzó, gyöttrő, marcangló, szétzúzó, -szaggató s a világoni bajok árjának egyik fő forrását tevő pénz- vagy arany *ügyre* nézve; továbbá a hasonló zavarokat s > < lázokat okozó munkabér és munkarendezés, kereskedelmi és közlekedési viszonyok s mi a többinek is kútfeje – a célszerű növelés- és oktatási rendszer általjában az egész állam szervezetje – mindezekre nézve kész vagyok, ha alázatos ajánlatom kegyes elfogadásra méltatik, igénytelenül, tolakodás nélkül és mindenkinek saját nézetét nem csak a legszűvösebbön meghagyva,

hanem illő megfontolás után, az illedelem határjai és korlátjai között – részemről senkinek semmi kellemetlenséget okozni nem kívánva – lehető és kitelhető kemény és kíméletlen vizsgálatját, cáfolatját, bírálatját, ítéletét – hogy magam is, lehető jobb útra világosulásom s megnyugtatósom- s nézeteimbeni erősbödésekre a *Közlöny* hivatalos hírlapban illő tisztelettel éppen kérve, mélyen tisztelt Kormányunknak és az Üdülő és Dicső Közönségnek szolgálni.

Minek és a köz-üdvnek annál legsükeesebb, -foganatosabb, -célszerűbb és leginkább kézügyben leendő eszközölhetésére – minthogy a főlebbiek szerint életemet általában főleg az említett fő-cél közelítésére és nem sokárai elérésére szenteltem – újból emlitem, nem ön-érdekből, ön-személyemért – mert arra nézve azon latin mondatokkal tartok: „*Bene qui latuit bene vixit*”⁴ és: „*Beatus ille, qui procul negotiis*”⁵ –, hanem hogy azon üdvös éledeletet, melyet elmélkedéseim s reményem s a jövő idők mélyjébe kinézésem által éreztem, a nagyon tisztelt, szeretett, becsült Üdülő és Dicső Közönségre is, *ha* elfogadni méltatja, elárasszam, s a jó ige testté váljon, életbe lép-jék, legcélszerűbb helynek látnám csekély személyemre nézve: ha katonai pályán megmaradva, mint régi százados, szolgálatba lépésemkor, mint másokra nézve méltat a Kormány, első lépésemmel mint őrnagy belépném, azután érdememhez képest léphetve elő, és – *ha* csakugyan méltatnak vagy jó-nak találják elfogadni, és ismégelve óvást téve, protestalva minden szerénységre vagy követelési s tán éppen hivatal-vadászási s viszketegségi, dics-, fény-, pénz-, ír- vagy más afféle kórsági vagy dühi vád s nyilatkozat ellen – nem a ministerium egyik osztályánál sem, hanem maga a Kormány mellett mint álladalmi tanácsnok vagy titkár, vagy valami afféle, oly móddal alkalmaztatnám, hogy amikor és mennyire gyengélkedő egészségemtől kitelik, s amely tárgyban, akár Kormányzó Elnök Urunk által vélemény-adásra fölszó-líttatom, akár magam célszerűnek találom fölszólalni: akkor és azon tárgyakban tegyem meg részemről is a kitelhető. E lépésre engem valóban nem ön-érdek, hanem a köz-ügy szentsége s komoly, érett megfontolás mozdít, buzdít és vezérel, látván azt, hogy ha valaha, éppen most van legcélszerűbb hely és alkalom szerény föllépésemre, és életem fáradozásai gyümölcseivel a Tisztelt Közönségnek kedveskedni.

Ha el nem fogadtatnám: régi állapotomban is, bármi szűkös is, megnyugova megmaradnék; már annyit nemes ön-tudat és -érzettel mondhatok, hogy úgy is, hihetőleg kevés hátra lévő életidőm mellett, én politikailag soha több nem lehetek, mint már több évek óta mily üdvös reményt és kinézést éledek a jövőbe; midőn – kimondván már most azt, mibe a régebbi szellem-

⁴ „Jól élt, aki jól rejtőzött” (Ovidius: *Tristia*. III. 4. 25).

⁵ „Boldog az, kit nem szorít százféle ügy” (Horatius: *Az epódoszok könyve*. II. 1. Meller Péter fordítása).

gyilkolás hosszú és irtózatossötét epochájában, melyben csak egyes távul csilgként ragyogtak a jelesb elmék – nem tartottam célszerűnek vigyázatlanul szentségtelen szemeket és fülököt, agyakat belé avatni, tartván attól, hogy csak néhány szómra valamennyi koronás kény-úr mind elsárgul, s trónját már-már ingadozni érezvén, inkább megretten, mint ha egy fő-hatalom hadsergének országai határáhozi közelítését hallaná; céлом pedig, bár is egészen füstbe, természetete szerént nehezen ment, legalább hátráltathatott volna, midőn, mondom, még az osztrák–magyar uralkodás másod rendbeli sötét századok idejében kigondoltam csak százados létemre annak módját – mi nélkül, megbizonyíthatólag, az emberi nemnek illőleg egyesülni, tökélyesen üdülnie *senkinek* sem lehet –, hogy lehessen és kellessék a Föld-Gömbön *plus arte quam Marte*⁶, noha más név alatt, célszerű ezermilliodost csinálni, teremteni, mi hivatalra azonban, vagy fő-kerékre a köz-állam roppant eleven erő-művében – más lelkes honfiakkal együtt én is távul lévén az országokat az állam-fejek saját jószágaiknak s a népeket egy csomó érettük létező s megtartandó csordának nézni, melynek verejtéke, vér-ejtéke és zsírjából hiizalására vélték becses személyeket az ISTENi végzetlen kegyelemből hivatva és rendelve s az Égből lenni –, ha annak idejét minden remény ellen megérhetem is: koránt sem magamat kívántam volna alkalmaztatni, mindegy lévén akkor mind ön-személyére, mind a köz-államra nézve, bármely ép, józan-okos elméjű s illő képzettségű, művöltségű egyén álljon a Kormány élén. Csak azon néhány egyszerű szó, hittem szerént, oly súlyos és a zsarnokokra nézve méltán oly félelmes, hogy rá, mint egy utolsó ítéleti trombita-szóra, a titkos gonoszságuk s bűn-súlyuk szövetneke ön-tudatjában mindig reszkető koronás fejek, hallatára rögtön elcsüggedve halál-sárgává lesznek: mert ha csak akarám s célszerűnek s nem időelőttinek s a népet bizonyos előkészítés nélkül még rá éretlennek nem tartám, mi utóbbira nézve azonban, megvallom, népünknek a jelen forradalom idején tanúsított (dicséretet érdemlő) mérsékeltsége s hol alkalma lett volna s józan-okos érzeténél fogva is túl nem hágása némileg kellemes új tapasztalással lepett meg – egy pár év alatt, nem csak a közel látva letörpülő és tunya északi-föld-, de nem *erő*-colossus, hanem a Föld-Gömb minden trónjai, mégpedig rombolás és recsegés nélkül leomolhattak volna; oly féle szó és magv lévén az, mely egyszer kibocsátva s világot látva, érdekénél fogva nehezen vész el, s a lehető elárulóra, mint tudóra vagy beavatottra vagy részvényesre nézve is a múlt-időszakban hasonló veszélyes lévén: mint a szerzőre: nehezen merte volna valaki még csak el is árulni; végre oly óvatosan is lehetővén intézhető, terjeszthető, hogy bármily metternichi spitzli- vagy orosz kém-rendszer, sőt argusi szemnek sem sükerülhetett volna a láthatlan, de (mint a mély és csendes tenger, prédáját biztosan elnyelő) a zsarnok-uralkodókra nézve annál veszélyesebb hálózatot észre-venni. Régebb e tárgyat még csaknem egészen magam-

⁶ Többet ésszel, mint erővel.

ban tartottam, s tán közzé tételére még most sem jött el egészen az idő; csak ugyan már akár hogy lesz, én már bátor valék megérinteni.

Hogy a katonai ranggal tanácsnoki vagy titkári hivatalokat is jól lehet egyeztetni, annak nem csak az osztrák al-tábornagy s titkos tanácsosok példái: hanem látok a Magyar Kormányánál is affélét. S hogy a katona nem csak a harcmezőn érdemelhet előléptetést, annak jelei voltak nem csak sok többnyire háború nélkül megvénhedett eddigi tábornokok, hanem például a mérnök akademiákban katona-tiszt-tanárok is.

Nagyon rangba és hivatalba való szerény ajánlkozásom is, amellet, hogy terhes ház-népemnek is jelen csekély díjam mellet, kivált a jelen nagy drágaságban, sorsa javítása éppen nem fölösleges – jelen ajánlkozásom is, mondom, főleg azon buzgóságból ered, hogy a Kormány körül, tehát a világ előtt annál nagyobb tekintély és súly mellet több, jobb és célszerűbb alkalmam nyílnék a köz-üdvre kitelhetőleg hatni; csekély anyagi éledeletemet és életemet egyéb aránt számba nem vevő s ha fölsőbb kötelesség nem tart vissza, ingyen is könnyen, jó szívvel oda adó, csak azt sajnálván a nétáni el nem fogadás esetében: ha köz-üdvös szándokom velem együtt a Földön, tán elláthatlan időkre, sőt tán hihetőleg örökre elveszne.

Hála és dicsőség a hősnek, s tűzöt-vasat, ahová az égető és vas-szükség azt kíván és sürget: de egy kézre s célra dolgozunk, s más felől az is igaz, hogy a világ minden részeit fegyverrel meghódoltatás mellet könnyen lehet az: mint annak Honunkban is többnyire oly kedvetlen példáját tapasztalhatja a csak kevés ember-ismerettel bíró is – hogy az által s mellet még csak egyetlen szív területét sem nyertük meg; a földat másik kiegészítő s legalább nem kevésbé fontos fele a szív-hódítás vagy megnyerés, a köz-üdvvel teljes mértékben csak egyszerre lánggra lobbanó, addig pedig, ha pillanatig bármi szívre ható, megbizonyíthatólag örökké hiába és hiába predikált, javasolt, óhajtott Jézus-féle köz-szeretet.

Rég óta táplált és tápláló azon erős hit- és reményemben: mi szerént a – legtöbb politikai érettséggel bíró s más Nemzeteket máris mint gyermekeket maga után hagyott – Magyar Nemzet irány adó lesz Európa s a Föld-Gömb politikai, sőt egyéb igazi, valódi, lényeges művelődésére nézve is, és hogy Magyar-Honból – mint egykor *Rousseau* csodálatos jóslata szerént *Corsica*ból a Frank-Hont s Európát sarkaiban hatalmason megrázkódtatott, de mégsem lévén elég óvatos és mérsékelt, a sokaság által meggyőzötve megbukott és bukásában Szent Ilona-szigetre nyúlt colossusnak⁷ – kell eredni a Jézustól kérni tanított ISTEN országa, vagyis köz-üdvös élet valahárai *elhozatalának s valósításának* vagy létesítésének; mind ebben, mondom, a tavaly ótai dicső események által is hovatovább mind inkább erősbulvén: minden szellemi és anyagi erő-feszítésünkkel kitelhetőleg jó lesz azon lennünk, hogy nyert szabadságunkkal

⁷ Napóleon.

ön-lábunkon járnunk tudók, bölcsön legyünk képesek élni, s mind emelkedjünk, azaz tőkélyesbüljék s nyert dicsőségét növelje a Magyar-Állam, hogy más arra áhítattal, bámulattal tekintőknek mintául szolgálhasson, s nehogy valami vigyázatlanság vagy nem célszerű intézkedés által hátráljunk, a megleégedetlenségnek még hírére is ügyököznünk kell ezután kerülni, s hogy bárkinek a régi jusson eszébe, azt óhajtván vissza: midőn ezáltal minden füstbe menne, hiábavaló s becse-vesztetté válna, s üdülő és dicső honunk ahelyett, hogy egy gyémánt és Napnak tekintetnék, nevetség, gúny és megvetés tárgyává aljasulna.

Hogy ha tehát Kormányzó Elnök Úr ezennel a legnagyobb buzgósággal és lelkesültséggel följánlott szolgálatomat, a fölöbbieket értelmében, elfogadni jónak, célszerűnek találja és méltatja: méltóztat velem parancsolni – módomban különben nem lévén, egyszersmind illő úti költségére való öszvegynek is a helybeli vár- vagy tér- vagy fő-had-parancsnokságtól fölvehetését utalvánnyozni kegyeskedvén; mivel ahhoz való vagyonbeli tehetséggel [nem] bírva, e levél küldése helyett még szűvösöbbön magam személyesen előre is fölmentem volna tisztelkedni: minek azonban előre nem eszközölhetése miatt tartottam célszerűnek itt némi részletekbe is terjeszkedni – és én azonnal ügyököszöm föl indulni rendeltetésem helyére.

Ha pedig a Tisztelt Kormánynáli jelenlétem s főleg nem csekély személyem, hanem a honért, üdülő és dicső közönségért s legszentebb köz-ügyért szerény ajánlatom tán fölöslegesnek találtatnék, politikai nyugalomban azon esetben is megnyugodva visszabocsátkozok, mea virtute involvens, örvendő, ha némely alkalmasb, képesebb s fiatalabb, bár is részint csak közép-szerűeknek ismert egyének is a köz-célnak jobban megfelelően, az általam kijelölt helyet jobban betöltendik; s csak azt sajnálnám ez esetben, ha már úgy is hanyatló s gyenge egészségem miatt kevés hátra levő élet-időt reménylhetők koromban lévén, az emberiség elméletem üdvös gyümölcs[é]től még ISTEN tudja hány ezer évre s tán a Földön örökre megfosztatnék – megnyugtatósom s magamat ahhoz tartásra az iránt is egy kis válaszáért esdve, azon esetben alkalmatlankodásom- s merészségemért s Kormányzó-Elnök Úr drága és becses ideje elvételeért alázatosan bocsánatot kérve, végre azon alázatos kérévénnyel mellett: mi szerént az egész jelen levelet a *Közlöny*-be beigtattatva, méltóztatnék nyílt levéllé tétetni, vagyok és öröklök a legmélyebb tisztelettel és hódolattal Országos Kormányzó Elnök Úrnak s az összes Ministeriumnak alázatos szolgálója.

Maros-Vásárhelyt Június 15-én 1849-ben

Bolyai János mp.
vult osztrák császári királyi,
s már magyar nyug-díjas
százados

[illegible]

Nagyon Mélyen Tisztelt Országos Kormányzó Úr!⁸

Ámbár *Honunk* – ISTENünk után mindenek fölött, sőt a fogalom helyes értelmezése szerint, véghetlen tökéletes lénnel egyaránt szeretett Honunk – jelen szabadság-harcában, beteges állapotom miatt, kivált a múlt kemény zordon télben, elég fájdalom! részt nem vehettem – mit annyival inkább sajnállok: hogy e harc minden – itt elő nem sorolható – tekintetben kétségen kívül a legnagyobb szerű, legdicsőbb, Európa s a Föld-gömb jövő állapot[otjára] irány-adó, leg > hatással bíró, legnevezeteseb, -fontosb, -szentebb és -üdvösb mind azok között, melyek valaha a Föld színén vívattak, mind az által, kivált a beállott kedvezőbb évszakban, képesnek érzem magamat, báris éltetemnek már 47-ik évét számlálom, sínlődött és kínlódott Honunkkal együtt (annyira némileg) új életet nyerve, Nemzetünk-, Honunk- s emberiségnek egy más és tán, sőt legbuzgóbb, -forróbb, -lelkesebb óhaj és ahhoz illő, erős remény szerint (kétségen kívül fontos) nem fölösleges s megvetendő szolgálatot tenni, némi módosítvány mellett, csendesebb állomás helyzetben nem kevésbé fontos, tán még üdvösebb szolgálatot tenni. [!] Ha alázatos kíváncsi – mert kérvénnyel sem akarok alkalm[atlankodni] – s még inkább ígéretem tán sok- és merésznek tetszenék: alap- és vezér-elveim s hogy egyébként perse törvényeink alatt állva, csak K[ormányzó] Úrtól függjek.

Mire nézve bátor, tehát nem vak-merő vagyok, ugyanis teendő még szabadság-harcunk dicső (és szerencsés) bevégezése után is, az állam célszerű rendezése- és szervezetjére nézve kétségen kívül még sok, még roppant sok van, hogy az élet megtartása után a köz- és minden egyéni üdv – mely mindnyájunknak és mindenikünknek természet szerénti fő-, vég-, köz- és ön-, azaz ön-magáérti célja – valahára a Földön is elérthessék, s mi nélkül az élet becse is nagyon csökken, sőt néha egészen is elenyészik.

Mire nézve: ezen legfontosb és legfölségesb tárggyal és tárgyakkal magam is több évek óta különös figyelemmel és lelkiismeretességgel foglalkozván, és komoly, érett megfontolás után meggyőződéseim szerint alkalmasint mondhatni – báris az állítvány s ígéret első tekintetre tán sok- és merésznek tetszhetnék, legalább ha nem fiatal kora óta a matematikai tanok hő kedvelője, pártolója, azoknak, azokhoz elragadó vonzalommal viseltető művelőjétől jön egy más, sőt alkalmasint minden olyas fő- és köz-érdekű, -fontosságú, -hasznú, -szükségű állampolitikai tárgyokban is, jelesen az éppen [...] sükörülvén illő tisztába jönnöm: bátor, tehát csakugyan nem éppen vak-merő vagyok, sőt legszentebb kötelességemnek tartom, ha elfogadni méltat Kormányzó Elnök Úr, csekély személyemtől is kitelhető szolgálatomat a

⁸ Az Országos Kormányzóhoz intézett, kötetünkben egész terjedelemben előbb közölt levél feltehetően első fogalmazványa.

⁹ Hiányzó szavak.

[illegible]

[illegible]

legnagyobb szerénységgel, legmélyebb alázattal s a legigénytelenebbül oly móddal följánni, és ezen túl már nyert eszmémnek – mennyiben megkedveltetnek – életbe léptetni töröködéssre szentelni: hogy első lépéssel, mint régi százados, szokás szerént őrnagyul belépve s az után lehető érdememhez képest előléptetve katonai pályán előmenni még béke idején is, s például egy mérnök-akadémiai tanári állomásban is méltán lehetvén – maga a Kormány mellett mint álladalmi tanácsnok vagy titkár vagy, új hivatalt állítva, államtanár, állam-, nemzet-, hon-, nép-, föld-tanár, röviden pedig *Tanár* (egyszerűen pedig) (ha inkább tetzend) és *Vezér* (béke és harc Fő-vezér-segéd) vagy egyéb valami afféle, Ön bölcsessége és finom tapintatja által kijelölendő helyre akként alkalmaztatnám, hogy a Kormánynak csekély erőmtől is kitelhető támogatására, amikor egészségemtől kitelik, és amely tárgyakban célszerűeknek találom, fölszólalni, és a Kormány előleges hírével működni: azt megtennem hivatalos kötelességemben álljon, s még pedig azért éppen a Kormány körében: mivel köz-üdvös céloim lehető közelítését és alapon reménylett elérését is leghatósabb-, -sikeresebb-, -foganatosabb-, -célszerűbbön, érett komoly megfontolásom utáni meggyőződéseim szerint éppen ott tartom leginkább eszközölhetőnek; mi alázatos ajánlatot annyival inkább indokoltatva és ösztönöztetve érzem magamat: hogy részint számos lelkes, buzgó tisztelt honfi-társuk által, részint hír-lapilag is,¹⁰ sőt – mint értésemre esett, éppen Öntől, mint a volt Honvédelmi Bizottmány Nagy Tiszteletű Elnökétől megbízatva – *Dobolyi Sándor*, jelenleg belügy-miniszteri tanácsnok és kép-viselő úrnak egy hozzám intézni méltatott levele¹¹ által is föl lévén szólítva szent köz-ügyünk diadalmas kivívásában részemről is lehetőleg hozzá-járulni és közre-munkálni: a csekély személyem iránt – az ön-becs és tiszta kebel ön-tudatja s a köz és minden egyéni üdv elérése után előttöm legmagosabb becsben és tiszteletben álló – figyelmet méltató, jó véleményű és reményű, nagy tiszteletű közönségnek az által lehető- és kitelhetőleg csak sürgős kívánságát teljesíteni: részint a senki által büntetlenül meg nem vethető köz-véleménynek már többé nem hordozható súlya alól is magamat az által óhajtom megszabadítani, végre pedig és mindennek fölött: mivel ön-magam is ezen utot és módot, szokott érett megfontolás után minden tekintetben, az avval járó helyzet-, viszony- és tekintélynél fogva is éppen legcélszerűbbnek, legjobb alkalmat nyitónak, leghatósabbnak látom, még fiatal korom óta tántoríthatlan hűséggel, untalanul, változhatlan azon egy fő – az oly rég óta

¹⁰ Célzás a kolozsvári Ellenőr című lap 1848. augusztus 24-i számában megjelent nyílt levélre, melyet Dósa Dániel intézett „Bolyai János mérnökszázados honfitársához”, kérve őt, hogy „ragadja kezébe szegen függő szabályját és álljon ki a cselekvés mezejére”.

¹¹ Pesten, 1848. augusztus 27-én kelt levelében azt írja Dobolyi Sándor: „hogy ha a kedves kapitány úrnak kedve lenne az új katonai rendszer mellett jó feltételek alatt alkalmazást elfogadni, azon esetben méltóztassék az első postával engem tudósítani” (Bolyai Kéziratok, 282).

annyi ember annyi millióji által ez előtt hiába keresett köz- és minden egyéni üdvnek, mi nélkül üdülni megbizonyíthatólag senkinek sem lehet, már egyszer valahárai elő-idézésére intézett (és folytatott) irányban tett elmélkedéseim gyümölcseinek köz-hasznúvá tételére, a Hon oltárára szentelésére, s a mások által is elismerendő, megkedvelendő, elfogadandó s elsajátítandó eszméknek, nézeteknek életbe léptetésére, gyakorlatba tételére, kivitelére, a jó igének megtestesítésére.

Különösön óhajtott tisztelkedés és bővőbb értekezés végett előre is szívösön fölmenyek: ha nős létemre s egy jó reményű harc-fi s lyán-gyermek atyja lévén, terhes ház-népet csaknem egészen csekély nyugdíjamból tartva, módom volna az úti költséget kiállni. Részletesebb előrei elő-terjesztvényt azonban legcélszerűbbön, -egyszerűbbön, -könnyebben és -kényelmesebben személyes megjelenési szerencsém által adhatnék.¹²

510. 400×250 mm, világoskék papír 7 íve és 1 levele 30 lapján hasábo-san, tintával írva

¹² A kézirat végén jegyzetek a „tökélyes betűkről” és különböző szómagyarázatokat tartalmazó NB-k. Így pl.: „NB. Mind csak a szabadság! – de hát lehető kevés erőszakot! szépen, gyöngéden –”

Forradalom és szabadságharc utáni gondolatok: „észrevettem azt, hogy nyílt alkalmam van titkoskémnek ajánlanom magamat”

[...] ¹ Könnyű volna nagyszerű példákat hordani föl a régi, újabb s legújabb időkből: de gáncsokodni, cáfolni tudni ma már csaknem közönséges és utcai dolog, s szint-annyi (sőt még több elménckedési művész között, hány írástudó egyén van, szinte csoda is volna, ha mi még elmondatlanul maradt volna, vagyis szedetlen a tarlózók számára), azért az efféle panasz, sopánkodás, sápiózás, kegyes-kívárat helyett – nem töltvén itt avval időt s helyet, vagy arról lemondván – sietek főleg arra, mi eddigelé tudtomra, sőt hitem szerint, a Földön még mind eddig hiányzott, tudni illik arra: hogy *miképpen* kelljen vagy kellessék, valamikor, előbb-hátrább *elkerülhetlen* szükségesképpen, és lehessen okos, tehát erős hit és alapos remény szerint, már vagy még itt a Földön is, minden bajon segíteni vagy azt megorvosolni. Csak azt jegyzem itt még az előbbire meg: hogy mint már úgy tetszik a derék *Széchenyi István* is megjegyezte: Nemzetünkkel ugyan perse belátás hiányjából nem jól bánt, vagy ránk nézve nem jó móddal a dologhoz fogott ugyan amennyiben és midőn ön-fejűleg megkérdetetésünk, a tanácskozásbani rész-vétünk nélkül, tehát erőszakosan akart boldogabbítani, azonban legalább mint német, vagyis inkább osztrák, kételyen kívül nagy nemes lelkű, a népéért élni, s fényről, királyi éledeletről lemondó, nem pedig, mint többnyire szokott lenni az emberek, királyok és nem-királyok között, csekély vagy cudar hitvány aljas ön-érdekből az egész Mindenséget lábbal tapodni, s ha lehetne, tíz, sőt egy, két krajcárért is elnyomni s minden hozzá hasonlót mint vetély-társat vagy concurrens- vagy rivalist rögtön elveszteni törekvő, *II. József* osztrák császár, kinek is, vagy kettő-hárman kívül, a végén minden köz-jóra törekvő buzgó rendeletei – azokat az ország fölzajdulása miatt visszavonni kényszerülven – meghiúsultak vagy -semmisültek vagy füstbe mentek; továbbá az a magyarok nagy-lelkűsége, jó-szívűsége által románokká elő-léptetett oláhok részérőli, embertelen, sőt fene-vadtalan hála, végre, hogy röviden mind egybe-foglaljam, valamennyi eddigi Világ-reformatorok bal-esetei megannyi kiáltó élő szomorú példái a vetés előtti illő *szántás* elmula(szt)ásának, az elsietés, -hirtelenkedés, hőbe-hordja vagy hebe-hurgya-, gondolatlan-, el nem gondolt-, éretlen-, meg nem érleltégnek. ²

¹ Csonka kézirat.

² Ez bármely (osztrák, sőt magyar) Világban is vagy egészen kihagyandó, vagy, mi jobb is lesz, célszerűleg módosítandó, vagy ez kimaradjon az egész dicsőségesen uralkodó fölséges Német-osztrák uralkodó-Ház vagy dynastia ellen oly helytelen ellenségül viseltető némelyek

A magyar ügyben kételyen kívül sok jó is van, mint ezt még az erdélyi osztrák katonai és polgári kormányzó Wohlgemuth is elismerte vagy átlátta, midőn Maros-Vásárhelyt megfordultakor nála tartozás vagy kénytelen kötelességem szerint, szokott bemutatás vagy ön-jelentés és kül-tisztelkedés végett megjelenvén s kilétemet megmondván, nevem hallására nagyon szívösön fogadván, azonnal azt kérdezte németül: „Ön magyar úgy-e?!” mire midőn „Az vagyok igen is, Kegyelmes Úr”-ral feleltem volna, azt viszonzá: „Hiszem az semmit sem tesz, bár volnék én is magyar, van a magyar ügyben sok jó is; én bécsi születés(ü) vagyok”, mihez azonban, jól kezdődött beszédje után hasonló jó hangulatúlag, de kissé meglepő fordulatú, perse osztrák szellemben azt tevő hozzá: „de a bécsiek vagy honombeliek rosszul viselték magukat”, mire én azt felelém: „mint többnyire minden dolognak van jó és rossz, világos és árnyék-oldala vagy fele, s a jól használva leghasznosb szer is visszaélve vele, mint a beretva az avval bánni vagy járnai nem tudó kezében, ártalmassá válhatik: úgy igenis a magyar ügyben is kételyen kívül sok jó is van, báris az út és módja a kivitelnek elég szerencsétlen volt: a jövő iránt pedig a Nagy Méltóságodéhoz hasonló belátás és szelídség mellett, mind a mellett a legjobb reményt táplálhatjuk az okos megelőző vagy nekünk példa-adó bécsieket csak követett (szegény) magyarokra nézve is”; mire a kormányzó: „Valamit a fő-bűnösökre nézve tenni kell, azaz: kénytelen vagyok némi büntetést szabni vagy adni vagy méretni rájuk”, azonban „Jelenleg Csík fele szándoklok menni, de rossz az út” s a többi; azon vigasztaló következtetményt húzván ki beszédéből: hogy nemsokára az egész keresetnek *vagy egy, vagy más képpen vége leend*. S több efféle, körülbé egy fél órát tartott és csupán kettőnk jelen-létében folytatott [!] pár-beszéd vagy beszélgetés után – melyben mondhatom azt: hogy a magyar-ügyről *többöt és bizalmasban*, őszintebben vagy nyíltabban szólhattam: mint némely alá-rendelt tisztnek, sőt *némely* magyarnak is szólottam volna –, magán viszonyaimról, hogy léte mről s a többi is méltatott tudakozódni, mint a Város szelleméről is, még pedig oly hangon: melyből azonnal észrevettem azt, hogy nyílt alkalmam van titkoskémnek ajánlanom magamat, s terhes házam népét jelen már alig élhető állapotjából jobba helyeznem: mire azonban tántorít(hatlan) és szédíthetetlen szilárd jellemmel azt feleltem: „Kegyelmes úr! én részint keveset járok ki, részint kimenve is kevés társalgásam van: csakugyan amennyiben észre-vehettem és hitem szerint úgy látszik, hogy az egész Város merő csendben van”, mire aztán többöt nem tudakozódott. Végre gondolván azt: hogy ideje lesz elbúcsúznom, azon jó-szovakkal bocsáta el: „A legjobbat kívánom Önnek, és óhajainak teljesülését.”

számára iratomból? (A fekete tintával írt szöveg mellett Bolyai János grafit, illetve piros ceruzával írott megjegyzése.)

Ez említvényt azon megjegyzettel rekesztem vagy fejezem be: hogy, mint korántsem volt minden magyar hadseregnél szolgált magyar is angyal s magyar vagy jó érzelmű vagy a magyar ügyöt pártoló, úgy megfordítva is, nem éppen *minden*, a Magyar ellen harcolni kénytelenített éppen ördög; ugyanis, amint jelenleg sok hő keblű magyart besorzának ön-ügye s maga ellen fogni fegyvert, és ezen átkozott kötelességét *kénytelen* is mindaddig külsőleg híven teljesíteni: míg jó alkalmat lelhet az elillantás- vagy átállásra: úgy némely régi osztrákot az idő s fatalis körülmény sodort be a jelen örvénybe, nem levén elég erős sem átállani, sem lemondani[...] ³

Én részemről, ha betegességem nem mentett volna már előbb föl a szolgálat alól, mintsem Nemzetem, kivált annak Európa, sőt az összes Emberiségre terjedő s annak javát irányzó, ily nemes nagyszerű ügye *ellen* fegyvert fogtam (volna), kész lettem volna legalább *lemondani* tisztségemről, s ha átállni nem láttam volna célszerűnek, a fegyvert letéve, semlegesen nézni, vagy tartani szemmel és várni a dolog kimenetelét, az ügy szerencsés kivívását, vagy annak keserves elnyomatását, ugyanis az ellenfélnek szolgálni, jól tudom azt, hogy bárhol lehet, de megvallom azt, hogy áruló bárhol rossz, vagyis arra nem könnyön levén vagy kerekedvén rá kedvem, nem is igen vagyok alkalmas.

Egyik fő hiány, hiba és kár a magyar ügyben az vala: hogy az illő és szükséges elő-értesítés, értelmezés, értekezés, jó egyet-értés *elmulasztatott*, s a mit-akarási közhírré adása előbb csak a hír-lapokra, mint harangokra bízott, bár is ezek csak az értelmesb rész kezeiben forognak, legalább közvetlenül *csak* azáltal használhatók vagy érthetők, s annak is nagy része – mint a szomorú történet vagy esemény bebizonyítja – azt éppen rosszra vagy cél-ellenesen vagy vissza-élőleg használá. Koránt sem elég ugyanis egy ország-gyűlés- vagy újabb, némileg jobb szóval, kép-viselő-Háznak, név szerint bármely *széles alapú* törvény-hozó test-alkotást emlegetve is, ön vagy maga fejétől határozni oly fontos és nagy tárgyban, hanem szükség a dolgot, célt, mi nem is lett volna nehéz, és csekélységbe került volna, előre, *mindenkivel* jól megismertetni, azt fölvilágosítván, tehát meggyőzővén a szándok *jósága*, tisztasága s a kivitel hasznossága felől, s az irántai részvétet, óhajt vérebe oltani, s azt az ügy iránt megnyerni – mit, igazán jó, jól megérlelt módon előterjesztett, tehát az illetők fogékonysága- s műveltségéhez alkalmazott módon, természet és történet szerént a megismert jót mindenki csak szerethetvén, s annak kész engedelmisséggel vagy jó szívvvel, vagy önként hódolván, nem is szokott nagyon bajos lenni –, mert anélkül az egész épület könnyön lég- vagy levegőbe épített, legfőbb csalárd jég-várnak, üres vagy pusztá koholmány vagy lázas agy-rémnek marad; midőn más felől, a népeket illő szerény fölvilágosítás által előre megnyerve az ügy

³ Kiolvashatatlan, áthúzott szavak.

íránt s annak – mint a végleg-fölső törvény-hozó és ítélő Bíró és végre is hajtó Testületnek erejét bírván, vagy avval szabadon, vagy kény szerint rendelkezhetvén, ha csak a Hold- vagy más égi testből nem jó beavatkozás, s közbe-jövetel vagy belé-elegyedés, *invasio*, *interventio* – mitől nincs miért tartani –, úgy aztán elég biztoson számíthatni jó és kívánt eredmény- vagy süker- vagy foganat- vagy kimenetelre.

Nem is egyenesen vagy közvetőleg az 1848-beli pozsoni ország-gyűlés indítványzá a pesti híres és merész 12 pontot is – bár is az is illő korosabb előzmények méltó szüleményje vala –: hanem néhány könnyelműbb vagy könnyöbbon gondolkozó föl- vagy nekihevült fiatalabbak kiálták ki azokat előbb, az országgyűlés által aztán elfogadottakat. De meg kell vallani azt: hogy, mint a fatalis következmény nagyon szomorán megbizonyítá, pecsételé, béjegyzé, annak némi része igen el volt sietve, hirtelenkedve, általában nem volt a dolog megérve. Itt, rövidségért, csak az úr-béri viszonyok *rögtöni* eltöröltetését említem meg. Magam tudom azt ön-tapasztalásomból: hogy a legbékétlenebb, mégpedig száz úrbéresnek sem igen jött a robotra vagy úrszolgálatjára nézve annál még csak esze ágába is több: mint hogy tegye ki-ki szolgálatját az általa bírott vagy használt úri földöknek köble száma szerint: mi kívánság valóban annyival tisztább, helyesb, igazságosb, méltóbb is volt: hogy némely, sok szegény Nemesnél több földdel bíró paraszt mi úr-dolgát sem tett, s *maga útján* – mely is nem hiányzott az *Est modus*, de nem: *recti* szerint – az adóból és -tól is nagy részint vagy egészen, vagy merőben is ki tudta srófolni magát, midőn ellenben némely, egy sereg apró gyermektől ellepett párnak egy talp-alattnyija sem lévén, amellet terhesen nyomó robot feküdt a vállán és hátán. Azonban – minden illő tisztelet és becsület épségben tartása mellett – mind az 1834-béli, mind az azutáni honi bölcs ország-gyűlések jónak találák az *illető* megbízottak – minden dacára is a nagy nép-tömeg csaknem hathatólag hangosan dobogó s vágy-égő keblének, s megvetve vagy fület dugva, ön-ámítva, -altatva vagy -mystificálva vagy elfojtva az Emberiségnek ön-magukban is már valahára ébredezni kezdő szív-sugallatát – az al-nép sorsán mit sem könnyíteni, kivált, ön-érdeküket gondosan szem előtt tartva, ön-javukból egy haj-szálnyit sem engedni, s legfőlből olyszerű változtatásokat tenni vagy ajánlani: mint mikor I. Ferdinánd osztrák császár trónra léptekor – mikor is előre sietve világosan megígérni a dicsőített *atyja* által kijelölt úton hűségesen és szilárdul megmaradás vagy menetel vagy haladás vagy annak folytatásai szándokát – az osztrák-német hadseregben is a szűk-nadrág helyett a pantallón, vagy keskeny sujtás helyett szélesb, vagy Ferenc József császár alatt az addigi Udvari (fő-) Hadi Tanács „Had-ügy-ministerium”-nak, az országos fő-had-vezérség- vagy General-Commandók „országos katonai parancsnokság”-oknak s a falus-bírák tán falusi parancsnokságoknak neveztettek,

bérmáltattak, kereszteltettek, s a kabát vagy frakkok a katonaságtól szám-
 űzetni kezdődtek – tán az idő szellemével járni kívánás bebizo[...] ⁴ a
 magyar atillához közelítő idomú öltönyökké kerekedvén vagy telvén: hol is
 eszembe ötlik a régi római népnek azon, az embert két tekintetből jellemző
 tette: midőn a főhatalmat *Augustus*nak „király” név alatt a Világért sem adta
 volna által, ugyanazt „Imperator vagy parancsnok, ma már császár” név alatt
 békésen átengedett: szánalmason – nem nevetségesen – nem gondolván meg
 azt: hogy mindegy az a végén vagy dolog lényegére nézve, akár császár,
 akár király, akár ilyen-olyan herceg-, s a többi, akár végre elnöknek
 neveztessék az: kinek a fő-hatalom vagy erő kezében van; az azt miként
kezelés, s még inkább a miként kezelni *kényszerülés* s a nép java gyarapítása
 lévén a fő-dolog; *állam-főnek* a Világon bármely kormányzás-idomnál,
 Földön és mennyben, megbizonyítandólag *elkerülhetlenül* szükségesképpen
 lenniye [!] kellvén. A fölőbbi módni két okból jellemző és szembe tűnő; egy
 felől mint egy nevezetes bizonyosága annak, mi könnyőn és gyakran nézik az
 emberek csak a dolgok *külsőjét*, *öltönyjét*, azt hívők: hogy a *névvel* együtt a
 dolog *lényege* is megváltozott; más felől pedig csakugyan mutat arra is: hogy
 az ember, józanon gondolkozva s legalább titkoson csakugyan föltesz oly
 ügyösséget s jó szó-gazdálkodást: hogy különböző szó által különböző dolog
 is jelentetik ki, s föl sem teszi: hogy ugyanegy dolog kijelölésére minden ok
 nélkül *egynél több* jel vesztegetődnék. Különböző egyszerű jelekkel ugyanis
 természet szerint különböző dolgokat köt a józan értelem öszve, vagy
 olyakat keres alattuk.

Születék vala már azon cifra időtlen s az édes vagyont csak egyik kézből
 a másba tevő úr-béri rendszer, melyről a paraszt tévelyegve azt hitte: hogy az
 ő javára meg van szentesítve, s csak az urak tartóztatják kihirdetését s életbe
 léptetését.

És már úgy, oly elátalkodottan nem akarván a nemesség segíteni,
 könnyíteni az úr-béreseket sorsán, s ezek annyi év-százak során át nagyon jól
 megtanulván és szokván az uraktól húzatni, vonatni s csalatni: mit lehetett
 egyebet várni, mint egy mi-hamarábbi kifokadását a rég óta gyűlő epének ?
 És mi volt természetesb annál: hogy mikor aztán egy hirtelen nagyobbyszerű
 föllobbanásra az addigi elnyomott csaknem rab-szolgáknak, s az állam dolga
 felőli határozásban súlyatlan semmiknek tekintett s tartott, majd-majd a
 nyakra nőtt úr-béreseknak egyszerre fölszabadulást, egyenlőséget, s minden
 várakozásán föl csaknem mindent oda dobtak, ő maga szinte megijedett
 tőle, s ön-kárán tanolván akkor is valami cselt gyanított, s keresett; s mi volt
 könnyőbb s természetesb annál, mint azt elhítni vele, s verni a fejébe, vagy
 magának is föltalálnia[!]: hogy azt a nemesek csak féltük- vagy tőlük meg-
 ijedtükbe tevék – az által nem hálára buzdulva, hanem nagyon ártalmason s

⁴ Hiányzó szavak.

cél-ellenesen fölkapva vagy elhíve magát, megbizakodva – ; vagy hogy mind-azt nekik nem az ország-gyűlés, hanem a császár adta, s a magyar éppen ismét el akarja tőle venni: holott, mint tudjuk, a császár éppen sokáig ellenzé az ország-gyűlés abbéli határozatait s a többi. És így lőn az is: hogy a perse reménylett oly engedélyek általi megnyerés, elkötelezés, meghódítás, magához és köz-erősödés, vonzás helyett, a rác, szász, oláh s több al-nép éppen a legnagyobb dühbe jött a szegény, ezennel ártatlan, sőt jó akaró Magyar ellen, s a dolog egészen másként üte ki.

De lám mások – az ördögi camarilla által – tudtak alattomban értekezni, a gyűlölség kovászát élesztetni, a dühöt legfőbb fokra hágtatni, s általjában oly pokoli erő-művöt, *machinatiót* koholni ki: melynek az alacsonytságban s gonoszságban – hozzá gondolva vagy nem feledve ki a számításból századunk számát, s hogy a *mai* műveltségtől mit lehetett volna várni, s az ügy szentségét és nagyszerűségét – a történelem párját mutatni akarva, elpirulva teprenybe jó.

Meg is jóslám, minden jó derék jeles tulajdonát Nemzetemnek teli szívvel elismerve, s annak eredeti képességének már ezután méltó kifejlődését reményelve, de más felől az ó divatú s szellemű kutya-bőrű, de nem kutya-hűségű, szívű, hanem magyarán kimondva, többnyire nagyon hamis lelkű magyar Nemes-embert – s e részben sorsosomat – is jól ismerve, még az 1834-béli erdélyi ország-gyűlés elő-hírére, tapasztalás vagy történelem-, hasonlat- s ráfogásból, *ab inductione et analogia* azt: hogy megvan a nagy készüllet, raknak magyar nemes-emberi módon egy halom adósságot, melyet majd a késő ivadéknak csak *generosa repulsiók* s azt annyiban nem hagyni nem restellő, újabb meg újabb föllobbözés vagy *recursusok* után talám háromszáz éves pör által kell megfizetniük s vélnek előre csak akkor megfizetendőknék; lesz egy csomó zaj, s ilyen-olyan emlegetése között egy lármás „nem hagyjuk a jog-, akkor tán még csak jussunkat”, a jeles követek inkább abban járandván, miképpen tüntethetik ki magukat *Ciceroi* vagy *parlamenti* ékes vagy cifra szónoklattal, mint hogy az ország állapotján ügyköznének javítani; s a végén, mind ezen Kárpát hegylánci vajúdás után születik – a Földi, vagyis e Hold alatti Világnak csaknem minden addigi ország-gyűlés(ezések) eredményje módja és kaptájára – egy nagy, nehéz és cifra *semmi*. És hogy úgy is lőn, a bizonyítgatás fölösleges. Ugyanakkor azt is mondtam: ha mit akar az ember: legelőbb is tudnija[!] kell, mit; s hogy jó legyen az, előbb jól meg kell érlelni; aztán a *kivitel* vagy *lehetség módjáról* kell gondolkozni, s azt is kikapván, akkor, de csak akkor aztán egész eréllyel hozzá vagy neki is kell fogni a dologhoz. Akkor pedig tán szinte senki sem tudta, maga is mit akar, ha tán azt kivesszük: hogy az önkény zsoldosait minden kormány-ellenes magyar eltörlendőknék ítélte.

Továbbá már akkor előre hibáztattam és veszélyesnek láttam a Kormány ellen minden erő nélkül oly nyíltan és szabadon kikelni, azt is mondtam, de csak egy meghitt emberem- s barátomnak: hát mi lenne: ha a Kormány azt mondaná, no! ha Ti ön-erőtökön akartok járni, ám legyen ezennel; s a szabadon hagyás után neki állna, s az egész országot erővel elfoglalná, s aztán mint fegyverrel nyert néptől, az egész addigi *constitutiot* is elvonná, eltörölné. S ím mindez is kis módosítással vagy más alakban szomorán beteljesedék!

Egy szó a *költészetről* vagy -re (nézve). Sok a költészkedő, sok az álom – s a *Phaedrus* ugyancsak költész kutyája módjára – az árnyék után kapkodó, kevés a szilárdul álló valósághoz fogózó: csakugyan az alapos tanácsok bár is még csak maroknyi, csendesen értekező serge a végén *bizonyosan* vagy teljes *bizonynal*, s már valószínűleg nem is oly sokára, minden esetre meg- vagy legyőzi vagy megveri a más félnek zajoson éneklő, sok légiót formáló, és sem (nem) Földön, sem (nem) mennyben, hanem a kettő között valahol vagy röpdöső, vagy éppen (szellemileg) fönnakadó, könnyelműleg ön terem- tette Világban öröm-ittason elragadtatva s lebegve éldegelő sergét.

A fölőbb említett csendesen vagy szendén értekezésre legyen szabad egy kis pár- és jellem-vonalat a szász és oláh atyafiakra nézve közbe-szűrnom. Egy 50 vedresnyi hordó-bort kellett szemem láttára valami szászoknak elhelyezniük; s ím az előre-néző gondoló, fontoló hallgatag *Herr Breider* alig egy pár „szép dat”⁵ s „vart e kicken”-nek⁶ mintegy suttogási hall(at)szatja után a hordót – jó móddal fogván hozzá, alig észrevehető erőlködéssel – helyre tevén.

Máskor ugyanoly hordó elhelyezése oláh kezekre kerülén, ezek egy más mellett egy másnak oly rémitő torka-szakadt, más vagy szomszéd faluba ható kiabálást vivének véghez vagy művölének, mint ha az Ég rájuk szakadott vagy omlott, s oly iszonyú erő-feszítéssel láttattak működni, mintha az Ég-boltozat omladékai alól ügyököznének kimenekülni, vagy szabadulni: miután is a hordó, ámbár több bajjal, darab idő múlva csakugyan helyre állott vagy hatott vagy verekedett.

Igaz(ságos)- és méltányosoknak kellén lennünk, mi tűrés-tagadás, azt is el kell ismernünk: hogy a *magyar* al-nép is bármi csekély dolgot is nehezen visz véghez legalább egy pár cifra cikornyás és mégis éktelen vagy éppen értelmetlen *teremtette* s szünetlen nyelve hegyén álló híres nemzeti káromkodása kilökése nélkül: mintha attól láttatnék tartani: hogy szünetleni nemzési s teremtségi ipara emlegetése nélkül a Világ elpusztulna; s mintha azon, kire haragja föllobbant vagy- gerjedett, s annak angyalán s más kedvesein nagyobb csúfságot nem hinne másképpen elkövethetni: mint ha az

⁵ szép dat – szép nap

⁶ vart e kicken – várj egy kicsit

utóbbiakat megfertőztetné. És borzasztó s Égre kiáltó káromlásai leg-szentebb, legalább azoknak lenniük kell(et)ő tárgyak- s lényeknek jöttek ekképpen napi rendre! vagy tán jelei az efféléknek eredete s rútinak tartása Eleink szüz vagy tiszta élet-módjuknak?

De visszatérve jelen tárgyunkra, sokat is emlegettetik tehát a költészet. De *mi* az a költészet? mert bármiről szólunk, csakugyan határozott világos fogalmat kívánni róla tőlünk van bárki jogosítva. Már pedig a költészetről, még oly munkákban is, hol azt jogoson lehetne igényelni és várni, alig találtam egyebet, mint oly homályos föllengős képeket: mily maga a költészek célja s állapota, szellemi életje.

Másutt bővön kifejtettem e tárgyat, itt tehát még csak annyit: hogy én ugyan nem ellenzem az igazi költészet mellett – melyet a jó-tanban magam is éppen, mégpedig tudtom, sőt hitem szerint a Földön legelőbb kezdve – a kép- vagy virág- vagy tükör-szókat is, s célszerű ész-fejtő, nyitó, elevenítő s szép hasonlatokat; s például egy folyamnak akár szöke mellék-nevet adjon, akár azt ezüst-fonal módra kanyarogtassa, kígyóztassa odébb a téren, akár paszománt- vagy pozománt- s tán éppen nadrág-sujtáshoz hasonlítsa a költész és hasonlász: a folyamok, a rajtuk könnyön kereskedhetésre nézve, némileg nem csak nadrág-sujtáshoz, hanem éppen az általuk átvágott országoknak éppen lábaihoz is hasonlítván – mind szabad; csak (hogya) a fő-célt, tehát az arra szükséges, bár hasznos-, legalább érdekest perse soha sem jó szem elől téveszteni.

**638. 445×287 mm, vastag fehér papír 3 ív és 4 levél 20 lapján
hasábosan tintával írva**

A Tan terjesztésének intézményesítése, a világ tudósainak kapcsolatai

A minden, az egész Világon vagy Mindenségben meglévő és lehető tanokat tökéletes jó renddel magában foglaló Tant az egyszerűség vagy könnyőbb átnézhetés vagy átnézés könnyítéséért vagy kényelem- vagy igazi nagyszerűség- s csínért, mint bármely más, több külön darabokból egybe rakott művet, jó lesz több *fő részekre elosztani*: mit is ugyan külföldi szempontokból véghez vihetni vagy megtehetni; legegyszerűbbnek látszik azonban a következő mód. Bármely értelmes mondatban, 3 fő és lényegesen külföldi szellemi 3 féle, t.i. *ismerő* vagy *tudó*, *érző* és *akaró* képességünk szerint (nem szellemünk képessége, mert a szellem nem levén önálló) – mi (tehát) nem is bír semmi képességgel –, csak vagy az a kérdés, *mi hogy?* vagy *mily viszonyban van?* vagy *mi igaz?* vagy az: *mi szép?* vagy az: *mi jó?* Mi szerint a tökéletes üdv-tan is legtermészetesebben oszlik ezen 3 fő részre – tök[életes] nyölvre szert tevés, vagyis a nyölv kiművöléseig pedig kénytelenek, legalább célszerű levén, a közönség számára értelmezett, néhan szükseségesnek vagy halasztatlannak, tűrhetl[ennek] látott apróbszerű eltérések, az még csak az eddigi nyölvön írni, míg a tök[életes] nyölv már előlegesen is legelőbb a tanodákban, kivált művelendő, lyánkáknak is rá tanítása által, legalább köz tudósnyelvül elterjedne, meggyökerezne és elfogadtatnék vagy életbe lépne; de reménylhetőleg onnan aztán a néphez is csakhamar átszivárogná – midőn már is tapasztaljuk, mi hamar átment már sok [!] kevés évtizeddel ezelőtt, még a tudósok előtt is merőben ismétlen vagy szokatlan, legalább használni nem mert, új magyar szó még a kofák szájába is – az emberek, kevés kivétellel, mind bírván némi értelmességgel, s tehát a jó elfogadására, csak legyen, ki jobbat mutasson, vagy arra figyeltesse, mindig hajlandók vagy készek levén.

Már ugyan, kételyen kívül, a legüdvösebb volna, ha bármely ugyanazon egy égi-testen, tehát a földön is, csak egy, mégpedig tök[életes] nyölv volna vagy uralkodnék: de mivel az a földön, legalább annak művöltsége jelen fokán vagy stadiumában nem úgy van, s illetl[en] vagy méltatl[an] is volna azt kívánni, hogy valamely nemzet ön-nyölvét más kedvéért, még maga valami *ki-tűnő jobbat* nem lát, eldobja; s ilyesmi helytelenség is volna: ezennel kívánok oly egyszerű és általjában tök[életes] nyölv-tannal szolgálni: mi *szerint bármely* nemzet ön-nyölvét nagyon könnyűn is rövid idő alatt tökéletesen *kiművölheti*, megmutatván egyszersmind azt, hogy *aztán*, t.i. oly kiművölés *után*, bármily élő- vagy beszédi, vagy száj(jali) vagy mondási (NB. itt élő nyölv alatt nem élő nemzet nyölve értetődven) nyölvök is, melyeknek száma a földön máris többnek találatik kilencszáznál – amennyi *szó* (!) a tök[életes] és célunkra elég teljes, *egész nyölvre körülbe[lül]* alkalmasint elég –

[illegible]

[illegible]

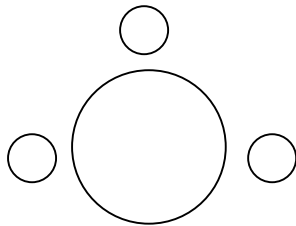
[illegible]

[illegible]

többé semmi egyébben nem, hanem legfőbb csupán az egyes *szókban*, az iratok pedig csak a betűk- s más jelekben, tehát nem a *szóknak* összefűzés- vagy illesztésében, különbözhetnek: úgy hogy aztán, az által, bárki is a helyett, hogy eddigelé senki sem volt képes, egész éltén át, *csak egy* nyölvnek is, éppen magát anya- vagy nemzeti nyölvét sem véve ki teljességgel, már tökélyes nyölvtan s még inkább tök[élyes] *nyölv hiánya* miatt, tök[élyes] és teljesen megtanulni, képesül, csupán egy *szótár* segélyje által, *néhány óra alatt*, a földön bármely nyölvöt megtanulni, legalább azoni iratot rögtön megérteni. És akkor már oly köz-művöltsége vagy érettsége után a népeknek, hogy átlátandják, hogy nem is az a fő dolog, hogy valamit „szalonna”- vagy „slanyina”-nak neveznek, hanem legyen az, mikor kell, s legyen *egy* tök[élyes] *neve* is, s tehát önként ügyöközendnek, sietendnek megmenekülni a hasztalan, sőt célszerűtl[enül] sok nyölv nyögétől, s a sok közöl egyik legtök[élyesb]nek látszót köz-egyezmény- vagy -akarattal kiválasztják: mire kételyen kívül jelen tök[élyes] magy[ar] nyölv már leg- vagy elég alkalmasnak találtatand: úgy hogy reménylem, nem látszand ok az első fölhaladó nyölvétől eltérni. Addig is pedig, báris tök[élyesen] írni igen is *lehet*, s mint éppen, abból, hogy tök[élyes] nyölvtant írok, s tök[élyes] iratnak az örök üdv-tanban példáját is szándoklom adni elkezdni, magam is éppen képes vagyok: a tök[élyes] nyölv nem lévén más, hanem éppen a *kiművölt* vagy nemesített, tehát tök[élyes] *ön-egyezővé* vagy *következetessé* vagy egy idomúvá tett piaci vagy kofa- vagy trivialis nyölv; s tehát értelmes, némi elmeéllel bíró egyén által még értelmezvény *nélkül* is, magában érthető levén; és illőleg előrebocsátott értelmezvények után jogosítva is volnék ugyan *Euklidileg* rögtön csak az új vagy tök[élyes] vagy egészen kiművölt nyölvön is írni vagy előadni tanomat: azonban, hogy a tan annál kevesebb előkészület nélkül megértődhessek, vagy ki-ki annál könnyőbb és hamarabb hozzájuthasson, csak ugyan célszerűbb- vagy tanácsosbnak láttam vagy találtam, jelenleg vagy ezennel a tant magát a tök[élyes] nyölvtan s nyölv egy része fölállítása vagy előrebocsátása után, még csak az eddigi, de mégsem elég éles belátással és önálló erővel bírok, némileg nagyjában imitt-amott előlegesen és ideiglenesen aprószerűleg jobbitgatva vagy egyengetett nyölvön előadni: melyet aztán, a tan *lényegének* jól lábra kapása vagy meggyökerezése után, mint minden egyéb iratnak is a földön, *lényegét*, az itt írott értelemben vagy szabályok szerint, ha tetszend az emberi nemnek, könnyön lehetend a tök[élyes] nyölvre áttenni; mi után a tök[élyes] nyölv egészen életbe lép, még a népnél is, és minden iratok a földön, *lényegük* azon lesz kidolgozva, és az üdv-tan rendszere szerint illető helyjére téve, az egész régi, tökélyetlen nyölvököt s azoni iratokat, mint egy megavult, vagy elviselt, vagy rongyos, célszerűtlen öltönyt, mint akkor már fő(lő)st, merőben feledékben hagyni. Mivel továbbá a tan szellemére, főleg az eddigiektől eltérő új nézetek, a töb-

bi között az új betűk s nyi-tani jegy- és jelekre nézve is célszerű, világosításul és süksesb hatásul, *főleg* a már *némileg jártasok* vagy *avatottak* vagy *tanultak* vagy *tudósok*, de mégsem elég éles belátással és önálló erővel bírók számára, némi *okokat* előhozni: hogy effélével vagy ilyesmivel, mi nyilván nem *lényegesen* a *tanba* való vagy divatszerű vagy magyar örök üdv-tan maga ne hátrálódjék, ne lepcsésedjék, sőt éppen be ne mocskolódjék, vagy meg ne fertéződjék, illő és célszerűnek láttam az efféle mellékes dolgokat *külön darabokban*, „vezér-, azaz bevezető-tan vagy bevezetés” cím alatt, előadni. Mi szerint jelen tanom áll *három*, egymástól külön választott, fő részből (melyek között nem állítok semmi *lényegesen rendet*, amennyiben *bármelyiken* is kezdeni az olvasást): melyek közül az *egyik* – nem mondom tehát: „az *első*” – az *örök*, azaz: az *egész örök-életen át*, ha közbe-közbe, anyagilag vagy ideig, szellemileg is, aluva is, szükséges, tehát változhatlan, minden tek[intet]ben, tehát a *nyölvre* nézve is, tökélyes és kitelhetőleg elég *teljes*, az örök-életen át azonban ∞ nül szaporodó, *üdv-tant*, nem tehát az örök-üdvről i tant; egy más az *idei* vagy *ideigi* vagy *ideiglenes* üdv-tant, mely ugyan az *örök* üdv-tan lényegét, de még csak az eddigi, tehát tökélyetlen és ideiglenes nyölvön tartalmazza; egy más pedig a vezér-tant foglalja magában: *mely utóbbiba, szélesb értelemben*, a földön minden más, eddigi s még ezutáni iratok is *belétartoznak* (jelen tanom, amennyire lehetett vagy ismém terjedett, azokra levén építve). Mi 3 fő rész között tehát nem állítok semmi bizonyos *lényeges rendet*... mi körülményt ily képű cím által lehetne egyszerre kijelelni.

Részint azonban a népek a földön szét lévén telepedve vagy szórva, és senki, a leghatalmasb mely- vagy mejjú s torkú szónokot sem véve ki, akkorát nem beszél- vagy szónokolhatván, hogy szava mindenki füléhez elhasson; részint a nyölvök különbözősége miatt is, lehetlen levén még oly hangos kiáltás mellett, vagy ha egész ugyanegy égitesten lakó okos lény is, a földön tehát az emberek mind egybe gyülnének is, mindenki által megértődni; részint még *Mithridati*, *Wallisi*, *Leibnitzi*, *Grotiusi* s végre *Bolyai Farkasi* rengeteg vagy bámulatos emlékképesség vagy stupenda memoria mellett is, senki az emberek közül minden a földi nyölvököt megtanulni, ha szinte módja volna is legjobban hozzájuk férni, meg nem tanulhat, vagy el nem sajátíthat, mivel *hónaponként* legalább egy-egy nyölvnek illő vagy elégséges birtokában kellene jutania is, ha kilencven évig élne is: nincs jobb mód, mint a tant valamely egy nyölvön, részemről a nyölvveli legkönnyebbön bánatásért s mivel más nemzet, bár is az itti nyölvjavítási javaslatokat jóknak találja, míg nem lát maga előtt valóságos példát rá vagy gyakorlatba vételt vagy életbe lépést, nehezen bírja magát rá, nyölvét az eddigi dadogás- vagy

gyűgyögésből kiemelni vagy segíteni – a legcélszerűbbön magyarul adni ki, s abból fordítani le minden más nyölvökre. Német- és latinul – midön a frank már a diplomáciában is köz-nyelv, frankul is szintoly jó volna – még magam szeretném, ha csak érkezem, közre bocsátni: mivel még áttenni vagy lefordítani is egészen kedvem szerint vagy meglegedésemre alig lesz valaki képes vagy eltaláló. A nyölvtanulásra nézve itt annyit jegyzek meg, mit tán már *Vajda* is, a borászat híres művésze vagy nagy mestere megjegyzett vagy észre vett, hogy mint az élő- vagy *beszédnyölvöt* közvetlenül fülünk, szemünk s mutogatás vagy tagjáratás vagy mozdulatok által tanuljuk: úgy bármely nyölvön írott könyv némi megértéséhez is hozzá lehet egy szótár s egy afféle nyölvtan segélyje mellett rögtön hosszas és már *igazán* száraz, hideg s unalmas és undorító vagy visszataszító s elkedvetlenítő, vagy csüggesztő vagy ijesztő *Cellariusi* szellemű grammatizálás nélkül is fogni; ez értelmezvény- vagy hermeneutika- vagy dechifrirozásban perse annál könnyöbön haladván, minél egyszerűbb, logikai tételekből áll az irat; és néhol, kivált ahol a nyölv törvényt hagyó vagy törvényellenes vagy kivételekkel bír, az értés bajossága is növöködhetvén, sőt néha éppen eszközölhetlennek maradván.

Általában pedig, mivel a közönségnek s közelebből a tanászoknak nagyon érdekében jár minden Ádám óta már kijött és még kijövő irat lényegével rögtön megismerkedni, de evégre egyszersmind az is, hogy *csak lényeges* jöjjön ki, hogy szalmával s konkollyal, egy szóval cudar tápszerrel ne terhelődjék; azonban mindeddig is úgy nem gondolná senki az ebbéli rendezéssel, hogy az embernek tőszomszédja föltalálhat valami nagyon érdekes és fontos dolgot, s arról mégis tán csak évtizedek múlva vagy éppen soha sem veszünk tudomást, vagyis nem jut az tudomásunkra: a köz-jóra nézve nagyon célszerűnek látom egy *általános tudós társulatnak* a földöni föllállítását.

Mi üdvös intézet által más felől azon rengeteg vagy tömérdek hasznú eredmény is elérödhetik, hogy *minden eddigi* köz-iratok, tehát kolossalis könyvtáraknak is tartalma vagy lényege *kivonatja* a tudni vágyók kedvére valahára eszközölthetetik, ahelyett hogy eddigelé a tudás szomjától égöt, ha egy csak kis könyvtárba is belépett, némi aggály, elcsüggedés és borzalom lepte meg s kedvetlenítette arra nézve, hogy legottan érezte a lehetlenséget mindazt átolvasni, s már valóban alkalmasint több író van, mint olvasó, vagyis inkább több ír-dühös[?!] és tanítani akaró, mint tanoló és tudó, s valahára a köz-célt s jó írásmódot megismerve, azután szégyellje bárki is éretlen koholmánnyal, vagy mellékes célból, világ elébe lépni. Mi a legegyszerűbbön létesülhet a már *fönnálló tudós* társulatok vagy bármi névvel nevezett tudományos helyek-, egyetemek-, akadémiák-, fő- s kisebb tanodáknak, le a falusi papságok- s tanodák vagy iskolákig, következö jó móddal vagy jó rend szerinti egyesítése által: mi javallat kivitelét reménylhetöleg az illetö uralkodók is annyival inkább pártolandnak: hogy ez által bármily igazi

köz hasznú találmány csakhamar köz tudásra is juthat, vagy köz birtokká válhatnak; s ez tehát eddigi távir(o)dák kiegészítőjéül mintegy szellemi távirda lesz; s levelezés úgyis eddig is, mindenütt, társulatok s magánszemélyek között is, szabad volt, s a szükséges örökös joga az illető államfejek részükről ezutánra is természet szerint, vagy mint önkényt értetődik, mindig fennmarad, s ez öszveköttetés a különböző államokbani tudós társulatok között hasonlólag létesülhet, mint más felekezetek, például a római kath[olikus] vallásúak, az egész földön annyiban vagy arra nézve egy fő alatt állnak, mely Rómában lakik.

E végre pedig, mint minden más közlekedési szervezetekre nézve, szükséges a föld szárazát, ember lakta részét néhány fő részre elosztva gondolni: mire nézve, hogy se igen kevés, se igen sok ne legyen, legcélszerűbbnek tartom itt is, mint csaknem minden kényelmes osztályoknál, a tucatrendszer behozni, körülbe[lül] 12 fő részre osztást, melyek ekképp következhetnek egymás után; hol ugyan lehetőleg a birodalomnak vagy államok[nak] a kötött, eddigi vagy jelen határait az egyszerű s természet szerinti könnyőségért legcélszerűbb ügyölni, egyéb aránt pedig semmi politikai tekintet, mint mellyel itt semmi bajunk vagy közünk sincs, tekintetbe nem jó, s fő vagy közép pontnak is tehát London csupán azon okból választatik, mivel az angol élénk tengerészetére nézve, a föld minden népeivel még leginkább közlekedés vagy érintkezésben van; egyéb aránt e rendszerből egyik nemzetnek a más fölött semmiféle elsőse nem állítódván; általjában ez eljárásban, mint legszentebben, minden nemzeti, vallási vagy egyéb felekezeti különbség s tekintet vagy ezelőtti szenvedély az illető Hely becsületjében s jó hírnevében járólág éppen úgy félre tehető, mint bizonyoson csak egy ISTEN, csak egy természet vagy Világ van mindenkire nézve, s a *valódi* igaz szép, és jó is, mindenkire nézve éppen úgy csak egyféle, mint kétszer kettő Kamcsatkában is csak úgy négy, mint nálunk, és a főlebben bővön előadott fejtegetések szerint, csak rosszul vagy balul értett ön-érdek volna némi köz-hasznú találmányt másoktól el akarni tartóztatni, abból egyedállóságot vagy monopoliumot akarva üzni; vagy éppen mást hűtlenül félrevezetni akarni, tán annak képzelése mellett, hogy a hű közlés által fegyver adódik lehető ellenfél kezébe: midőn éppen az igazi *művölés* által fegyverezzük leginkább le a vad népet; a művölt néptől, ha csak meg nem bántatik, éppen mi sem lévén mit tartani. S úgy tovább jó lesz egyszerűségért lehetőleg a már meglévő politikai vagy állam-osztályok szerint, ha sok efféle van, mint például a Magyar Királyságban (jobb, mint Magyar-hon, mert ily Erdélyben is van magyar-hon) s Frank-honban, többököt is egybe vehetve; végre le az egyes falukig, míg t.i. az utolsó al-osztályokba már csak egyes faluk vagy városok, általján helységek esnek; mi előbbieken aztán az abbani pap és tanító képzendik a tudós társulat- vagy helyet. Minden osztálynak pedig mind terü[let]ét, mind népességét,

s ezeknek *külön- s egy máshonni* arányait is, a legújabb föld-irat s rajz szerint, gondolom, legjobban Vajdától kapva, hozzá melléklendő.

1) *Egész Európa*, kivéve Orosz-hon és a Török állam részét, London fő-hellyel; Londonban egyik universitás képezheti az egész általános *tudós-társulat* középpontját, melynek feje vagy igazgatója tehát feje vagy középpontja az egésznek; 2) egész Orosz-hon – tehát ázsiai és amerikai részével együtt – Szent-Pétervár fő-hellyel; 3) a Sinai birodalom és Japán; 4) elő- vagy kelet- és hát- vagy utó-Ind-hon; 5) Ázsia, Török-hon többi része, azaz: vagy ha hol jó móddal hozzá férhetni s eszközölhetni, több hely is, Persia; 6) Egyiptom (NB. Egyiptomba azért jó egyenesen küldeni Londonból: mivel ezen ország a szomszéd országokkal leginkább lévén közlekedésben, általa ezekbe is, tehát Afrika beljébe inkább hathatni); 7) Algir...¹; 8) Afrikában hat bir[odalom] (lásd már iratomat); 9)...¹; 10) É(szak)-Amerika; 11) Dél-Amerikában, kik leginkább közlekednek velük, angol Észak-Amerika vagy portugál és spanyol?...; 12) Ausztrál-hon vagy... Ez elosztásban sem a fő részek terje, sem népessége, sem műveltsége, sem egyéb political viszonyjai, mint látszik, tek[intet]be nem vevődnek. Mindenik fő részben egy már létező vagy ezután fölállítandó tudós egyetem vagy társulat, universitas vagy akadémia képzi az azon fő részben fő helyjét a tudós társulatnak: mely fő részt az illető, fő helyéni tudós társulat, amint maga legegyszerűbbnek s célszerűbbnek látja, a részek lehető kerekessége- vagy Arrondirungjára is lehető ügyölettel léve, eloszt ismét 12 részre, mindenikben egy fő helyel, abbani fő tudós társulattal jelevén ki. Az első fő rész[nek] 12 része lehet: 1) Angol-hon; 2) Frank-hon; 3) Német-alföldi királyság vagy Holland és (?vagy külön?) Belgium és Dán-hon; 4) Német-hon, az Osztrák császárság német tartományain és a Porosz-honon kívül; 5) Osztrák császárság; 6) Porosz királyság; 7) Svéd-hon; 8) Portugál-hon; 9) Spanyol-hon; 10) Svájc; 11) Olasz-hon, az osztrákhhoz tartozó r[észeken] kívül; 12) Török-hon európai része Görög-honnal együtt, Athen fő helyel, vagy, hogy tán a török büszkeséget s ön-érzetet meg ne sértse, inkább Konstantinápolyal.

Mindenik ekként eredő al-rész az illető állam fő tudós társulat elnöke által is még könnyön fölosztatik 12 alsóbb részre, például az Osztrák császárság következő 12-re: 1) al(só) osztrák Főhercegség; 2) Stájer-hon; 3) Cseh-hon; 4) Morva- és S(i)lez-hon; 5) Magyar Királyság; 6) Horvát-, Slavon-; 7) Dalmát-hon, ha tetszik, a Vojvodinával együtt; 8) Erdély; 9) Galícia; 10) Tirol; 11) Osztrák-Olasz-hon, vagyis a Lombard Királyság s Velence; 12) Illir-hon; vagy az első fő részt is, az Osztrák Császárságot is az abbani fő országok szerint 15 al-részre.

Már egész tanom jól és tökéletesen megértve vagy áthatva e szerint kijelent útján, a Bécsi Cs. K. tud. Akad[émia] által Londonban az egyik

¹ A kilencedik helyet Bolyai nem nevezi meg.

universitáshoz angol- vagy latinra áttéve (mi *utóbbi*t leginkább szeretném még magam létesíteni), de a tök[élyesen] magyar nyölvöt éppen vagy változtatlanul meghagyva, s Londonba az első univ[ersitas]hoz küldve – mit is még magam is közvetlenül megtehetek –; ott is még tök[élyesen] megértve, és az egy tök[élyes] magyar nyölvöt kivéve, mely mind változtatlan hagyandó és mindenütt – vagy elterjesztendő, a többi lényegét annyi és oly nyölvökre hűn áttéve, mennyi és mily szükséges az illető helyeken népek általi megértésre; a műveltöbbsz népeknél, mily az orosz, mehetne ugyan angolul is, mivel azt ott is képesek lefordítani ön-nyelvükre; de csak ugyan a kelet-Ind-hon, Afrika több pontjain, Éj-Amerika s Ausztrál-honba természet szerint csak angolul küldendő, s csak az ott terjesztő angolok által tök[élyesen] értő egyének által, melyekről tehát a londoni univ[ersitas] gondoskodand, legelőbb az illető nyölvökre tovább lefordítandó: úgy hogy tehát szinte csak sinai s arab s legelőbb orosz nyölvökre fordítás lesz szükséges; az arab nyölv lévén a törökök udvari, vallási s tudo[mányos] nyölvük; sőt jobb is, kedvesebb készen adni, kedvesebben fogadtatik; mi azonban, mint mondódott, nem éppen nélkülözhetlen, múlhatlanul szükséges; s kételyen kívül Londonban találkozok, az universitasnál oly tök[élyes] értelmes egyén, ki azt – jól és tök[élyesen] megértve vagy áthatva – sok baj nélkül teljesíteni képes. Főleg tehát szükséges lesz legelőbb is Londonban egy arab és egy sinai hű fordítást eszközölni, de aztán rögtön, vagyis inkább vagy jobban, egyszerűsmind, egy frank, holland s ha én magam nem eszközölöm, német, dán, svéd, portugál, spanyol, olasz, újjörög; mi egy londoni universitasnak, hol kételesen kívül minden efféle jártas tolmács van, könnyű föladat. És ezt mind így tovább folytatva, végre, mégpedig nyilván csakhamar, és ily egy- és célszerű rendezés és erő-elosztás mellett, könnyön, minden nagy baj nélkül az üdv-tan a föld-gömb minden reményszerűleg nyölveire le lesz fordítva.

Miután ekképp az üdv-tan a föld-gömb minden népeinél jól meggyökerezett, (jó lesz) ideje lesz minden más eddigelé a földön, világ előtt közrebocsát(ott), megjelent könyv kéziratoknak, a folyó hivatalosokon kívül az üdv-tanban még nótán hiányzó lényegét, mindeniket 12 (> biztosbságért) értelmes bírúk által, következőleg hűn és gondoson vagy leg-> szorgalom, szigor- és lelkiismerésséggel, kivonatni; és az első rangú vagy classicus nyitánások műveit, mily egy Euklid, s a ||-tanért Hoffmann, (Klügel) sőt Vega (2 darab), Archimed, Descartes, Fermat, Watts, Hugen, Leibniz, (Cavalieri?), a Bernoulliak, Newton, Euler, Lagrange, Legendre, Gauss, Laplace s még La Croix is; aztán az újabbak, derekasb Tentamen szerzőjé-től, Cauchy, Poisson, Ohm, (Littow?), Ettingshausen, Crelle's Journal für die reine und angewandte Mathematic, Grunert's Archiv der reinen und angewandte Mathematic s a jelesebb vagy főbb természet-tanászokét még darabig meghagyva, s elhalt írók munkáit is, a többi egyet-mást belétakarni

vagy az üdv-tanba még hiányzó lényeges részüköt amabba, illető kijelelt helyükre *gondoson* bevéve (*apróra véve*), bármi egyéb célra fölhasználni.

Minden csupa költészetek s történetek pedig, az egy jó-tanon kívül, egyszerre megégetendők, hogy meneküljön az emberiség ezen egyik fő méltelye s hátramaradása, boldogtalansága egyik fő okától: jó volna ugyan azokat is valamit belétakarás vagy egyéb vég-célra, legalább tűzgyújtásra, használni: azonban, mivel úgy még mind csak új alkalom adódnék azok(nak) részeinek olvasgatására: jobb vagy < kisebb kár egyszerre elpusztítás vagy megemésztés által kitisztulni tőlük.

Egyetlen tanul, mint megmutattam, csupán a nyi-tan vagy kültermészettan vagy mathesis, szép-tan és – az él-tanból érdekes és szükséges például a bonc-tan a mészárosokra nézve, már a nyi-tan mű-tani részében, a többi vagy egyéb pedig a hit-tanban adódván elő – hit-tan maradván; úgy hogy tehát Isten- és a lel- vagy lel- vagy szellem-tant a jó-tannal együtt „hit-tan” cím alá is lehetne venni: a nyi-tani már kivont munkákat nem is szükség rögtön elégetni, mivel azokat nem árt a fölhasználás közben is olvasgatni. S mivel mindaz, mit a hit-tanból helyest mondhatni, az üdv-tanban már megvan: az azokról könyvöket sem szükség még jobban megismerni, mivel már tudunk róluk s látunk eredményük- vagy hatásukból annyit, hogy nem voltak célszerűök: azért *csupán* a *nyi-tani* (legszelesb ért[elemben] vett munkák legapróra veendő.

Hogy pedig a nyi-tani könyvek kivonatai annál biztosan megnyerődjenek, jó lesz, ha a fő Hely a maga útján minden s latin-, hellén- s minden más kihalt nyelvöni iratokkal (fordítvák!) könyvek címjeit összevegyűjti, helyük kijelelésével,... az otti könyvtárban minden nyi-tani könyvöket föloszt azon *nyelvök*, vagyis inkább nemzetek *szerint*, melyből voltak azoknak illető íróji: úgy hogy ha például német születésű latinul vagy frankul írt is, azon munka mind a német nemzettől eredett tulajdonítódjék, s részrehajlás vagy kárvallás annál biztosb kikerüléseért minden nemzetnek az annak ön-kebléből eredett művök adódjanak szigorú vizsga és gondos kivonás végett át; kezdve legelőbb is a legrégebbi könyvökon. Ha már valamely nemzetnek, például a németnek, ekképp ajánlatik, -ott fölsőbb helyről a megnevezendő német eredetű nyi-tani könyvöknek kivonása: az > biztosságért, mindazon könyvöket *fölosztatlan* mindenik al-osztályjának ajánlja, hogy így bár tizenkét vagy egy tucat féle kivonat nyerődjék bármily nyi-tanból: melyeknek összevonalítása vagy -vetése által mind a kivonatok helyessége, mind a kivonók értelmessége s jól-eljárására annál nagyobb megnyugvással lehessen építeni. Megint fölosztja azon könyvöket annyi felé, hány al-osztályja van tartományjának, lehető aránylagoson, vagy tekintet véve a népesség- s művöltségre, s megnevezve, sorolva mindenik al-osztálynak az őt illető könyvek címét; s úgy tovább s mindvégig, mégpedig addig, míg oly al-osztályokra jutunk, melyek-

ben már csak egy, de mégpedig *derekas*, nyi-tanár létezik. Miután minden nyi-tanár vagy más nyi-tanász ekképp rá esendő vagy kiszabandó részét kijelelve látja, azt, ha nincs meg helybeli könyvtárban, olyan könyvtárból, hol megvan, reversalis mellett meghozatja, vagy kivéteti, s dolgához lát. Ha már a göttingai s oxfordi kolossus és tenta-özönnel vetélkedő s fenyegető könyvtárakat megtekintve, föl vesszük, hogy például az 1^{so} al-osztályra úgymint... essék egymillió könyv – a kéziratoknál csak *egymás utáni használhatása* azoknak lesz célszerűbb a kivonatokra nézve, mint többszöri leiratja; s ebből a német nemzetre például százezer – de a költészeket, történészeket, szent- és törvényes könyvöket kivéve, ezeknek számuk kételyen kívül csakugyan nagyon lepad... (nyölvtanok még kellenek); kételyen kívül ki-ki a rá esendő részt minden nagy baj nélkül becsületesen eligazíthatja. Tán alig esvén, -ik egy nyi-tanászra több egy könyvnél.

Ekképp oda dolgozik vagy működik s ér az Emb[eriség]: hogy csupán egyetlenegy – perse több s néhány darabból álló – jó rendszerű tani (munká)ból bármely tanász *minden érdekest* azonnal megtanál, s azt is jól meg is tanulhatja vagy el is sajátíthatja. S ha ki mit még azután írni merészel, ha esze s becsületje lesz, jól megnézend, fontolandja, érlelend, s csak akkor áll elő, mikor azt lelkes kötelességének tartja, érdeme szerint várván rá dics vagy becsület vagy szégyen vagy gyalázat vagy megvetődés, sőt az utóbbi esetben ostoba vagy éppen eszelős bolondnak nyilvánítás és körülmények szerint, még el is záródás.

456. 267×220 mm, vastag fehér papír, 4 ív 16 lapján tintával és ceruzával írva

Pénz-tan
vagy
a pénz használásának legcélszerűbb módjai
nevezetesen:

Egyszerű, könnyű, tiszta és egészen célszerű, jó és tökéletes eszme,
mód és terv közönséges ápoló-intézet fölállítására,
vagy a pénz-kiadás és növelésnek két legjobb és elég biztos
vagy hiteles módja és egyszersmind két már régebb óta
ismeretes eszme forrás, út vagy mód
új és oly alkalmazása, mely által a statusok
vagy köz-állományok jövődelmeiket kényelmesen és hatalmasan
növelhetik úgy vagy annyira: hogy minden költségeiket
födözhetendik anélkül, hogy az itt kijelelt és legfőbb
-mélyebb és -bölcsebb belátás, megvizsgálás, -próbálás és -ítélés
végett legmélyebb alázatossággal és szerénységgel eléterjesztett
két tervnek remélett legkegyelmesebb helyben- vagy jóváhagyása
s elfogadása után többé legkisebb s bármi nevű adóra is
a statusnak szüksége lenne

A *pénz* ugyan rég óta észre vett és elismertképpen legkényelmesebb és
-alkalmasabb vagy -célszerűbb, *közönséges* vagy *általános vásár*- vagy *csere-szer*, aránylag más portékára nézve többnyire kevés helyet foglalván el, s
könnyen engedvén magával bánni, s azon ércek, melyekből készítettetni szokott, több más kitűnő jeles sajátságokkal bírván; vagyis föltétlenül: hogy általános csere-szerre szükség *van* az emberi társaságban, legalább *egyezmény* vagy *conventio* szerént oly vagy afféle szer *kívántatik*: kétségen kívül az úgy nevezett „kész pénz”, érc-, nevezetesen arany-, ezüst-, réz- vagy, mint a spartaiaknál, vasból is, verve, szokott idomjaiban – melynek is rendszerén erősen könnyen is lehetne némi módosítással a számlálás könnyítésére nézve egyszerűíteni s javítani – vagy annak helyettese, a bank-jegy azon végre legcélszerűbb szer. Amit ugyan ember készített, *caeteris paribus*, azaz: egyenlő körülmények között, ember igen is megint megcsinálhatja: de csak ugyan sokkal nehezebb, s szinte hasonlíthatatlanul bajosabb a töké-

lyes *utánzás* vagy másolás, mint az *önkéntes* eredeti idomítása, az utóbbinál a beavatatlan előtt csaknem észrevehetően s a leghiúzibb szem élét is

kenek, a' fon-do, leketoleg jol & n
kelmasel, fereygeh zereent lora
sellengh ket nuonden marnak
hadmarn, mend zeleme jor-koret
PENZ-TAN,

PCNZ-TAN,

vad: *(modjau)*
 a penz hazmatlisanak leg-celzerp
 neveztesen:

$$A'$$

beci es braucamit
 Edzerys, kopā, tūlīt,
 es
 egezen celzery, jo es tokejas

ezme, modes teru

konzenses

~~APCLO-INTÉZET~~

ipolo-intelzet'
fol-utisra.⁴)

~~Baker Baker Jones~~

Saz. az of vez peldat sem zambiden holtségeket, ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es
adnya senkinek: ^{nek, fozdosa} meg, ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es
a' m'rok anaga jog koret, ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es
meg-nene-betide meg is on et leg-johob, meg es-bolseb
vört erkorolne. Ide tartoz beletai, ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es
ink a' nembe-erkoztelenes-iteles veget leg-megb alr-
a' heffelen STane ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es
-ishon a' fozdosa ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es
ket fol-utit. A' ton-utb termek remelet leg-kafelmest
forr pedgy arokhaz zebekhepen vad jorr-hadja ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es
konkltm. ^{nek, fozdosa} az ut ki-jellett es

A' PENZ-KIADAS-ES NOVELLESNIK
ket legjobb es eleg birtos vag
HITELES MODJA.

KET UFORAS, NIKVAD MOD,
 MELALTAL A' STATUSOK VAD
 KOZ-ALOMANOK JOVEDELME.
 IKET KENELMESEN NOVOLHE
 TIK, FUD HOD KOLT

a) vad:
a'penz-kiadás és novoletsnek
ket leg-job és eleg bízta vad
kitalas modja,

[illegible]

10. Elucidation of rotation:

712, vaf. "Kun. Org)-Kermet

B. 3 - 650/1. BIBLIOTHECA

Az pénz, ugyan, reg-ota et ismeri ^{ezre vet is} ^{maf edig elg csak a' penz} hefeke senek ^{hefeke senek} zokot lekiptetm;
 kepen, leg-kepen masok es alkal ^{de eleg mesterseges kezidate}
 masok vad ^{celzeryb kozon seges} nem lehetetlen ^{telete, soleg}
 vad ^{italnos vider vad cere} vad ^{tor ventelen utin}
 zer ^{keves hefe joglatom el} ^{zokot} vad ^{igaz penzeknek is}
 engedven ^{magval bino vad is} vad ^{igaz penzeknek is}
 jol teven: ^{hoof italnos cere cere} ^{is paribus az ar: kefe leno ke}
 zykseg van az emberi ^{ter sasag} ^{zylmenek korot; ember igen is}
 ban, leg-alb ^{hefeke senek} vad ^{megint meg senal hat ja: de sak}
 conventio ^{zerent of} vad ^{a' fele sonlithatathul bajok a' to}
 zer ^{kiwintatik: ketsegen kiwyl} ^{kefe utin mint az onke}
^{az penz, ere, nevezetesen araz} ^{nel a' beavatatlan elo t csak}
 cryst, rez, vad, mint a' ^{spas nem ecre vehetetlen is a' leg}
 tauaknal, ^{vabod is, verve, zokot} ^{huzat remnyek elet is etke}
 idomyaiban — ^{mejeze is lehetne} ^{feluket leten az yfes myre}
 nem ^{modosutval a' zamlalas} ^{ittal senalhatok. En udem Nem}
^{konjtesere nevre eferitni is} ^{is hurem, a' jeleni auetria bank}
^{javitni — vad} ^{anak hefeke senek} ^{pedeket is senki kepes ledem}
 a' bank ^{ped, azon vegre legcet} ^{az a' fele tutkos jeleket me}
 zeryb ^{zer. Ez okbol, penz, es zta} ^{roben ismeretlen, meg az}
 lenos ^{cere zer} ^{mind ejet is terem} ^{ne lene kepes az igaz bank}
 es ^{penzre mac vlegben, vad is} ^{pedtol a' hamisat meg kylan}
 jelen ^{ban a' dolgoknak,} ^{sefe sak myvoletten vad nem}
^{saknem mindenkinet zykse eleg ydolomel tortenhetek in}
 ge van ^{anonan eredtek is ho} ^{kele meg? Vad pedig a' papirt}
^{mint ercet gernu a' fold domre}
^{mint ercet gernu a' fold domre}
^{mint ercet gernu a' fold domre}

vad tanultatok vad kapkalo, ²⁾ a nélkül pedig mindene, ³⁾ ~~velo nélkül~~ ⁴⁾ ~~an~~ ⁵⁾ ~~et~~ ⁶⁾ ~~teht~~ ⁷⁾ ~~elete~~
 et adu, meg alkudhato: meg ⁸⁾ ~~is~~ ⁹⁾ ~~mint~~ ¹⁰⁾ ~~velo nélkül~~ ¹¹⁾ ~~et-fajna;~~
 lehet venni, ¹²⁾ ~~et~~ ¹³⁾ ~~penz~~ ¹⁴⁾ ~~el~~ ¹⁵⁾ ~~meg~~ ¹⁶⁾ ~~apit~~ ¹⁷⁾ ~~van~~ ¹⁸⁾ ~~aragnak~~ ¹⁹⁾ ~~enystruck~~ ²⁰⁾ ~~is~~
 es anit ²¹⁾ ~~is~~ ²²⁾ ~~lehet~~ ²³⁾ ~~kapni~~ ²⁴⁾ ~~vad~~ ²⁵⁾ ~~ee~~ ²⁶⁾ ~~magaban~~ ²⁷⁾ ~~valo~~ ²⁸⁾ ~~rajol~~ ²⁹⁾ ~~kor~~
 rezni, penz el jorok d bucat; ³⁰⁾ ~~tellenyl~~ ³¹⁾ ~~nem~~ ³²⁾ ~~pedig~~ ³³⁾ ~~rr-vi~~
 Juli magiarok din 2. hlt, pecu ³⁴⁾ ~~valeg~~ ³⁵⁾ ~~az~~ ³⁶⁾ ~~an~~ ³⁷⁾ ~~mas~~ ³⁸⁾ ~~post~~
 ma est nervus rerum gerenda ³⁹⁾ ~~re~~ ⁴⁰⁾ ~~eltala~~ ⁴¹⁾ ~~mag~~ ⁴²⁾ ~~veserolhato~~
 rum, ⁴³⁾ ~~ug~~ ⁴⁴⁾ ~~hoc~~ ⁴⁵⁾ ~~nem~~ ⁴⁶⁾ ~~es~~ ⁴⁷⁾ ~~jelas~~ ⁴⁸⁾ ~~hadi~~ ⁴⁹⁾ ~~kepen~~ ⁵⁰⁾ ~~'s~~ ⁵¹⁾ ~~korvetoleg~~ ⁵²⁾ ~~sak~~ ⁵³⁾ ~~an~~
 vezerek zerent hiboru ⁵⁴⁾ ~~fo~~ ⁵⁵⁾ ~~sta~~ ⁵⁶⁾ ~~ban~~ ⁵⁷⁾ ~~van~~ ⁵⁸⁾ ~~beze~~ ⁵⁹⁾ ~~meniben~~ ⁶⁰⁾ ~~vala~~
 twira ⁶¹⁾ ~~is~~ ⁶²⁾ ~~sak~~ ⁶³⁾ ~~p~~ ⁶⁴⁾ ~~perse~~ ⁶⁵⁾ ~~a~~ ⁶⁶⁾ ~~kato~~ ⁶⁷⁾ ~~mi~~ ⁶⁸⁾ ~~edeb~~ ⁶⁹⁾ ~~haenak~~ ⁷⁰⁾ ~~is~~ ⁷¹⁾ ~~van~~ ⁷²⁾ ~~a~~
 nikon 's holmychon ⁷³⁾ ~~korvyl~~ ⁷⁴⁾ ~~sak~~ ⁷⁵⁾ ~~penzyl~~ ⁷⁶⁾ ~~haz~~ ⁷⁷⁾ ~~nelhato~~ ⁷⁸⁾ ~~matei~~
 penz kel - noha ⁷⁹⁾ ~~mas~~ ⁸⁰⁾ ~~nem~~ ⁸¹⁾ ~~utao~~ ⁸²⁾ ~~jo~~ ⁸³⁾ ~~kanalakat~~ ⁸⁴⁾ ~~is~~ ⁸⁵⁾ ~~kinek~~ ⁸⁶⁾ ~~mat~~
 hadi vezerek epen etenikero ⁸⁷⁾ ~~ja~~ ⁸⁸⁾ ~~van~~ ⁸⁹⁾ ~~edeket~~ ⁹⁰⁾ ~~is~~ ⁹¹⁾ ~~keetni~~
 velemenben ⁹²⁾ ~~vanak~~ ⁹³⁾ ~~ast~~ ⁹⁴⁾ ~~ilutok~~ ⁹⁵⁾ ~~mer~~ ⁹⁶⁾ ~~ha~~ ⁹⁷⁾ ~~fo~~ ⁹⁸⁾ ~~ttam~~ ⁹⁹⁾ ~~valahol~~
 mi zerent amagenak a had ¹⁰⁰⁾ ~~ni~~ ¹⁰¹⁾ ~~be~~ ¹⁰²⁾ ~~as~~ ¹⁰³⁾ ~~vad~~ ¹⁰⁴⁾ ~~flrat~~ ¹⁰⁵⁾ ~~stet~~
 nak ¹⁰⁶⁾ ~~kel~~ ¹⁰⁷⁾ ~~a~~ ¹⁰⁸⁾ ~~hadat~~ ¹⁰⁹⁾ ~~fon~~ ¹¹⁰⁾ ~~tar~~ ¹¹¹⁾ ~~tanya~~ ¹¹²⁾ ~~bizonos~~ ¹¹³⁾ ~~vad~~ ¹¹⁴⁾ ~~ed~~ ¹¹⁵⁾ ~~mece~~ ¹¹⁶⁾ ~~es~~ ¹¹⁷⁾ ~~ferat~~
 s tiplelnja - 's ¹¹⁸⁾ ~~mir~~ ¹¹⁹⁾ ~~Isak ¹²⁰⁾ ~~A ¹²¹⁾ ~~szos~~ ¹²²⁾ ~~idit ¹²³⁾ ~~peldaul~~ ¹²⁴⁾ ~~a~~ ¹²⁵⁾ ~~Dholagiri
 merikban ¹²⁶⁾ ~~valaki~~ ¹²⁷⁾ ~~bizonos ¹²⁸⁾ ~~vad ¹²⁹⁾ ~~is ¹³⁰⁾ ~~Dhavalagiri ¹³¹⁾ ~~orokos ¹³²⁾ ~~ho
 hiboru ¹³³⁾ ~~ettal~~ ¹³⁴⁾ ~~el ¹³⁵⁾ ~~ernu ¹³⁶⁾ ~~ki ¹³⁷⁾ ~~tyzo ¹³⁸⁾ ~~foldet ¹³⁹⁾ ~~vad ¹⁴⁰⁾ ~~kovet ¹⁴¹⁾ ~~tanalni~~ ¹⁴²⁾ ~~met
 felt tin ¹⁴³⁾ ~~fel~~ ¹⁴⁴⁾ ~~an ¹⁴⁵⁾ ~~ke ¹⁴⁶⁾ ~~ttseget ¹⁴⁷⁾ ~~nek ¹⁴⁸⁾ ~~semi ¹⁴⁹⁾ ~~kylonas ¹⁵⁰⁾ ~~hazna ¹⁵¹⁾ ~~nem
 ke-vvnu ¹⁵²⁾ ~~ajenlota ¹⁵³⁾ ~~magat ¹⁵⁴⁾ ~~volna ¹⁵⁵⁾ ~~ki ¹⁵⁶⁾ ~~veren ¹⁵⁷⁾ ~~a ¹⁵⁸⁾ ~~veftan ¹⁵⁹⁾ ~~terpe
 menpre ¹⁶⁰⁾ ~~a~~ ¹⁶¹⁾ ~~hadi ¹⁶²⁾ ~~koltsegek ¹⁶³⁾ ~~tezet ¹⁶⁴⁾ ~~azon ¹⁶⁵⁾ ~~fold ¹⁶⁶⁾ ~~vad ¹⁶⁷⁾ ~~ko ¹⁶⁸⁾ ~~bir ¹⁶⁹⁾ ~~is
 elore ¹⁷⁰⁾ ~~fol ¹⁷¹⁾ ~~vollak ¹⁷²⁾ ~~zemitara ¹⁷³⁾ ~~sak ¹⁷⁴⁾ ~~sok ¹⁷⁵⁾ ~~firod ¹⁷⁶⁾ ~~sagad ¹⁷⁷⁾ ~~lene ¹⁷⁸⁾ ~~gerke
 ug ¹⁷⁹⁾ ~~had ¹⁸⁰⁾ ~~min ¹⁸¹⁾ ~~mag ¹⁸²⁾ ~~an ¹⁸³⁾ ~~van ¹⁸⁴⁾ ~~hitre ¹⁸⁵⁾ ~~kapna ¹⁸⁶⁾ ~~raytak ¹⁸⁷⁾ ~~ki ¹⁸⁸⁾ ~~veren ¹⁸⁹⁾ ~~a
 had ¹⁹⁰⁾ ~~a~~ ¹⁹¹⁾ ~~hiboru ¹⁹²⁾ ~~terhet ¹⁹³⁾ ~~is ¹⁹⁴⁾ ~~ir ¹⁹⁵⁾ ~~ve ¹⁹⁶⁾ ~~ved ¹⁹⁷⁾ ~~tamizokat ¹⁹⁸⁾ ~~Az ¹⁹⁹⁾ ~~erieknek
 res ²⁰⁰⁾ ~~utpn~~ ²⁰¹⁾ ~~velatjek ²⁰²⁾ ~~fol ²⁰³⁾ ~~Idet ²⁰⁴⁾ ~~tar ²⁰⁵⁾ ~~mas ²⁰⁶⁾ ~~vottukat ²⁰⁷⁾ ~~teht ²⁰⁸⁾ ~~a ²⁰⁹⁾ ~~edeb
 Ide ²¹⁰⁾ ~~t ²¹¹⁾ ~~tozik ²¹²⁾ ~~azon ²¹³⁾ ~~ismeretes ²¹⁴⁾ ~~napos ²¹⁵⁾ ~~beset ²¹⁶⁾ ~~'s ²¹⁷⁾ ~~penzre ²¹⁸⁾ ~~alkal
 sohajos ²¹⁹⁾ ~~fol ²²⁰⁾ ~~kieltas ²²¹⁾ ~~is ²²²⁾ ~~penz ²²³⁾ ~~penz ²²⁴⁾ ~~! penz ²²⁵⁾ ~~! penz ²²⁶⁾ ~~! penz ²²⁷⁾ ~~! penz ²²⁸⁾ ~~! penz ²²⁹⁾ ~~! penz ²³⁰⁾ ~~! penz
 es ²³¹⁾ ~~harmadzor ²³²⁾ ~~is ²³³⁾ ~~penz ²³⁴⁾ ~~! penz ²³⁵⁾ ~~! penz ²³⁶⁾ ~~! penz ²³⁷⁾ ~~! penz ²³⁸⁾ ~~! penz ²³⁹⁾ ~~! penz ²⁴⁰⁾ ~~! penz ²⁴¹⁾ ~~! penz ²⁴²⁾ ~~! penz ²⁴³⁾ ~~! penz ²⁴⁴⁾ ~~! penz ²⁴⁵⁾ ~~! penz ²⁴⁶⁾ ~~! penz ²⁴⁷⁾ ~~! penz ²⁴⁸⁾ ~~! penz ²⁴⁹⁾ ~~! penz ²⁵⁰⁾ ~~! penz~~

elkerülhető finom ismertető-jelek is lévén az ügyes művész által csinálhatók. Nem is hiszem, a jeleni ausztriai bank-jegyeket is senki képes legyen úgy utánozni: hogy még az oly közelebbről vizsgáló s öszvehasználó is, ki az afféle titkos jelekkel merőben ismeretlen, ne lenne képes az igazi bank-jegytől a hamisat megkülönböztetni; úgy hogy abbeli csalás veszélye csak művöletlen- vagy nem eléggé ügyölnél történhetik inkább meg.

A fönnbbi okból „pénz” és „általános csere-szer” mind egyet is teszen. Az érceknek nagyobb becsét s pénzre alkalmas voltukat sok egyébre is használhatás mellett, az illő fáradsággal nyerhetesen kívül egyéb sajátságok is adják meg, úgy mint főleg keménység, tömötség, olvashatóság, nyújthatóság, fény – csakugyan az *utánzás lehetséges!* De hát ugyan egy *száz-ezrekről* szóló kötvényt nem lehet másolni? s mégsem félnek tőle. Pénzre mai világban, vagyis jelen állásában a dolgoknak csaknem mindenkinek szüksége van; ahonnan is eredtek a következő köz-mondatok: hogy „pénz által mindent, mi *van* vagy tanáltatik vagy kapható, eladó, s megalkudható: meg lehet venni vagy szerezni, pénzzel még apát és anyát is lehet kapni vagy szerezni”; „pénzzel járják a búcsút”; „Geld regieret die Welt”¹; „pecunia est nervus rerum gerendarum”²; úgy hogy némely jeles hadi vezérek szerint háború folytatására is, perse a katonákon s holmiokon kívül, csak pénz kell – noha más utósó hadi vezérek éppen ellenkező véleményben vannak, azt állítók: mi szerint magának a hadnak kell a hadat fönn tartanija s táplálnia s már Észak-Amerikában valaki, bizonyos háború által elérni kitűzött célt tán fél annyi költséggel kívívni ajánlotta magát: mennyire a hadi költségek előre föl voltak számítva, úgy hogy már e részben és úton még csak az van hátra: hogy a háborúk terhét is ár-verés útján vállalják föl. Ide tartozik azon ismeretes, sóhajos fölkiáltás is: „pénz, pénz, és harmadszor is pénz!”, mintha bizony mikor s kinek pénze van, már minden s mindene volna, anélkül pedig mindene, tehát élete is, mint velő nélkül, elfogyna: s mintha a világon csak pénzre volna szükség; noha, a dolog gyökerére, alapjára, lényegére tekintve, s meggondolva egy felől azt: hogy az egész világ minden anyagi vagy külső kincseivel sem volnánk mindnyájan is képesek csak egy falat kenyeret s egy korty vizet is eléállítani, ha annak természetét, hozzájárulván mű-ipar is, a jóságos és bölcs Isten nem eszközölné; más felől pedig megfontolva azt: hogy illő szorgalom, ügyöközet, ipar mellett s után az isteni véghetetlen jóság és bölcs cél vagy végzés, elrendelés és gondviselés szerint minden érző *maga idejében*, mikor tudni illik az, az isteni mindent látó-szempontról nézve, nem pedig csak az orra hegyéig látva, rá nézve *jónak* tanáltatik, a neki szükségest igenis *bizonyosan* megnyeri és, hogy e sarkalatos és nyomós tekintetben, ha *okos* vagy *bölcs*, azaz: a fő célra – mely a boldogság vagy határtalanuli

¹ Pénz igazgatja a világot.

² A pénz a dolgok mozgatórugója.

boldogabbulás – intézett s irányzott *ipar* van: természet szerint igazán minden jó megnyerődik, elérődik: ez okoknál fogva, mondom, a fönnbbi helyett, inkább szeretném „tanulás és mű-ipar” s „meg nem tanulás és mű-ipar”-t téve látni s hallani. Ügyöközet nélkül pénzt s bármit unalmon, meglegedetlenségen, boldogtalanságon, s poklon kívül természet elleni és méltatlan; iparnak kell a pénz-szerzést megelőznie; s hol ipar van, ott majd minden helyes kívánatot be enged töltetni a jó Isten. De az Istenről is helytelen fonákos képzet és gondolatlan Isten-káromlás azt várni öszve dugott kezekkel, hogy bármily szűvös esdeklésre, fohászra egy darab kenyér föülről vagy bárhonnan elértemjen, ha azt valaki nem süti meg, s elé nem szerzi, az lévén okoskodása az afféle vakbuzgó, s az Istentől egyedül mindent váró, de semmit nem tevő tunyaságnak: hogy ha és mit az Isten akar: meg is teheti. Már pedig szűvös könyörgésre akarhat. Tehát a könyörgést meg is hallgathatja, azaz megadhatja a kértet. – Ez mind is igaz: de csakis annyit teszen: hogy *ha* akarja az Isten: megadja, s *tán* akarja; de bizonyosan nem lehet tudni; sőt bizonyos az, hogy senkinek éretlen, rövid látású kívánságáért az Isten a természet örök végzésű és véghetlen bölcs rendjét legkevésbé is meg nem változtatja, útjából ki nem tér, és a *valóság*, azaz: mi volt, van és lesz, az *elkerülhetlenül* perse valósul; és hogy a mi vágyjaink a valóval gyakran meg nem egyeznek, s a való ellen meglegedetlenül rugódozunk, csak belátásunk hiányjából ered, a mindent tudó *mindenben* tökélyes boldogságát tanálván. Az Isten tökélyes jót akar, s a *valóság* az akaratja; s *nem-valót* maga az Isten sem akarhat, midőn önmagával s a természettel ellenkeznék, mi lehetlen. Az Isten *mindenhatósága* tehát koránt sem abban áll: hogy mindent *képes* legyen akarni, mit bármily éretlen gondolkozású ember vagy gyermek kohol – mint a helytelenül gondolkozó ábrándozza –, mert úgy igazán még az Isten sem volna képes mindenkit kielégíteni, midőn egyik például esőt kiabál ugyanakkor és ott, mikor és hol a másik szárazságot óhajt – vagy hogy éppen a *lehetetlent*, mint tetszőleg a bűvész, megvalósítsa, s véghez vigye például: hogy kétszer kettő ne legyen négy, hanem három vagy öt, s a kör legyen 3-szögű; mert mindez éppen isteni természete és véghetlen tökélye ellen volna: hanem áll a mindenhatóság abban: hogy az egész természet folyása a mindentudó, tökélyes jót választó és akaró Isten műve és ereje vagy *hatása* által esik.

Eszembe ötlük itt a muhamedanusok azon ismeretes ábrándjuk: mi szerint ők, legalább ezelőtt, orvos-tanárt nem tartottak, s elátalkodottan semmit sem óvták magukat a pestis ellen, azt hívék: hogy sorsát, fatumát senki el nem kerülheti, kit az Isten meg akar tartani, úgy is megtarthatja. Lelki lethargia vagy álom-kórság! Ily fonákos elvből hát ugordhatnék tűzbe, vízbe is; mit azonban *némi meggondolás* mégsem enged. Az afféle gyermeki illetlen képzelődés és vak-buzgó várás helyett, mint szokás mondani, hogy a sült ga-

lamb a szájba röpjön, a legjobb veszély és szenv idejében az Istenre gondolni, s bízva véghetlen jóságában, és hogy az ideigi rosszat is mind örökös jó célból bocsátja a véges élőkre, és jóra fordítja – magát ezen fölemelő gondolat által lehetőleg stoikusan, de *nem dacolva* megerősíteni -e[d]zeni, -acélosítani s ezen, az erényes és nem puha lelkűnél varázs hatalmú lelki fegyver által a sors visszaverhetetlen csapásait, a Krisztus legnagyobb példája szerint, állhatatosan, elhatározottan, elszántan, szelíd méltósággal, békével eltűnni – magát a véghetetlen isteni jóság-teljes hatalom alatt érezvén, s a jövő határtalan szépség- és boldogságra függesztvén, bármily szenv közepette is, amennyire a test állapotja engedi, elmélkedését és érzését. De az Isten s az emberi elrendeltetés igaz vagy helyes ismerete az Isten-tanba tartozik, hol azt, remélem, mindenkit kielégítőleg, véghez is vijendem; itt ez csak ki-csapongásnak lévén nézendő.

A gondolatlan, elfogult s az arany fénylő sárgasága által, mint belé bolondult szerelmes, homályos látású, káprázó szemmel látó, sőt megvakult, sugori fősvény és fukar ugyan minden fáradhatatlan ügyöközetét egyedül arra fordítja: hogy minél több *pénzt* gyűjtsön, halmozzon egymásra, s ha lehetne, az egész világ pénzét saját erszényeivel elnyesse, vagy ládáiba élére rakhassa; azt pedig koránt sem *azon* célból: hogy azt tán *használja*, pénzét forgásba vagy járásba hozva s tartva legalább becses *magának* némi éldeletet szerezzen: hanem csupán azon gúnyos, gyalázatos és alacsony-szép célból van az olynak minden epekedése, teprenye, gyötrelme, kínszenvedése, rövidebben szólva: kinja: hogy *legyen* pénze. Úgy és oly sajnálásra, szánásra méltólag él vagy inkább kínlódik, sínlik szigorán öszve kuporgatott vagyonja szemlélésében az oly esztelen szerencsétlen telhetetlen, tehát megelégedetlen, noha amellet némileg csak ugyan ön-hitt, maga-vető, fölfuvalkodott homályos, szürkületes szobájában, mintha még az aranyja fényét is sajnálná hogy, a ládján kívüli világ részesülvén belőle, kárba menjen – millióji mellett éhezve, dideregve, s még magától is minden illő éldeletet lehetőleg mostohán megtagadva, megvonva, s aljas célú birtoka elveszthetése miatt örökösen remegve, rebegve s reszketve öszvezsugorodott tagokkal. Az oly álló vagy holt kincs hasonló egy holt, tehát bűdös és a léget pestisező vízhez vagy tóhoz, midőn a bölcsen használt, tehát heverni nem hagyott, hanem illő forgásban tartott pénz hasonló egy szép tiszta folyamhoz, melynek vagy hátán vígan röpjön a gőzös, vagy mely vígan csergedez a nagyobb folyamokba, azoknak hatalma növelésére, végre a köz-tengerbe érkező, honnan a természet szokott útjain – részént a lég-körbei fölgözlöngés s onnan különböző sűrűbb idomokbani a földre érkezés, részint a föld gyomrábani csatornákon által – ismét új folyamok erednek, többnyire ugyan a régiek árkaiban. – Csak az a miénk józanon tekintve, minek hasznát vesszük *valósággal*, nem pedig az: minek hasznát *vehetnők*, mert az oly *szabad rendelkezhetés* csak

képzeltképpen vagy üres, pusztá birtok; s *annyiban* még a pazérló is kevésbé volna esztelen a határtalan, s javát használni semmiképpen nem akaró fukarnál; csak az a kár: hogy a vesztegető cél ellen, sőt rossz célra fecsérli, s fáradva rohan, bölcs elintézés hiánya miatt, ön-veszélyjébe. – S amennyire használjuk, éldeljük: az egész természetben minden a miénk; például a nap sugarainak s melegének jótékony hatása, a hold kedves-halavány világa, a pompa-teljes csillagos ég, a friss lég-kör, melyet csak ön-hittség, a természet jóságos fönttartója vagy szünetleni teremtetője iránti háládatlanság, vagyis inkább arra nem is gondolás s a sok jóhoz naponkénti szokás nevezhet néha gúnyoson „kiterjesztett erősség”-nek – s ha egy fényes *residentia*, vagyis uralkodó lakta város legfényesebb piacán s utcáin végigmenyünk, vagy legtündöklőbb áru-tár-, azaz boltjaiba belépünk: mindaz: mit látunk, s ha házukban volna, sem vennők több hasznát – *annyiban* a miénk. S pedig fájdalom! az eltévedett nagyobb rész csak azon általa *mindenhatónak* ábrándozott, bálványképpen imádott, s fohászos gyönyörrel s aljas elragadtatással reggeltől estvig számlált, szemlélt, sugorgatva élre rakosgatott szer után kapkodik; s csaknem mindenkitől s szünetlen halljuk azon panaszt és sópánkodást: „Hej! Mé – azaz mert – szűk most a pénz!”; „nagy a pénz szűke”; „nincs pénz!”; „Oh, mi becses a pénz!”; s már szinte oda jutottunk: hogy az arany, sőt a krajcár legyen Istenünk.

Annyi pénzt szerezni tehát, mennyi az embernek magának és magái tisztességes megélhetésére szükséges: igen is kötelesség; azon túl lépni pedig s az *elégségessel meg nem elégedve, meggazdagodni, azaz fölöslegesnek*, vagyis szükségtelennek s haszontalannak birtokába jutni akarni: józan cél elleni; s a maradék maradéka iránt is határtalanul epekedni, helytelen-, esztelenség és hiábavaló; midőn oly messze emberi erő biztosan alig működhetik; és elég, ha mindenki, amellet, hogy magáról okoson gondoskodik, a netaláni gyermekeknek jó növelést szerez, s megélhetésöknek biztos erős alapot vet; midőn aszerént az ivadék is hasonlólag gondoskodhatván az ivadékáról: az egész jövőendő iránt jó intézet lesz. A fősvényeknek azon csinosabbjai, melyek nem éppen azon legalacsonabb fajábólíji, melyek a pénzt nem csupán ostoba-vakon, balgatagul, mint ön- vagy vég-célt szeretik, hanem csak jövőendő sors iránti tűnődésből s lehető szükségre jutás kikerüléséért, megelőzéséért, elejét vételéért kívánnak jó előre gondoskodni és minél több vagyonnak beszerzése-gyűjtése, egymásra halmozása által mintegy a sors ellen fölfegyverkezni s biztosulni; az ily tisztességesebb, okosabb, csinosabb, finomabb ürügy vagy szín alatt működők is, mondom, helytelenül vagy ok nélkül s hiában ápolgatnak oly messze terjedő terveket; midőn, az előbbi szerént, emberi ellátáshoz képest, elég *mindenkinek* csak magáról és az övéjéről gondoskodnija, és itt és ennyiben igazán illik vagy alkalmazható azon köz-tan: „aki hátul van, tegye be az ajtót”; és Horatiuskényt: „Quod adest:

memento componere aequis; caetera fluminis ritu feremtur...”, azaz, szabadon, vagyis értelmet fordítva: A jelen iránt legyen gondod jó rendeltést tenni: az elláthatlan jövőt bízd az Istenre s az ivadéokra.

Jó elvnek, természet törvényje, józan okosság szerént és elismertképpen, olynak kell lennie: hogy *közönséges* lehessen: vagyis hogy *jó legyen, ha mindenki, kit azon elv illet, vagyis kire az kiterjed, szerénte cselekszik*. Már pedig a fősvény elve közönséges nem lehet, mennyiben mindenki oly célt, hogy határtalanul növvő pénz-összevegre tegyen szert, el nem érhet, haneha a birodalomban is határ nélkül több-több pénz veretik; mi egy felől anyagilag vagy physikailag lehetetlen, más felől tökélyesen haszontalan vagy hiábavaló volna, mennyiben – a pénzzel vásárolható valóság vagy realitás ugyanaz maradván – a pénz becse nyilván éppen azon arányban szállana: mennyivel ugyanannak mennyisége szaporodna; úgy hogy, az Uralkodótól helyes politika szerént, a birodalom nagyságához, vagyis inkább népességéhez képest, bizonyos összeg és határ állítatik meg, melyet nem hághat által. És a fősvény elve szerént mindenki minden más ellen örökös kereskedési hadban volna, mely állapot mindenkitől, tehát a fősvénytől is óhajtott, de rossz úton keresett boldogsággal éppen merőben ellenkezik. De nem töltök több helyet a fősvény esztelensége, balgatagsága, fonákossága, szerencsétlensége s mély örvény szélén állósága s valóságos különös nemű bolondsága fejében mély gyökeret vert káros eszméje, fixa ideája kifejtésével: midőn az minden nem egészen oktan ember előtt elég nyilvánvaló; és sok ügyes költészi toll és ecset is már elég élénken, elevenen, s az érző-szereknek, vagyis testileg, aesthetikailag, hihetőleg mulattatóbban, gyönyörködtetőbben, elragadóbban, szív-betöltőbben, fülbe-mászóbban is leírta, -festette, személyesítette, personificálta: mint az én szárazabb, komolyabb, de mindenütt fenékre ható, gyökeres és a dolog lényegét illő szép idommal vagy testtel együtt vizsgáló s tekintetbe vevő nyelvem és előadásomnak célja.

Rövid lényege, veleje, quintessentiája, való(ság)ja, *jó, célszerű*, tehát mint minden *egyszerű, kényelmes* és lehető, amennyire *csak lehet, biztos pénz-ügy, pénz-kezelés-mód, finánc-ügy, bank-ügynek, -tervnek*.

A pénz-veretés joga tudvalevőleg kirekesztőleg az Uralkodóé; az fizeti, valóságos vagyis kész-pénzzel vagy annak helyettesével, bank-jeggyel, a maga szolgáljait, embereit – e szót keskenyebb vagy szorosabb értelemben véve, midőn, szélesebb értelemben, perse mindnyájan az Uralkodó jobbágjai vagyunk –, azoktól menyen a pénz a köz-állomány vagy status több tagjaihoz, mely utóbbiaknak törvényesen kiszabott vagy meghatározott osztályjából, a kiszabott mennyiségben, mint *adó*, ismég visszakerül a köz-vagy legfőbb pénz-tárba; s így tartatik folytonos forgásban. A fölebbihez a pénz anyaga-, minéműségéről itt még csak az jegyeztetik meg: hogy a pénz

perse nem fölötte könnyen, s nem is fölötte nehezen kapható vagy – a természettől – nyerhető anyagból készíttetik célszerűen.

Célszerűtlen volna például agyagból készíteni, vagy ott, hol csere-fa bővön tanáltatik: abból faragni pénzt: mivel úgy ki-ki *igen* könnyen juthatna pénzhez, s az utóbbi igen becstelenné válna, mint más felől a gyémántból készíteni pénzt is cél-ellenes volna, mivel ez utóbbi igen ritkán tanálható. A pénznek továbbá perse jó vagy *kemény* anyagból kell idomíttatnija: hogy a sok használás, súrlódás által el ne kopják, vassék illő idő előtt, vagy papíron készíttetnije: hogy elrongyolásakor újjal könnyen kicserélődhessék. De jó volna a bank-jegyekkel is kímélőbben bánni, hogy könnyebben lehessen használni, élni vele, mit könnyű volna egy oly legfőbb rendelet által eszközölni: mi szerént mint egyéb kötvény- vagy contractusok érvénytelenekké válnak, mihelyt némi tetemes szakadás vagy más hiba esik bennük: úgy a bank-jegyek is. Jól megfelelnek az előbbi végre az arany, ezüst, némi illő szokott elegyítéssel; továbbá a réz és a vas.

Ha már föl vesszük: hogy bizonyos státus költségei födezésére évenként fordít *m egyezmény szerénti* vagy *conventios* vagy *ezüst* vagy *pengő*, vagyis jó Rhenens-forinttal, s hogy azon státus jövedelméül be- vagy visszamenyen évenként *n* Rhf, s *m* több, mint *n*: világos, hogy: a státus kevesebbet veszen be a *m-n* Rhft-tal, mint mennyit kiad: tehát szüksége pótlására, kielégítésére, vagyis a terhe hordozására kénytelen évenként vagy *m-n* Rhft-ot *kölcsön* vennie, vagy ugyan *m-p* Rhft-ot újból veretni, s a kölcsön vett tőkét is kamatozni kellvén: minden esetben az említett föltétel alatt elkerülhetetlen lesz új pénzek veretése: mi által az azon statusban létező pénz évről évre egyenlő összeeggel nővén, idővel *határtalanul* nőne, mire sem elég ércet a föld gyomra nem adhatna, sem elég helyet akarmely véges birodalom.

És mivel azon esetben: ha a status évenként *m-n* Rhft-ot kölcsön veszen: egy év múlva *m-n* Rhft, két év múlva *kétszer (m-n)* Rhft, *k* év múlva *k(m-n)* Rhft-nak kamatját fizetendő, tehát százra *p*-t vetve,

$$\frac{kp(m-n)}{100}$$

$$\text{Rhft-ot s azon } k \text{ év alatt} \quad \frac{p(m-n)}{100} \quad \frac{(1+k)k}{2}$$

Rhft-ot; midőn évenként *(m-n)* Rhft-ot újból veretve, *k* év alatt *k(m-n)* Rhft-ot

adna ki: könnyű összevasonlítás megmutatja: hogy $\frac{100}{p}$ év múlva már

a kamat akkora: mint *m-n*, úgy hogy $\frac{200}{p}-1$ év alatt már összesen

annyi kamat fizetődött, mint *új* pénz kellett volna, azon túl pedig évenként több-több. Miből világos: hogy a statusnak költsönözni erősen káros, és sok-

kal jobb szükség esetében új pénz veretéséről gondoskodnia, azon ügyököznije, s az által segítnie magán: és mihelyt az oly status ezt nem győzi, erei elégtelenek arra, s kifogynak: ott pénz szűke s abbeli szegénység lesz, a dolgok előbbi állapotjukban nem maradhatnak, az előbbi lábon, módon tovább nem folyhatnak, okos változtatás, módosítás lesz szükséges, mi mellett a státusnak koránt sem lesz szükség az említett pénz szükéért s fogytáért elpusztulnia. Legelőbb szembe ötlő jó segítés-mód ugyanis itt a statusra nézve, a helyett, hogy maga venne pénzt föl, vagyis *magát* verné adósságba, az: hogy *maga* állítson s tartson kereskedőket, üzessen kereskedést *maga* számára, s rész szerént adja is ki kamatra pénzét; mi utakon a künn rekedett pénz, legalább rész szerént, ismég a status tulajdon kezébe visszakérül, s a status terhe erősen könnyül. Egy neme az ily kereskedésnek a sóbányák iránti jognak *maga* számai fönntartása: s ily hasznok vételével a statusok, a fönnebbiek szerént, nyilván kénytelenek is rész szerént a pénz korlátlan szaporodásának gátot vetésére, rész szerént azért is: hogy némely status nem is volna képes évenként mind annyi új pénzt *veretni*.

(NB. Az arany is lehet egy nagy helyt oly szűk: hogy az *oda vitel* fáradsága is tekintetbe veendő, és az arany ott mint egyéb portéka, *drágább* lesz. De az átköltözés fárad[ságo]s. Terhét csak nagy és az Egész szükségére elég, lehető nagy tömegben illő tek[intet]be venni; perse nem pedig minden egyes arany-pénznél, mint a csizma- s egyébnél. A *vevő* arra nem számíthatván, vehetvén tek[inte]tet, nem tehetvén föl: hogy *csak azért* fáradozott volna az eladó oda; ellenben éppen méltán föltehetvén azt: hogy lehető legnagyobbat, a *szükséges* ny-ig³, viszen, vitt át.)

Annyi pénz, mennyi elköltődött *minden* statusban, vissza nehezen kerülend, mivel *minden* jobbágy nehezen marad éppen egy krajcár s fillér nélkül, vagyis nehezen ürül ki egészen pénz dolgában; más pénz pedig nem jár: mint mely föülről jó le. És noha megeshetik, hogy valamely status jövedelme a költséget föül múlja – mi csak azáltal lehet: ha *más* statusból foly oda nyereség be –, de az csakugyan *egyszerre minden* statusnál lehetetlen; oly viszonyban lévén, e részben is, a statusok egymással, melyben egyének vannak. S amely statusnak oly formán minden évben r Rhf nyeresége volna: az nyilván idővel határtalan pénz-összeget halmozna össze. Azonban azon föltétel: hogy évenként egyforma veszteség vagy nyereség lenne, nem áll: mert az sok változó körülményektől függ, mily a népesedés – mely minél nagyobb, annál jobb a statusnak, annál több adó menvén be – kereskedési szerencse, ...⁴ s így csakugyan, mint sok év-százak óta fönnállnak: még elláthatatlan hosszú időig fönnállhatnak a mai statusok, ha csak valami előre nem látott körülmény őket össze nem rontja.

³ Mennyiségig.

⁴ Bolyai pontjai.

Eléggé érezhető a fönnbbiek jó megfontolásából: hogy nagyon össze-bonyolódottságukat nem tekintve is, az eddigi statusok a legtöbbnyire csak-nem bámulandó, ön-terhüket alig bíró, azok alatt ingadozó, lerogyással fenyegetőző, kínlódva s sínlődve álldogáló kolosszok, melyeket csak erősen bölcs elintézés tartogathat fönn, nyújtván azoknak napjait: mint beteg testnek a jó orvos: mert mint mindenütt, itt is ugyan igaz: „Vis consili experts mole ruit sua: vim temperatam di quoque provehant in maius, idem odere viris omne nefas animo moventis”, azaz: a jó tanács nélkül szűkölködő erő ön-terhe alatt lerogyik: a mérsékelt erőt az Isten⁵ elésegíti: ugyanaz ellenz minden tiltottat elméjükben forgatókat. Egyéb aránt világos: hogy amennyiben valamely statusban a népesedés szaporodik: ugyanoly arányban illő a forgó pénz-tömeget is szaporítani.

A kereskedésre nézve megjegyzem itt: hogy napjainkban egyik napi-renden lévő köz-panasz honunkban, jelesen Erdélyben, a kereskedés hiánya, legalább gyenge lábon állása, élet s élénkség nélkülisége; s egyik jel-szó: a kereskedés életbe léptetése, föllevenítése s virágoztatása, attól várva, mint a köz-napi társalkodástól, csaknem minden jót, tehát a művelődést is.

Ezekre, egyszer mindenkorra, ezeket állítom: hogy a köz-napi társalkodásból ugyan lehet néha jól megválasztva az embereket, mint hír-lapokból, sok jót tanulni; de hogy az különösen inkább s nagyobb részént alkalmas: a maga alkalmazásában, viselésében simaságot, életbeli politikát, ember-ismeretet és, ha fölsőbb szemponttal s nagyobb s melegebb szívvel nem bírnánk – Fridrikként, kinek atyám is, 1843-ban kiadott aritmetikájában XXVII. lapon secundál⁶ –, a felebaráti szeretetet oltani s ahelyett ember-gyűlöletet s iszonyt ébreszteni. Részemről oly nagy és oly kedvetlen tapasztalásokat tettem s angyali szent lárvát, ál-orcát viselni törekvő oly emberekben, kiktől legkevésbé vártam volna, mint még tapasztalan [!] ifjú, oly vastagon, rútul, és parasztoson megcsalódtam: hogy a legújabb időkig állhatatosan keblemben táplált munkás-közönséges ember-szeretet – de perse nem a gazember-szeretet –, ha fősőbb erő nem vívott volna azon sátánon is győzelmet és uradalmat ki: szinte-szinte az embernek, vagyis a köz-jó iránti hidegséggé vált jó szívem, méltatlansággali illetődésében, egyszersmind közel lévén végső veréséhez.

A legnagyobb s -nemesebb dolgok azonban, tapasztalás szerént is, nem a világ zajában – hol, mint egy sokadalomban, nagy rész magát csak fitogtatja,

⁵ „Bölcs eszme nélkül bármely erő ledől, ám csöpp erőt is nagyra növeszt az ég, melynek gyűlölség minden aljas indulat és kegyetlen ármány” (Horatius: *Az énekek harmadik könyve*. 4 IV. 65–68. Illyés Gyula fordítása).

⁶ *A Marosvásárhelyt 1829-be nyomtatott Aritmetika elejének részint rövidített, részint bővített, általán jobbitott, s tisztáltabb kiadása* (Marosvásárhely 1843) című, névtelenül megjelent művében Bolyai Farkas II. Frigyesnek tulajdonítja azt a mondást, hogy „csoda, ha valaki úgy vénülhet meg, hogy embergyűlölő ne legyen”.

vagy mint egy korcsomában, részegen tántorog, vagy mint egy színpadon, mást ábrázol, mint aki –, hanem a *magányban* szoktak állhatatos, lelkiismeretes akarat, elszánás, vágy s vizsga, működés által s után születni: úgy hogy a társalgást jó lesz csak jó fűszer gyanánt, vagyis inkább módjára, csak erősen mérsékelten, s főleg az olvasott vagy ön-erőn kigondolt tanok közlésére használni; mi által egyedül nemesíttetik, édesíttetik, s lesz érdekes minden részről a tanálkozás. Bölcsen állítja atyám a Tentamenje első darabja végéni magyar todalékban: hogy sok egy napnyi olvasottnak lényegét fél óra alatt a legtöbbnyire lelkesen el lehet mondani; s ha tehát csak 12 olvasó egyén áll is avégre össze, hogy ki-ki olvasottját a többivel közölje: fölosztva egymás között az olvasandókat, mindeniknek csak egy napba s hat órába kerül, s annyi alatt megnyerődik, amire különben mindeniknek 12 napja veszett volna el. *Közlekedni* s közleni tehát, nemcsak anyagi érdekekért, hanem főszóbb s gyorsabb művelődésért, s annak terjesztéséért, igen is kell, a köz-jóra fordítás finom éldele nélkül minden élet, s éldelet ízetlen lévén, az adván meg fő fűszerét minden működésnek; de csak célszerű, okos közlekedés, társalgás lesz üdvös; az illő határt túllépve pedig, mint egyéb, a társalgás is lelket ölt és művelődést elnyomó pestissé válik. Mikor bölcssek vagyunk vagy leszünk: nyomós ok s szükség nélkül még csak egy szót se szólunk.

Az anyagi érdekeket illetőleg pedig, mivel a jó iránt Isten bölcsessége nem pazérolt minden jót mindenüvé el: bizonyos, hogy ami szükséges hol hiányzik: máshonnan kell oda vinni, ha az ott lakók ott akarnak élni. És ez az egyedüli helyes méltó ok a kereskedésre s mivel az oly portéka-szerzőnek költségét és fáradságát is megjutalmazni vagy -fordítani vagy -téríteni igen is igazságos és természetes: az oly móddali kereskedés erkölcsileg is tökélyesen igazságos. A kereskedés tehát *ennyiben* ugyan szükséges, mivel az által a helységek s országok hiányai költsönösön pótoltnak, azok egymást segítik, mint egyik kéz a másikat mossa: azonban attól annyit s csakis annyit lehet várni; az által a művelődés csak egyéneknek, nem pedig egészben, az emberiségnél emelődhétvén; ez utóbbinak emelésére, mint előbb is érintetett, elkerülhetetlen lévén szerencsésen termett, növelt s kedvező körülmények között élő egyének teremtő ereje; midőn az ökröt, ha Bécsbe hajtják is, csak ökörnek marad; s több egyebek módjára dühvé fajul el a kereskedési helyes működés is, mihelyt zabolátlan meggazdagulást tűz ki magának célul, vagy tunyán kerülve az ön-erőn gondolkozást s tanulást, azt hiteti el magával az utazó: hogy ha csak megjárja Párist, Londont s Észak-Amerikát, már minden honi teremtményt megvethetési és lenézhetési kiváltságot nyerend, s töltésérrel ömlik ott be sokat elfogadni képes üregű fejébe az: mitől honjában annyira fél s irtózik: mint az ördög a tömjéntől...

A kereskedés által, kinek mire szüksége van, megszerezheti mindaddig, míg él, vagyis élete napjáig: mert ugyanis mihelyt annak, mi nélkül el nem

lehet, vagyis meg nem élhet, hiányjával van: megszűnik élni; és innen kimagyarázható, hogy oly nagy elágazásban s egybebonyolódásában az emberi társaságnak hogy szerezheti meg, legalább nagy rész, a szükségest, vagyis hogy mikényt állhat fönne elláthatatlan ideig az emberi társaság; és kaphatnak erős lábra, nyerhetnek erős *hitelt* az, az újabb időkben fölállított, a bevévest és kiadást nagyban, és okos körültekintéssel a kivevők vagyoni s minden nemű állapotjukra üző *takarék-* és *ápoló-tárok* vagy *-intézetek* vagy *alapítványok, egyesületek*.

E mellék-jegyzetek után a pénz-ügy vagy Finanzwesenről – melyeket természet szerint anélkül tevék, hogy e tárgyról valami különös munkát olvas-tam volna – s melyeket könnyen lehetne még sok hasonlókkal szaporítanom, magához a jeleni tárgyhoz közelebb lépek.

Csupán a mások verejtéke után és zsírján, csak az ősök nétaláni érdemei-ekre s szerzeményeikre támaszkodva, öszvedugva vagy egész nap zsebbe tar-tott kezekkel, és minden lényeges elmélkedés és ipar nélkül, várni a sült galambnak a szájba röpülését, szóval here-módra ingyen élni, vagyis inkább vegetálni, nagyobb szégyen, gyalázat, vétek, mint koldulni; az alamizsnát igazán megérdemlő koldus mostoha körülmények és elkerülhetetlen szükség által lévén másokra szorulva; az ingyenélő pedig lelketlenül élvezvén a más fáradsága gyümölcsét. Az ingyenélésnek ugyan egy neme az is: ha valaki bi-zonyos tőkepénz kamatja vagy egyéb nevű jövedelme után – mily például az ápoló-intézetbeli – éldegél, dolgozható állapotban lévén, és mégsem használ-ván tehetségét.

Az igaz ember nem csak a maga élhetését s boldogságát, hanem lehető-sé kitelhetőleg a másokét is kívánja eszközölni.

Ámbár minden elmebeli munkánál a test is némileg mozgásban van, vagy részt vesz, s viszont minden testi munkánál valamit gondolni is szükség: csak ugyan a szellemi vagy testi erőnek nagyobb vagy kisebb működése vagy közbe-jövelele szerint minden működéseket jól lehet két fő nemekre fölosztani; úgy mint: *szellemi-* és *testi*ekre; az elsők közé számlálván minden tani szemlélődéseket, speculatiokat, igazság- vagy tan-keresést s fölтанálást, illő és célszerű lévén csak ugyan oda számítani a tan-készítést is; az utóbbiak közé pedig számítván mindenféle egyéb munkát. Mi szerint is az egész em-beriséget is illő két fő nemekre fölosztani, úgy mint *tanászokra* és *művészek-re*; az utóbbiak között a földész úgy befoglalódván: mint az órás s más bár-mily finom művész; megjegyezvén: hogy e nevezetek is: „tanász”, „mű-vész”, nem egészen illők, s általján még nem tökélyesek; midőn némileg min-den mű, az értőre nézve, tan; s a szoros értelemben tan is mű, még pedig a legelső és legnagyobb szerű: azonban ki-tűnő értelemben mégis lehet az első osztálybelieket „tanász” vagy „tan-ész” vagy „tan-esz” vagy „tan-áló”, „tanoló”, „tanéló”, azaz olyaknak nevezni: kiknek *esze* a tanon jár, arra áll,

vagy kik a tanban és tannak *élnék*; vagy végre „tan-álló”-knak, azaz „tan-készítő”-knek is; a második osztálybelieket pedig – a tant, mint csak az elmélet megtestesítését vagy kijelentését, és mint minden más mű fölöttit, kirekesztvén ezentúl a művek közül – „művész”-, „mű-ész”-, „mű-elő”-, „műv-elő”-, „mű-illő”-knek nevezni.

Mind e két osztály az emberiség művelésére egyaránt szükséges; s azért, mint az ingyen-élés nem pártolando, más felől annál inkább kapni kell az oly jeles elméjű s szellemű embereken, kik az egésznek remek szolgáltatásokat tehetnek, s azokat illő a státusnak ön-javára, szükségökhöz képest, még gyámolítani is, annyival inkább méltán éldelhetik ön-birtokuk járulékait. Ezen legnemesb foglalkozású embereken kívül a testi- vagy szellemileg *tehetetlenek*nél is, ha nem segíti s tartja őket a status, legalább illő elnézni, vagyis megszenvedni: hogy ők is *ön-tehetségük*- vagy birtokbeli erejüknél fogva *ingyen* is éljenek. Mi szerént csak a rendkívüli elméjű s tan-készítés által szolgálatot tevő emberek, milyeknek kellene lenniük *minden* tanítóknak – mint egy jó tanító rengeteg jót, úgy egy rossz rengeteg rosszat tehetvén, legalább már azáltal is: hogy a jó eléhaladását hátráltatja –; továbbá a rendkívül *tehetetlenek* élhetnek méltán, legalább ön-erejükön, úgy, hogy azt mindenki szűvelhesse. S mint a csak kapálás-, kaszálásra s több hasonló testi működésre képest *hiábavaló* volna magosabb szellemi foglalkozásra fordítani: úgy a fölsőbb tehetségeket kár és vétek volna kapa s ásó mellé tenni s vesztegetni.

Vannak tehát esetek: melyekben nem csak nem hibás, hanem éppen kíváncsatos lehet bizonyos pénz-tőkét olyaknak kiadás által növelni, kik nem tehetnek derekabb dolgot: mint ha pénzükkel kereskednek és nyerekednek. E végre, sok egyéb jó intézetjei között, *két* jó eszméje van az újabb időnek, úgy mint: az egyik a *takarék*- vagy, rövidebben szólva, *gyű-tárok*, a másik pedig az *ápoló intézetek* vagy rövidebben, az *áp-tárok* fölállítása. A „gyű-tár” név is ugyan a dolgot csak hiányoson fejezi, s azért nem egészen jó, midőn *gyű* az: *mi* gyűjtemény – honnan lesz „gyűjt” vagy „gyűit” és „gyül” vagy „gyüül” –; tehát oda kellene mellékelni: *miféle* gyű-tár; itt tudniillik pénz-gyűtárról lévén szó. Rövidségért azonban, addig, míg az egész tárgy lényege még alaposobban és fenékre hatólag kidolgoztatik: itt csak a „gyű”- és „áp-tár” neveket használadjuk.

A kereskedő-, kalmárnak, kelmérnek tehát annyit kellene nyernie: hogy abból netalán még gyámoltalan családjával együtt megélhessen. De a pénz-tőkéje, mellyel kiindult, keresk[edni] kezd, [kereskedés]-re adja magát: oly csekély lehet, hogy abból... Így: ha nap-számra jár is: annyit illő kapnia, hogy netáni gyámoltalan családjával együtt élhessen. A kereskedés, utazás is mind nap-számra, műbe veendő, tehát példaul egy pakk gyű-fát lévén csak képes vásárolni, s azt egy napi járó földre vinni eladás végett: annak otti árát oly *föl* kellene csapnia: hogy mindenki méltán sokallná, senki meg nem

venné. Más felől az is igazságtalan, hogy valami egy nap-számosnak lehető gyámoltalan s még dolgozni nem képes gyermekei száma szerint fizesse bérét. S nem lehet más igaz[ságos], term[észetes] mód e világ-bajból -zajból kibonyolulni: mintha az oly gyermek növelését okvetlenül az Állam veszi át, vállalja: mint az aggott, már tehetlen öregeket, s betegeket.

Más felől a némely *nagy* pénz-birtokú a kereskedés által mind nagyobb, csaknem úgy nevezett geometriai progress[io szerint] növő (körülmények között, szerencse mellett) tőkére tenne szert: mi megint *érdemetlen*, tehát igazságtalan szerencse volna. Miből nyi-tani, vagyis *mathesisi* szigorral és fénnnyel kiviláglik: hogy a bármikori, tehát mai pénz ön-birtok *csak azon* esetre lehet és lesz igazságos, biztos megélhetési tőkéje valamily családnak: ha az sem nem igen oly kevés, hogy a nyereségből meg ne élhetne, sem nem oly sok: hogy az által a gazdag s pénz-erejű, más pénz-kárára s szegényülésére – mert az egyik pénz-vagyonosodása csak a más [kárával] történhetik, *állandó* pénz-összege mellett az Államnak – még inkább elgazd[agodjék] s annyiban *ez előtt* ugyan hatalmasodjék, de már, a jelen józan, világos, tiszta szempontból megállított s leonthatlan elvek szerint nem annyira, de mégis némileg, a pénz mindig, míg csak van, jár, egy fő s általános anyagi eszköz, megvesztegetés-szer, megnyerésnek marad, mást tán *rossz* ön-célra is fordítani, használni.

De azon közép-, közönyös, átmeneti állapotot, bár ki is lehet számítani, összevetni, meghat[ározni], állítani: de kevésnél lesz, s a többség mellett nem ritkán talál és érdem[el] kivételt. Ebből kiviláglik és -tündöklük a pénznek bármely, sok vagy kevés, kamatrai adásának is természetes és merőbeni igazságtalansága. Ugyanis, *föltéve* is a kereskedés általi megélni törekvés igazságát – mely a főlebbi esetben csak az írott *közép* (pénz-birtok)osnál igazságos –: s például Pál Péternek át-, kiadja pénzének felét: hogy vele hasonlólag kereskedjék: világos, kézzel fogható: hogy Pál azért csak *annyinak felével* kívánhat Pétertől többet: mennyit maga nyert volna rajta; azon, kiszámításrai tek[intet]bevétele bajos, alkalmatlan körülményrei tekintettel: hogy ha *egy* helyre, tehát legcélszerűbben *együtt* is, járnak eladó vásárba – annyi levén a portéka, hogy az eladás sükeresítése-, útoni ügyeletért, segítségért is *legyen miért*, megérdemelje a vásár a *két* egyén, társaságban utazást – *levonva* azon fele résszeli ön-fáradtság jutalmát, sőt azt éppen a kölcsön-vevőnek adva (de itt is lehető gyermekek!...⁷), jó így is semmiképpen nem lehet.

Ha pedig külön helyekre járnak: *azt* kellene kifürkészni, kurkászni, hogy hová járhat *legközelebbi* helyre a kölcsönöző, adós, s *abbeli* fáradtságát kellene neki megjutalmazni. Az *első* esetben, egyenlő számú gyermekeket téve föl, nyilván és világosan *semmi* kamat sem illetné a hitelezőt, tehát, hasonló ön-érdeménél fogva, nézve átaljában egy esetben sincs joga kamatot

⁷ Bolyai pontjai.

követelnije. A *más* esetben pedig, a hely közelebbsége s könnyebbsége esetében, ugyan illetné valami; ellenben annak távulabbiságakor még ő kellene hogy fizessen *ráadásul*, pótló kamatot az adósnak. Mind a Hitelező, mind az Adós pedig nem levén vagy nézethetvén a világ-viszonyok okául: világos: hogy ezen ingó, tehát ingatlan, vagyis hat ny-ijű⁸ kamat is Isten-törvény-ellenes, nem igazságos, józan okosság, alap[os], gyök[eresen], (radical) mély s fenékre s át ható politika szerénti.

Az eddig[i] állam-szerkezet, rendszer mellett pedig, részint a „volent, non fit injuria” elve, részint a követk[ező] okból, alapon ugyan következtetlen és *célszerűtlen*, helytelen, rossz, igazságtalan volt *korlátokat* szabni akarni; nem nézve, ha nem lett volna is sükertelen ügyek[ezet], midőn e törvényt is oly egyszerűen könnyű kijátszodni, büntető terhét kikerülni.

Jelenleg pedig, az Államnak pénz-teremthetésére legelső és sokat, de mégis legkisebb mértékben javító lépésül legegyszerűbb és -jobb mód lesz ez: ki-ki jó lesz, ha minden fölöslegét, az Állam minden föld-birtokát, s csak azt – vagy derék épületjeit bevehetők elég biztosoknak? – biztosítékkal lekötven és a dicső Magyar-hon becsületét, a földön még el nem játszott, s reményl[hetőleg] el sem játszandó *becsületére* ki-beadja – úgy hogy illő időben, nem a boldogult tábla-bírói rendszer idejebeli eljárás szerént, hol a kutya-bőrös, de igen is adósság fizetés tárgyában gyakran nem kutya-hűségű s pontos: hanem a legmakacsabbul s utálatosobban, alacs[on], s becstel[en], mocskos, gyaláz[atós] kutyálgató nemes, vagyis – mint az oly neveztetni érdemli – *nem is* ember már kölcsön vételekor meg se gondolta: hogy valaha megfizessen, legalább addig: míg dicső – ? – nemesi jogával élve generose nem repellál, és tán éppen katonai kar-hatalom nem rontja a szorosba: hol ha egyéb nincs, kénytelen az ingét is levetni, oly vakmerő nem lévén: ki annak ellen-szegülni, -állani megkísérteni tanácsosnak vélné, noha oly esetet is hallottam, *hol* tehát, tiszta állam-kötvény mellett, *rögtöni* eleget-vehetés mellett; továbbá más felől az Állam valamire például eggyel nagyobb, több száz-tóliról adja ismét jó *föld*-biztosíték mellett ki. Így ennél *többre* nem tehet polgár-megrontás nélkül szert – mit kikerülni éppen *célja* – s nagyobb biztosíték sem képzelhető. Így, s ekkor az ajándékok, állam (csód), banquerottság, s – illő, ha nem is érdemlett névvel nevezve – koldulás, másféle *kölcsön*-vevés és (az államot csak mind mélyebben a bajba, mocsárba süllyesztő s végre megrontó, elpusztító) fölösl[eges] és kikerülhető lesz, kamatozás, ön *kölcsön*-adás nélkül.

650. 440×285 mm, vastag fehér papír 5 ív és 5 levél 29 lapján tintával és ceruzával, nagyrészt hasábosan írva

⁸ Mennyiségű.

Ingóságok jegyzéke 1853-ból

Az 1853. év elejéni jegyzéke vagy lajstroma vagy számba-vétele ingó javaimnak: 2½ pár nyári kapca, 4 vékony, 4 vastagabb len-gyolcs ing, 8 gatyá, 2 piquet alsó nadrág, 1 rökli [!], 1 barquet alsó nadrág, 1 nadrágtartó, 2 elő-ing, 3 gombbal, 1 virágos kravátli, 1 vad-galambszín hosszú shawl¹-darab, 3 ó, 2 új fekete selyem fél-nyakravaló, 1 háló sárga, 5 ó, 5 új len zsebkendő, nagy len-abrosz, 4 ahhozi asztalkendővel, 1 len, 2 házi szőtt abrosz, 7 hozzá való asztal-kendővel, 2 len házi szőtt, s egy vett vörös szélű kendő, 1 takaró ruha, 1 kurta s 1 hosszú tángyértörő, kés-súrló, por-dörgölő, s foldozó len-rongyok, pádimentom-súrló ponyva, 1 apró kockás, 1 barna s 1 nagy kockás nyári nadrág, 1 nagy kockás téli, 1 fekete, 1 szürke, toszkin, 1 ó mor nadrág, 3 rövid, 1 hosszú (hamuszín) nyári, 1 bársony, 1 atlac, 1 ó téli, 1 rongyos mellény, 1 ó minister bonjour, 1 blúz, 1 sötét-zöld, 1 szederjes kaput, 1 szederjes frakk, 3 zeke, 1 hárász, 1 ó, 1 új bárány-bőr, 1 fekete tisztí sapka, 1 cs. k. öv, 1 arany porte d'épée², 1 pár szarvasbőr, 1 pár glassé, több más keztyűk, 1 szalma-surgye nekem, 1 cselédemnek, 1 mátrác, 2 téli paplan, két párna kettős tokkal (belül nánkin, kívül vörös csíkos), 1 cseléd-párna, 1 cseléd-párna-haj, 2 vörös, 2 kék kockás párna-haj, 1 kattun vagy karton ágy-takaró; 1 pár stibli, 2 pár csizma, 1 bárány-bőr bunda, 1 nagy gyöngy-szín, vagyis inkább kék asztal, 1 konyha-asztal, 1 fekete ruha-tartó, 1 fekete s egy fehér ágy, fa, fa-szék, 2 kis d[et]to, 1 nagy meggy-szín s egy szekér-láda, 1 réz s egy kémenes vas gyertya-tartó, 1 koppantó, 2 fertályos karafin, 1 met[s]zett s 3 [?] más pohár, 3 bor-vizes üveg (egyik tentával), 1 pálinkás pohár, 1 kávé-örlő, 1 kávé szelence, cukor nád-méz-vágó deszka butyikóval, 1 kávé-mérték, 1 nád-mézes (s)katuja, 1 vas serpenyő, 4 ét-hordó csésze szíjastól, 2 polgári selyemkalap, 1 nyug-díji egyen-ruha katulyával, kék egyen-nadrággal, atlac egyen-kravatli, 1 kard, 1 vont csőjű karabély fegyver, 1 stelet, 1 egyen-kalap bokrétástól, 1 hegedű 3 nyirettyűvel és tokkal, 1 ruha-, 2 stibli-, 1 hajkefe, 1 szalma-kalap, 1 ruha-verő nád-pácikó, 1 vizes zöld kancsó vagy kanna fődöstől, 1 takaréktári könyv, osztály- s más köt-levelek, könyveim s irataim, 1 borjú-bőr út- vagy mántli-zsák, 1 cserép mos(dó)tál, 6 porcelán tángyér, 1 dió-fa-tarka cserép evő- vagy leveses tál, 1 tokány- vagy sültös lábos, 1 tejes (¾-os) lábos, 1 kupás zöld fazék, 1 kávé csupor, 1 kávé-seprős csupor, 1 kis lábos, 1 kis csupor, 1 tepszi, 5 kis(ded) fődő, még 1 ¾-os lábos, 2 egy, 1 két, 1 négy kupányis

¹ Vállkendő.

² Kardbojt.

fazék, 1 kis cserép tányér, 1 sótartó csupor, 1 kis csupor, 1 tarka csésze, 2 rossz fazék, 3 pár vas nyelű kés, 4 pléh-kanál, 1 szűrő szita, 1 lapító, simító-deszka mángorlóval és serítővel, 1 pulicka-keverő, 1 kis ecset, 4 fakánál, 3 tollu-seprű, 1 nyírág d[et]to, 2 fertályos 4 szögű patikai üveg, 1 olló, 1 üveg s porcelán kalamáris és porzó, tartóval, 1 kis hús-hordó kosár, 1 mos[ó]-tekenő, üst-láb (?), ásó, kapa, 1 surc, 1 zacskó, 1 pökő-láda, 1 kis üst, 1 rosta, kis székje, 1 favágó kecske, 1 fűrész, reszelőstől, 1 fejsze fénkővel, 2 nagy cseber, 1 mosó-pad, 1 kis decka-ajtó, 2 veder födelestől, 1 merítő zöld henger-csuporral, 1 tej-hordó zöld csupor, fakalánok, seprűk, 4 kender-, 7 szösz-vászon, 2 len-gyolcs lepedő, egy forgács-hordó kosár, 1 vas-gereblye, 1 dagasztó szék-láb, 2 lakat, 1 kapa, 1 kupás [...],³ varró-viasz, 3-féle cérna, tűk, fa-olajos és mos[dó]szappan, lapát, szén-fogó, szekerce vagy balta, vas-kalán, 12 öl gúnya-száraztató spárga, 1 más-fél kupás fazék, 1 kis pulicka-főző, 1 sulyok, 1 Verschlag –⁴

748. 195×120 mm, fehér papíron 1 ív 4 lapján tintával írva

³ Kiolvashatatlan szó.

⁴ Megszakad a szöveg!

853. elejenu jedreke vad
 lapstroma vad zamba-vetele
 ingo javadnak; 1 surc; 1 zasko;
 2 per nri kapca; 1 poka-lad; 1 kis
 4 vekon, 4 vastagab len-golc-lingrek
 1 fa-vigok keske, 1 furezi, 1 fettezen
 98 gafa. kovet, 1 nad seber, 1 meste, 1 pad
 2 piquet also nadreg, 1 fodiszet
 1 barquet, 1 kis derkapo, 1 vad, 1
 1 nadreg-tarto. Minto zold henger
 2 elo-ing, 3 gombal. zold cupor (max.)
 1 vrigos kiravtli, 1 vad-galam-b
 2 un hozu shawl-darak, 3 0, 2 u
 sekete sefen fel-nakravalo, 1
 hilo sirga. sepryk, 1 kender, 1
 50, 5 u len-jekendo; 4 kender, 1
 100, 5 u len-jekendo; 4 kender, 1
 100, 5 u len-jekendo; 4 kender, 1
 kender; 1 hzu zot abroz, 1 hzu
 valo artat kender; 1 hzu zot, 1 hzu
 len, 1 hzu zot, 1 hzu zot, 1 hzu
 takaro ruha, 1 kurta, 1 hzu
 tinger-torlo; 1 surlo, 1 dor-golo, 1
 100, 5 u len-jekendo; 4 kender, 1
 mentom-surlo-pozvak, 1 hzu
 apro kockes, 1 barna nri nad
 nad 1 teli, 1 sekete, 1 zyrka

6.7-748748.2
 2 p^{er} stible, 2 p^{er} szalma;
 1 borz-bor bunda; 1 nad
 dongzin vad-is inkert kek
^{1 konyha g^ortal}
 dzsal, 1 fekete ruha-tarto,
^{1 fekete 1 ed fehér, 2 fa-zek, 2 k^oz^o nad}
 1 fa, 2 fa-zek, 1 medzin
 1 ed ziker-lada, 1 rez, 1 ed
^{was}
 kemyesodert^o-tarto, 1 kopan-
 to, 2 fertes karatin, 1 metr^o
 1 ed m^os pohar, 3 bor-^orras
 yveg (edek tentival), 1 pelini
 k^os pohar, 1 k^ove-orlo, 1 k^oves
^{cup^oor nad-m^oer-1790-d^ozhab^o (1) kopat}
 zelence, 1 k^ove-m^oerlek, 1 k^o
^{1 nad-m^oer (1) k^oat^osa}
 vas terpeno, 4 et-kordo-^ose
 2 z^ozastol, 2 polg^oer lesem
 kalap, 1 nuq-dy^o eden-ruha,
 kek eden-nadr^ogal, att^oae
 edenkravatt^o, 1 kard, 1 vont
 1014 f^og^oer ^{1 karab^oel} 1 st^olt, 1 eden kalap
 bokretistol, 1 hegedy 3 ny^oretip^o
 4 tokal, 1 s^oar-^ol^oo, 1 k^oruha, 2

67-768/24

1 ^{1/2} ~~stibler~~ ^{1/2} ~~stibler~~, 1 ^{1/2} ~~alma-kalap~~ ^{1/2} ~~alma-kalap~~, 1
 rupa-vero ^{1/2} ~~rud-puiko~~ ^{1/2} ~~rud-puiko~~, 1 ^{1/2} ~~vines~~ ^{1/2} ~~vines~~
²⁰ ~~kanço~~ ^{1/2} ~~vad~~ ^{1/2} ~~kanas~~ ^{1/2} ~~takarék~~ ^{1/2} ~~ten~~
 konv, ^{1/2} ~~oztf~~ ^{1/2} ~~ms~~ ^{1/2} ~~kot~~ ^{1/2} ~~levelék~~, ^{1/2} ~~konv~~
 vem ^{1/2} ~~erataum~~, 1 ^{1/2} ~~borju~~ ^{1/2} ~~bor~~ ^{1/2} ~~ut~~
 vad ^{1/2} ~~mintli~~ ^{1/2} ~~zik~~, 1 ^{1/2} ~~serap~~ ^{1/2} ~~mas~~ ^{1/2} ~~(do)~~
 td, 6 ^{1/2} ~~poraten~~ ^{1/2} ~~tinder~~, 1 ^{1/2} ~~div~~ ^{1/2} ~~ta~~
^{1/2} ~~tarka~~ ^{1/2} ~~ero~~ ^{1/2} ~~vad~~ ^{1/2} ~~leveses~~ ^{1/2} ~~td~~, 1 ^{1/2} ~~t~~
^{1/2} ~~tokin~~ ^{1/2} ~~vad~~ ^{1/2} ~~tyltis~~ ^{1/2} ~~labos~~, 1 ^{1/2} ~~tejes~~
^{1/2} ~~labos~~, 1 ^{1/2} ~~kupis~~ ^{1/2} ~~farek~~, 1 ^{1/2} ~~kuve~~ ^{1/2} ~~cupor~~
^{1/2} ~~3 os~~ ^{1/2} ~~1 kus~~ ^{1/2} ~~labos~~, 1 ^{1/2} ~~kus~~ ^{1/2} ~~cupor~~, 1 ^{1/2} ~~topsi~~, 5 ^{1/2} ~~kis~~
^{1/2} ~~1 kus~~ ^{1/2} ~~lepros~~ ^{1/2} ~~cupor~~, 1 ^{1/2} ~~ded~~ ^{1/2} ~~fado~~, meg 1 ^{1/2} ~~3 os~~ ^{1/2} ~~labos~~, 2 ^{1/2} ~~ed~~, 1 ^{1/2} ~~ka~~
^{1/2} ~~1 nud~~ ^{1/2} ~~kupis~~ ^{1/2} ~~farek~~, 1 ^{1/2} ~~kus~~ ^{1/2} ~~serap~~
^{1/2} ~~1 nud~~ ^{1/2} ~~kupis~~ ^{1/2} ~~cupor~~, 1 ^{1/2} ~~kus~~ ^{1/2} ~~cupor~~, 1 ^{1/2} ~~tarka~~ ^{1/2} ~~serap~~
^{1/2} ~~tinder~~, 1 ^{1/2} ~~kus~~ ^{1/2} ~~cupor~~, 1 ^{1/2} ~~tarka~~ ^{1/2} ~~serap~~
^{1/2} ~~2 nud~~ ^{1/2} ~~farek~~, 3 ^{1/2} ~~pur~~ ^{1/2} ~~kas~~ ^{1/2} ~~vas~~ ^{1/2} ~~nyel~~
^{1/2} ~~kis~~ ^{1/2} ~~4 pak~~ ^{1/2} ~~long~~, 2 ^{1/2} ~~pleh~~ ^{1/2} ~~karnal~~, 1
^{1/2} ~~1 musko~~ ^{1/2} ~~derka~~, 1 ^{1/2} ~~manqur~~ ^{1/2} ~~loval~~ ^{1/2} ~~es~~ ^{1/2} ~~serap~~
^{1/2} ~~2yro~~ ^{1/2} ~~zita~~, 1 ^{1/2} ~~lapito~~, 1 ^{1/2} ~~puticka~~
^{1/2} ~~kevero~~, 1 ^{1/2} ~~kis~~ ^{1/2} ~~ellet~~, 4 ^{1/2} ~~fa~~ ^{1/2} ~~karnal~~
^{1/2} ~~3 totu~~ ^{1/2} ~~lepru~~, 1 ^{1/2} ~~nirig~~ ^{1/2} ~~ad~~ ^{1/2} ~~2~~ ^{1/2} ~~patika~~
^{1/2} ~~avag~~, 1 ^{1/2} ~~oto~~ ^{1/2} ~~poraten~~ ^{1/2} ~~kalamiris~~, ^{1/2} ~~tarto~~
^{1/2} ~~val~~, 1 ^{1/2} ~~kis~~ ^{1/2} ~~hus~~ ^{1/2} ~~horda~~ ^{1/2} ~~koser~~, 1 ^{1/2} ~~mos~~ ^{1/2} ~~tekeno~~
^{1/2} ~~4 st~~ ^{1/2} ~~lab~~ ^{1/2} ~~(3)~~ ^{1/2} ~~250~~ ^{1/2} ~~kapa~~

Névmutató

- Abafáy (Öffenberger) Gusztáv (1901–1995) – irodalomtörténész, Bolyai-kutató XXX–XXXI, XXXVIII–XXXIX
- Ács Tibor (1931) – hadtörténész, Bolyai-kutató VIII
- Agesistrat; Ageszisztratosz – görög hadmérnök 177
- Alexits György (1899–1978) – matematikus, az MTA főtitkára XXIX–XXX, XXXIX
- Alvincziné; ifj. Alvinczi Gáborné Teleki Kata 64
- Ambrus Hedvig Mária (1942) – könyvtáros a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban XLI
- Anacharsis Hileai; Anakharszisz – legenda szkíta fejedelem Szolón (Kr.e. 640–560) korában, a hét görög bölcs egyike 185, 196
- Anonymus – III. Béla király jegyzője, gestája a magyar honfoglalás regényes története 95, 186
- Antigonus; Antigonosz – hellenisztikai kori makedón király (ur. Kr.e. 283–239) 185
- Antonius (Kr.e. 83?–30) – római államférfi, hadvezér, a második triumvirátus tagja 176
- Arany János (1817–1882) – költő XIV, XVIII, 11
- Archimedes; Arkhimédész (Kr.e. 287–212) – görög matematikus és fizikus 7, 177, 271
- Aristoteles; Arisztotelész (Kr.e. 383–322) – görög filozófus 171
- Árpád (850–855 között–907?) – honfoglaló magyar fejedelem 190–191
- Athenaeus; Athénaios (műk. Kr.u. 200 körül) – görög grammatikus és művelődéstörténet-író 177
- Attila (?–453) – hun király (ur. 433–453) 174, 184, 188, 190, 193, 202
- August, Georg – császári ezredes, Marosvásárhely várparancsnoka 225
- Augustus (Kr.e. 63–Kr.u. 14) – az első római császár 22, 253
- Bachmann András – Bolyai János anyai dédapja 64
- Baján – az avarok első név szerint ismert kagánja (fejedelme); birodalma az Enstől a Volgáig terjedt (ur. 526–582) 174
- Balambér; Balamir (Kr.u. IV. sz.) – az első ismert hun uralkodó, aki a Kárpátokig terjesztette ki hatalmát 190
- Baltzer, Richard (1818–1887) – drezdai német matematikus, ő foglalkozott először érdemben a Bolyaiak matematikai eredményeivel XVI
- Bánffy Miklós br. (1801–1894) – 1839-től 1848-ig Alsó-Fehér vármegye főispánja, konzervatív politikus 66
- Bánffy Pál br. (1798–1863) – Pálffy János emlékezete szerint (*Magyarországi és erdélyi urak*) kora egyik legmulatságosabb férfin 67
- Bányai László (1907–1981) – történész, egyetemi tanár XXVIII, XXX
- Barta István (1910–1966) – történész 224
- Bedőházi János (1853–1915) – tanár a marosvásárhelyi Református Kollégiumban, a Bolyaiak monográfusa XIX–XXI
- I. Béla (?–1063) – magyar király, Vazul fia 182
- III. Béla (1148 k.–1196) – magyar király 106, 186
- Béldi Ferenc gr. (1798–1881) – szabadelvű erdélyi főnemes, Bölöni Farkas Sándor barátja és útítársa 77

- Benkő András (1923–2001) – zenetörténész XXXIX
- Benkő József – kolozsvári kirurgus, Bolyai János anyai nagyapja 64
- Benkő Samu (1928) – művelődéstörténész VII–VIII, XIX, XL
- Bernoulli János; Bernoulli, Johann (1667–1748) – svájci matematikus 139
- Bernoulliak – svájci matematikuscsalád: Jakob (1654–1705) a róla elnevezett Bernoulli-féle számok felfedezője; Johann (1667–1748) a matematikai analízis területén ért el jelentős eredményeket; Daniel (1700–1782) Johann fia, róla nevezték el az áramló folyadékok mozgását jellemző Bernoulli-egyenletet 271
- Bethlen Domokos gr. (1804–1866) – a székelyudvarhelyi Református Kollégium főgondnoka 95
- Bethlen Elek gr. (1777–1841) – guberniumi tanácsos, naplóiíró, nagy gyűjteménye volt oklevelekből és kéziratok történeti emlékeiből 187–188
- Bethlen Farkas gr. (1639–1679) – erdélyi fejedelmi tanácsos, kancellár, történetíró 187
- Bion Borysthenesi; Bión, Borüstenészi (Kr.e. III. sz.) – görög vándorfilozófus, a diatribé műfajának megteremtője 185
- Bissel, Johann (1601–1682) – jezsuita, termékeny latin költő és útirajzíró 184
- Bodor Pál (1773–1828) – a főkormányzék mellett működő provinciális kassza főtisztviselője 65
- Boemont; Bohemont, másképpen Otrantói Bohemont (1050–1058 között–1111) – antiochiai herceg, az első kereszties hadjárat egyik vezére, 1081-ben elfoglalta a Durazzótól délre fekvő Avlona városát 178
- Boethius; Boëthius, Amicius Manlius Severinus (480 k.–524) – római filozófus, államférfi 200
- Bolyai Ákos 189
- Bolyai Antal (1778–1845) – vármegyei tisztviselő, Bolyai Farkas öccse 37
- Bolyai Farkas (1775–1856) – Bolyai János atyja XII, XIV–XX, XXX, 7–8, 38, 71, 145, 267, 285
- Bolyai Farkasné Benkő Zsuzsanna (1781–1821) – Bolyai János anyja 38
- Bolyai Farkasné Nagy Teréz (1797–1833) – Bolyai Farkas második felesége, Bolyai Gergely anyja 38
- Bolyai Gáspár (1732–1804) – Bolyai Farkas apja 189
- Bolyai Gergely (1826–1890) – Bolyai Farkas fia, Bolyai János féltestvére XVIII, 104, 108
- Bolyai György 187–188
- Bolyai Ilona 187
- Boncompagni, Baldassare (1821–1894) – olasz matematikátörténész, akadémiai osztályelnök; 1869-ben Eötvös József, 1871-ben Pauler Tivadar segítségét kérte a Bolyai-hagyaték tanulmányozásához XVI
- Bonfini, Antonio (1427–1434 között–1503 k.) – itáliai humanista, történetíró Mátyás király udvarában 206
- Borosnyai Lukács János (1767–1848) – a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban a természethistória tanára 67
- Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) – útirajz- és naplóiíró 77
- Brassai Sámuel (1796 vagy 1800–1897) – egyetemi tanár, erdélyi polihisztor XVIII–XIX
- Brasseur, Alexander (1776–1844) – mérnökkari őrnagy, Bolyai János fizikatanára VIII
- Bue; Boja; Bolya – ifjabb Gyula fia 94–95, 106, 186–187

- Bukne; Bukna; Bonyha – ifjabb Gyula fia 95, 186
- Caesar, Gaius Julius (Kr.e. 100–44) – római államférfi és hadvezér 176, 178
- Caucy, Augustin Louis (1789–1857) – francia matematikus, fizikus 271
- Cavalieri, Francesco Bonaventura (1591 v. 1598–1646) – olasz matematikus és csillagász, Galilei tanítványa 271
- Cekeli; Cékéli – marosvásárhelyi tógás diák, Bolyai János tanítója, szászörményesi evangélikus lelkész 67
- Cellarius, Christophorus (1638–1707) – hallei professzor, filológus 268
- Cicero, Marcus Tullius (Kr.e. 106–43) – római politikus, író, filozófus, szónok 6, 208, 254
- Cirus; II. Kúrosz – perzsa király (ur. Kr.e. 559–529) 216
- Congrev; Congreve, Williams (1772–1828) – angol tábornok, hadmérnök, a rakéta feltalálója 180
- Constantinus, Flavius Valerius; I. (Nagy) Konstantin (280 k.–337) – római császár 176
- Crelle, A. L. (1780–1855) – a Journal der Mathematik und Physik c. folyóirat alapító szerkesztője 271
- Ctétias; Ktétiasz (szül. Kr.e. 416 k.) – görög orvos és történetíró, Perzsia és India krónikása, művei hiteles perzsa forrásokon alapultak 216
- Curtius, Quintus Rufus (Kr.u. I. sz.) – római történetíró, 41 táján adta ki Nagy Sándor történetét tíz könyvben 183, 206, 216
- Csaba – a magyar krónikákban szereplő mondai személy, Attila hun király legkisebb fia 202
- Csehi Gyula (1910–1976) – irodalomész-téta, egyetemi tanár XXVIII
- Cselényi Béla (1911–2001) – történész, egyetemi tanár XXVIII
- Csiki József – folyfalvi jegyző 223
- Daicoviciu, Constantin (1898–1973) – régész, egyetemi tanár, a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének igazgatója XXX
- Darius; I. Dareiosz (ur. Kr.e. 522–486) – perzsa király, a perzsa nagyhatalom megszilárdítója és kiterjesztője 183, 216
- David – olasz énekes 93
- Dávid Lajos (1881–1962) – matematikus, egyetemi tanár XX–XXI
- Décsei János – osztálytanító a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban, később mezőpaniti ref. lelképásztor, versei és meséi jelentek meg; meghalt 1854–56 között 67
- Deé Nagy Anikó (1939) – könyvtáros a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban XII, XIII, XIV, XL, XLI
- Demetrius; Demetriosz (Kr.e. 337–283) – Makedónia és Görögország nagy részének királya, a hellenisztikus haditechnika vívmányainak az alkalmazásáért a Poliokratész (városokat ostromló) melléknevet kapta 178, 180
- Descartes, René (1596–1650) – francia filozófus, matematikus, természettudós 271
- Diodor; Diodorosz (Kr.e. I. sz.) – szicíliai történetíró 206
- Diogenes; Diogenész (Kr.e. 404–323) – görög filozófus, aki életvitelét a legszűkebb természetes szükségletekre korlátozta 52
- Dionysius Halikarnassus; Dionüsziosz Halikarnasszeusz (műk. Kr.e. 20 k.) – görög történetíró és retorikatanár, megírta Róma történetét a város alapításától az első pun háborúig 176
- Dobolyi Sándor – marosvásárhelyi ügyvéd, 1848-ban országgyűlési követ, belügyminisztériumi tanácsos 228, 247

- Domitian; Domitianus, Titus Flavius (51–96) – római császár 186
- Dósa Dániel (1821–1889) – publicista, író, több kolozsvári lap (Kolozsvári Közöny, Ellenőr) szerkesztője 247
- Dottler – tankönyvíró, Bolyai János latin nyelvű fizikájából tanult 67
- Dugonics András (1740–1818) – piarista tanár, író, matematikus, matematikai műszavak magyarítója 110, 190, 213
- Einstein, Albert (1879–1955) – német fizikus, az általános relativitáselmélet megteremtője XXVIII
- Engels, Friedrich (1820–1895) – német filozófus és nagyiparos, a tudományos szocializmus elméletének egyik kidolgozója XXIX
- Eötvös József br. (1813–1871) – író, politikus, az MTA elnöke XVI, XVII
- Ettingshausen, Andreas (1796–1878) – matematikus és fizikus, a bécsi mérnökakadémia tanára 271
- Euklid, Euklides; Eukleidész (Kr.e. 365 k.–300 k.) – alexandriai görög matematikus VIII, XI, 4, 7, 58, 136, 139, 144–145, 184, 266, 271
- Euler, Leonard (1707–1783) – svájci matematikus, fizikus 7, 271
- Farczady Elek (1890–1974) – marosvásárhelyi tanár, a Bolyai Dokumentációs Könyvtár igazgatója XIII, XXIX, XXX, XXXIX
- Farkas Sándor I. Bölöni Farkas Sándor
- Fáy András (1786–1864) – író, politikus XXII
- Fejér Lipót (1880–1959) – matematikus XI, XVI
- Ferdinánd (1793–1875) – e néven mint magyar király V., mint osztrák császár I. (ur. 1835–1848) 194, 226, 252
- I. Ferenc (1768–1835) – osztrák császár és magyar király 69
- I. Ferenc József (1830–1916) – osztrák császár és magyar király 252
- Fermat, Pierre (1601–1635) – francia matematikus és fizikus, nevezetes sejtése az ún. nagy Fermat-sejtés 271
- Filep; II. Fülöp, Philipposz (ur. Kr.e. 359–336) – makedón király, Nagy Sándor apja, Athén és Théba felett aratott győzelmével biztosította Makedónia hegemóniáját 178, 216
- Flavius, Flavi Josef I. Josephus Flavius
- Fodor (Fischer) Ernő (1906–1977) – újságíró, szerkesztő XXIX
- Fogarasi János (1801–1878) – nyelvész 165
- Folard, Jean-Charles (1669–1752) – francia hadvezér 177
- Fráter Jánosné – könyvtáros XIII, XIV
- Fridrik I. II. (Nagy) Frigyes
- I. Fridrik I. I. (Barbarossa) Frigyes
- I. (Barbarossa) Frigyes (1122–1190) – német király, német-római császár 178
- II. (Nagy) Frigyes (1712–1786) – porosz király, hadvezér, a felvilágosult abszolutizmus képviselője 188, 285
- Fuchs, Marcus (1557–1619) – erdélyi szász történetíró, szászhermányi lelkész 174, 175, 191
- Gáll Ernő (1917–2001) – egyetemi tanár, a Korunk főszerkesztője XXVIII
- Gauss, Karl Friedrich (1777–1855) – német matematikus, Bolyai Farkas barátja XI, XV, XVII, 7, 59, 139, 210, 231, 271
- Gergely Jenő (1896–1974) – matematikus, egyetemi tanár XXVIII
- Grotius, Hugo (1583–1645) – holland jogtudós 267
- Grunert, August – greifswaldi matematikus, 1841-ben indított és 1920-ig megjelenő Archiv der Mathematik und Physik című folyóirata számos európai matematikai eredménynek volt első publikálója 271
- Gulyás Károly (1873–1948) – rajztanár a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban,

- 1907-től 1942-ig a Teleki Téka őre
XXI
- Gyula, idősebb – a krónikák szerint a honfoglaló magyar sereg harmadik vezére, aki előbb Pannóniában, majd Erdélyben lakott; neve méltóságnévből ered 95
- Gyula, ifjabb – a krónikák szerint Bizáncban megkeresztelkedett erdélyi magyar törzsfő, aki a gyula tisztséget örökletesen töltötte be 94, 95
- Halley, Edmund (1656–1742) – angol fizikus, csillagász, Newton barátja, kiszámította a később róla elnevezett üstökös pályáját és periodicitását 21
- Halsted, George Bruce (1853–1922) – amerikai matematikus, egyetemi tanár. A nemeuklideszi geometriát ő ismertette először angol nyelvterületen. Matematikatörténeti kutatásai során figyelmét különösen lekötötte Bolyai János életműve. Angol nyelvre fordította az *Appendixet*. Érdeklődésének bizonyosságaként 1896-ban ellátogatott Marosvásárhelyre XIX
- Hauser, Georg (1783–1828) – mérnökkari őrnagy, az erődítéstan tanára a bécsi hadmérnöki akadémián 67
- I. Henrich; I. (Madarász) Henrik (875 k.–936) – német király, a szász dinasztia alapítója 175
- Hentzi – mérnökkari tiszt 69
- Herodotus; Hérodotosz (Kr.e. 484 k.–425) – görög történetíró, a történetírás atyja 148, 183–184, 186, 196, 206
- Himilco (megh. Kr.e. 396?) – karthágói hadvezér, kétszer is vezetett hadjáratot Szicíliában; Kr.e. 398-ban a szürakusziak súlyos vereséget mértek seregére, hazatérte után öngyilkos lett 176
- Hoffmann 271
- Homer, Homerus; Homérosz (Kr.e. VIII. sz.) – görög költő, az európai irodalom első nagy költője 142, 176, 206
- Horac, Horatz; Horatius; Quintus Horatius Flaccus (Kr.e. 65–8) – római költő 5, 22, 34, 35, 88, 117, 212, 238, 281, 285
- Horka – méltóságnévből keletkezett személynév; Anonymus szerint Tuhutum fia 95
- Horváth István Károly – műfordító 35
- Hoüel, Guillaume Jules (1823–1886) – bordeaux-i egyetemi tanár, elévülhetetlen érdemeket szerzett a Bolyaiak tudományos teljesítményének nemzetközi elismertetése terén XVI
- Hugen 271
- Hunfalvy Pál (1810–1891) – nyelvész, etnográfus, történész XVIII
- Hunyady Jenő (1838–1889) – matematikus, műegyetemi tanár XVIII
- Illyés Gyula (1902–1983) – költő, író, műfordító 34, 212, 285
- Indatirzi – szkíta király 186
- Irnak, Irnacs I. Csaba
- Jakó Zsigmond (1916) – történész, egyetemi tanár XXVIII
- János főherceg (1782–1859) – I. Ferenc osztrák császár és magyar király öccse, a hadmérnöki kar főfelügyelője 67–69, 229
- Jean Paul, valódi nevén Johann Paul Friedrich Richter (1763–1825) – német író, művei páratlan népszerűségnek örvendtek a XIX. sz. első két évtizedében 118, 140
- Jelítai József, Wojciechowsky (1889–1944) – matematikatörténész, Bolyaikutató XXI, XXX, XLIII
- Jellachich; Jelačić Josef br. (1801–1859) – horvát bán, császári táborszernagy 229
- Jordanes (VI. sz.) – gót történetíró 190
- Josephus Flavius (37 k.–100 k.) – arám és görög nyelven alkotó zsidó történetíró 191, 206, 213
- II. József (1741–1790) – német-római császár, koronázatlan („kalapos”) magyar

- király, a felvilágosult abszolútizmus képviselője 26, 42, 46, 53, 249
- József főherceg (1776–1847) – II. Lipót magyar király fia, ötvenegy éven át Magyarország nádora 194
- Jugyin, P. – szovjet filozófus, a *Filozófiai lexikon* (Bp. 1952) szerkesztője XXVIII
- Justin; Justinus, Marcus Junianus (műk. Kr.u. III. sz.) – római történetíró 185, 186, 206, 212, 216
- Kagan, V. F. – szovjet matematikus XXVII
- Kant, Immanuel (1724–1804) – német filozófus; Bolyai János gyakran bírálta amiatt, hogy az időt és a tért az érzéki szemlélet a priori formáinak tekintette VIII
- Karikka 185
- Károlda; Karold – az erdélyi második Gyula leánya, Sarolt testvére 95
- I. Károly; Károly Róbert (1288–1342) – magyar király 189
- VI. (Őrült) Károly (1368–1422) – francia király 53
- Katona István (1732–1811) – történetíró, a jezsuita rend tagja 206
- Kelemen Lajos (1877–1963) – történettudós, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltári főigazgatója XIII, XLI
- Kemény Simon br. (1779?–1826) – királyi táblai ülnök, Bolyai Farkas diáktársa és barátja 149
- Kempelen Farkas (1734–1804) – mechanikus, építész, feltaláló 165
- Kézai Simon (XIII. sz. második fele) – IV. László (1272–1290) magyar király udvari krónikása, az 1282–1285 között írt *Gesta Hungarorum* szerzője 95
- Kiss Elemér (1929) – matematikus, egyetemi tanár XL, XLI
- Klügel 271
- Koinarski 23
- Kolosvári Sándor (1840–1922) – jogtudós 171
- Koncz József (1829–1906) – tanár a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban, a kollégium könyvtárának őre XIII, XIV, XVII, XVIII
- Kós Károly (1883–1977) – építész, író, szerkesztő, grafikus XLI
- Kossuth Lajos (1802–1894) – államférfi, a XIX. századi magyar történelem kimagasló alakja XLII, 224
- Kováts Benedek (1888–1975) – a marosvásárhelyi Ref. Kollégium tanára, nagykönyvtárának őre XXI
- König Gyula (1849–1913) – matematikus, a budapesti műegyetem tanára XVIII
- Köteles Sámuel (1770–1831) – filozófus, a marosvásárhelyi, majd a nagyenyedi Ref. Kollégium tanára 47, 49, 149
- Kövári László (1819–1907) – erdélyi történetíró 8, 11
- Krésus, Kroesus; Kroiszosz (ur. Kr.e. 560–546) – Lüdia utolsó királya, gazdagsága közmondásossá vált 185
- Krieger, Joseph – mérnökkari kapitány a temesvári erődítésigazgatósági parancsnokságon 69
- Ksantippé I. Xantippé
- Kürschák József (1864–1933) – matematikus, a budapesti műegyetem tanára VII, XX
- La Croix; Lacroix, Silvestre-François (1765–1843) – francia matematikus 271
- La Grange; Lagrange, Joseph-Louis (1736–1813) – francia matematikus, fizikus, csillagász 7, 210, 271
- Lamatrach – földtanász 166
- Laplace, Pierre-Simon (1749–1827) – francia matematikus, csillagász, fizikus 271
- Lator László (1927) – költő, műfordító 88
- La Tour; Latour, Buillet Theodor gr. (1780–1848) – osztrák tábornagy,

- 1848-ban hadügyminiszter, a magyar forradalom elleni támadás szervezője; 1848. okt. 6-án Bécsben népítélet végzett vele 69
- Lázár Zsigmondné gr. 69
- Legendre, Adrien-Marie (1752–1833) – francia matematikus 271
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716) – német filozófus, természettudós, matematikus 139, 267, 271
- Lenin, Vlagyimir Iljics (1870–1924) – orosz politikus és ideológus, a bolsevik párt és a Szovjetunió megalapítója XXIX
- Leo császár; I. (Nagy) Leó (400 k.–474) – bizánci császár (ur. 457–474) 172
- Leonidas; Leonidasz (Kr.e. ?–480) – spártai király, a hódító perzsa hadsereg ellen vívott thermopülai csata hőse 38
- Lipták András (1935) – biokémikus, egyetemi tanár XLI
- Littow; Littrow, Joseph Johann von (1781–1840) – osztrák csillagász, matematikus, a krakkói, majd a kazanyi egyetem tanára, 1816–1819 között Budán működött, 1819-től a bécsi csillagászati intézet igazgatója, egyetemi tanár 271
- Livius, Titus (Kr.e. 59–Kr.u. 17) – római történetíró 148
- Lobacsevszkij, Nyikolaj Ivanovics (1792–1856) – orosz matematikus, a nem-euklideszi geometria egyik felfedezője VII, VIII, XV
- Lykurgus, Likurg; Lükurgosz (Kr.e. IX–VIII. sz.) – legendás spártai törvényhozó 61, 89
- Magyarosi József; Magyarosi Szőke József (1793–1866) – osztálytanító a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban, 1832–1866 között a székelyudvarhelyi Ref. Kollégium tanára 67
- Marienburg, Lukas Josef (1770–1821) – erdélyi szász történetíró, nyelvész, költő 172, 188, 191
- Márton József (1771–1840) – nyelvész, szótáríró 163
- Marx, Karl (1818–1883) – német filozófus, közgazdász, a tudományos szocializmus megalapítója XXIX
- Meller Péter – műfordító 238
- Menalippe 185
- Mentovich Ferenc (1819–1879) – tanár Nagyköröscsön és a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban; költő, filozófiai és természettudományi művek szerzője XV, XVII
- Mihály vajda; Mihai Viteazul (1550 k.–1601) – Havasalföld fejedelme 189
- I. Miklós (1796–1855) – orosz cár 41
- Mithridatész – pontuszi király (ur. Kr.e. 111–63), a mithridatészi háborúban harcolt Róma ellen 267
- Moga, Aurora-Eugenia – tanár, műfordító XXXIX
- Mucius Scaevola, Caius – a római történelem állhatatosságáról híres legendás alakja 38, 237
- Myler, Alexandru (1879–1965) – román matematikus, iași-i egyetemi tanár XXVIII
- Nagy István (1904–1977) – író, 1948–52 között a Bolyai Tudományegyetem tanára és rektora XXVIII
- Nagy János (1809–1885) – nyelvész, hit-tudományi író 161–163, 197–198
- Nagy Károly császár; I. (Nagy) Károly (742–814) – frank király, majd császár 174, 190
- I. (Nagy) Péter (1672–1725) – orosz cár 32, 178
- Nagy Sándor; III. Alexandrosz (Kr.e. 356–323) – Makedónia királya, a Makedón Világbirodalom megeremtője 176, 178, 183, 189, 216

- Napóleon, Bonaparte (1769–1821) – hadvezér, Franciaország császára 34, 95, 149, 176, 180, 187, 240
- Nemes Nagy Ágnes (1922–1991) – költő, műfordító 5
- Németh László (1901–1975) – író, XLI, XLII
- Nero, Claudius Caesar Germanicus (37–68) – római császár 215
- Newton, Isaac (1643–1727) – angol fizikus, matematikus 7, 21, 89, 111, 210, 271
- Nicolaus I. I. Miklós cár
- Ninus; Ninosz – a görög mitológiában Asszíria királya, a híres Szamiramisz férje, a róla elnevezett Ninive alapítója, a monda szerint 17 év alatt egész Nyugat-Ázsiát meghódította 212
- Ohm, Georg Simon (1787–1854) – német fizikus 271
- Onthia 185
- Orbán Rozália (1806–?) – Bolyai János házvezetőnője, majd 1849-től felesége XIII
- Origen, Orygenes; Origenész (186 k.–244 k.) – egyházi író, a keresztény hit első szintézisének megalkotója 93, 94
- Osztrovski György (1914–1988) – vegyészmérnök, 1953–55 között az MTA főtitkára XXX
- I. Ottó (912–973) – német király, német-római császár 175
- Óváry Kelemen (1844–1925) – jogtudós 171
- Ovidius, Publius Naso (Kr.e. 43–Kr.u. 17) – római költő 13, 185, 215, 238
- Pascal, Blaise (1623–1668) – francia matematikus és filozófus XLII
- Pemflinger, Marc; Pamphlinger, Markus – szász comes, szebeni királybíró 189
- Penthesilea 185
- Perikles; Periklész (Kr.e. 500–429) – athéni államférfi, Athén sztratégosza 142, 183
- Péterffi Károly (1790–1873) – a marosvásárhelyi Ref. Kollégium tanára, filozófus 67
- Phaedrus, Gaius Julius (Kr.e. 15 k.–Kr.u. 55) – római meseíró 54, 180, 255
- Pindarus; Pindaros (Kr.e. 522 –v. 518–422 v. 438) – görög költő 5
- Plato; Platón (Kr.e. 427–347) – görög filozófus 144, 162, 170, 171
- Plotinus; Plotinosz (205–270) – görög filozófus 170, 171
- Plutarch; Plutarkhosz (46–120) – görög író, filozófus 186
- Poisson, Siméon-Denis (1780–1840) – francia matematikus, csillagász, fizikus 271
- Pollák Ödön (1927) – tanár, 1953-ban szerkesztő XXIX
- Polybius; Polübiosz (Kr.e. 208?–126) – a hellenisztikus történetírás legjelentősebb alakja 176
- Pompon Mela; Pomponius Mela (Kr.e. I. sz.) – római földrajzi szerző, Claudius császár uralkodása idején készítette el három könyvből álló geográfiai munkáját 206
- Pray György (1723–1801) – történetíró, főleg a magyar történelem forrásait kutatta, ő fedezte fel a *Halotti Beszédet* 206
- Priskus; Priszkosz rétor (415–472 után) – bizánci történetíró 184, 190, 202, 214
- Prißnitz; Priessnitz, Vincenz (1790–1851) – osztrák orvos, a hidegvíz-kúra kezdeményezője 59, 62, 157
- Ptolemaeus; Ptolemaiosz, Szótér (Kr.e. 367–283) – Nagy Sándor hadvezére, Kr.e. 305-től Egyiptom királya 53
- Ptolemaeus; Ptolemaiosz, Klaudiosz (87?–165?) – görög csillagász, matematikus, földrajztudós 210
- Puchner, Anton br. (1779–1852) – osztrák lovassági tábornok, 1846–48-ban Erdély katonai főparancsnoka 225

- Rados Ignác (1859–1944) – matematikus, az *Appendix* és Stäckel monográfiájának magyarra fordítója XX
- Regulus, Marcus Atilius (Kr.e. III. sz.) – római államférfi és hadvezér, a római erkölcstani irodalomban az önfeláldozó hazafiasság és becsület eszményképe 38, 193
- Réthy Mór (1848–1925) – fizikus, egyetemi tanár XX
- Révai Miklós (1750–1807) – nyelvész 162
- Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778) – svájci francia filozófus 240
- Rozental, M. – a szovjet *Filozófiai lexikon* (Bp. 1952) szerkesztője XXVIII
- Rózsa György (1922) – könyvtáros, 1989–96 között az MTA Könyvtárának főigazgatója XL
- Sárolta; Sarolt (950 k.–1008 k.) – az erdélyi második Gyula leánya, Géza fejedelem felesége, Szent István anyja 95
- Sartorius von Waltershausen, Wolfgang (1809–1876) – Gauss tanítványa és hagyatékának gondviselője XVI
- Sass Gyöngyi (1945) – a Korunk belső munkatársa XLI
- Schiller, Friedrich Johann Christoph (1759–1805) – német költő 146
- Schilling Boldizsár (1787–?) – építész, mérnökkari kapitány a temesvári erődítésigazgatósági parancsnokságon 69
- Schmidt Ferenc (1827–1901) – temesvári születésű budapesti építész, a Bolyai-akról írt életrajza 1867-ben németül és franciául is megjelent XI, XII, XVI, XVIII, XIX–XXI
- Schmidt Márton (1865–1928) – gimnáziumi tanár, Schmidt Ferenc fia XI
- Schwarz, Berthold (XIV. sz.) – freiburgi ferences szerzetes (eredeti neve Konstantin Ankltizer), tévesen őt tartották a puskapor feltalálójának 176
- Shakespeare, William (1554–1616) – angol drámaíró és költő 11, 142, 144, 147
- Siudas 184
- Sobri Jóska, eredeti nevén Pap József (1809–1837) – dunántúli betyár 37
- Sokrates; Szókratész (Kr.e. 470–399) – athéni filozófus, Platón dialógusainak főszereplője 105
- Stäckel, Samuel Gustav Paul (Pál) (1862–1919) – német matematikus VII, XI, XVI, XIX, XX, XL, XLIII
- Strabo; Sztrabón (Kr.e. 60–Kr.u. 20) – görög földrajzi író 206
- Suták József (1865–1954) – matematikus, egyetemi tanár, az *Appendix* egyik fordítója XIX
- Sylva 178
- Szabó József (1822–1894) – mineralógus, 1870–1894 között az MTA III. osztályának titkára XVIII
- Szabó Péter (1867–1914) – budapesti gimnáziumi tanár, az apjától, Szabó Sámueltól reá maradt Bolyai-kéziratokat ismertette és az MTA Könyvtárának adományozta XV, XVI, XXI
- Szabó Sámuel (1829–1905) – 1848–49-ben tűzér Gábor Áron mellett, 1858–68 között marosvásárhelyi kollégiumi tanár, 1868-tól haláláig a kolozsvári Ref. Kollégium tanára és a könyvtár őre XV, XVI
- Szarvadi Tibor (1927–1956) – a Bolyai Tudományegyetem német tanszékén tanársegéd XXVIII, XXIX
- Szász István (1799–1859) – történelemtanár a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban és a könyvtár őre XIV
- Szász Károly (1798–1853) – jogtudós, nagyenyedi, majd élete végén marosvásárhelyi ref. kollégiumi tanár, Bolyai János ifjúkori barátja 97, 114, 161

- Szász Zoltán (1940) – történész, az MTA Történettudományi Intézete tudományos tanácsának elnöke XLI
- Széchenyi István gr. (1791–1860) – államférfi és politikai író 249
- Székely József – jogi doktor, 1866–69-ben a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban jogtanár XVII
- Szenássy Barna (1913–1995) – matematikátörténész, egyetemi tanár XI, XVI–XVIII, XX
- Szent István (975 k.–1038) – Magyarország első királya 6, 9, 94–95, 186–188
- Szentkirályi – kolozsvári tanácsos 64
- Szentpáli Lőrinc 97
- Szilágyi; Szilágyi József idősb (1762–1828) – a kolozsvári Ref. Kollégium történelemtanára 67
- Szilágyi József, Csapói – marosvásárhelyi kollégiumi diák, majd 1814-ben osztálytanító, Vajda Dániel után ő lett Bolyai János házitánítója; Bécsben tanuló tanítványát pénzzel támogatta 67
- Szily Kálmán (1838–1924) – nyelvész, természettudós, az MTA főtitkára, majd főkönyvtárosa XII, XVIII, XIX
- Sztálin, Joszif Visszarionovics (1879–1953) – szovjet politikus XXVII, XXVIII
- Tacitus, Publius Cornelius (55 k.–120) – római történetíró, politikus 160
- Teleki Domokos gr. (1810–1876) – történész, politikus, publicista, a marosvásárhelyi Ref. Kollégium főgondnoka XVIII
- Terentius, Afer Publius (Kr.e. 195 v. 185–160) – római vígjátékíró 13
- Thalestris 185
- II. Theodos(ius); II. Theodosziosz (408–450) – bizánci császár 190
- Theromedon 215
- Thucydides; Thuküdidész (Kr.e. 460?–396?) – görög történetíró 185, 216
- Timon Sámuel (1675–1736) – jezsuita történetíró 206
- Titus, Flavius Vespasianus (39–81) – római császár; 70-ben elfoglalta és lerombolta Jeruzsálemet 178
- Trajan; Traianus, Marcus Ulpius (53–117) – római császár 177
- Tordai Zádor (1924) – a Bolyai Tudományegyetemen tanársegéd a filozófiai tanszéken, majd Budapesten az akadémiai Filozófiai Intézet munkatársa XVIII, XXIX
- Tóth Imre (1921) – matematikátörténész, egyetemi tanár XXVIII
- Trog Pompei; Pompeius Trogus (Kr.e. I. sz.–Kr.u. I. sz.) – római történetíró 206
- Tróznér Lajos (1867–1944) – tanár a marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban XXI
- Tuhutum; Tétény, Töhötöm – Anonymus szerint egyike a hét honfoglaló vezérnek, a mai kutatás későbbi kor szereplőjének tekinti 95, 188
- Vajda Dániel (1793–1860) – a marosvásárhelyi, majd a nagyenyedi kollégium tanára; Bolyai János nevelője, kiváló szőlész és borász XV, 67, 268, 270
- Vakarecs Szilárd – könyvtáros a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban XLI
- Vega, Georg (1754–1802) – császári tüzér alezredes, a matematika tanára a bécsi tüzértiszti (bombászkari) iskolában 67, 144, 271
- Verböci I. Werbőczy
- Vész János Ármin (1826–1882) – matematikus, műegyetemi tanár XVIII
- Vexor – Egyiptom régi királya 212
- Vitruvius; Marcus Vitruvius Pollio (Kr.e. I. sz.) – római építész, hadmérnök, szakíró 178
- Voltaire, François-Marie Arouet (1694–1778) – köz- és szépíró, korának legnagyobb hatású felvilágosítója 107

- Vrânceanu, George (1900–1979) – matematikus, bukaresti egyetemi tanár XXVIII, XXX, XXXIX
- Wallis, John (1616–1703) – angol matematikus 267
- Watts 271
- Werbőczy István (1458–1541) – jogtudós, ítélőmester, nádor, kancellár 158, 170, 171
- Wesselényi Polixena (1801–1878) – útirajzírő 105
- Wohlgemuth, Ludwig von (1788–1851) – számtantanárból lett császári altábornagy, Erdély katonai kormányzója 250
- Xantippé – Szókratész felesége 105
- Xenophon (Kr.e. 430 k.–354 k.) – athéni történetíró, politikus 186
- Zamolchis Tomiris 185
- Zitta, Emanuel – mérnökkari őrnagy, az olmtüzi erődítési igazgatóság parancsnoka 69
- Zombor – Anonymus szerint Horka fia, Bue és Bukne nagyapja 95
- Zonaras; Zónarasz, Joannész (műk. XII. sz. első fele) – bizánci történetíró 206
- Zoroaszter; Zaratustra (Kr.e. 630 k.–553 k.) – az iráni (párszi) vallás alapítója 170, 184, 212

Összeállította: Kerekes György